

ל ש ו נ ו

רבעון לענייני הלשון העברית
מוצא ע"י ועד הלשון
העברית בארץ ישראל
נערך חרס"ח — תרצ"ג על ידי ד"ר א' צפרוני ז"ל

העורך:

נ"ה טור-סיני

כ ר ך י " ח

יוצא לאור בסיוע מוסד ביאליק
שעל יד הסוכנות היהודית לארץ-ישראל

תוכן העניינים

טור-סיני נ"ה: הצעה לחכנת מילון אקדמאי ללשונו לתקופותיה 3—8

א. חקירות בלשון

- אלוני נ': ממילון המשנה לרב סעדיה גאון
בלאו י': בינוני פעול בהוראה אקטיבית
בן-חיים ז': תורת התנועות לרב סעדיה גאון
ברגריין נ': עיונים לכסיקליים בלשון חכמים:
(א) הבריות אומרים, הבריות אומרות; (ב) אומות
העולם שואלים; (ג) הרעיבה, השביעה; (ד) את
אותו, את אותה וכו'; (ה) חודש אָדָר, וְאָדָר; שְׁאֵלָה,
שְׁאֵלוֹת ותשובות
עיונים בלשון חכמים: שם הפועל לְפַעֵל
: " " : " " : כתיב קונסוננטי
מלא בעבר של פעלי לִינ וליִת
הלד מ': עוד זוגות מלים מקבילות במקרא ובכתבי אוגרית
טור-סיני נ"ה : נפתולי אלוהים
: " " : בעלי שערים
ירדן ד': חובל — Cordelier, נזיר פרנציסקני
מירסקי א': לפשוטה של לשון שירת ימי הביניים
רינוביץ י"י: מופלא, מופלג — *υποφύλαξ*
שלוזינגר ע' (ז"ל): הצורה בְּתִים
: " " : על אנקליוה במקרא

ב. להרחבת הלשון ולתיקונה

- בן-חיים ז': כיצד נשתמש במלת אלמלא (אלמלי)?
ליבוביץ י': על „מונחי הכימיה“

ג. ביקורת וביבליוגרפיה

40— 31	אברונין א': הערות למילון בן־יהודה
200—193	" " " "
117—107	וילנסקי מ': הערות למילון בן־יהודה, כרך א'
192—181	מדין מ': מתוך ירושלים
202—201	רינוביץ א': מילון רפואי למשה רובי
43— 41	רוזן ח' ב: שני ספרים חדשים בתורת־החגה: הכללית
217—203	" " : ספר בבלשנות הכללית
46— 44	ספרים שנתקבלו במערכת
219—218	" " "

ד. הערות והצעות

120	א ט י נ ג ן ש' : מהנדס, הנדסה — אינג'ינר, אינג'ינריות
121	א י ת ן ע' : מרזב, מוחילה, צינור-גשם (גשמה)
	בודנהיימר ש' : לקביעת שמות ביולוגיים לצורות מיניות
49	בכעלי-חיים
66	בן-חיים ז' : הערות
226	ברא"ש ד' : אירוסים — שידוכין
225	ברגגרין נ' : הערות למאמרי על פעלי ל"ג ול"ח
225 — 224	טי של ר י' : אינג'ינר-מהנדס, אינג'ינריות — הנדסה — מהנדסות
226	ט מ י ר נ' : להקלת הכתיבה והקריאה
226	" " : על המלה המחודשת "תמיר"
49 — 47	ירדן ד' : שמות כוכבים בחידת-לשון
	מ ד ן מ' : הערה להערה
223	ס ג ל ז' : מהנדס, הנדסה — אינג'ינר, אינג'ינריות
	קונסטאנטינובסקי מ' : הערות: (1) סלקא דעתך, קא סלקא
222 — 220	דעתך: (2) גרני"ח או גרנח"י?
119 — 118	קליפפיש ד' : "ואילו"

ה. מפעולות ועד הלשון

242 — 239	מונחי ימאות
66 — 59	מונחי סטטיסטיקה (רשימה ב')
130 — 122	מונחי פסיכולוגיה (רשימה ח')
249 — 243	מונחים בדיני מס ההכנסה
238 — 227	דו"ח של הוועד המכין לייסוד האקדמיה ללשון העברית
250	מידיעות ועד הלשון

לזכר נעדרים

52 — 50	הלד מ' : משת דוד קאסוטו כבלשן
58	טור-סיני נ"ה : ישראל בורשטין
57 — 53	מלמד ע"צ : יעקב נחום הלוי אפשטיין כחוקר הלשון

הצעה להכנת מילון אקדמי ללשוננו לתקופותיה

בחדשים האחרונים, עם הפעולה לקראת הקמת האקדמיה ללשון העברית נתבקשתי מטעם הנהלת מוסד ביאליק של הסוכנות היהודית לחדש גם את הצעתי שהצעתי אותה לפני יותר מחמש עשרה שנים בקורטוריון של המוסד, לגשת בכוחות המשותפים של האקדמיה ושל מוסד ביאליק ובשיתוף פעולה עם אישים אחרים בציבור, בארץ ובתפוצות, למפעל גדול של הכנת מילון אקדמי ללשוננו לתקופותיה ולגלגולים שעברו עליה מראשית עקבותיה בהיסטוריה ועד היום. מפעל זה עליו לשמש שתי מטרות שונות: אחת היסטורית, לכוון את ידיעת לשוננו שבמקורות על מחקר היסטורי מלא ומקיף, והשנייה מעשית, ליצור על יסוד הידיעה ההיסטורית ועל פי התפתחות לשוננו החיה בהווה גם מילון-יסוד, הלכה למעשה, שיקבע לדורנו, ובמשך הזמן לדורות שיבואו אחרינו, את הדרך לשימוש מכוון במלים ובביטויים, בצורות ובצירופי צורות לספרות ולדיבור.

הצעתי זו שהבאתי אותה לפני קורטוריון המוסד אינה, כאמור, אלא עיבוד של אותו תזכיר שהגשתי אותו לפני חבריי בהנהלת המוסד לפני שנים רבות, ובעיקר הלכתי גם כעת באותה דרך שראיתי אותה כנכונה כאז כן עתה, ואמנם נשתנו הזמנים ונשתנתה עמדת לשוננו בארץ, והיא היום לשון ממשלתית במדינתנו, אחרי שעבר עליה ניסיון רב בהתפתחותה במשך שנות המעבר שהביאו להקמת המדינה, בפיתוח ענפי מדע וחיים מרובים, המשתקפים בלשוננו, והשתנה מצב עמנו, ומצב ידיעותינו במקורות אלו שעלינו לשאוב מהם את העובדות המכונסות במילון. אך על יד תוספת החומר הרב שבאה לנו מתוך גילויי מקורות חדשים בשפתנו ובלשונות שם האחריות לה, באה התרוששות והתדלדלות באישים, שהביאו בידם את מסורת התורה ואת האהבה לירושת העבר, ואין לנו תמורה במקום אותם האישים הדגולים שקיוונו לשתף אותם במפעלנו, והיום אינם ואין כמותם עוד אתנו. עובדות אלו מחייבות שינויים מסוימים בדרך העבודה המוצעת כאן, ואך בזהירות יתרה אפשר להתוות את ראשי הקווים לקראת העבודה שלפנינו.

אין הצעה זו, כאמור, אלא מצע לדיון, אשר על פיו ייקבעו הצעדים לביצוע המפעל למעשה. כמצע כזה לדיון נתקבלה ההצעה ע"י הקורטוריון של מוסד ביאליק, ואף הוקצב סכום מסוים להתחלת ההכנות בפועל, כשנגיע לכך, ביחד עם זה מונתה ועדה, מורכבת מחברים בוועד הלשון ובאקדמיה העומדת להיווסד ומבאי כוח הסופרים היוצרים בפיתוח לשוננו בספרות, ועדה זו קיימה עד כה שתי ישיבות, שנתקבל בהן בעיקרון הרעיון היסודי של הצעה זו, ובישיבות נוספות עלינו לגשת לבירור הפרטים האלה, שיאפשרו לנו להתחיל בחלק זה של העבודה הניתן להכנה ולביצוע במצבנו היום, עד שנוכל להרחיב את התחומים ולעבור גם לענפים אחרים של פעולה זו. אין כאן תכנית שתבוצע בשנים מועטות,

אלא תכנית לעבודה שתיעשה במשך זמן רב, ושתורחב ותתחדש, כפי הלימוד שיבוא לנו מתוך ניסיונם של אחרים ומניסיונו אנו בעבודה עצמה. וידוע לנו, שלא ניקה גם אנו משגיאות ומטעויות על אף כל מאמצינו להימנע מהן. אף על פי כן: יום ליום יביע אומר ולילה ולילה יחוה דעת, ובטוחים אנו בכך, כי תמצא עבודתנו הד וואהבה בלב אחינו, שכולם יעזרו לנו לשכלל את המפעל ולעשותו ראוי ללשוננו, שהיא חיינו.

ברוך זו אנו מביאים את ההצעה הזאת, כמות שהיא באה לפני המוסדות בראשית הדיון. לידיעת הקהל ושל קוראי הרבעון הזה. ותודתנו נתונה לכל אלה, שיעירו אותנו על עובדות ואפשרויות, שידיעתן תוכל להיות לברכה בהתוית דרכינו, לשיפור תכנית זו לקראת ביצועה במעשה.

כשעיבדתי את הצעתי הראשונה הייתה עיקר כוונת המפעל הזה לכינון לשוננו העברית החיה על יסוד ידיעה מושלמת, עד כמה שזה אפשרי, באוצר לשון המקורות שבידנו, בעיקר אותה כוונה, שגם אליעזר בן־יהודה שם אותה לנגד עיניו במפעלו בשעתו. ואמנם מני אז חל שינוי כביר במצב לשוננו החיה, שינוי שאין להתעלם ממנו גם בכיוון כל עבודתו המדעית־מעשית של מוסד לשוני עליון, כאקדמיה זו של הלשון העברית: לשוננו החיה היום בפי רבבות דובריה אינה ניתנת שוב לאותו תיקון ושינוי יסודי, שרבים ממנו היו רוצים אף היום להכניס בה בהתאם לעיקר כוונתנו בתחיית לשוננו, לחזרה אל לשון המקורות, אל לשון מורשתנו הנצחית. אם חשב בן־יהודה, ואם חשבנו גם אנו בדור הקודם ועד זמן ביסוסה ההמוני של השפה העברית בדיבור, שאפשר לנו ושחובה עלינו לתקן את הטעויות והשיבושים המרובים שבאוצר המלים, טעויות בצורתן ובמשמעותן ובשימושן, כולן או רובן, היום עלינו תכופות להתפשר עם עובדה קיימת זו, שהלשון החיה בדיבור ובספרות, על רוב שיבושיה האמיתיים או המדומים, כמות שהיא, היא בעלת כוח וחוקף כזה, שלא בנקל נוכל לערער את דרכיה, גם במקום שדרכים אלו זרות הן למקורותיה ופוגמות הן ביופיה, ובמידה מרובה גם את ההיגיון הנטוע במבנה ביטוייה; ורק במידה מועטת, ובמאבק קשה מאוד, נוכל להתגבר על כוח ההתמדה של המשובש שבפי אלפי המשבשים, בין שהם עושים זאת מחוסר ידיעה או בכוונה, כדי לקרב, כביכול, את לשוננו לדיאלקטים השונים שלמדנו אותם בימי גלותנו, וכדי להצדיק על ידי כך לשון תערובת זו שבפינו, כנגד המצפון הלשוני הלאומי שבלבנו.

במידה מרובה יבוא אפוא המילון האקדמאי שאנו דנים בו היום לא כהלכה למעשה, לשם תיקון דרכי לשוננו החיה, אף על פי שנוכל להסתמך עליו גם להבא ביצירת מונחים חדשים ולהכרעה במקום שלא נקבע עדיין נוהג קבוע בדיבור ובספרות. המילון המקיף הגדול המוצע כאן יהיה מכוון: (א) לקביעת הנכון בלשון החיה, בחוץ אותה צורה שהיא הגיעה אליה בדורות התחייה, (ב), ובוה עיקר המפעל, לידיעה מקפת, הולכת ומושלמת, של תולדות לשוננו מראשיתה ועד היום, כמפעל מדעי ולא דווקא מעשי, לשם הבנה היסטורית של לשוננו ושל מורשתנו הנצחית יותר מאשר לשימוש החיים.

מכאן שיש לחלק את העבודה בדרך עקרונית לשני מפעלים שונים. מפעל המכוון למעשה, מילון אקדמי מוסמך ומכריע של לשוננו בחיים, ומפעל גדול אחר של מילון היסטורי עיוני, או של מילונים היסטוריים מקיפים של לשוננו

במקורותיה. אשר ללשון החיים, מובן הצורך, ולא קשה להגדיר תכנית לפיו. מילונו של בן־יהודה, שלא כלל את לשון החיים וסיים את אוסף החומר בילג, הביא רק את חידושי המחבר, והמילונים המעשיים, ההולכים ומתפרסמים בארץ, אינם מוסמכים כל צורכם ואינם שלמים בהיקפם. ואמנם גם מילון זה המכוון לחיים זקוק יהיה לידעת המקורות במלואם, כפי שתצא גם מתוך המילונים ההיסטוריים. ועל כן אין להתחיל מיד בפרסום המילון המעשי, אלא אך אחרי שיהיה עיקר החומר של החלקים החשובים במילון ההיסטורי בכרטיסייה לפנינו. והמילון האקדמי, עליו להיות גם מבוסס על אוסף של כל הנוהג בספרות ובחיים ושל הנקבע על ידי ועד הלשון והאקדמיה בפירסומיהם השונים לכל מקצוע ומקצוע. אבל אפשר להתחיל בעבודה זו, באיסוף החומר ובהכנת הערכים, אף לחוד, ועבודה זו צריכה להיעשות על ידי העובדים שהאקדמיה תקבע אותם ולהשתמש בכרטיסייה הרחבה שבלשכות ועד הלשון.

ואשר למילון ההיסטורי או למילונים ההיסטוריים שלנגד עינינו, יש להקדים שתי נקודות, שנידונו גם בתזכירי הראשון: (א) את יחס המפעל החדש למילונו של א' בן־יהודה והצורך במילון אחר, (ב) את בעית סידור החומר העצום והמגוון במילון אחד או בכמה מילונים נפרדים.

(א) אין מילון בן־יהודה מספק היום את כל דרישות המדע והחיים, כפי שכבר היה ברור אף בשעה שהוגשה הצעת הראשונה, וכפי שזה ברור הרבה יותר היום. מילון בן־יהודה, נוסף על־כך שאינו רושם כל מה שנוצר בלשוננו אחרי ילג, עם כל מעלותיו הגדולות, אינו יכול לפטור אותנו מחובתנו ליצור במקומו מפעל גדול ומושלם יותר. אין מילון בן־יהודה אלא עבודת יחיד ברוב כרכיו, וגם אלה המשלימים את עבודתו היום, כפופים הם לאותה מסגרת, לאותה שיטה בסידור החומר ולאותם המונחים המיושנים שבן־יהודה השתמש בהם. בן־יהודה לא היה יכול לעבור באמת על כל הספרות, שהייתה ידועה אף בימיו, ועם כל כשרונו ומרצו ניכרים בעבודתו במידה מרובה תכונות החובב, שבפרט בראשית מלאכתו אך למד להיות בלשן, ולא הייתה לו שליטה עצמאית בחלק מן השפות השמיות. שהשוואתן היא אחד המכשירים להבנת לשוננו. סידור המילון, ואף סידורו החיצוני בדפוס, אינו מעשי; בן־יהודה לא הביא במילונו אלא מה שהוא ראה כעברי במקורו, ולא את המלים השאולות המרובות מארמית ומלעזים שונים, מלים המהוות חלק עיקרי מלשוננו ושיש להן היסטוריה משלהן בעברית. ואמנם אין עקיבות במילונו אף בכך, ונרשמו בו מתוך המקרא כל המלים (מחוץ לשמות פרטיים), גם אלה שאינן ממוצא עברי — ולמעשה קשה בכלל לקבוע בכל לשון, מה הוא מקורי בה ומה בא באיזה אופן אליה מבחוץ. ומאז נפטר בן־יהודה, ועוד יותר מאז פורסמו הכרכים הראשונים של המילון, נתרחבו ידיעותינו בעברית ובמקורותיה, וכן באוצרן של יתר השפות השמיות, יבעיבוד מדעי של שפות ומקורות, ונוסף חומר רב ועצום עד כדי כך, שגם מטעם זה בלבד יש צורך במפעל חדש, ומיוסד על יסודות אחרים.

(ב) אוצר מלים גדול זה, המשמש במקורות לשוננו, שונה הוא גם במוצאו וגם לפי התקופות שבהתפתחות הלשון במשך אלפי שנים. אין אפשרות לראייה נכונה של אוצר מלים זה ושל תולדותיהן, כשאנו מונים את כל המלים לפי סדרן באלף־בית במילון אחד אחיד, כאילו חיו כל המלים האלה זו על יד זו יחד באיזו תקופה בחיי לשוננו. ועל־כן עמד כבר ח'נ' ביאליק וז'ל. בתכניתו

על כינוס מלא של אוצרות שפתנו. על הכלל החשוב, שיש לסדר את המילון הגדול והמקיף חלקים חלקים, כל חלק מעובד יפה יפה על ידי מומחה לאותו סוג של הלשון ולאותה תקופה. ובכלל זה יש לראות גם היום יסוד הכרחי ליצירת מילון עברי היסטורי; אלא שאפשר להסתפק ולקבוע לפי שעה בהצעת תכנית עבודה זו. אך זאת, שאמנם יש להכין ראשונה מילונים מילונים נבדלים כאלה לכל תקופה גדולה ולכל סוג גדול של לשון או ספרות לחוד; ואך אחר כך יהיה עלינו להחליט, אם אפשר לצרף כמה מן המילונים החלקיים האלה יחד בפירסומם, בסידור כזה בדפוס. שיאפשר לראות ולהשוות את התפתחות החטיבות הלשוניות בזמנים שונים ובסוגי לשון וספרות שונים. כך, לדוגמה, יהיה זה הכרח שיעובדו לחוד: מילון של הלשון העברית שבספרות התלמודית, של הארמית ושל המלים הלועזיות, היווניות, הרומיות, והפרסיות שבספרות זו לחוד, על ידי בעלי מקצוע מומחים לכל ענפי לשון אלו. אבל אפשר, שגם מטעמים חיצוניים יהיה מעשי יותר לצרף אחר-כך את עבודתם של מחברים מקצועיים אלו למילון תלמודי אחד גדול אשר בנות הלשונות יהיו נבדלות בו גם בסידורי דפוס, בשינוי האות, או בהעמדת הערכים זה מול זה בעמודות שונות וכדומה, ועל יסוד כל העבודה יחד יצא לבסוף מילון מקיף וכולל אחד.

לפי הנחות אלו אפשר להציע כעת סדרת מילונים חלקיים בקירוב כדלקמן:

(1) מילון ללשונה של תקופת המקרא. (א) של העברית המקראית. (ב) כחלק קטן יותר, של הארמית שבתקופת המקרא. מילון זה יהיה שונה בהרבה מן המילונים הקיימים לעברית ולארמית המקראית, בהיקפו ובתוכנו. הוא יביא, למשל, על יד המלים התנכיות, בסידור דפוס מיוחד, גם את אוצר המלים שבכתובות, שהיום הוא גדול למדי; את אוצר הלשון שבשמות הפרטיים; את פירושי המלים שניתנו להן במסירת הפרשנית ושהפכו בחלק גדול לשימושים חיים בלשונו; את המליצה התנכית שהפכה את מטבעותיה של לשון המקרא לחטיבות חיות לעצמן בהוראה שונה מזו של המקור; את העתקות המלים העבריות באכדי, במצרית, ביוונית ובלשונות אחרות וכו' וכו'.

(2) מילון למקורות של התקופה שבין המקרא והמשנה, שנוסף לו בזמן האחרון גם החומר הרב, למשל, מתוך מגילות מדבר יהודה, וכן מכמה כתובות בעברית ובארמית.

(3) מילון של לשון התנאים של העברית התלמודית, לא רק של משנה ותוספתא, אלא גם של הברייתות שבתלמודים ובמדרשים קדומים.

(4) מילון ללשון התרגומים הארמיים, גם כאן נוסף חומר חשוב.

(5) מילון הארמית שבמקורות התלמודיים מארץ ישראל, מיהודה ומן הגליל, שיכלול גם חומר הכתובות של אותה תקופה, מלים עבריות וארמיות שבברית החדשה, הבאות בכתבי אבות הכנסייה וכו'.

(6) מילון של הארמית התלמודית במקורות הבבליים, שיכלול כחלק מיוחד את הארמית שבספרות הגאונים.

(7) מילון ללשון השומרונים.

- (8) מילון ללשון המסורה.
- (9) מילון ללשון הפיוטים.
- (10) מילון ללשון התקופה הספרדית. (א) של השירה הספרדית.
- (ב) ללשון הפילוסופיה והמדעים, המושפעת בייחוד מערבית. (ג) מילון ללשון המדקדים והפרשנים הספרדיים.
- (11) מילון לשירה ולספרות היפה שבאיטליה ובאשכנז, בשני חלקים.
- (12) מילון ללשון הזוהר והקבלה, בארמית ובעברית.
- (13) מילון ללשון הספרות ההלכית, של הפוסקים ושל השאלות והתשובות.
- (14) מילון ללשון הקראים.
- (15) מילון ללשון התימנים בשירתם ובספרותם.
- (16) מילון לספרות הדרוש והמוסר, אולי בצירוף חלק ללשון החסידות.
- (17) מילון ללשון ההשכלה.
- (18) מילון להתפתחות לשוננו בתקופתנו החדשה בפרוזה ובשירה, שישמש על יד כרטיסיות ועד הלשון על קביעותיו והצעותיו.
- (19) היסודות העבריים בלשונות של יהודים ולא-יהודים, באידיש, בספרדית יהודית, בערבית יהודית ובלשונות אירופיות.
- (20) מילון המלים הזרות שבספרותנו ובמיוחד מיין המלים הזרות, היווניות והרומיות, ולעומתן המלים האירניות שבספרות התלמודית, שהפכו למלים חיות בעברית. אבל גם עבודות עזר אחרות, כגון הלעזים שבספרות הפרשנית, אצל רש"י ואחרים.¹

על פרטי התכנית הזאת, על האפשרות לבצע אותה, ראשונה בחלקים חלקים, שיש להשלים במשך הזמן, על האישים העומדים לרשותנו בארץ ואולי גם בחוץ לארץ, על הזמן הדרוש לביצוע התכנית וכו', יש לדון במפורט בוועדה שצריכה להיבחר. הצעות למינוי הוועדה הזאת אביא, אם יתקבל העניין באופן עקרוני, לפני הקורטוריון של מוסד ביאליק, אבל ברור לפי דעתי, כי גם הוועדה הזאת צריכה לקבל סמכות משני מוסדות, ממוסד ביאליק וגם מן הוועד המכין של האקדמיה ללשון העברית, שלא חוכל לוותר על כך, שכיוון העבודה ייקבע על ידיה והעבודה תיעשה מצדה, בשותפות עם מוסד ביאליק, בא כוחה של ההסתדרות הציונית העולמית. מקווה אני להביא לישיבת הקורטוריון גם ייפוי כוח מצד החברים האקדמאיים למינוי הוועדה, מאידך חושב אני, שבצעדים הראשונים של הדיון יש להסתפק בוועדה מצומצמת, שהיא מצדה תביא הצעות להרחבתה לפני הנהלת המוסדות הנ"ל. יהיה צורך גם בסידור חלקם של שני מוסדות אלו בעבודה ובאחריות, גם מבחינה עניינית

1 מלים לועזיות הרבה נחשבו כעבריות, או שהשפיעה הטעות בהבנתן על ביאור המלים העבריות, כגון רהוטה, רהיטה, כשם למין מן הפיוטים שהוא היוונית *ῥητά* במשמעות אמרי תורה; או טונה בדברי הנגיד, שהובן כשם דג, ולפי זה הובן השיר העברי, בעוד שהוא הלטינית *linea*, צרמית *teigne* — צרעת הראש, ועוד ועוד.

וגם מבחינת משכורת העובדים, שיהיו בחלקם עובדים מטעם האקדמיה, גם משום שיש להבטיח להם תעסוקה קבועה גם אחרי סיום זולק זה של המפעל שיעברו בו.

רק אחרי דיון ראשון אפשר להציע עובדים מסויימים למפעל כולו ולחלקיו. ועלינו להביא בחשבון, כי נוסף על עובדיט בלשנים אלו, שיעשו את עיקר העבודה יהיה צורך להבטיח למפעל זה גם עזרה מצד אנשי מקצוע במדעים שונים, כגון, למשל, זואולוגיה או בוטניקה, אסטרונומיה וכו'.

אין לקבוע, כאמור, לפי שעה, מה הם החלקים שאפשר להתחיל בהם מיד, או כפי שנראה לי, בקירוב בעוד שנה ומחצה, מועד זה אשר לפי חישובי תסתיים בו העבודה המדעית במילון בן-יהודה. אבל גם לפני כל התחלה ממשית יש להושיב קבוצה מצומצמת של עובדים מדעיים, שיאספו חומר לאותם חלקים עיקריים, שבלעדיהם אין מפעל כזה ראוי להיעשות. לשם כך יהיה צורך גם בחדר עבודה, בספרייה לשונית, ובציוד במכשירי כתיבה, בכרטיסייה וכו' וכו'. כי עיקר העבודה תיעשה לזמן רב בצורת כרטסת, אפילו לפני ההכרעה בדבר צורתם הסופית של המילונים, וגם בעניין זה אפשר להציע הצעות מסוימות. בדבר רכישת ספרים ובדבר הזמנת עובדים, אם תתקבל ההצעה בעיקרון גם על ידי מוסד ביאליק, כשם שיש הסכמה עקרונית על מפעל כזה בוועד הלשון ובוועד המכין של האקדמיה ללשון העברית.

עיונים לכסיקליים בלשון חכמים¹

שי למוקיר לשון אמהות ומפליא בשפת אבות,
לדב סָדָן, במלאות לו חמישים שנה.

א.

הבריות אומרים, הבריות אומרות

שימוש הפועל לפי משמעות השם (c. *κατὰ σύνθεσιν* constructio ad sensum) נפוץ בלשונות, ומצוי הוא אף בעברית המקראית, המשנית והמאוחרת: "אשר תבאנה הצאן" (לשתות (בראשית ל, לח), כלומר כבשות הצאן; והקריבו הקהל פר בן בקר לחטאת והביאו אותו (ויקרא ד, יד); ויקרבו כל העדה ויעמדו (ויקרא ט, ה), כלומר אנשי הקהל, אנשי העדה; מימיהם של כת שלישית לא הגיעו לאהבתי כי ישמע ה' מפני שעמה מועטין (פסחים ה, ז); כל העולם כולו גזונין בצדקה... כל העולם כולו גזונין בזכותם... כל העולם כולו גזונין בשביל חנינא בני (ברכות יז); וידע שכל העולם טועים (משנה תורה להרמב"ם, הלכות ע"ז א, ג); שכל העולם אומרים עליו אשרי מי שיוולדו (ברטנורא אבות ב, ח); שכל העולם קורין מלת קול בחולם כמו מלת קל בקמץ חטוף (ר' ברוך מקוסוב, עמוד העבודה, דף קל); "וכך המדרשים נוהגים בשימוש בריות במובן בני אדם, שהתאם התואר והפועל לשם זה הוא לפי משמעותו של השם".²

בעתיק שבמדרשי האגדה, בבראשית רבא אנו קוראים: שכל גזירה וגזירה שאתה גוזר על בריותיך הם מצדיקין עליהם את הדין ומקבלין אותו באמונה א, ז); "שמים, שהבריות משתוממים עליהם (ד, ז); ג' דברים קולן הולך מסוף העולם ועד סופו והבריות אינן שומעין (או: והבריות בנתיים ואינם מרגישים. ו, ז); הבריות באים לחיי העוה"ב (ט, ח); והבריות נכנסין בחוכה ואומרים (יב, א); ואין בריותי ממחים על ידי (כח, ד); והבריות מתרחמים אלו על אלו (או: והבריות מרחמין, לג, ג); וכל הבריות אינם חולמים... הבריות נעשים אחים אלו לאלו (פט, ד). ובמדרשי אגדה המאוחרים: ישתבח שמו של הקב"ה, שהבריות גוזרין והוא מסכים (שמו"ר טו, כ); הבריות מעבירין

1. עיין לשוננו י"ה, 8—11.

2. עיין גוניוס, דקדוק עברי, מהדורה כ"ה, § 145; משה צבי סגל, דקדוק לשון המשנה, § 389.

3. [למעשה אין "צאן" לבד בלשון יחיד במקרא, והיא כדוגמת ריבוי שבור בערבית, נה"ם].

4. עיין גם מילון בן יהודה, ע' 375, ערך עולם, הכתוב בידי העורך מ"צ סגל.

5. וכך הוא גם בארמית של המדרשים ושל הירושלמי: ברייתא אמרין (ב"ר ס, ג); ברייתא

אמרי (ויק"ר כב, ד); ברייתאא בייבין (=מייבבין, רות רבא ג, ד); ברייתא אמרין (ירושלמי פאה,

פ"א ה"א, וגמילות חסדים דף טו, ד, כך בנוסח סיריליאנו: ברייתא); ובתרגום יונתן: וכל ברייתא

שתקין (דברים כח, טו).

6. ההבאות מן המדרשים הן לפי ב"ר תיאודור ואלבק ולפי דפוס ראם ווילנא תרמ"ז.

על הדין (שמו"ר ל, יט); בנוהג שבעולם הבריות אומרים איש פלוני רוחו יתירה (ויק"ר טו, ב); והבריות ישנן על מטותיהם (ויק"ר כח, א—ב); הבריות מקטרגין לנו, הבריות משתחווים לנו (ויק"ר לא, ט); אי זה מלך רוצה, שלא יהיו הבריות מכבדים את יום השבת (במד"ר ה, ד); והבריות אומרים (במד"ר ט, א); שיהיו הבריות יראים מלפניו (דב"ר י, ב).

התאם זה בלשון זכר מרחיב את גבוליו והוא נמצא גם כשאין השם בריות מתיחס יאל בני אדם, אלא ליצורים לא אנושיים ולדברים מופשטים בדרך של אינוש: בוא וראה, כל בריותיו של הקב"ה לוויין זה מזה, היום לזה מן הלילה והלילה מן היום, ואינן דנין זה עם זה כבריות (=כבני אדם). ואח"כ בעל האגדה פורט והולך וממשיך בבריות אלו: לבנה וכוכבים, אור ושמש, חכמה ובינה, שמים וארץ, חסד וצדקה, תורה ומצוות, ומסיים: בריותיו של הקב"ה לוויין זה מזה ועושים שלום זה עם זה (שמו"ר לא, טז).¹

ברם בתלמוד בבלי מוצאים אנו בלשון נקבה: מה הבריות אומרות עליו? אשרי אביו שלמדו תורה... מה הבריות אומרות עליו? אי לו לפלוני שלמד תורה (יומא פו); אי להם? לבריות, שרואות ואין יודעות מה רואות, עומדות ואין יודעות על מה הן עומדות (חגיגה יב);² מה הבריות אומרות עליו? מה הנאה יש לפלוני ומה הבריות מזיקות לו? (ב"ק פא);³ ואין הבריות מרחמות עליו (תענית כב);⁴ אף בתוספתא הפועל בא תמיד בלשון נקבה: לפי שאין דעת הבריות שוות (מהדורת צוקרמנדל, ברכות ה, 10); הבריות מה אומרות

1. בלשון יחיד המדרשים נוהגים לנקב את השם בריה: אין כל בריה מקלסת אותו (ויק"ר כד, ב); אין בריה יודעת בי (במדב"ר ט, א); כיון שלא משה שאין בריה יכולה להצילו (דב"ר יא, י). אולם יש: אמר רשב"ג לא כיבר בריה את אבותיו כמו אני את אבותי (דב"ר א, טו) שלא הכעיסני בריה כמו שהכעיסני מנשה (מדרש דב"ר, מהדורת ליברמן, ע' 74, עקב). ובירושלמי: כל שלא עבר שם ברייה (גיטין פ"ג ה"ג; דף מד, ד).

2. וכן בכ"י מינכן. בעין יעקב דפוס שאלוניקי פעם א' אומרי' ופעם ב' אומרות. בעין יעקב דפוס פורימבא, למברג, תרכ"א ודפוס ראם ווילנא תרל"ג—תרל"ד פעמיים: אומרים.
3. להם נמצא בל"ה גם בלשון נקבה: נשים שאמרו להם גוים הנו לנו אחת מכם ונטמאת, ואם לאו הרי אנו מטמאין את כולכם (משנה תרומות, סוף פרק ח; וכן במשנה תורה להרמב"ם, יסודי התורה, ה, ה); כיצד הבנות ניוונות ומפרנסות? אין אומרים: אילו היה אביהן קיים, היה נתן להם כך וכך (תוספתא כתובות ו, ב); אשה והבנות, בין שאמר תינו ובין שאמר אל תחנו, נותנין להם סלע (שם ו, 10. בתוספתא ראם ווילנא בשני המקומות: לחן). ובמקרא: המה מוליכות (זכריה ה, י); ששים המה מלכות (שי"ש ו, ח); והמה—נעמי ורות—באו (רות א, כב). ובגוף הנוכחות: אתם מצודדות (יחזקאל יג, כ). שניונתם אתם, שנשאתם אתם (תוספתא ב"ב ה, 10. מובא בדקדוק לשון המשנה, סגל, § 24, 60); עצמות חביבות, מה אתם שוכבות (קליר, קינות לת"ב, או בהלוך ירמיהו).

4. וכן בכ"מ ובעין יעקב בשלוש ההוצאות הנ"ל.

5. גם בכ"מ, בכ"י המבורג משנת 1184 (גירונא): אומרות... מזיקות אותו. אולם בעין

יעקב ווילנא ולמברג: אומרים, מזיקות.

6. כ"מ: מרחמין. — עין יעקב ווילנא ולמברג: מרחמות.

7. הנשיא מתאים לנסמך, וכן במאמר: נשים דעמן קלות עליהן (קידושין ס:).

עלינו (סוטה ה, 12) ; מפני מה הבריות מרננות אחרך... ועכשיו הבריות מרננות אחרי (חגיגה ג, 36).

בספרי שתי הדרכים מצויות: עד שהבריות מרננות. עליו ואומרות (מהדורת מאיר איש שלום, בהעלותך צב);¹ והיו הבריות אומרים (דברים א);² שלא יהיו הבריות אומרות (ואתחנן כו).³

בספרות שלאחר התלמוד השם משמש בין בל"ז ובין בל"נ: הבריות אומרים, סבורים, יכולין, יודעין, מספרים (רש"י בראשית ד, טז; קהלת ח, י; ח, יז; ט, א; תהלים יט, ב); וגם: הבריות אומרות, מכירות (רש"י בראשית נ, כא; ויקרא יט, יד);⁴ שהבריות מרננים אחריו (משנה תורה להרמב"ם, יסודי התורה ה, יא);⁵ שהיו הבריות מרננות אחריו (תשובות ר' אברהם בנו של הרמב"ם, מהדורת אברהם חיים פריימן, תשובה ה', ע' 22).

גם בספרות החדשה שתי הצורות מצויות: מאותה שעה, כך הבריות אומרין, נשתנה גדליה, הירש (ממו"ס, בעמק הבכא, ספר ראשון, סוף פרק א); והחכרנים בשעתם, הפנים החדשות האלו, הן הבריות הראשונות בתוך התחום (שם, ספר שביעי, תחילת פרק ה) ועפ"ר בלשון זכר: הכבוד הרב, שהבריות חולקים לו בעיר (י"ד ברקוביץ, כתבי ש"ע, חיי אדם, כרך שני תשי"ב, תחלת פרק מז, ע' שכ); הבריות מנגנים ושרים (עגנון, תמול שלשום, ע' 23); והבריות מתקלסים בו (שם 71); הבריות ישרים (סיפור פשוט, ע' כח); שמחים (שם, עא); מדברים (קעג); אומרים (רטו), והרבה כיצא בהם בשאר סיפוריו.⁶ הבריות מונים, טועים הבריות, חוששים היו הבריות, היו הבריות נוהגים, בהולים ורדופים היו הבריות (צבי וויסלבסקי בתרגומו חיי שמריהו לוי, ספר ג', ע' 84, 89, 108, 123, 154) וכו' וכו'. דרך זו הנכונה לפי חוקי הלשון פשטה מאוד בעברית של זמננו ואין לערער עליה,⁶ ומן הצורך להכניסה במילונים ולהעיר על דרכי שימוש השם בספרות העתיקה ובספרות זמננו.

1. וכן במהדורת הורוויץ, במהדורת ווילנא עם הגהות הגר"א, תרכ"ו: בל"ז.

2. גם במהדורת ווילנא.

3. ההבאות מרשיי הן לפי מהדורת ברלינר ולפי הוצאת נעטסער ומקראות גדולות

באזילאה ש"ח.

4. ובמ"ת ספר המדע, מהדורת חיימזון, על פי כ"י אוקספורד: מרננות.

5. בעמוד 31 של תמול שלשום השתמש עגנון בל"ז גם בבריות שהן בעלי חיים: וכל בריות שבים באים עליהם. בלשון חכמים נמצא: ראה בריות טובות (ברכות נח);⁷ הוראה בריות טובות (ע"ז ד);⁸ האי מאן דנפיק ביומי ניסן וחזי אילני דקא מלבלבי אומר: ברוך שלא חיסר בעולמו כלום וברא בו בריות טובות (ברכות, מג, ר"ה יא, ובסידור התפילה, ברכות הנחנין); בריות גדלות בים... בריות גדלות ביבשה וכו' (חולין קצו); שברא בריותיו שלמות, ברא חמה ולבנה על מלאותן, כוכבים ומזלות על מלאותן (שיהש"ר ג, צאינה וראינה, ושם בחידושי הרד"ל: בריותיו שלמים), וגם נמצא בלשון זכר: בהמות, חיות ועופות ושאר בריות אינן רודפין כל כך (חזקוני, בראשית ב, כג).⁹ על סמך צורת לשון היחידה בריה וציטטות מתלמוד בבלי אין לפסול כיצחק אבינרי (על המשמר, ט"ו תמוז, תש"ח) את ההתאם בל"ז הנוהג ברוב ספרות חז"ל, בספרות המפרשים ובספרות החדשה. עיין שם.

7. מילון בן יהודה, ע' 621—623 מביא את שימוש השם בציטטות מן המדרשים וכו' ומתלמוד בבלי, אולם בתחילת הערך אינו מסמן זאת, והוא כותב: בריה, ש"נ, מ"ר בריות;

ב.

אומות העולם שואלים

הצירוף אומות־העולם שכיח בלשון חכמים יותר מן בריות, ונמצא הוא באמרות למאות ולאפים ובייחוד במאמרים על ישראל והעמים, ומה ישראל במובן בני ישראל משמש בספרות חז"ל לעולם בלשון רבים, כך „אומות העולם“ מצטרף לו הפועל בלשון זכר לפי משמעותו: בני אוה"ע. שימוש זה מצוי כמעט בכל הספרות העתיקה: במדרשי ההלכה, בתוספתא, בשני התלמודים, במדרשי האגדה ואף במפרשים.

במכילתא דרבי ישמעאל: והיו אומות העולם אומרים להן לישראל, מה טיבן של שני ארונות הללו... והיו אומרים להם אוה"ע וכו' (מהדורת יעקב לויטערבאך, מסכתא דויהי בשלח, ויקח משה); כך הודיע הקב"ה חבתן של ישראל לאוה"ע, שהוא בעצמו הלך לפניהם, שיהיו נוהגין עמהם בכבוד, ולא דיין שאינן נוהגין עמהם בכבוד, אלא שממיתים אותם מיתות חמורות (שם, וה' הולך לפניהם); והרי כל אוה"ע אומרים שבחו של מי שאמר והיה העולם (שם, מסכתא דשירה, עזי וזמרת יח); שהרי אוה"ע שואלין את ישראל: מה דורך מדוד שככה השבעתנו, שכך אתם מתים עליו... וישראל אומרים להם לאוה"ע: מכירין אתם אותנו... וכיון ששומעין אוה"ע... אומרים להם לישראל: נלכה עמכם (שם, ואנוהו); שמעו עמים... כיון ששמעו אוה"ע... התחילו מתרגזין (שם).¹ בספרי: בהנחל עליון... כשהנחיל הקב"ה העולם לאוה"ע פירש תחומין לאוה"ע לכל אומה ואומה, כדי שלא יהיו מעורבבים (האזינו שי"א), בתוספתא: כשישראל שרויין בצרה ואוה"ע שרויין בשלוח, אומרין עורה למה תישן ה' (סוטה יג, 9).

בתלמוד בבלי: עתידים אוה"ע לומר כן (ברכות לב); יותר משנאה ששונאין אוה"ע את ישראל (פסחים מט);² מפני שישראל מונין ללבנה ואוה"ע [מונין, כ"מ] לחמה (סוכה כט); ולמה נקראת אסתר שהיו אוה"ע קורין אותה על שם אסתר (מגילה יג); אשריכם ישראל, אתם קרויין אדם, ואין אוה"ע קרויין אדם (יבמות סא); כל צדקה וחסד שאוה"ע עושין (ב"ב י); מיד מתקבצין ובאין אוה"ע (ע"ז ב); לעתיד לבוא באין אוה"ע ומתגיידין (ע"ז ג); אלו שלשים צדיקי אוה"ע, שאוה"ע מתקיימין עליהם (חולין צב). ובתלמוד ירושלמי: שני ארונות היו מהלכין עם ישראל במדבר... והיו אוה"ע אומרי: מה טיבן של שני ארונות הללו, והיו ישראל אומרין להם: זה ארונו של יוסף

ובאמצע הערך: הבריות, כללות בני האדם. במילון עברי של י"גור, תש"ה, אין שום הבאה שתלמדנו את השימוש, אלא קובע הוא: בריות, ז"ר, אנשים, בני אדם, לעומת זאת מסמן המילון החדש של אבן שושן: בריות, נ"ר (1). אנשים, בני אדם.

1. במקרא בא ישראל במובן עם ישראל עפ"י בלשון יחיד: כך יברך ישראל (בראשית מד, כ); וירא ישראל את מצרים מת (שמות יד, ל); כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל (שמות יו, יא), והרבה כיוצא בהם. ומעטים בל"ר; וירגמו אותו כל ישראל אבן (יהושע ו, כה).

2. ונמצא שם בל"ג: ויהפך לבב פרעה... עכשיו, יהיו כל אוה"ע מקישות עלינו כוונ (שם, מסכתא דויהי בשלח); פעלת ה'... אין להם לאוה"ע, מה הן שומעות באזניהם (שם, מסכתא דשירה במהדורת הורוויץ ורבין: מה הן שומעין).

3. בכ"י מינכן: ששונאות.

עם ארוננו של חי העולמים, והיו אוה"ע מונים את ישראל וכו' (ברכות פ"ב ה'; דף ד. ג. דפ"ס קרוטושין); ולא אמרו העוברים אלו אוה"ע, שעוברים מן העולם (שביעית פ"ה, ה"ח; דף לו. א.).

בבראשית רבא בכל המדרש כולו: מפני אוה"ע, שלא יהו מונין את ישראל (א. ב.); שאוה"ע עתידין לעשות אותן אלוהות (ו. א.); ישראל קיימין ואוה"ע בטלים (מ—מא, ט); אומר לדבק טוב הוא, אילו אוה"ע שאומרים: מוטב לידבק באלוהו שלאברהם (מד, ז); לא היו ראויים אוה"ע, שיהא בהם דוויים וסחופים (פח, א); והיו אוה"ע רואין אותן ומתמיהין עליהם (צח—צט, יד); מי שאוה"ע מתקלהין עליו (צט, י) והרבה כיוצא בהם. יבארמית שם: נותן אני יראתה על כל אוה"ע, דלא יהוון צווחין לה עקרתא (מז, ב). ובשאר הרבות: כך אוה"ע מונין להם לישראל ואומרים להם (ויק"ר כו, ח); אוה"ע מונין לישראל (ויק"ר לג, ו); ואילו בירכם משה, היו אוה"ע אומרים (דב"ר א, ד); אלו אוה"ע שהן יושבין בבתי תרטיאות ובבתי קרקסיות (איכ"ר א, יז).

ונמצא שימוש זה בלשון זכר בשם אומות בלבד: אם מתכנסים הם כל האומות (כ"ר לט, יד); והיו אומות אומרים... והיו אומות רואין את ישראל מסובין (שמ"ר כה, ז); כל האומות עתידין להביא דורון למלך המשיח (שמ"ר לה, ה); אומות הקדמונים כשהיו מבקשים להעמיד להם מלך (שמ"ר לו, א).

ובמפרשי המקרא: לפי שהיו כמה אומות יושבים בצדו (רש"י, במדבר לד ג)³; יש מן האומות שבוטחים ברכב ברזל (רש"י תהלים כ, ח); ואוה"ע שומעים ומתים (רש"י תהלים כט, ה); כל האומות סומכין על ישראל במספר הזה (ראב"ע שמות טז א); בארות... וכן המשיל וכו' ומן האומות העובדים אותן (רד"ק ירמיה ב, יג). ומן הראוי להנהיג דרך זו בספרות זמננו וכך דרכו של ש"י עגנון בסיפוריו: אין אני חושש למה שאוה"ע אומרים עלינו (כרך ח, אלו ואלו, רצ"י); שאוה"ע מרובים (כרך י, סמוך ונראה, 288). מחברי המילונים לא שמו לב כל צורכם גם בערך זה לדרך שימושם ולא העירו על כך.⁴

ג.

הרעיבה, השביעה

(שמות גזורים מבנין הפעיל)

א' אברונין העיר (לשוננו יז, 44) בצדק, שהציטטה „הרעיבתוהשביעתו. השביעתו הרעיבתו" מירושלמי כחובות ה, ח, המובאת במילון בן יהודה ע' 38, אינה מתכוונת לפועל, אלא לשם על דרך מאמרו של הלל: השפלתי היא הגבהתי, והגבהתי היא השפלתי (ויק"ר א, ה; שמ"ר מה, ה). אלא שנראה לי, שאין צורך לשבש את הטכסט ולמחוק את ה" ולקרוא את השמות במשקל

1. בכמה מקומות במדרשים הנ"ל יש נוסח אומות. האומות במקום אומות העולם.

2. ויש נוסח אומות העולם.

3. במודע לבינה של היידנלויים, תק"פ: יושבות.

4. מילון בן יהודה אינו רושם כאן אלא: אומה ש"נ, מ"ר אומות, ברם יש בו

שלוש ציטטות בשימוש לשון זכר. — המילון העברי של י" גור מצוין: אומה נ' ומביא גם אומות, אוה"ע, אומה ולשון בלי שום הערה וציטטה אחת בשימוש ל"ו ברבות. — המילון של אבן-שושן אינו מעיר כלום ואין לו שום ציטטה מתוך הספרות.

הפְּעִלָּה. הרעיבה, השביעה שמות במשקל הפעילה הם (ה' פתוחה או סגולה, ע' של השורש צרויה או חרוקה, מן המשקל ההיסטורי haqtil בתנועת 'i קצרה). לויאס, דקדוק ארמית בבליה, ע' 84 מביא את השמות הארמיים היוזקא, היכירא, היקפא, היקשא, היתירא, היכשירא, היספידא, וגם הירוויחא או הרווחא. דלמן, דקדוק ארמית א"י, מהדורה ב', ע' 173 מביא שם נקבה הַלְיָקָא מתרגום שני למגילת אסתר. בעברית המשנית, התלמודית והמאוחרת, שרוב שמות המעשה שלה מבנין הפעיל הם במשקל הפעִלָּה על דרך המקרא (הכרה, ישעיה ג, ט; הנפה, שם ל, כח; הנחה, אסתר ב, יח; הצלה, שם ד, יד; בארמית הודה, דניאל ה, כ) מוצאים אנו מעט מזער גם במשקל הַפְּעִילָּה: השיגת יד (בן סירא יד, יג); הסיבה (הרבה בספרות לשון חכמים); הפיחה (ע"ז יז, בכ"י מינכן: הפרחה); הריעה (משרשי ע"ז, פסיקתא דרב כהנא, מהדורת שלמה בובר, רני עקרה, דף קמא, ב); הפיגה (יומא יט: רש"י, ד"הומעסיקין, במשנה); הקיצה (משנה תורה להרמב"ם, יסודי התורה א, יא).⁸

ד.

את אותה, את אותה וכו'

במילון בן יהודה א', ע' 441 מובא מסיפורי ר"נ מברצל: אין לוקחים את אותו שהיה וכו'. א' אברונין הוסיף (לשונו יז, 49–50) שני מקורות קדומים: לא יתחיל ויקרא את אותו פסוק בפני עצמו (תוספתא צוקרמנדל מגילה ב 2, לפי נוסח ארפורט. — בנוסח כ"י וינה ובדפוסים: את אותו הפסוק); האוכל את אותו המאכל (אוצר הגאונים, ברכות, התשובות, סימן רע"ה). — ונמצא עוד בתוספתא: ומצא את אותו המין (דמאי ד 23 לפי כ"י וינה ודפוסים); ושטפה את אותו צדיק (תענית ב, 10); וכיונו את אותה השעה (סוטה יג, 5). וכן מצאתי בירושלמי: עיניו של אבא היו גבוהות ונשא אשה שאינה הוגנת לו וחילל את אותו האיש (שביעית פ"ו ה"א, דף לו, ג). מתוך שישה מקורות אלו — בוודאי ישנם עוד מקורות אחרים לכך — אנו למדים, שביטוי זה נוהג בלשון חכמים והוא לפי רוח לשון זו.⁹

1. פעם אחת יש במקרא משקל אחר: הפוגה.

2. בירושלמי ר"ה פ"ה ה"י, נט, ג למטה יש משורש זה הרעה.

3. כל השמות הנ"ל מובאים במילון בן יהודה לבד מן הקיצה. — הקיצה, כך בדפוסים, ובכ"י אוקספורד: הקצה.

4. מ. צ. סגל הכניס את המאמר הזה בדקדוק לשון המשנה, סוף ע' 52. — נוסח וינה ודפוסים כאן: את הצדיק ההוא.

5. מפקידה לפקידה עולה על הפרק שאלת השימוש של את אותו במדורים הלשוניים של העתונים היומיים. בראשונה התעסק בכך פרופ' יוסף קלוזנר (שפתנו ב, תרפ"ג, ע' 92). הוא ראה בצירוף את אותו כפל לשון שלא לצורך בחשבו שאלת „אותו" (שהיא כינוי רומז כמו „החוא" המקראי) אינה אלא הכפלה של „את" (שהיא מלת יחס). נגררו אחר דבריו ונמנעו מלהשתמש בצירוף זה כמה טופרים חדישים (ולא כולם: אליעזר מאיר ליפשיץ ז"ל, שהיה מצוי אצל ספרות לשון חכמים ולשון הרבנים, כתב בספרו רש"י, עמוד קלא, חלק א' מכתביו: „הענהו תמנע מלפתח בעצמו את אותו המרץ והבטיחות הדרושים לפוסק" וגם אחרים נוהגים כמוהו). לפני

ה.

חודש אָדָר, וְאָדָר: שְׁאָלָה, שְׁאָלָה וְתשובות

בהוצאתו המעניינת על העברית שביידיש (לשוננו יז, 139—144) מביא י' בן-נון ראייה מהגיית שם החודש אָדָר בלשון היודית, בניגוד לניקודו העברי בחטף, שהוא מן המלים הקדומות ביותר ביודיה, ולפיכך הרחיק מאוד בהתפתחותו הפוניטית מן העברית (סוף ע' 140). ולא היא. השם אדר נקרא בסורית בשני קמצין, והגייה זו רווחת בקריאת העם בעברית המושנית: באחד בְּאָדָר משמיעין על השקלים (שקלים א. א.)¹ וחודש העיבור נקרא בפי העם חודש וְאָדָר, ואין לראות כאן השפעת היודית על העברית, ואף אין בקמץ שביודית התעלמות גמורה ממהותה של התנועה העברית, ממש כאילו לא הובנה אותה מלה עברית כלל או לא נראתה כעברית² (ע' 142). באחד משלושת המחזורים: סלוניקי 1555/56, סביוניטה 1557/60, ויניציאה 1568, משל ספרי קהילת יהודי ברלין, שהיו בידי בשנת תרצ"ב, מצאתי לאחר מגילת אסתר את המאמר התלמודי: "משכנס אָדָר מרבין בשמחה" כקריאת העם, אעפ"י שבכל המגילה הקפיד המנקד לנקד אָדָר כהלכה, ונהג המנקד לפי הכלל: "לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד".

בשם אָדָר ראינו, כיצד קריאת העם בספרות שלאחר המקרא עלולה להטעות את הוקרי היודית (ואף את המדקדים המקראיים). ואפשר להביא

זמן מה שוב חידשו את האיסור בלי שום נימוק ברוך ברגר (ענייני לשון, הערות בעקבות האזנה, תשי"ז, ע' 10) ומ' ליפסון (פרקי לשון). אף בעברית כהלכה, דבר, כ"ד מרחשוון, תשי"ב פוסל י' פרץ את הצירוף הזה ואסרו איסור חמור, ואין לו נימוק אחר לכך אלא זה, שהוא "לפי המסורת שבלשון", כלומר: משום שיש נוהרים מלכתבו מתוך חשש, שמא אין צירוף זה נמצא במקורות, ברם לחנם כל החשש. ראינו שיש במקורות את אותו, ואף ההיגיון מחייב שמותר להשתמש בו, אם אותו איש ביחס הנושא כשר, וגם של אותו, לאותו, מאותו, על ידי אותו איש וכו', למה יפסל הצירוף באקוסטיב: את אותו איש? צדק יצחק אבינרי שהתירו בפינת הלשון, על המשמר, ז' אדר ב' תשי"א. גם המקפידים בלשונם והמהדרין מן המהדרין בסגנון לשון חכמים אין להם להימנע ממנו, ברם מותר להשמיט את בצירוף זה כמו לפני שאר מושא ישר, שימוש הנמצא במקרא ורווח הוא בלשון חכמים במאות אמרות (וכך בנידון שלנו בתוספת נדרים ז, 2: אפילו לא טעמה אותו חמין מימיה), אולם במשפט מעין, וחילל את אותו האיש" לא ישמיטנו המקפיד, כדי שלא להחליפו בנומינטיב.

1. ניקוד זה גם במשנה כ"י קופמן (בשאר המקומות שבמשנה בחטף). כלום בכוונה נעשה חדבר או שמא מקרה יש כאן?

2. השוא הנע הספרדי, שהוגין אותו כתנועת סגול או צירי, היה רווח גם בפולין, וגם למדנו "בחדר" שָׁאָ א-א, ודיברנו על בעלי הצדקתך וכו'. ועיין ח' ילון, קונטרסים לענייני הלשון העברית, א, 82, שורה 9 וסוף העמוד וע' 88; ענייני לשון, תש"ג, ע' 55, שורה 14—20; קונטרסים א, ע' 63—65 על מבטא ספרדי בביהם במאה ה"ג; ענייני לשון, תש"ב ע' 17—27 על הגייה ספרדית בצרפת וכו'; בנימין קלאר, לתולדות המבטא העברי בימי הביניים, לשוננו יז, ע' 74; אדם הכהן לבנון, יתרון לאדם בתלמוד לשון עברי, 8, הערה ב', המאמר על התנועות ועל קריאת האשכנזים והספרדים. — פרופ' ביר מנקד במשנה פסחים, הוצאת גיסן ע' 56, בדברו על חדשי ישראל: אָדָר ראשון, אָדָר שני או וְאָדָר.

כמה דוגמאות נוספות. הרי בָּרְיָה או בָּרְיָה ביוּדית והרי שְׂרִיָּים. האם לא ימצא החוקר כאן, עד כמה הפליגה היודית מן העברית מבחינה פִּנוּלוגית? הרי אנו קוראים בעברית על טהרת הדקדוק בָּרְיָה, שְׂרִיָּים. והאמת היא שדורות על דורות קראו כל העדות וניקדו בספרות עברית בָּרְיָה¹, גם שְׂרִיָּים. וכדאי להוסיף עוד פרט אחד: כלום לא יחא הפִּנוּלוג היודי סבור, שהגיית השם שא לא ה ביוּדית הדרומית (sāla) מעידה על הרחק גמור שנתרחקה מלה זו גם היא במשקלה היודי מן המשקל העברי המקראי ונפרדה לגמרי מן המלה העברית וכאילו אינה עברית עוד? והנה ידוע לנו, ששם זה נקרא בפי העם במבטא של פולין ורוסיה גם בספרות לשון חכמים ובספרות הרבנים כקריאתו ביוּדית.² כיצד תיפתר בעיה פִּנוּלוגית זו? המתעסק בדיאלקטולוגיה העברית ויודע, שגם התימנים קוראים בספרות שלאחר המקרא שְׂאָלָה (בשני קמצין „ליטאיים“ שלהם), שְׂאָלֹת ותשובות,³ ימצא פשר דבר: בימי הגאונים, ושמא עוד מקודם לכן, היה משקל שם זה שבלשון חכמים שונה ממשקלו במקרא והגו אותו במשקל נדבה, ברכה בשני קמצין ספרדיים. בפי יהודי אשכנז ומזרח אירופה נתקיים בהגייה ספרדית ושמרו על הגייתו העתיקה ולא על ניקודו התלמודי כבמלים רבות אחרות (דָם, דָת, בעֲלֵי בָתִּים, חֹקֶת הַבָּתִּים, אֵלֹ נְעֻרֹת שֵׁשׁ לָהֶן קָנָס וכו'). והתימנים עברו גם במלה זו של לֵיָּה מקמץ ספרדי לקמץ תימני, ונשתמר בפייהם הניקוד התלמודי ולא המבטא הספרדי.

עלינו לומר בנידון חקירת הפִּנוּלוגיה היודית, שכשם שהמתעסק בה חיב לצורך חקירותיו לדעת גרמנית עתיקה וגרמנית של הביניים ואף את הדיאלקטולוגיה הגרמנית. כך מצווה הוא להכיר את החומר הדיאלקטולוגי העשיר של עברית המקרא (הניקוד הבבלי, ההעתיקות היווניות והרומיות וכו') ובפרט של לשון חכמים. חקירת היודית על בסיס שני היסודות האלה ואף חקירת העברית שבספרדית-יהודית ובשאר לשונות עמנו תהיה לברכה גם לחקירת הלשון העברית ובייחוד בשאלות הפִּנוּלוגיה שלה.

1. עיין מה שכתבתי על זה במאמרי צורות לשון חכמים בהגדה של ססח, בעתון חיומי הצופה, י"ח ניסן, תשי"ג.

2. וכבר תמהו והעירו על כך מדקדקים: „רגילים לקרוא שְׂאָלָה... ואינו“ (אהרן יעקב שפירא. מורה נבוכי הלשון, מהדורה ג, ע' 62). — מילון הוויס, מהדורה י"ג אומר על שְׂאָלָה שבישעיה 1. יא, שמובנו בניקודה של המסורה כמובן שם העצם שְׂאָלָה.

3. כן הודיעני בטובו ידידי יצחק שבטיאל-דמתי. וכן מנוקד בשיר השירים של שלום שבי, מהדורת שמואל פתחי, בשיר שלומות יגיעי.

הצורה בָּתִּים

ביאור ניקודה מתוך הטעמה

בשיטת הטעמים הטברנית ניכרת הנטייה להקציב קצב (טקט) אחד וטעם אחד לכל מלה. יש מלים שאין להן קצב בפני עצמן, הן המלים המוקפות לזולתן. במקרים אלה הוקצב קצב אחד לשתי מלים או יותר.¹ אולם יש כמה וכמה מקומות החורגים ממסגרת זו; במקומות אלה מוטעמים שני טעמים במלה אחת, תופעה הנראית כסותרת את השקפותינו המקובלות על הטעמים. בעלי המסורה מצאו לנכון להעיר על כתיב זר כגון זה; בדרך כלל הם רושמים בתרי טעמי.² שניים מן הצירופים האפשריים נמצאים פעמים רבות בטקסט, והם: מונח-זָקָף וקדמא-גֶרשׁ.³ יש דוגמאות לרוב, כגון: וְהָאֵלֶם (ברא' ד', א'), וְהִיתָה (במד' כ"ו, י"א). הם שכיחים כל כך, שקשה לראות משמעות מיוחדת לטעם הראשון; מסתבר שאין תפקידו אלא תפקיד של מתג.

שאר הצירופים הם נדירים מאוד ביחס, וכדאי לברר את כוונתם של הנקדנים בזה. נוציא מן הדיון את הצירוף תלישה-גדולה — גרש (או גרשיים). כי בצירוף זה שני הטעמים גם יחד מכוונים אל הברה אחת. בדבר זה אין ספק, כי רוב המקרים הם בבעלי תנועה אחת בלבד, כגון: זֶה (ברא' ה', כ"ט), והארוכה שבדוגמאות היא: קִרְבּוֹ (ויק' י', ד').⁴ אין כאן אלא הרכבה של שתי אפשרויות, כי הן התלישה והן הגרש ראויים לשמש מפסיק משני בכל המקומות האלה.⁵ יתר על כן, הרי בכל שאר הצירופים הטעם הראשון שב-זוג של תרי-טעמי הוא משרת.⁶ סימן שאין כאן זוג כלל. כן לא נדון בתרי טעמי שבספרי אמ"ת.

(1) יש גם מקפים שאינם מתבארים מתוך הנחה זו בלבד, יעדיין אין הכללים ברורים לנו כל צורכם.

(2) לא כל רשימותיהם נמסרו לנו. אני השתמשתי רק ברשימות הנמצאות בדפוסים שלנו. כיוון שרק אלה מתאימים לטקסט שבאותם דפוסים, אף כי אין הן ממצות אותו. התמונה הכללית לא חשתנה גם לאחר צירוף החומר שבכ"י. אגב יצוין שבשיטות הלא-טברניות כל הנידון אינו קיים. כיוון שאין בהן טעמים משרתים מקוריים.

(3) צירוף השמות קדמא-גרש לא נמצא בשום מקום. מקובלים השמות קדמא-זואל או זואל-גרש. כאן רצוני להימנע מלהשתמש בשם זואל משום הדרוש-משמעות הנראית מן השימושים האלה. (4) תלישה גדולה נכתבת מחוץ למלה ולפניה (praepositivum), ועל כן אין העובדה הזאת מתבלטת בכתיב.

(5) השווה למשל במד' ט', ז', עם פסוק י"ז שם; או עזרא ו', ה', עם פסוק י"ב שם.

(6) לפני אתחנאת וסוף-פסוק בא, במקרה של תרי טעמי, טעם בצורה של טפחא, אך במסורה קראו לי שם אחר — מאילא — וכנראה מסיבה זו, גם פשטא שבצירוף פשטא-זקף (למשל ברא' י"ח, ט"ו) אינה נקראת פשטא בפי הראשונים. אגב, אין צירוף זה שייך לתרי טעמי, כי שימוש מוגדר בהחלט, ואינו אלא תחליף סדיר לזקף-גדול.

אשר — כנראה — יש בהם סדירות מסוימת, אולם עדיין לא הצליחו לעמוד עליה. לדעתי אין להסיק מסקנות משימוש המשרתים שבספרי אמ"ת, משום שלא מקורם ולא פרטי תפקידיהם הם ברורים.⁸

והרי רשימה⁹ של תריטעמי אשר מצאתים מנויים במסורה.¹⁰

(א) חמש פעמים מאיילא — סוף פסוק: 11 קָהִסְלוֹ, ויק' כ"א, ד'; קְדֻלְתֵּיכֶם, במ' ט"ו, כ"א; וְקָנִיתִי-לוֹ, 12 ישעי' ח', י"ז; מִמַּעַצְוֹתֵיהֶם, 18 הושע י"א, ו'; וְהָאֲשָׁמָלִי, דה"א ב', נ"ג.

(ב) אחת-עשרה פעמים מאיילא — אתנחתא: 19 וַיֵּצֵא-נָתַן, ברא' ח', י"ח; וְשָׁבַעְתִּיכֶם, במד' כ"ח, כ"ו; וּבָאתָ-שָׁמָּה, מ"ב ט', ב'; מֵאֶפְרָיִם, ירמ' ב', ל"א; קָפְדָה-בָּא, 14 יחז' ז', כ"ה; קְאֻפְּנִים, 15 יחז' י', י"ג; וּבָאוּ-שָׁמָּה, יחז' י"א, י"ח; וְתִאמְרַנְהָ-לָהּ, 16 רות א', י'; לְכָא-בָּהּ, דנ' ד', ט'; וְשֵׁם, שם, י"ח; 17 וַיִּשְׁבְּרוּ-בָּהּ, דה"ב כ', ח'.

(ג) שמונה פעמים מירכא — טפחא: 18 בְּכָל-מִשְׁבְּתֵיכֶם, ויק' כ"ג, כ"א; קְדֻלְתֵּי-חֲרוּתֶיהָ, מ"ב ט"ו, ט"ז; מִבְּלִיגִיתִי, ירמ' ח', י"ח; וּמִקְדָּ-גְלוּלֵיכֶם, יחז' ל"ו, כ"ה; מִקְדָּ-תֻּעֲבֹתֵיכֶם, יחז' מ"ד, ו'; שָׁהֶם, שה"ש ו', ה'; וּנְזָבְנִיתָ, 18 דנ' ה', י"ז; לְמִקְרָא-שׁוֹנָה, דה"א ט"ו, י"ג.

(ד) שלוש פעמים מירכא — תביר: 19 וְתַעֲלֹ, יחז' ל"ו, ג'; אֶל-תַּעֲלָמוֹ, דה"ב י"ג, י"ב; עַל-הַתְּהַנִּים, דה"ב ל"א, ט'.

(7) כגון לפני רביע קטן.

(8) למרות כל ה"כללים" אשר חשבו לגלות בהם אחרונים, נדמה שאין המשרתים מקוריים

בשיטה זו.

(9) ע"י לעיל, הע' 2.

(10) [מסיבות טכניות סומנו הטעמים להלן בקווים ניצבים מעל לאות].

(11) לפי המסורה שלנו אין צירופים של אתנחתא או סוף-פסוק עם משרתיים הסדירים

(מונח/מירכא), אע"פ כן נמצאים הם בדפוסים, כגון הושע ו', ט"ו (הוצ' של האהן ושל לעטעריס).

(12) בעלי המסורה חשבו מלים מוקפות זו לזו למלה אחת.

(13) מתגים כתבתי לפי הנוהג, ולא הקפדתי על נוסחאות.

(14) נ"א בָּא.

(15) שנוי במחלוקת, החולקים גורסים מאיילא — אתנחתא עשר פעמים בלבד.

(16) נ"א לָהּ.

(17) ברוב הדפוסים יש שינויים בין שני המקומות בניקוד של "בה", וקשה לברר את הנוסחה

הנכונה. מתקבל על הדעת ב"ה, אך לא ראיתי שום דפוס, פרט להוצאת בר-דליטצש, שידגיש את

שניהם. בהוצאת קאהלי כתוב במלה הקודמת קדמא: ומזון, ואין אני יודע לפרשו (דומה לנוהג ספרי

אמ"ת); גם בדפוסים שלנו מוטעמת "ומזון" במשרת, מה שאין כן לפני מאיילא בשום מקום אחר.

(18) נ"א ונְבִיתָךְ.

(19) כנראה הכוונה רק למלים שבהן בא הטף-פתח בין שני הטעמים, בלי תנאי זה יש

דוגמאות נוספות, כגון: יִשְׁתַּרְקָ (איכה א', י"ד). בהוצ' קאהלי הצירוף הזה אינו קיים בכלל.

(ה) חמש פעמים מונח — רביע : אֶל-תַּעֲצֹב, ברא' מ"ה, ה', אָנָּא, שמי' ליב, ל"א ; וְאֶסְעִים, 20 זכ' ז', י"ד ; וְאֵילָן, 20a קה' ד', י' ; בְּלִטְשָׁאצֶּר, דנ' א', ז'.
(ו) שלוש פעמים קדמא — מירכא : 21 וְאֶל-אֵיתָמָר, ויק' י', י"ב ; אִם-יִצְאָו, שופ' כ"א, כ"א ; קְאוּצְרוֹת, נחמ' י"ב, מ"ד.

(ז) שש פעמים קדמא — מהפך : 22 וּבְאַחֲרֵיכֶם, ויק' כ"ה, מ"ו ; קֶלֶת-קֶעֱהָ, במד' כ', א' ; וְכָל-צוֹרֹתָיו, יחו' מ"ג, י"א ; גְּדָבְרֵיָא, דנ' ג', ב' ; וְמִרְיָא, עזרא ז', כ"ד ; בְּקִינֹתֵיהֶם, דהיב ל"ה, כ"ה.

(ח) ארבע פעמים קדמא — גרש אחרי תלישה-קטנה : 23 קֶלֶת-הַנְּפִלִים, יהו' ח', כ"ה ; 24 וְאֶלְפִלְהָה, דה"א ט"ו, י"ח ; וְאֶת-בְּתָרְיוֹ, 25 דה"א כ"ה, י"א ; וְלֹא-תִלְחָמוּ, דה"ב י"א, ד', 26.

(ט) חמש פעמים תלישה-גדולה — גרש/גרשיים, כנידון לעיל.

במלים המנויות לעיל יש להפריד בין סוגים שונים. יש ביניהן מלים מורכבות, הן מורכבות ממש (כגון ש"הם, ואילו) והן מורכבות על ידי מקף. מתקבל על הדעת, שלמלים „כפולות" יהא מקצב כפול כלשתי מלים. נעניין באלה שאין לראות בהן הרכבה, 27 ונמצא שרוב המלים האלה צורתן או ניקודן משונה.

קֶהֱמָר : בניין נפעל. הפעיל היה מסתבר יותר, 28 כי פירושו : הוא מחלל את עצמו, את ראש המשפחה המחוללת ; כיו"ב בת"כהן — את אביה היא מחללת (פסוק ט', שם). גם לנפעל אין הניקוד מתאים לגמרי ; ביחו' כ', ט' (ושם פסוקים י"ד וכ"ב) : הַחֵל, ולפי זה היה ראוי להינקד בחי"ת חרוקת.

מִמְעֻצְוֹתֵיהֶם : לא ניכרת בה זרות, אולם ודאי שיש בה משהו מיוחד, כי אותה מלה כתובה עוד פעם בתרי"טעמי : תה' ה', י"א.

וְהָאֶשְׁתָּאֵלִי : לא ניכרת בה זרות. במלה הקודמת („הַנְּקִרְעָתִי") מוזהה

(20) נ"א וְאֶסְעִירָא

(20a) [נ"א וְאֵל לֹ בְשֵׁתִי מִלִּים].

(21) כולל רק את המקומות שבהם בא צירוף זה לפני זרקא, ועל כן אפשר להוסיף על

הרשימה (דוגמה בהערה הבאה).

(22) לפני פשטא. וייתכן גם אותו צירוף במירכא במקום מהפך (כגון : המאכל מן, דב' ח', ט"ו) או במונה במקום קדמא (כגון : שְׁהָם יֻבֹה, איכה ד', ט').

(23) אע"פ שהצירופים קדמא-גרש או קדמא עם משרת שכחים, הרי אין בדרך כלל תלישה-קטנה לפנייהם. בצירופי מלים כגון אלה מוטעמת בדרך כלל המלה הראשונה בקדמא (או במונה) במקום חתלישה. דוגמה במשרת, במקום בגרש, נזכרה לעיל (וכלי-צורותיו).

(24) נ"א גם שופ' כ', מ"ו.

(25) נוסף על „ה' תווי"ן דגושי"ן בחזק", ר' להלן.

(26) נ"א גם מ"א י"ב, כ"ד (ולא-תלחמו).

(27) גם שמות פרטיים הולכנסו כאן, כיון שהרכבתם אינה מורגשת לדוגמא.

הדוגמאות נידונו כאן ע"פ סדר הבאתן לעיל.

(28) ע"י רב"ע לפסוק ט', שם :

הטעמת הברת-הצד"י, וכן קשה כל ההטעמה מן האתנחתא והלאה. ייתכן שהכוונה הייתה להפסקה גדולה ביותר לפני „והאשתאליי", כי חטיבה בפני עצמה היא.⁸⁹
 קְשָׁעֵיכֶם: אַע"פ שהריבוי הוא שבועות, אין קמץ בצורות הנגזרות.⁹⁰
 מְבַלְיָנִי: אינה לפי שום משקל ידוע.⁹¹
 וּבְנִינָתָךְ: בניית ריבוי על ידי הארכת הצורה ביו"ד אינה סדירה. כן אין הבי"ת הקמוצה (שבקצת נוסחאות) מתאימה ליחיד.
 קְמַרְאשׁוֹנָה: מ"ם פתוחה.⁹²

וּתְעָלוּ: הצרי אינו סדיר. הכוונה לבניין קל כאילו *תְּעָלוּ (ולא תְעָלוּ).⁹³
 אָנָּה: קמץ גדול ודגש אחריו.⁹⁴
 וְאַסְעָרָם: ראוי היה להינקד וְאַסְעָרָם.
 בְּקִטְשָׁאֲצָר: שני שוואים רצופים וע"כ הראשון נח. הצרי אפוא בלתי נכונה על פי כללי הדקדוק העברי, אא"כ נקרא בל-טשאצר. ראוי לציין, שאין ניקוד זה סותר את כללי הארמית המקראית (השווה: גבורתא, מדינתא), וע"פ רוב בא שם זה בטקסט הארמי.⁹⁵
 וּבְאַחֲיָכֶם: תמורת וּבְאַחֲיָכֶם.⁹⁶ נמצא כיוצא בו: וּבְאַחֲתוֹ (במד' ו', ד') לעומת וּבְאַחֲתוֹ (ויקרא כ"א, ג').⁹⁷
 גְּדִבְרִיָּא: אין זה משקל סדיר (מלה זרה).

וְאַלְפִיָּהוּ: אין צרי בשמות פרטיים המסתיימים ב"הו.
 מציאנו אפוא שברוב המלים המוטעמות בצירופים בלתי-סדירים של תרי טעמי יש זרות מסוימת,⁹⁸ המצדיקה את הקפדת „בעל-הטעמים" לשהות יותר בקריאתן ולהקציב להן של שתי מלים כל אחת, כדי שהמיוחד שבהן לא ייטשטש, אלא יבוטא יפה ויישמע יפה לשומע שאינו רגיל לשמוע צורות אלו.
 רק בחמש מן הצורות המנויות לעיל אין שום זרות ניכרת.⁹⁹

(29) ע"י שם, שם, נ"ד, ושם ד', ב, שנוכרת צרעה ולא נוכרה אשתאול.

(30) הנסמך הוא שבועות. ייתכן אמנם שהמוטה יהיה על דרך הנפדר ולא על דרך הנסמך;

השווה את הנסמכים הַרְתָּ, יָפַתָּ, תִּלְבֵּי, עַם הַמוֹטִים הָרֹתָ, קָפַתָּ, תִּלְבֵּי.

(31) בהוצאת קאהלי מובאים כ"י הכותבים „מבלי גית" בשתי מלים.

(32) מקביל לו דה"ב ל"י, ג' (ז).

(33) השווה חבקי, א, ט"ו: הַעֲלָה = הַעֲלָה, וכן גם הַעֲלָה וכו' תמורת הַעֲלָה וכו'.

(34) יידון עוד להלן.

(35) כאן הוא המקום היחידי שזכר בו שם זה בטקסט העברי.

(36) השווה דה"ב ל"י, ז', ועוד.

(37) הַאֲחִיָּכֶם (במד' ל"ב, ו') אינה מוכיחה, כי יש שם צירוף של גרוניות אחדות, דבר

הגורם להתהוות תנועת a ברורה (במקום חסופה).

(38) גם בחלק מן הסוג הראשון (המלים המורכבות) יש זריות ניקוד כגון אלה, אלא שאין

בהן הוכחה.

(39) כל אלה, וגם אחדות מן הצורות שעמדנו עליהן לעיל, מלים ארוכות הן, בעלות ארבע

הברות ארוכות, עדות מפורשת לכך, שקבוצת הברות ארוכה (מלה ארוכה או מלים מוקפות) כאן

ומקציבים לה קצב של שתי מלים, אפשר לראות בגרש (גרשיים) ברא' ל"י, י"ח: אלופי, ויק' כ"י,

ד': הארץ, יחז' מ"ד, ד': ויביאני (ברוב הדפוסים), ועוד. גרש (גרשיים) אינו בא במלה שלפני

ויש צד שווה לכל הצירופים שדנו בהם, הסדירים והלא-סדירים: הטעם הראשון — המשני — בא בהברה הראויה למתג⁴⁰ והשני — העיקרי — בהברת הטעם. לפיכך לא נמצא את שני הטעמים כתובים ליד שני עיצורים סמוכים זה לזה.

רק שתי מלים מצאנו היוצאות מכלל זה: קָתִים (ונגזרותיה) וְאָנָא (אָנָה). אע"פ שאין למלים אלה הברה הראויה למתג, בכל זאת מוטעמות הן כמה וכמה פעמים בתרי טעמי.⁴¹ דבר זה עוד הוסיף לקשיים שנתקשו בהם המדקדקים, החל בראשונים, בביאור צורות אלה (קמץ גדול ודגש אחריו.⁴² דבר המתנגד בהחלט לדקדוק העברי המקובל).⁴³

מתוך עדויות הראשונים⁴⁴ אביא כאן את דברי ראב"ע, כדי לעמוד על התפיסה המקובלת של הדברים. בפירושו לשמות י"ב, ז', הוא כותב:

(1) «ומלת בתים משונה בדקדוק כי יש דגש אחר קמץ גדול.
(2) ואין זה משפט הלשון רק אם היה הקמץ חטף כמו רנו שמים (ישע' מ"ד, כ"ג, ושם מ"ט, י"ג).

(3) אולי היה כן בעבור חסרון יו"ד בית.

(4) שלא תתערב זאת הגזרה עם גזרת עשרת הבתים חומר (פעמיים ביחוי מ"ה, י"ד) שהוא פתח לשון רבים מן האפיפה והבת (שם, שם, י"א).

(5) ומלת על הבתים יורנו כי היא מלעיל היפך המנהג.

אם ננתח את דבריו בעיון, נראה מיד שאין פשוטם כמשמעם:

(1) משמע שראב"ע חושב את הקמץ ואת הדגש כסותרים זה את זה. ועדיין אין אנו יודעים איזה מהם «משונה» לדעתו ואיזהו החוקי.

פשטא, תביר או זרקא; ע"כ נצטרך לאמר, שיש כאן במלים שלאחריו משרת בכ"ה, וכאילו הן שתי מלים ולא אחת. על ידי הנחה זו (שתי מלים בכ"ה) מתבארות גם תופעות אחרות, כגון: תל"עולם (בצרי! ובדגש!) יהושע ח', כ"ה (השווה דב' י"ג, י"ז).

(40) לפי הנוהג בכתביבת המתג המקובל אצלנו, שהוא מאוחר יותר, על כל פנים נראה, שגם בעלי המסורה חשבו הברות הראויות אצלנו למתג כמהות סוג בפני עצמן.

(41) בתים: ישע' כ"ב, י'; זכרי' י"ד, ב'; דה"א כ"ה, י"א; ועוד.

אנא: ברא' ג', י"ז; יונה א', י"ד; יונה ד', ב'; ועוד.

בהוצאת קאהלי יש דוגמאות שאינן בדפוסים האחרים, כגון יהושע ט', י"ב.

(42) יש שקראו קמץ קטן (ביניהם גוניוס), ויש שהרכיבו מתג על הניקוד (רוב האחרונים), אלו ואלו לא הועילו בתקנתם.

(43) יש עוד צורה חדומה לאלה: תלְתִיהון (דנ' ג', כ"ג), בקמץ גדול ואחריו דגש חזק. דגש זה הוא תשידיר למאורה, שכן tt מקביל ל־st שבעברית («שלשתם»). אולם אין בניקוד זה שום זרות, כי בארמית המקראית ייתכן שתנועה ארוכה חבוא בהברה סגורה בלתי-מוטעמת, והברה זו גם ראויה למתג ואפילו לפני הברת הטעם ממש, והשווה את הנאמר לעיל (בלשצאר). ועיי' להלן, הערה 63.

(44) כמה מהן חובאו במלון בן-יהודה, כרך א', עמ' 582, בהערה; אין ראב"ע הראשון, שהבין כך (קדמו ר"י חיוג), אולם הרחבת דיבורו נוחה לדיוננו.

(2) מתברר שלדעתו הקמץ הוא חוקי, אלא שאיננו קמץ חטף (קמץ קטן), ועל כן נשאלת הקושיה על הדגש דווקא.

(3) לפי משמעם של הדברים בא הדגש לתשלום אות שנאלמה, ז"א דגש חזק. אחרי תנועה גדולה ייתכן זה בערבית ובארמית (כגון בבינוני קל של הפעלים הכפולים), אבל לא בעברית, כאמור לעיל בפיסקה (2). לכן נדחה את הפירוש הזה, אע"פ שאין לנו לעת עתה ביאור טוב הימנו.

(4) לכאורה אין הדברים מובנים כלל. אם "בתים" עלול להתערב עם "בתים", הרי הוספת דגש "בתים" תוסיף בלבול, כי גם בתים נכתב בדגש.⁴⁵ וכיון שלא פיסקה (3) ולא פיסקה (4) נתבארו מתוך הנחת דגש חזק — להפך, בדגש החזק התחיל עצם הקושי — ננסה להניח שהדגש הוא דגש קל. ובכן: בעבור חסרון היו"ד שבמלה בית נתהוותה הצורה בתים,⁴⁶ ונוצרה הבעיה הנפתרת בפיסקה (4).⁴⁷ כדי שלא תתערבנה שתי המלים כתבו הנקדנים דגש קל, אשר תפקידו להורות את הקורא שיש לפניו אפתחת חדשה, Einsatz. על ידי זה נשמר הביטוי המדויק "בתים" (בהברה פתוחה) לעומת בתים (בהברה סגורה).

(5) מה פירוש "מלעיל"? והרי המלה היא מלרע, והטקסט שהיה לפני ראב"ע לא היה שונה בעניין זה משלנו. ואם תהיה מלעיל, מה יש בזה, הפך המנהג? וכי לא מצאנו למה ולמה משמשות בערבוביה? אלא שכוונתו היא: המלה בתים שבפסוק זה, אע"פ שהיא מלרע (מוטעמת בתי"ו) הרי היא גם מלעיל (מוטעמת גם בבי"ת), וזה הפך המנהג. כי אפילו בתרי"טעמי אין זה רגיל, שיבוא הטעם הראשון מלעיל.⁴⁸ ולכן פסוק זה מורה אותנו את פירוש הדברים: יש להטעים הן את הבי"ת והן את התי"ו, דבר שלא ייתכן בדרך כלל, אלא אם כן שתי ההברות הסמוכות — שתי מלים הן: לא בתים, כי אם ב"תים.⁴⁹ ראב"ע מביא את עיקר ראיתו מן ההטעמה הכפולה, ובגלל זה הוא מטפל בבעיה כאן ולא בהזדמנויות קודמות (שם' א' כ"א, ועוד).⁵⁰

ההסבר הנ"ל יש לו אישור נוסף בהטעמת פסוק זה. כתוב בו על הבתים. אם ביטוי זה נחשב לשתי מלים (שתי יחידות קצב) בלבד, ולא לשלוש, הרי קרוב לשער

(45) מתקבל על הדעת בהגייה ספרדית.

(46) ודאי לא נקבל את ההסבר שצורה מסוימת נוצרה למטרה מסוימת, אבל אין זה פוטף

אותנו מלפרש את הדברים. אם גם ייתכן ששיטתו של ראב"ע בזה היא מופרכת, הרי לא ייחנן שתייה סתירות בולטות כל כך בדבריו.

(47) עיי' על "חסרון היו"ד" עוד להלן.

(48) אין פיסקה (8) דנה בדגש כלל!

(49) זוהי כוונת הציטוט "על הבתים" שבפיסקה (6).

(50) "מלעיל" פירושו בחברה שלפני האחרונה דווקא, ולא שלפני-פניה, "מלעיל" ו"מלרע"

הן תמיד סמוכות זו לזו, הטעמת antepenultima (כגון: הַאֲחֵלָה) נדירה מאוד מאוד בלשון העברית ואין לה מונח בלשון המדקדקים.

(51) אפשר לנסח את הדבר כך, שבין הברה להברה יש הפסק בשיעור של עיצור אחד לפחות; ז"א שמבחינת המקצב בתים מקביל לקדמה ולא לקמה, ועל כן המלה ראויה לתרי"טעמי.

(52) כיוצא בזה דן ראב"ע בניקוד המלה "הארץ" בברא' א', ב', אע"פ שנוכחה בפסוק א'

שם, משום שהראשונה אינה יכולה לשמש דוגמה (סוף-פסוק).

שהנקדנים היו מבכרים את הכתיב *על הבתים (או, במקף, על-הבתים), ולא היו מקציבים לזה שני מפסיקים.⁵⁵ כיוצא בו בויק' כ"ג, י"ד וט"ו: עד הַבִּינְאֶם (= *עד הַבִּינְאֶם), מִיּוֹם הַבִּינְאֶם (= *מִיּוֹם הַבִּינְאֶם). כוונת הנקדנים הייתה להבטיח את המבטא הנכון על ידי חלוקת הצירופים האלה לשלוש מלים כל אחד.⁵⁶ האלף עלולה להיאלם ($h^a bi(y)^a k\ddot{a}m > h^a bi^a k\ddot{a}m$) בפועל זה ("נחשל כפליים") ולכן יש צורך לשמור על המבטא הנכון. והנקדנים דאגו לשמירה זו: באותה פרשה, פסוק י"ז, כתבו "תביאו" באלף דגושה,⁵⁵ כדי להבטיח את המבטא tabi^u , מחשש $\text{tabi}(y)u$. הדגש כאן והדגש שב"בתים" דבר אחד הם.⁵⁶

אין אפוא ספק שהמלה בתים הובנה בתקופת המסרנים ולאחריה כבעלת הברה פתוחה. הדבר לא נתקבל על דעת רבים, כי הדגש (אם אינו דגש חזק) היה ראוי ליפול, בלי שים לב לכך מהי סיבת הנחתו, משום שמקומו אחר נחנותר. אולם ברור שביטאו בתים, בכל התקופות, ואי אפשר לכתוב t בלי דגש. בעית ניקודה של אָנָא (אנה) דומה בכל פרטיה לבעיה הנדונה. בקשר עם מלה זו אין שום צורך לחזק את הדברים האמורים, שהמכוון הוא להפסיק הפסקה ברורה בין הברה להברה: כולי עלמא מודים, שמלה זו מורכבת משתי מלים: אָ(ה) + אָנָא.

אחרי שהגענו לתפיסה זו במבנה ההברות של בתים ואנא, לא יקשה למצוא ראיות נוספות בטקסט עצמו.

בכל הדפוסים כתוב בתים, בתיו וכו' בלי מתג, אבל בצורות פְּתִיכֶם, פְּתִיחֶם וכו' ברובם כתוב מתג.⁵⁷ אמנם ראויה הברה זאת — במרחק זה מהברת הטעם — למתג, אבל בתנאי שתהא פתוחה. ניקודן של בתים, בתיו, בתיכם, וכו' דומה בכל דבר לניקודן של ערים, עריו, עריכם וכו'. יש צד שווה לשתיהן, שכן

(55) אמנם אין הכרח בדבר כשיש שתי תנועות (או תנועה גדולה ושוא אחריה) בין טעם לטעם, אבל מתקבל על הדעת במלית קצרה כגון "על". השווה וסרתם מן-הדרך (דב' י"א, כח; שם ל"א, כ"ט) לעומת להדיחך מן-הדרך (שם י"ג, ו'), מִי יתִיצֵב (שם ט', ב') במקום *מִי יתִיצֵב, עד שמצאתי (שה"ש ג', ד') במקום *עד שמצאתי, ועוד רבים כאלה.

(56) השווה את שלוש המלים u-u (ברא' ט', כ"ב); התנועות ואף השוואים מקבילים בדיוק לפסוקים הנידונים.

(57) אחד מארבע "אלפין דגושין". שלוש מהן כתובות בצורות משובש בוא, והרביעית בצורה משובש ראה, אף הוא "נחשל כפליים": רָאוּ (איוב ל"ג, כ"א): הרי"ש נקודה בקבוץ [במשמ' טונפו-העורר] והדגש בא להבטיח את הקריאה u-u (מחשש $\text{u} = \text{u}$), רָאוּ, לפי המבטא בזמן המסרנים.

(58) בראו' נהגו לפרש דגש חזק, וב"תביאו" וכו' — מפיק (כנראה הסתמכו על כך, שבכ"י נהגים לכתוב מפיק לא רק בה"א בלבד; אבל שכחו, שבכל האותיות הנכתבות במפיק אין נוהג זה קיים אלא בסוף המלה, ולא באמצעה). ארבעת האלפין הדגושין מלמדים זה על זה, ודגשים קלים הם.

(59) כללי המתג ברוב כה"י והדפוסים הם המקובלים אצלנו, אע"פ שאין הם כן בכ"י המיוחד לבן-אשר. אין ספק שבשטח המתג הייתה התפתחות מסרנית אחרי זמנו של בן-אשר, לפחות באסכולות סופרים מסוימות, ואין שום סיבה לבטל את ערכה של התפתחות זו או להטיל ספק במקוריותה. וראה לעיל, הערה 40.

שתייהן הן ריבוי קמוץ של שם „סגולי“ (במקום *קִיְתִים, עֲיָרִים)⁵⁸, אלא שב„ערים“ וכו' אין הרייִש מקבלת דגש. צורה שלישית הבאה בחשבון לשם השוואה עם שתי אלה, יָמִים (במקום *יָמִים), אין לה קמץ בצורות הנגזרות.⁵⁹ נראה לי שתיאור זה מתאים להשקפותיהם של המסרנים ושל ראשוני המדקדקים, אעפ"י שאין הוא פותר את שאלת התהוותה של הצורה.⁶⁰

המסורה (דה"א כ"ח, י"א) מונה חמישה מקומות שבהם תי"ו „דגושה בחוזק“,⁶¹ וכוונתה למקומות שבהם בא דגש אחרי קמץ גדול והמלים הן בתרי־טעמי (כל הדוגמאות כבר נזכרו לעיל). אם כוונת „בחוזק“ היא להקפיד ולהרבות בהגיית דגש חזק, הרי אין להבין מה עניין ההטעמה הכפולה לזה, והרי תרתי דסתרי הם, כאמור לעיל. אלא ודאי שהכוונה היא לחיזוק במבטא הדגש הקל, היינו הקפדה יתרה בהפרדת ההברות. המסקנה היא: לעולם אין קוראים בתי, אלא או בִּתִּים (בהטעמה רגילה ובהפסק מועט) או בַּתִּים (בתרי־טעמי ובהפסק ניכר).

המלה אנא אינה ראויה למתג, אבל יש אפשרות אחרת להכריע בעניין מבנה ההברות. בספרי אמית יש שבא במלים המוטעמות במשרת כעין טעם משני בהברה שלפני הטעם: צינורית.⁶² אבל תנאי הוא שהברת הצינורית תהא פתוחה. והנה אנו מוצאים צינורית במלה אֲנָא,⁶³ וזה מוכיח כמאה עדים.

לבסוף רצוני להעיר, שעל ידי המסקנות שהוסקו לעיל נפתח פתח חדש לביאור הדגשים שבמלים ימה, שמה, אלה, הנה, למה וכיו"ב. גם כאן הייתה הקפדה מיוחדת על חלוקת ההברות, כדי לשמור על התנועה הסופית הנוטה להיאלם.⁶⁴

(58) נמצא למעשה פעם אחת: שופ' י', ד'.

(59) פעלה כאן, כפי שהכירו כבר אחרים, אנלוגיה של המלה שָׁנִים. אין ספק שזהו ההסבר הנכון, כי הריבוי הנדיר יְמוֹת־ בא רק בתקבולת עם שְׁנוֹת־ (גם היא צורה נדירה ביחס אל שנים), כך שרואים עדיין את פעולת האנלוגיה. אין התקצרות הקמץ מוכיחה נגד גזירת המלה משורש ע"י השוה יְדוֹן־ וְשָׁוֶן־.

(60) בארמית (גם במקרא וגם בסורית) מנקדים קמץ ודגש, ואין זה מקל עלינו במציאת הפתרון. באוגריתית כותבים בהתם (היחיד: בת) וכנראה לפנינו ריבוי שבור, המצוי, כידוע, בייחוד בערבית. אמנם אפשר לגזור את כל אלה מצורה קדומה משותפת ba-atim, אבל בדוחק.

(61) מהורית הקורא ומכתאב־אלכלף למישאל בן־עזיאל נראה, שמסורה זו היא לבן־נפתלי, אך אין זה משנה לענייננו.

(62) עי' צורתה הדומה לטעם צינור, הוא זרקא; ואין זה טעם ממש.

(63) כגון תהי קט"י, ד' (ברוב הדפוסים).

(64) אם נשתמש במסקנתנו גם בנוגע לקריאת הצורה תִּלְתִּיהוֹן (לעיל, הערה 48) ונקרא תִּלְתִּיהוֹן, הרי מצאנו בזה את התחלת ההתפתחות האנלוגית הנראית בצורות הסוריות ארב־עִתִּיהוֹן, חמ־עִתִּיהוֹן וכו'.

מופלא, מופלא — νομοφύλαξ

במשנה הוריות א, ד, שנינו: „הורו בית דין וידע אחד מהן שטעו ואמר להן טועים אתם, או שלא היה מופלא של בית דין שם... הרי אלו פטורין“, כלומר בידי פטורים מלהביא פר העלם דבר, הבא על שגגת בידי בהוראה. הטעם הוא, מפני שבידי שהורו שלא בנוכחותו של המופלא אינם בכלל שוגגים, כמו שאמרו בבבלי שם, ד', ע"א: „מפני שהיה להם ללמוד ולא למדו“. ובתוספתא שם א', ב' (הוצ' צוקרמנדל, עמ' 474): „הורו בית דין ואחד מהן אין שם, פטורין, ורבי אומר: אומר אני עד שיהא מופלא שבהן“, ובירושלמי שם, א', ד' אמרו על המשנה שהבאנו לעיל: „מתניתא דרבי, דרבי אמר: אין לך מעכב אלא מופלא של בית דין בלבד. כתיב והיה אם מעיני העדה, מי שהוא עשוי עינים לעדה“.

מלבד העניין של טעות בהוראה נזכר המופלא של בידי בתוספתא גם בקשר עם ענין אחר. בסנהדרין ז', א' (הוצ' צוקרמנדל, עמ' 425): „א"ר יוסי בראשונה לא היו מחלוקות בישי' אלא בבית דין של שבעים בלשכת הגזית, ושאר בתי דינין של עשרים ושלשה היו בעיירות של ארץ ישר, ושאר בתי דינין של שלשה שלשה היו בירושלים, אחד בהר הבית ואחד בחיל, נצרך אחד מהן הלכה הולך לבית דין שבעירו, אין בית דין בעירו, הולך לבית דין הסמוך לעירו, אם שמעו אמרו לו, אם לא, הוא ומופלא שבהם באין לבית דין שבהר הבית, אם שמעו אמרו להן, ואם לאו הן ומופלא שבהן באין לבית דין שבחיל, אם שמעו אמרו להן, ואם לאו, אילו ואילו הולכין לבית דין הגדול שבלשכת הגזית...“ ובמקבילה בתוספתא חגיגה ב', ט' (הוצ' צוקרמנדל, עמ' 235), בכתב יד ערפורט, הגירסה היא „מופלאג“ במקום „מופלא“.

מן המקורות שהבאנו יוצא ברור שהמופלא של בידי היה בעל השמועות, הבקי בדינים ובהלכות, שעליו היו בידי סומכים בהוראותיהם ושאותו היו שולחים לבידי הגדול לקבל שמועות שלא שמעו. כמו כן ברור שהמופלא לא היה לא הנשיא ולא האב בידי, שהרי אילו היה הנשיא או האב בידי היו קוראים לו בכינויו הרגיל ולא היו ממציאים בשבילו כינוי חדש. מי אפוא היה מופלא זה, שהיה „עינים לעדה“?

פרופ' גינצבורג דן באריכות בשאלת המופלא של בידי ומסיק „שלא היתה משרה של מופלא של בידי, אלא שכך הוא טיבן של בני אדם, שאין עשרים ושלשה חכמים או שבעים ואחד חכמים שוים בחכמתם ובתורתם, אלא שביניהם אחד יותר מצוין מחבריו — או שנים השוים בגודל חכמתם ומצוינים מחבריהם — והוא הנקרא מופלא“. על כך יש להשיב: אמנם כך הוא טיבם של בני אדם שאין עשרים ושלשה או שבעים ואחד חכמים שוים בחכמתם ובתורתם, אבל כך גם טיבם של בני אדם, ובייחוד של חכמים, שאין שבעים ואחד חכמים, או אפילו עשרים ושלשה חכמים, מכירים באחד מהם שהוא גדול מכולם. שבעים

ואחד חכמים היושבים בסנהדרין ימנו עליהם נשיא ואב בי"ד, מפני שאחרת אי אפשר לנהל את העניינים, אבל אין הדבר מתקבל על הדעת, שכולם, וגם הנשיא והאב בי"ד בכלל, יסיכמו שאחד מהם, והוא לא הנשיא ולא האב בי"ד, גדול מכולם בתורה ובחכמה.

ונראה לי כי המופלא היה בעל משרה קבועה בסנהדרין ובבתי דין אחרים, כי בכתב יד ערפורט של תוספתא חגיגה ב', ט', יש לפנינו השם המקורי — מופלג — של בעל המשנה, וכי המלה מופלג היא מלה יוונית משובשת או מקוצרת. מן המאה החמישית שלפני הספירה הרגילה ואילך ביוון, ואח"כ גם בארצות ההלניסטיות, הייתה קיימת משרה של νομοφύλαξ (שומר החוק), שתפקידו היה לשמור על החוקים ולהשגיח על ביצועם. על תפקידם של בעלי משרה זו כותב בוסולט כדלקמן: Es lag ihnen ob, die Gesetze, dann auch die Volksbeschlüsse, in Gewahrsam zu halten und über ihre Beobachtung zu wachen.² הנומופילכס מתאים אפוא לתפקידו של המופלא או המופלג. גם המופלא היה שומר החוקים או השמועות ומשגיח על כך שההוראות של בי"ד תהיינה בהתאם לחוקים או לשמועות. לפיכך, בי"ד שהורו ולא היה המופלא שם אין הוראתם הוראה, ואם נעלמה הלכה מבי"ד שלחו את המופלא שלהם לשאול מבי"ד הגדול, כי זה היה מתפקידו לאסוף את השמועות ולשמור עליהם.

את ההשתלשלות מ"מופלג" ל"מופלא" יש להסביר אולי ע"י כך שבמשך הזמן נשתכח המקור היווני של השם והסמיכו אותו לפסוק כי יפלא ממך דבר למשפט (דב' י"ז, ט'). וכן נמצא בברייתא בסנהדרין פ"ו ע"ב — פ"ז ע"א: -תנו רבנן: כי יפלא ממך דבר, במופלא שבבי"ד הכתוב מדבר".

² Georg Busolt, Griechische Staatskunde, S. 400. ראה גם את הערך

Nomophylakes ב-Oxford Classical Dictionary, 609b, ואותו הערך ב-Pauly-Wissowa, Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, XVII 1, 832b.

להרחבת הלשון ולתיקונה

זאב בן-חיים

כיצד נשתמש במלת אלמלא (אלמלי)?

(הצעה לוועדת הוקדוק של ועד הלשון העברית)

רבים מרגישים תקלה חמורה בשימושה של מלת אלמלא—אלמלי, מפני שהיא יוצאת לשני מובנים, הסותרים זה את זה. עתים היא נרדפת עם מלה לו, הווה אומר: היא מציעה תנאי (בטל), שהדובר או הכותב חושב עליו בדרך החיוב ("תנאי מחויב"), ועתים היא מציעה תנאי נשלל.

וגם בספרות חז"ל, שמלת אלמלא—אלמלי, משמשת בה לראשונה בלשון העברית, אתה מוצא את שתי הדרכים האמורות, כגון:

(א) לחיוב

אלמלא (או אלמלי) אני חי והוא מת, יכול החי להכחיש את המת; ועכשיו שאני חי והוא חי, היאך יכול החי להכחיש את החי? (ברכות כז ע"ב); ר"ל לו אני והוא מת וכו'.

(ב) לשלילה

אמר המלך אלמלא אוהבי זה שיושב לפניך, הרגתיך (ברכות לב ע"א); ר"ל לולא אוהבי וכו'.

ואמנם תקלה זו כבר הרגישו בה קדמונינו, עד שראה רבנו תם (בן המאה הי"ב) לחוות את דעתו ולהכריע בדבר. כללו של ר"ת, שנוקטים בו רבים גם היום, זה משמעו: שתי מלים שונות כאן, אלמלא, שנכתבת אל"ף בסופו, שימוש כשימוש לולא-לולי, ז"א לשלילה, ואלמלי ביו"ד בסופו שימוש כשימוש לו — לחיוב, ועיין בתוספות ד"ה אילמלי נגדוהו לחנניה וכו', כתובות לג ע"ב.

ואף על פי שכללו של ר"ת מופרך הוא מן המקורות, שכן כתיב יד וגם דפוסים שונים של התלמוד ושל ספרי חז"ל אחרים מלמדים אותנו, שאין ההבחנה לחיוב ולשלילה בכתיבתן של אלמלא—אלמלי מקורית כל עיקר — לכאורה אפשר להסכים להנהגתו כהלכה למעשה, בייחוד מפני שכבר נהגו עורכים ומגיהים רבים במשך דורות להתאים את כתיבם של אלמלא—אלמלי בספרות ולכונונו על פי כללו של ר"ת.

ואולם כלל זה, שהלם במידה מסוימת את העברית הכתובה, סקע כוחו לגבי הלשון המדוברת, מפני שאין בה שום הפרש של הגייה בין אלמלא ל-אלמלי. לפיכך אין תמה, שבני-יהודה נתעורר לחזור ולבדוק את השאלה (במילונו ערך אלמלא), ובסיכומה העלה כלל חדש.

וכה דבריו שם עמ' 253: „נראה כי לשלילה השתמשו באלמלא ואלמלי בצרוף שם תכוף אחריה, ואם בא גם פעל עכ"פ השם קודם והוא העקר ועליו טעם המאמר, ולחיוב במשמעות לו באה אלמלא -לי כמעט (ההדגשה שלי, ב"ח) בכל המשלים בצרוף לפעל כתוב מפורש".

הבחנה זו בשימושה של המלה הנדונה בין המשפט השמני ובין המשפט

הפעלי. תובעת מן המשתמש ידיעה מסוימת בניתוח דקדוקי, שלגבי הציבור הגדול הרי זו גזרה, שאין הוא יכול לעמוד בה. ונדמה לי, שאין הוא חייב לעמוד בה, כי כל עצמה של סברת בן-יהודה יסודה בשיקול דעת מוטעה.

הרי מתוך דבריו המובאים למעלה ראינו, שבן-יהודה מודה, כי כללו אינו ממצה ואינו מכון לכל המקומות, שאלמלא—אלמלי בא בספרות הקדומה המקורית, וכן נעלם ממנו הטעם של ההבחנה, שהוא סבר למצאה בלשון: „והנה אין לבקש טעם מפני מה משמשת אלמלא לפני שם בשלילה ולפני פעל בחיוב, כי אין לעמוד על סתרי נטיות חוש הלשוני...”

דיינו להתבונן בשתי הדוגמאות המובאות לעיל כדי להיווכח, שהצד התחבירי, מבנה המשפט, אינו קובע את משמעותה של מלת אלמלא—אלמלי, שהרי שני המשפטים הנ"ל שמנייים הם (אין נושאם פעל מפורש), ואע"פ כן הם נבדלים זה מזה לחיוב ולשלילה ע"פ מלת אלמלא—אלמלי בלבד. וראוי שנעמוד על כך גם מתוך הדוגמאות הבאות:

(א) בבבא בתרא טז ע"ב שנינו: הרבה טיפין בראתי בעבים וכל טיפה בראתי לה דפוס בפני עצמה, כדי שלא יהו שתי טיפין יוצאות מדפוס אחד, שאלמלא שתי טיפין יוצאות מדפוס אחד, מטשטשות את הארץ וכו'; ר"ל לו וכו'.

(ב) שם עד ע"ב נאמר: שרו של ים רהב שמו, ואלמלי מים מכסין אותו, אין כל בריה יכולה לעמוד בריחו; ר"ל לולא וכו'.

כאן וכאן משמש הבינוני נשוא, ומטעמים רבים יש רגליים לדבר לשייך משפט שנשואו בינוני, לפחות בלשון חכמים, לסוג המשפט הפעלי דווקא, אך לגבי העניין הנידון אין זה לא מעלה ולא מוריד. עיקר לנו כאן, ששני המשפטים שווים זה לזה במבנם, ואע"פ כן שונה שימושה של מלת אלמלא—אלמלי, לחיוב ולשלילה, בשניהם. ודבר זה אתה למד לאחר עיון בכל החומר הרב, שהביא בן-יהודה במילוננו, וכיוון שכללו של בן-יהודה (ושל ההולכים אחריו בשינויים קלים) אינו הולם את המציאות הלשונית שבספרות, ומצד אחר הריהו בחינת גזרה, שאין הציבור יכול לעמוד בה — על שום מה נהא נוקטים אותו?

ברם, האמת ניתנה להיאמר, אם נוסיף להשתמש במלת אלמלא—אלמלי ללא הבחנה ברורה, לא נסלק את ההפרעה שרוב כותבי העברית ודובריה חשים בה, וחוששים שמה תסתרס כוונת דבריהם.

מהי אפוא הדרך?

קודם שאציע את הצעתי, נראה לי, שדין הוא להעמיד על כך, כיצד נתהווה מצב זה בלשוננו, ומה הייתה מגמת ההתפתחות בשימושה של מלת אלמלא—אלמלי.

גזירותה של המלה עדיין סתומה היא, אך גם הבהרת גזירותה אינה עשויה להורות את דרכנו בשימוש המלה (ראה בסוף).

1. המונחים האלה, המביעים את חלוקתו של בן-יהודה, משמשים במקרה זה בשימוש המקורי כמו אצל מרדכיניו הקדמונים, בעוד שאנו היום מכנים כל משפט שנשואו פעל — משפט פעלי, בין אם הוא בא לפני הנושא או אחריו. להלן נשתמש במונחים אלה כרגיל בזמננו.

מלת אלמלא—אלמלי נרדפת, כפי שראינו, עם המלות המקראיות: לו מצד אחד, ולולא—לולי מצד אחר; וכן עם מלות אילו ואילו לא—אילולי שבלשון חכמים.¹ שימושן של נרדפותיה הנ"ל ברור ומבורר ללא טעות: לולא—לולי ואילולא—אילולא משמשות להצעת התנאי הנשלל בלבד, ואין רבותא בכך, שהרי היסוד "לא, ל"י אינו אלא מלת השלילה "לא שהפכה "לא, משעה שפרשה מן דמיון התנועות או—או ("אֵלּוּלָא < אֵלּוּלָא). ודבר זה ברור, אע"פ שהפרישה מן הדמיון חלה במלות לולא—לולי, אילולא—אילולי שלא כמקובל בעברית, שכן בעברית פורשת מן הדמיון התנועה הראשונה דווקא, הבלתי מוטעמת.² בדומה לראשון לעומת ראש, תיכון לעומת חוף.³ אך נקל להבין על שום מה נמנעת הראשונה שבתנועות של המלות לולא—לולי, אלולא—אילולי לפרוש מן הדמיון; שאם לא כן, היה היסוד הנושא את המובן העיקרי מסתרס מצורתו. הוא היסוד לו, המשמש להצעת תנאי בטל, התופעה, שהיסוד הנושא את עיקר המובן עומד בפני רוחות ההיגוי, השואפות להקטנת המאמץ הנדרש להגייה, מצויה היא בלשון, והמפורסמות אינן צריכות ראייה.⁴

באופן זה נוצרה צורת לולא—לולי, אילולא—אילולי כתוצאה של פשרה בין שתי שאיפות מנוגדות הפועלות בלשון—פשרה על חשבון אחר... על חשבון יסוד השלילה. ואולם גם את הסתרסותו של יסוד השלילה "לא < "לא לא סבלה הלשון לאורך ימים. וכך אתה מוצא במקורותינו אילולא לא, בהקבלה אל "אילולא" במשמעות לולא—לולי, כגון: אילולא לא חטאו במעשה העגל (במדבר"ר ז). הווי אומר שלילה כפולה במשפט.

בידוע אין שתי מלות שלילה באות בעברית כאחת כדי לשלול דבר, אלא אם הורגש צורך מיוחד לחזק את מלת השלילה הראשונה, וגם זה הוא בחינת יוצא מן הכלל נדיר. והנה כאן היה צורך מובהק, כנראה, לחיזוק יסוד השלילה שניטשטש במלות אילולא—אילולי ע"י תהליכים היגויים עקיבים.

מובן שתהא זו טעות לדוק מציאותן של מלות "אילולא לא" יחד במשפט אחד וללמד, שמלת אילולא אמנם יכולה להציע תנאי חיובי (כדעת בן-יהודה בערך אילולא). כמדומני אין לכך ראייה מן המקורות העבריים.⁵

ברם, קרה הדבר באחותה, במלת אלמלא—אלמלי, על ידי שנתקה יסוד השלילה שבה, הורגש תחילה הצורך, במשפטים רבים, להוסיף אליה מלת לא לשלילה, כגון: אלמלא לא חטאו ישראל, לא ניתן להם אלא חמשה חומשי תורה וספר יהושע בלבד (נדרים כב ע"ב). התפתחות זו, שהייתה עשויה להביא לידי הפיכתה של מלת אלמלא—אלמלי ממלת תנאי שלילית לחיובית בכל מקום, עמד בדרכה חוק תחבירי אחר, והוא הכלל, שאין שוללים משפט שמני בעברית (וכן גם כרגיל בלשון חכמים) במלת "לא", אלא במלת "אין", משום כן לא יכלה מלת "לא" הנוספת לחדור אל תוך משפט שמני.

1. "אלו" בא גם במגילות אסתר וקהלת, ועיקר שימושו בלשון חכמים.

2. בהסכם לכללי הדיסמיילאציה שהעמיד M. Grammont, Traité de phonétique.

נוסחה 1, עמ' 272.

3. לפיכך הדין עם הגורסים תלוי ולא תלוי.

4. אך ע"י למשל שם עמ' 26 ואילך.

5. אך כך הייתה ההתפתחות בארמית, וע"י למשל בתרגום לקהלת ו' ו' ולמגילת אסתר ז' ד.

ומטעם זה אנו מוצאים בו, ברוב המקרים (והם שהטעו את בן-יהודה), את מלת אלמלא—אלמלי במלוא מובנה המקורי — לשלילה.

וכך אנו רואים בספרותנו הקדומה, במידה שמשמשת בה מלת אלמלא—אלמלי, את תחליף הליכתה מן השלילה אל החיוב כמעט בגמר ביטול. מלת לא הנוספת חדרה לכל מקום שיכלה לחדור אליו, לפיכך במשפט, שיש בו פעל מפורש, אין אתה מוצא, עד כמה שידוע לי, אלמלא—אלמלי לשלילה בלבד, ואילו במשפט השמני (או זה שנושאו בינוני) באים שני השימושים: המקורי — לשלילה והמוקש מן המשפט הפעלי — לחיוב.

עד כאן תיאור התהוות המצב. ומה אנו למדים מכך לצורכי לשוננו היום? אם אין אנו רוצים לוותר על שימושה של מלת אלמלא—אלמלי לטובתן שלטון לולא—לולי, אילולא—אילוילי (ואיני רואה צורך בגזר דין של מיתה על מלה חיה ושלמה מאד), מוטב שנקיים את שימושה לשלילה בלבד. לפחות כל שעה, שאיננו מסכימים לשלילת משפט שמני במלת „לא“. הכפילות לחיוב ולשלילה מבלבלת ויוצרת חשש של אי-הבנה. אנו, הרגילים להשתמש במלה המקראית לולא—לולי, איננו מרגישים עוד אותה הפגימה ביסוד השלילה „לא“—לי, שהרגישו אבותינו בתקופת שלטונה של לשון המשנה ורואים את „לא“ כ־לא לכל דבר.

המהדרים יכתבו ויאמרו „אלמלא לא“ [או אלמלא ש.—ט.] במשפט שנושאו הוא פעל מפורש, אך אל נא נוסף לכתוב ולומר אלמלא—אלמלי, כשכוונתנו לחיוב התנאי, היינו למה שאנו מביעים גם במלות לה, אילו.

אם יאמר לי האומר: אתה מציע להחזיר את השתלשלות המלה אל מקום מוצאה — אשיב לו: אין, הכי נמי. כלום לא החזרנו את השתלשלות לשוננו אל מוצאה? בשטחים כה מרובים עיי עצם קבלתו של עול הדקדוק המקראי עלינו ברובו? סבורני שכדאית בהירותו של הסגנון העברי „לְנִיתוּחַ“ זה, בייחוד מפני שתיווצר עיי כך אחדות רצויה וטבעית בשימוש כל מלות התנאי הנדרשות: לולא—לולי, אילולא—אילוילי, אלמלא—אלמלי — לשלילה. ועוד ראוי לשקול, אולי רצוי לקבוע למעשה את כתיב כולן באלף בוסופן דווקא.

[ועדת הדקדוק של ועד הלשון תדון בעניין בישיבה קרובה. — העורך.]

הערה: במתכוון לא כללתי ברשימתי זו את שאלת גזירותה של מלת אלמלא—אלמלי, משום שאין גזירותה של המלה קובעת את שימושה. אך אנב דיון זה אציין, שהגזירות השונות, שייחסו לה, אינן מתקבלות על הדעת. ודאי שניקודו של יצחק דב אֶלְמֶלָא (המבוסס על ההנחה כי אֶל־ קיצורו של אילו) היא השערה ללא כל יסוד, והרי מסורת ברורה בידנו (בניקוד הבבלי) על ההגייה המקובלת. וכן אין זה „פשוט“ כל כך לראות באלמלא—אלמלי חילוף של אילולא—אילוילי, כלומר חילוף מים בויי, כפי שהניח בן-יהודה שם! כן עלינו לדחות את ההשערה שאלמלא—אלמלי מורכב מן אילו+אם לא, ראשית, משום שתנועת או של אילו אי אפשר שתישמט מחמת אורכה, ושנית — והוא עיקר — אין זה מסביר את תנועת הקמץ של המ"ם.

יש למלה הנדונה אחות בסורית מֶלָא במשמעות אן לא (= אם לא), שהמדקדק הסורי ברי-עבריא (בכתבי דצמחא, עמ' 182) חשב אותה — ספק בדין וספק שלא בדין — לשאולה מן הערבית. ואמנם המלה הערבית مَلَا שמשמשת שימוש שאפשר להבינו רק מתוך הצעת תנאי שולל מעיקרא ברומה למלת אלמלא (עיי בספרו של גלדקי על הלשון הערבית הקלאסית עמ' 63 ובספרו של רקנדרוף על התחביר הערבי עמ' 614). ונמצאת אף כתובה مَلَا. נראה שגם המלה שלנו היא הרכב (ארמי בעיקרו) של אן+מא+לא, אלא שההברה הדגושה שב־אָן נשתנתה ל־אֶלְמַ, ולא מן הנמנע שהשפיעה על כך המלה הנדרסת אילולא [בהגהה: עתה ראיית כי כבר ברט Pronominalbildung עמ' 88 הערה 1 פירש אֶלְמַ מן אָן, אף כי גזירותה של המלה המוצעת שם שונה היא לגמרי].

notation	סמון	approximation	קריב
notation		approximation	
sign	סימן	successive approximation	קריב קִהְדָּרְגָה
signe, préfixe		approximation successive	קריב קִדְרָג
index	ציון (מספר או אות עלייד	to round off (figures)	עגל
indice	הגודל העיקרי)	arrondir (des chiffres)	
superscript	ציון עָלִי	to forecast	קִכָּה
indice supérieur		prévoir	
subscript	ציון תַּחְתִּי	forecast	קִכָּה (פעולה); קִכּוֹת (תוצאה)
sous-indice		prévision	
symbol	סמל		
symbole			16, III שונות
pure number	מִסְפָּר טָהוֹר	slide rule	סְרָג־חֶשׁוֹב
nombre pur		règle à calcul	
formula	זְקָה	calculating table	לוח־חֶשׁוֹב
formule		table à calculer	
to simplify	פִּשֵּׁט	calculating machine, calculator	מְכֻנֶּת־חֶשׁוֹב
simplifier		machine à calculer	חֶשׁוֹב
equation	מִשְׁוּאָה	adding machine	מְכֻנֶּת־חֶבֶר
équation		machine à additionner	

ה ע ר ו ת

למאמרי בחוברת זו „כיצד נשתמש במלת אלמלא?”

(1) עמ' 27, הדוגמה לחיוב, ראוי להוסיף, שאתה מוצא במקרא מבנה תחבירי זה לחלוטין לאותו מאמר המובא מברכות כו ע"ב, וכמובן במקום אלמלא משמשת מלת „לִי”. הרי אלה דברי יואב אל דויד המלך בשמ"ב יט ז' ... לֹא אֲבָשְׁלוֹם חַי וְכִלְנוּ הַיּוֹם מֵתִים — כִּי אֲנִי יִשְׂרָאֵל בְּעֵינֶיךָ.

(2) שם, עד כמה נשתרש כללו של ר"ת אתה למד מדברי ר' אליהו בחור, המדקדק המקובל ביותר בדורו, הלה מפרש מלת אלמלא בתשבי בפשיטות כר"ת (בלא להזכירו). וראה זה פלא: ע"פ הכלל האמור נשתבש בהבנת „לולי” שבמקרא. וז"ל (שם ערך אלמלא): „לולי שמשו בזה הרבה אבל יש הפרש בין אלמלי הכתוב ביו"ד בסוף ובין אלמלא הכתוב באל"ף בסוף, כי הכתוב באל"ף הוא מלה מורכבת מן אם לא בל"א ווען ניט, כמו שאמרו (אבות פ"ג) אלמלא מורא מלכות וגוי, אבל הכתוב ביו"ד הוא כמו לולי (18) או אלו והאל"ף שבראש נוספת, כמו שאמרו (כתוב ל"ו) אלמלי נגדו לחנניה מישאל ועזריה הוו סגדין לצלמא”.

(3) עמ' 24: „כמדומני אין לכך ראיה מן המקורות העבריים”. — מר אברונין העירני, שגם במקורות העבריים משמש „אילולי” כ„אילו” ממש, ועדויות לכך תמצא ב„מפתח התלמוד” כרך ג', ערך אילולי, למו"ר י"מ גוטמן.

(4) עמ' 30: „במשפט שיש בו פועל מפורש אין אתה מוצא, עד כמה שידוע לי, אלמלא לשלילה בלבד”. ואולם בעל מפתח התלמוד מביא דוגמאות לכך בערך אלמלי. וזו ראיה לחיוק, שמבנה המשפט אינו קובע במשמעות אלמלא כלל.

ז' בן-חיים

בִּיקוּרָת וּבִיבִלְיוֹגְרַפִּיָּה

א' אברונין

הערות למילון בן־יהודה

583a. הוסף: בָּצוּרִים — מבצרים: „וַיִּסַּד מְשֻׁגְוִיָּה בָּצוּרִים” (רשב”ג, פְּטָה הוד, שו' 173).

583b. הוסף: בָּצִירָה — מיעוט, התמעטות: „העדר ושבנו מבלי מפקד אָנוֹשׁ מן תַּבְּרָנוּ וְלֹא נִבְצַר בְּצִירָה” (ריש הגיד דיוואן ב”ת, י. קיו).

584a. [בן בָּצֵל — בני בָּצֵלִים]. הריבוי בָּצֵלִים בא במקרא ולפיו צ”ל גם ביחיד בָּצֵל או בָּצֵל (כמו מֶלֶךְ, מְלָכִים), וכנראה היה הניקוד בָּצֵל שגור בזמן התלמוד ומכאן החרוז „אָכַל בָּצֵל ושב בָּצֵל”, וייתכן שלשם החרוז קראו: בָּצֵל, מִלְרַע. וכן אומר ר' גרשום חפץ בהקדמת ספרו יד חרוזים: „כלל עשירי, שיש להביא החרוזים מלעיל עם החרוזים מלרע. אבל לא בהפך... לא רחקו מלהביא חרוזים מלעיל ולעשותם מלרע בקריאתם, כדי לחברם אל חרוזים מלרע, וזה תמצא בעמנואל מלא על כל גדותיו לא אחת ולא שתיים.” (וזהו ההפך מקריאת האשכנזים העושים את המלרעיים מלעיליים). הניקוד „אכול בָּצֵל ושב בָּצֵל” נמצא גם אצל קָניג.¹

599a. שורה 13: [וכנוי (של בָּקָר בריבוי) בָּקָרִין] צ”ל בָּקָרִיו. וכן מוכח גם ממשקל השיר לריש הגיד שהביא שם. (ואולי הוא טעות הדפוס).

604b. ערך בקש. [ובנטיית שהגוף בשוא]. צ”ל שֶהָקֹף בשווא (טחיד).

609. הוסף: בִּרְאָה, בִּרְאוֹת — בריאה, בריאות; „הכין שבעה בראות” (אשקטה, קליה, גשם). כן הנוסח במחזור הנובר מהדורת היידנהיים־ברלין. פין מביא בריאות.

612. הוסף: בָּרָה — בָּרוֹת, מאכל: „וחלף צפרים לנו עשויים. אזי נהיה לתולעת לברה” (עמנואל מחברת ח', מהדורת ברודי עמ' ר”ח). והוא שם על משקל שָׁפָה, שָׁנָה. [עפ”י הבנה זו של בָּרוֹת באיכה ד, י. — נה”ט].

612. [ד. ברה, הפעיל... הַמְבָּרָה בחרשים וכו' (ירוש', שבת, ז. י.)... מְבָרִין בחרשין (שם, שביעית ד, לה. ב)]. לדעתי אין משתי ההבאות ראייה, כי יש ברה בהפעיל; נכון יותר שהן מבניין פיעל, וצ”ל הַמְבָּרָה, מְבָרִין, כמו שבא בכתוב וַבְּרִאָתָהּ (יהושע יז, טו), יד בָּרָא (יחזקאל כא, כד).

627. הוסף: ברירות — בָּר: „מהו כבר ידי, אמר רבי פינחס כברירות ידי ישיב לוי” (מדר' תה' נח) וכן (תנח' בובר, נשא לג): „כברירות ידי שהייתי ברור במצוות”.

633a. ערך ברכה. הוסף: עֲשֵׂה ברכה — בָּרֵךְ: „ויהי כראות הדופס, כי נגמרה המלאכה ופתח את פיו ויעש ברכה” (עיין ערך דופס).

633. הוסף: ברכות — שם מסכת בש”ס.

636. ערך בָּרַק. בחבאה מן הראב”ע, נדוד הסיר: במקום „נסים ורוצים” צ”ל „סוסים ירוצון”.

1. [לפי הערבית بَصَلٌ קרוב להנחה גם בעברית את הניקוד בָּצֵל, אף אם חיו שבחיו

בצורת אחרת לשם החרוז והחידוד. — העורך.]

642. הוסף: הפעיל, הקשיל, פ"י: „הבשילו אשכולותיה ענבים” (בראשית מ, י), ז"א האשכולות הבשילו את הענבים.
- 643b. [בְּשָׁנָה, ש"נ — כמו בְּשָׁתָּה... בשנה אפרים יקה... (הושע י, ו)] וע"ז אומר המחבר בהערה: „המליצה יקה ב ש ת זרה מאד”. ונשמטה מזכרוננו מליצה דומה לזו: „למען אשר לא תקחו עוד חרפת רעב” (יחזקאל לו, ל).
644. ערך בשר, מ"ר בשרים, מובא מראה מקום מפשט ולא נזכר הכתוב: חיי בשרים לבר מרפא (משלי יד, ל), ולדעת מנחם גם הכתוב „אף כי לעבד משול בשרים” הוא ריבוי מן בשר (ועיין הכרעות רבנו תם, 10), [ע"י, טורטשינר, משלי שלמה, עמ' 36, ור"י, על משלי יט, י; כה, כ — נה"ט].
657. ערך בְּתָר. יש להוסיף: „אדריאנוס שחיק עצמות בביתר בתרני” (איכה ישבה בדד עגונה, קינות אשכנז, בָּר).
660. הוסף: התגאה על — התגאה ב: „אתם מתגאים על מה שהורישו אבותיכם לכם, הקול קול יעקב, ואנו מתגאים על מה שהורישו לנו אבותינו, והידים ידי עשו, ועל חרבך תחיה” (בראשית רבתי, ע' 231).
- 662a. שו' 16: [ואדם אשר ילד לעמל כפי יקלחו יחיה גאון צורו (ראב"ע, בשם אל)]. צ"ל „כפי יקלח”, לפי המשקל ולפי נוסח ברודי בדיוואן הרמב"ע (יכל במקום יכלת מחודש, עיין ערך יכל).
- 662a. שו' 22: [עטה הוד ולבש גאונים...] צ"ל „עטה הודה וְעִדָּה ולבש גאונים”. (רשב"ג, ב"ר 25).
- 662b. שור' 4: [ויגביר בהמלאו גאון ים ושפעותיו (ראב"ע, בשם אל)]. צ"ל ושפעתו (רמב"ע, ברודי לד).
- 665b. [גַּאֲלָ מ"ר גַּאֲלָים]. צ"ל גַּאֲלָים.
- 672a. [הפעיל, הגביה, תַּגְבְּהִינָה]. צ"ל תַּגְבְּהִינָה, כמו למשל „תַּבְּעִנָּה שפתי”, ואין להשוות הגבה מן השלמים אל תַּבְּיִאֲנָה מע"ז, וגם אין להביא ראיה מן הקל ותַּגְבְּהִינָה (יחזקאל טז, נ), שכן שם הושוותה מלה זו אל ותַּעֲשִׂינָה, על פי חוק זיווג המלים, כמו שהעיר ב"י עצמו בהערה הקודמת.
- 673b. [נפעל נַגְבָּה — שגבו, שגובים אותן]. המחבר לא הרגיש שיש נגבה גם ביחס לגוף שממנו גובים, ולא עוד אלא שהכניס דוגמה אחת ממשמע זה בין הדוגמות ממשמע א'; וראוי אפוא להוסיף: (ב) וביחס לגוף שממנו גובים: „אם הרעון הרבה יהי בעיניך מעט ואמור כמעט נגביתי (דא"ז ב), אבל הקב"ה אינו כן אלא ארח ישרים סלולה, כבושה לפני ישראל: משמיעים אותם באחד באדר ונגבים באחד בניסן, אם תאמר נגבים יותר מכחם? לא היו נגבים דבר גדול אלא מחצית השקל” (פסיקתא רבתי, כי תשא).
- 683b. [הפעיל, הִגְבִּין — כמו גָּבַן: החולב והמחבץ והמגבין כגרוגרת (תוספתא שבת י, יג, ב"מ ת, ז), ובהערה: כך בתוספתא צוק"מ, אך בחוספתא ש"ס וילנה: המגבין]. אבל אין ספק שגם בתוספתא צוק"מ אין כאן הפעיל אלא פיעל בכתיב מלא.
- 684a. [גִּבְנוּנִי]. כתיב השם הזה הוא מוטעה; יסודו היא המלה גִּבְנוֹנִים שבתהלים (סח, טז): „הרים גִּבְנוֹנִים”, אולם הניקוד בקיבוץ ובדגש מעידים, שהנפרד הוא גִּבְנָן בחולם חסר, המשתנה, כידוע, לקיבוץ ודגש ע"פ אָדָם אֲדָמִים, וצ"ל גִּבְנוֹנִי, וכן יש לתקן בערך „גִּבְנוֹן” את ההבאה מרשב"ג: „וגִּבְנוֹנֵי הָרִי הֶ שְׂרוֹנִים” (כך במהדורת ב"ר, כרך א, עמ' 98).

684b. [גָּבֵן, מִרְ גָּבֵן, גָּבֵן]. יש למחוק הצורה השנייה המלאה וי"ו, כמו שאמרתי בהערה הקודמת. וכן אין לסמן את הנפרד גָּבֵן בקיבוץ חסר, כי אין שמות על משקל זה. ואם נמצא שם שסיומו בקיבוץ חסר, למשל גבֿת, איננו בא בריבוי ובכינוי בהשלמת דגש, אלא נחשב ככתיב חסר, שהשלמתו הוא הכתיב המלא.¹

685a. [גָּבֵל, מִרְ גָּבֵל, גָּבֵל]. בהערה 3: משקל קָרֵט, חָרֵל. והנה מן חָרֵל אין לנו דוגמה בנטייה, אולם מן קָרֵט בא כידוע "קָרֵט", היינו בשינוי החולם החסר לקיבוץ ודגש, וא"כ צ"ל: "מִרְ גָּבֵל". ואכן יש מדקדקים הנוטים כך. אולם לרוב מנקדים גבעול, גבעולים, ויליג אחוז בשני קצוות, וכותב גם חסר גם בחולם: "וענו בה גבעלי שושנים אלה" (אשה עבריה). וביאליק: בחולם מלא: "גבעולי אשתקד".

687a. הוסף: נפעל, נגבר: "ונגבר בימי שלמה" (מונה"ז, ראבידוביץ, מז).

687b. הוסף: הפעל: "מלואם הגברו. עבודתו הגברו" (אדון אמנני).

687b. שו' 5: [ויגביר בהמלאו גאון ים ושפעותיו (ראב"ע, בשם אל)].

צ"ל שפעתו. ע"י לעיל לערך גאון בסופו.

687b. [התפעל, התגבר... ובהחלט בלי אָל, במשמעת הראה עצמו כגבור:

וגם על היין אל תתגבר (בן סירא, גניזה לד, כה)]. הבאה זו שייכת למעלה אצל "התגבר עלי", על אויביו יתגבר".

690b. ערך גג, שו' 12: [חרש בגנות], מובא מ"מ מן המדרש הגדול: "מה

עשה ער היה מניח השדה וחרש בגנות לשון נקי". צ"ל חורש בגנות, ולשון זו ידועה ונמצאת בבראשית רבה פ"ה: "חורש בגנות ומערה לאשפה".

691a. [גָּד, ש"ו, מִרְ גָּדִים—... מן לענה: דברים שקשים לאדם כגידים.

בהערה 3: משקל חָץ, צָב]. לדעתי אין צורך לחדש משקל גָּד, כי גם גָּד המובא לפני זה יוכל לבוא בחיריק כמו: מָט, מָסִים, פֶּת פֶּתִים.

693b. ערך גדר, הוסף פולל: "מים ימלאו יאורות מגודדי גדודי שירות"

(קליר, יפתח, גשם).

701. הוסף: נפעל: "אני פרעה נגדל מאד" (תנחומא בראשית, א). ע"ש ענף יוסף.

702. הוסף: נתגדל—גדל: "תינוק היית ולא חטאת נתגדלת וחטאת (תנחומא

בראשית, ז), פייסתני אף אני נתגדלתי עם אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא נשאני" (בר"ב 39).

704. הוסף: גָּדַף על: "הניחו לאותו רשע שידע על מי גדף" (תנחומא צו, ב).

705b. שו' 18: [ובזמן מאוחר שימש משקל גָּדַר בלשון זכר... הגודר את

גדרו וגדר שנפל... (ב"ק ג, ד)]. בשלמא ללשון זכר יש כאן ראיה, אבל הניקוד גָּדַר מנא ליה?

709a. גָּדָה. אין ב"י מביא שום דוגמה לצורה זו ביחיד, ויש אפוא להוסיף

"נפרצה גדרה ונסו הָהָה" (קניות מנהג אשכנז, אסורים, דר תרכ"ג, ק"א). (מעניין שקניות מנוסח אשכנז לא היו במחיצתו של בן־יהודה ואין אף הבאה אחת לקוחה מן הקניות המיוחדות למנהג זה).

1. כמו שהראיתי במילון ב"י, ערך שָׁלַג, וכן בערך גָּבֵן, גָּבֵן, באנציקלופדיה המקראית,

גָּבֵן, היא בעיקר מלה מורכבת, גב־גָּבֵן, גב תנינים; ועי' שם. — העורך.]

- 714a. גִּהֵר. הוֹסֵף: „מים רבים כְּגֵהֵר דְּכֹ" (קליר יפתח, גשם).
- 715b. שו' 8: [הייתי רוצה להיות גבוה כמו עוג וקצר כמו גוג (ר"י לאחריו, תחכמוני מה)]. צ"ל ואתה קצר כמו גוג. [הרי ב"י מבאר כי הכוונה לאגדה ערבית על יאג'וג' ומאג'וג' – נה"ט].
724. הוֹסֵף: גִּנֵּעַ: „ושבעתי עדי גִּנֵּעַ נדודים". (דיוואן ר"ש הנגיד, בן תהלים, הברמן ב 12).
- 729a. [ב. גור – אויב. הן גור יגור אפס מאותין]. בהערה לערך זה אומר ב"י: „רוב המפרשים רואים במלה זו מקור, אך, לפי העתיד יגור בע"פ שרוקה, צריך גם המקור להיות גור ולא גור". טעות. המקור הנפרד בא בחולם גם בע"י: קו"ם יקומו (ירמיה מד, כט). שום תשים (דברים יז, טו). שוב אשוב (בראשית יח, י). מות תמות (בראשית ב, יז) וכדומה. רק המקור הניטה בה בשורק: בקום עלינו אדם, ביום קומי, לָקוּם וכו'.
- 729b. שו' 1: [שד רשעים יגורם]. הוֹסֵף: רוב המדקדקים סוברים שהוא מן גרר יגורם, ועיין לקמן ערך גרור.
- 730b. ה. גור. הוֹסֵף: ואמר המליך: מדוע בית פלונית סגור? יובילה רגליה מרחוק לגור (עמנואל, מחברת ו', ברו' קסט). עמנואל הוציא את המלה „לגור" ממשמעה הרגיל בכתוב ונתנה עניין למשמע של „גור" בערך זה (ברודי לא העיר על זה כלום).
- 733a. גובר. הוֹסֵף: „נעשה גובר על הדבר" (תנחומא תצוה ו').
- 733b. [גָּזָה, פִּעַ – כמו גוז במשמע עבר]. מן ההבאה „... ראה כי הייתי גוזה בכל מעבר (קונטרס הפיוטים מח) אין ראה שזהו בינוני מן גוזה, אפשר שהוא מן גוז על משקל טוב, נוחה, קומים וכו'.
- 758b. שו' 1: (ערך גין, גִּין – למען, בגלל) [ואמר הפייטן: דלם מכשל תגרתך ותסוככם גִּין אברתך (יוצר ב סוכות, אנא תרב)]. להבאה זו יש לייחד ערך מיוחד: ב. גִּין – מגן, מחסה (גין מן גנן, ע"ד חין-תחינה מן חנן). ופירוש „ותסוככם בגין אברתך" – בסתר אברתך, ולא בשביל אברתך, וכבר רשם צונץ שם זה בסינאגאגאלע פאעז', בתרגום שוטץ. ויש להוסיף עוד דוגמה: „אהבה על פשע כסיתי בגין צל ימינך לגונני חתנשאת" (קרובות לפרשת שקלים), והוא בברכת מגן.
- 761a. [ד. גל – מין בריח]. המחבר מציין בהערה 3 מקור למלה זו בארמית „טרוקו גלי" (ברכ' כח, ע"א), ועוד בכמה מקומות. והנה הערוך מבאר גל – דלת, וכן רש"י ב"ק קיב, ע"ב. בן-יהודה לא קיבל דעה זו, אלא דעת הר"ח, שגל הוא נגר (עיין ערוך, חף). ויש לציין שגם הפייטן השתמש בגל במובן דלת: „תהומות כסו כנכנסו טרקת כְּנִי גליך" (ויושע, יוצר לשבת א' אחר הפסח), ומפרש בעל ערוגת הבשם (צד 4): סגרת חלוני פתחים.
768. ערך גִּלְגָּל. הוֹסֵף: גִּלְגָּל בשעות: „וחיה מגלגל בשעות עד שבא יעקב ונטל את הברכות" (תנחומא תולדות, יא).
771. הוֹסֵף: נפעל, גִּלְגָּה – כמו גִּלְגָּה (ק"ף): „דורי נָפַע וְנִגְלָה מני כאהל רעי" (ישעיה לח, יב), והוא לשון גלות (רד"ק שם). וכן אומר רס"ג: „נגלינו אף אחריו" (ההקדמה העברית לס' האגרון, זכרון לראשונים נ"ד).
- 773a. שו' 22: [הגִּלְגָּל יהודה (ירמיה יג, יט)]. צ"ל הגִּלְגָּת שהוא במקום הגִּלְגָּה. הקש וְעֵשֶׂת במקום וְעֵשֶׂתָה.

779. הוסף: גליון מ"ר גליונים – מראה: "כי יפגשך איש דראון בלצון שים גליון נכח פניו ויניחך" (אסף לה, יט), וכן יל"ג, העלמה וצלמה.
785. גלמוד. הוסף: תה"פ: "ושתיים נשים עושות בגדי אבל תשבנה גלמוד" (יל"ג, במצולות ים).
- 795a. ערך גָּמַד. [[רסע"ג, תרי"ג מצות]]. צ"ל: (אזהרות ס' רסג קפח).
- 798b. ערך גמחון. [[כל השמות של בנימין]]. צ"ל: (של נחור).
- 799a. ערך גמיאה. [הלא (הקב"ה)]. צ"ל: (הבהמות).
- 800b. [א. גָּמַל – א] פִּיעַ, גמל הפרץ. הוסף: נפעל, נגמל – בהוראת הקל: "ובסר עץ דעתי עת כי יָגְמַל" (יל"ג, למאיר לעטעריס).
- 801a. שו' 7: [הגומל לחיים טובים, שגמלני כל טוב]. צ"ל: לחיים טובים.
- 801b. הוסף: נגמל – נגמל חסד: "יוסף נגמל מאחיו רעה והשיב להם טובה" (בראשית רבתי 260/16).
- 802b. הוסף: נתפעל, נתגמם: "נתגממו בניו ממעשים טוב" (בראשית רבתי ויחי מח, יט).
- 804b. שו' 2: [גומר, וגומר, וגו', מלה ישתמשו בהבאת כתוב או מאמר, כשמביאים ממנו רק תחלתו יאמרו וגומר, ר"ל צריך לגמור השאר – etc.]. המלים "או מאמר" יש למחוק, כי רק בהבאת פסוק מן המקרא כותבים "וגומר", אבל במאמר מן התלמוד או מספר כותבים "וכו'".
804. הוסף: גמר – החליט: "אנשי המגדל נתת להם ארכה לעשות תשובה ולא גמרת עליהם כליה עד שהשלימו רשעתן לפניך" (תנחומא בשלה, טו).
806. הוסף: גָּמַשׁ – כפיפה: "פְּטָרְךָ לֹאסֶךָ בָּרַךְ בַּפִּסּוֹס גָּמַשׁ" (קליר, יפתח, גשם).
- 809a. שו' 5 מלמטה: [אין צריך להגדלה אחרת (שפת יתר יב)]. צ"ל להגבילה אחרת.
811. הוסף: גָּנוּי, גָּנוּיָת – מעניין גנאי: "גוֹלָה כְּנוּיָת וְסוּרָה גָּנוּיָת" (קליר קינות לח"ב, איכה תפארת), וראה קְנוּי.
- 812b. הוסף: גזו מן: "הרבה בריות ברא הקב"ה בעולמו, ולא היה העולם ראוי להשתמש בהן וגוונן הקב"ה מן העולם (שמות רבה לה, א), כיון שנסתכל הקב"ה בדורו של אנוש ובדור המבול ובדור הפלגה, שמעשיהם מקולקלים עמד וגנוז (את האור) מהם" (שם, שם).
821. געל. הוסף: הפעיל, הגעיל: "ומורשי שוד ולחם לא הגעילוהו" (יל"ג, מלחמת דוד).
- 821b. גָּעַל. הוסף: מ"ר גָּעָלִים: "נהפך על שוליו בעון גָּעָלוֹ" (אזכרה, קינות מנ"ח אשכנז, בָּר).
- 830b. [גָּבַב, גָּבַבִּי]. צ"ל: גָּבַבִּי כְּמוֹ שֶׁנֶּפִּי.
- 830b. [ג. גָּבַב, מ"ר גָּבַבִּים]. צ"ל: גָּבַב, מ"ר גָּבַבִּים.
- 831b. [גָּבַב, מ"ר גָּבַבִּים]. צ"ל: גָּבַב, מ"ר גָּבַבִּים: "שנים שלשה גָּבַבִּים בראש אמיר" (ישעיה יו, ו).
- 834b. [הפעיל, הגריד: "חמגריד" (תוספתא סנהדרין י, ג)]. אין כאן הוכחה שיש הפעיל מן גרד. קרוב יותר להניח כי זהו בינוני פיעל בכתוב מלא במקום

המַגְדָּר, כמו שהוא בתוספתא צוק"מ וכמו המַסְמִיךְ והמַקְנִיט, שהם „מַפְעֵל” ולא „מַפְעִיל”.

835a. [ב. גֶּרֶד, מ"ר גֶּרְדִּים]. צ"ל גֶּרְדִּים.

838a. שו' 21: [מרב לחה עם דם השְכָנִים] צ"ל: השְכָנִים.

840a. [גְּרוּת, — ואמר המשורר: ברחמיו יהי פנה לעבדו ואל יבוז עֲנוּתוֹ כגרותו]. צ"ל: ואולי יהי פנה... עֲנוּתוֹ בְּגְרוּתוֹ (עפ"י רמב"ע ברודי, רמד).

844a. הוסף: הפעיל, הַגְרִים—כמו גרם: „המקום הגרים לבעלי הלשון להחליף את השם” (לקוק 58).

845b. הוסף: „גרסה נפש העם לאשמו אשר אשם” (ערסער, תכונת הצופה).

845b. ב. גֶרֶס. הוסף: פעול, גרוס: „זכרו תורת משה במצות שבת גרוסה” (כל מקדש, זמירות ליל שבת). אין זה פעול מן גרוס במשמע שבוֹר וכתות, אלא מן גרוס התלמוד, במשמע לימוד ושם מקום המ"מ.

847b. [ה. גרע, הפעיל: החרובים משישלשלו והגפנים משיגריעו

(שביעית ד י)]. כבר העיר על זה ביאליק, שהניקוד הנכון הוא מְשִׁיגְרֵעוּ, ו"א נפעל, ראה ביאליק משנה לעם.

853a. ערך גֶרֶש בסופו: [(יעקב בן חיים, בסוף המסורה המערכית)].

במקום יעקב בן חיים צ"ל ר"מ הנקדן, כי הוא המחבר של דרכי הניקוד והנגינות, שיעקב בן חיים סיפח לתנ"ך, ראה בן יעקב אות ד' 515.

860. בהערתו לרות ד מביא המחבר כמה חבאות המעידות כי אות זו

הייתה נהגית כמו ת או ט. יש להוסיף, לדעתי, ראיות מכמה בדיחות של משוררינו בימי הביניים המאמתות את דמיון הגיית הד' לת', אחריו, בתחמוני שער כ"ד, מתלוץ על החזן האומר „גם מזיתים חנוך עבדך”, במקום מְזִידִים.

וכן עמנואל הרומי במח' כב: „ויגש הכי ויאמר: אמור נא השר בחסדך מדוע אמר דוד גם מזיתים חשוך עבדך והלא התורה ציוותה זיתים יהיו לך בכל גבולך?”. ובזמננו נשמע הד' כמו ת בפי יוצאי אשכנז. ומספרים על ע"ה, ששאלוהו היכן נזכר דוד בתהלים, ענה: ודרך רשעים תאבד. [אדרבה, כאן עדות למבטא ת' רפויה בפי אנשי איטליה ולא להסך! ועי' בספרי הלשון והספר א, ע' 153 וכו', — נה"ט].

863b. [דאה... — וכמו נע"ו: סלק מחבואים, שחים וְדָאִים (יוצר לשבת

בראשית, אל נשא)]. אין צורך להשוות דָאִים וכן שְחִים לע"ו (קמים, שְחִים). שכן גם בל"ה יש תארים וגם בינוניים בניקוד זה (ממשקל פָּעַל), למשל: יָסָה, יָסָה, שְחִים וְרָבִים וכד'.

865a. [הפעיל, הדביא — שפך הדם: וְנָבֵם (את פרחי הכהונה) באווי והַקְבִּיא

(קינות לת"ב, איך תנחמוני)]. בהערה כותב ב"י: „כך לפי הענין ולא נתברר מקורו. כמדומה מקורו הוא פירושו של רש"י לדבא, מעניין זיבה, וכן מבאר בְר (קינות לת"ב מנהג אשכנז, רעדעלהיים, תרכ"ג).

865a. דָבב. במקרא אין העבר (יש רק דובב) וביי אינו מביא שום דוגמה.

ויש להוסיף: „דָבב קינה שוכן מעונה, אוי לו למלך שבקטנותו מצליח ולא בזקנה” (איכה ישבה בדד עגונה, קינות מנהג אשכנז, בְר).

שם. [אם אשר בצדק נתישנה וכו' דבבה היום אני גדונה (קליר, א' ר"ה)].

במקום אם צ"ל אָם, כי המשפט מוסב על שרה אמנו. במחזורים שבדקתי מנוקד דָבָה והוא פיעל על דרך השלמים, ושייך לסעף ב.

- שם. [ואמר המשורר: ... ומורשיו ירחשו לו עתידות וידובבו (י"ג, מלחמת דוד בפלשת/ א)]. צורה זו שייכת לסעיף פֻּעַל שבִּעמוד 865b.
- 869a. [דְּבָקָה, מ"ר דְּבָלוֹת]. אין המחבר מביא שום דוגמה לצורת ריבוי זו. אדרבה מתוך הצורה "דבלות" במשמע מורסות שהוא מביא, נראה ברור שהדבלה הטבעית ריבויה ד ב ל ים ורק בהשאלה למורסה יבוא דבלות. הערוך מביא גם ד ב ל ו ת (נזיר ב א), אולם כבר העירו במילונים, שבכל המקורות נמצא "ה ד ב ל ה" ביחיד. ואף אם נמצא הריבוי "דבלות" אין זה מחייבנו להמציא צורת זכר דְּבָק לִדְבָלִים (כדברי ב"י).
- 871b. דבוק קָ: "דבוקים זה לזה" (תנחומא, בוכר לב).
- שם. הוסף: דְּבֹק ע ל: "שהם דבוקים עליהם" (תנחומא, בוכר 18).
- שהם דבוקין ע ל בשרו של אדם" (תנחומא, בראשית כד).
- שם. הוסף: דבוק עס: "אוי להם לרשעים ולדבוקים עמהם" (תנחומא, בוכר 18).
- 872a. הוסף: נְדָבָק לָ: "ואם שמע ונדבק לי היה כמוני" (תנחומא, בראשית כא), הדבקי לָנו" (תנחומא, במדבר יא).
- שם. הוסף: נדבק עס: "נדבק עם הלסטים" (תנחומא, במדבר כד).
- שם. הוסף: דְּבָק קָ: "ברצותו דבק לאור (כי הנה כחמר, כל נדרי), גם רוח לרוח דְּבָקוּ יִדְיָה" (י"ג, אהבת דוד ומיכל, שיר ז).
- 872b. הוסף: התדבק עס: "הקב"ה מתדבק עם ישראל" (תנחומא, במדבר ג).
879. הוסף: דְּבַר מן: "לא דבר המקום עם משה מזה כלום" (תנחומא, קרח ב).
- 880b. [דְּבַר, ש"ן]. הוסף: "מ"ה דְּבָרוֹת". כל ההבאות בערך דְּבָרָה (881b) כאן מקומן.
881. הוסף: מְדַבְּרִים — מנוהגים (דברים רבה, ר"ש ליברמן, ע' 4).
- 882b. [דְּבָרִי, ת"ן]. צ"ל דְּבָרִי.
- 884b. [דְּבָשִׁי ת"ז, מ"ר דְּבָשִׁים]. צ"ל דְּבָשִׁי דְּבָשִׁים, כי היחסי דומה לכינוי.
- 893b. שו' 2: [אמר ר' נחמן בר יצחק ובלבד שידגיש בדלת (טוא"ח בשם ירושלמי)]. וע"ז באה הערה: "לא נמצא ממנו מאמר זה בירושלמי (בכר, אנפאנגע)". הראשון שהעיר על זה הוא ר"מ דילונזו בספרו שתי ידות וניציאה ק"ז.
- 895b. [פעל, דָּהָה... כלבים רעים על במתי עם דָּהָה]. צ"ל עב (סה"ד), ובמקום דָּהָה צ"ל דָּעָתִי דָּהָה. ולפי זה אין דוגמה לשורש זה לבנין פועל, וצ"ע.
- 897b. דָּהָה. הוסף: ב. דָּהָה — צהל סוס: "דהר, מיוחד להרמת קול סוס כמו שירה גם הצהילה, על מין אחד ממינ' (ר"י אבן כספי, שרשות כסף, דהר). ועיין לקמן עמ' 5403a צהילה, וכן נראה מן הלשון של ר' משולם ברי"ש שירה בגנות מורה הנבוכים: "ואם לא צהלו קולם ולא דהרו".
- 897b. ערך דָּהָה. מובאה הבאה מקליר (אאפיד נזר): [דהרוהו בבית דגילה]. אין ספק שאין דהר זה מעניין ריצה וקפיצה, אבל ייתכן שעניינו מלשון צהלה, דהרוהו — צהלו לו — חללוהו; אולם ראה מ' זולאי, עיוני לשון בפיזי ינאי, ידיעות כרך ו' קפ"א, שם פיעל: "דהר בגוף אותותיו למענכם", צ"ל בנף (סה"ד).

901. [דוויין]. צ"ל דוויי.
- 902a. [דנין]. צ"ל דני. דני בקמץ באסיפ.
- 908a. [דופן, דופנים, דפנות]. צ"ל דפן דפנים, דפנות. כמו גרן גרנות, דפנים דפני.
- 912b. הוסף: פעול: מְדוּשׁ בין האומות... ויהיו דושים תחת כפות רגלי הצדיקים" (בראשית רבתי 14/2).
- 913a. שו' 7 מלמטה: [תבוער]. צ"ל תסוער (טה"ד).
- 913b. שו' 2 מלמעלה: [ונופכים]. צ"ל ונפכים.
- 914a. שורה 11 מלמעלה: [דחצתו]. צ"ל דחצתו.
- 917b. דחס. [יודחוס רגלו יפה בקרקע (ספר החינוך, תקצט)]. בדפוס ראשון (רפ"ג) הוא בסימן תקנה. וההפעיל, המובא בעמ' 918 הידחיס אינו שם.
- 918a. שו' 33: [מְדַחֵס]. צ"ל מְדַחֵס. אין השלמה לדגש חזק של פיעל לפני ח'. היקש מנחם, מרחם, מרחף.
- 919b. הוסף: דחוק ל' — צריך לדבר, חסר דבר: "יודעים אתם שהיינו דחוקים למים" (ב"ר ע, יט).
- 922b. ערך דיב. [הפעיל, הדיב — כמו הדאיב, ואמר המשורר: לך חרדו לבבות מצלעות, ואנחותם לחלמיש צור מדיבות (רשב"ג, שירי שלמה, דוקס לא)]. יש להעיר כי בשירי רשב"ג כרך א שיר ס"ה, "מליצי אהבה" שו' 12 מבארים ב"ר: מדיבות — מדיבות וממסות את צור החלמיש עם רוב דמעות.
- 922b. מחוק: [דיד, פ"ע, עת' תדיד] — התקשר עם אשה בקשר של נשואים: מקח כסף ושטר וביאה במ באשה תדיד (רסע"ג, תרי"ג מצות). קשה להבין איך נפל המחבר בפח הטעות, הלא שם כתוב תריד בפירוש ברי"ש (והוא מלשון והיה כי תריד ופרקת עולו, שפירושוו כמו תרדה). ראה סדר רס"ג מ"ז עמ' קנט, והצורה תריד מקוימת ע"י חרוזים: תריד, להפריד, מהמריד, שריד.
- 937a. דְּכִי. הוסף: מ"ר דְּכִיִּים, דְּכִיִּי: דְּכִיִּי הים יתנשאו בעים רוח" (את הכל עשה יפה, יל"ג).
- 937b. הוסף: דל, כמו דְּלִית, שם האות הרביעית: "ומהיסוד נבדל יסוד טית שת גם דל, ומאן ויחדל עשותם עקרים". ר"ל הטית והדלת הוציא דונש מן העקריות ועשה אותן לשימושיות. (תשובות תלמידי מנחם על דונש, הניבות, 30, וכן שם בספר תשובות עמ' 37).
- 943a. הוסף: נפעל, נדלח: "עם נרפש ונדלח" (רשב"ג, שמם הר ציון, ב"ר כרך ב 108).
- 943b. ערך דלי. מובאה הבאה, הלך החבל אחר הדלי" בשם יוסף דון יחיא הקדמה פי' שה"ש. נעלם מן המחבר שזה נמצא בתנחומא (ויגש ח).
- 946a. שו' 11 מלמטה: [ובעוזו הִדְלִיל עמוסה]. בס' עבודת ישראל, בסידור אוצר התפילות ובס' אחרים "ובעוזות".
- 947a. דְּלָף. הוסף: דָּלָף — דָּבַר (ע"ד הטף): "דְּלָף בן תשעים שנה אנכי" (אורך, שבת א' דחנוכה). לפי ב"ר, סידור עבודת ישראל: "דלף השיב בדמעות". ולא נראה לי, כי אלעזר דבר דבריו בעז רוח ולא בבכי ודמעות, עיין שם בוויכוח בינו ובין הפקיד המפתחו להראות כאוכל חזיר.
- 948a. [הפעיל, הִדְלִיק] — הדליק האש... ובהשאלה: הוי משכימי בבקר שכרירדפו מאחרי בנשף יין ידליקם]. יש להעיר כי ג' נאח רואה ב"דליקם" הפעיל מן

דלק במובן רדיפה, מקביל ל"ירדפו": "והוא מן ההפכים ר"ל יין ידליקו" (ס' השרשים 110, ועיין רקמה, וילנסקי שנו, 14).

954a. הוסף: דְמוּי, דמויה: "כגפן פוריה היית דמויה" (אזכרה נגינת, קינ' אשכנז).

955a. [דמה בינוני... כמדמה]. הוסף: בריבוי מדמים: "כמדומים אנחנו שהמקום מאבד את עולמו (ספרי, וזאת הברכה, שמג), כמדומין אתם ששררה אני נותן לכם, עבדות אני נותן לכם" (הוריות י).

958a. [דמותי, ת"ז, לנקה דמותיית... קורבה תוארית והדמותיית (ר"א ביבאגו, דרך אמונה כה)], צ"ל: ל"נ דמותית, ביוד אחת, ונראה שהמלה "הדמותיית" שבהבאה איננה ל"נ מן דמותי, אלא השם הדמות שה"פ מן הדמה (לקמן 1044a). 958a שו' 12 מלמטה: [ליל נגרו עיני כאלו הדמי בשכיר עמידת כוכביו לקחו (רשב"ג, שירי שלמה, דוקס יא)], במהד' ב"ר כ"א עמ' 10 הוגה: "בשכר שמירת כוכביו".

959b. [דמיון ש"ז, מ"ר דמיונים, דמיונות], לדמיונים מובאים מ"מ מן אבן תבון, (חווה, רקמה), ויש גם מן הפיוט: "מַלְהֵט מתהפכת בדמיונים" (מי יתנה, שחרית ליו"כ).

961b. [דְמִיעָה—שה"פ מן דמע: הגמיאיני נא מעט מים שהוא כמו דמיעה קטנה (צורר המור, חיי שרה)], לבי אומר לי שבספר נפלה טעות הדפוס וצ"ל "גמיעה" ואין ערך זה.

964b. דָּמַן, [פָּעַל, דָּמַן, מְדָמַן... פֶּן רועה נאמן, כפוש באפר ומְדָמַן (ר"א קליר, קינות לת"ב, אז בהלך)], ב"ר מנקד ומְדָמַן, היינו הפעל, וצ"ע.

965b. בשו' 3 מובא מ"מ מיל"ג: "עוד אגלי מספר על גדיש ידמעו" (הוי אח). המחבר לא הרגיש, כי יל"ג אינו מדבר על העין הדומעת אלא על ידידיו של המת, ואצלו הוא פועל יוצא שמשלימו הוא אגלי מספר.

965b. [דָּמַע, ש"ן]. הוסף: מ"ר דְמָעִים.

969a. דעיכה. הובאה דוגמה אחת מס' המליצה לר"ש בר"ש, בכר ב, יש להוסיף מקור קדום יותר: "גַּר מאור בטרם הדעיכה" (הנגיד, בן משלי, קמ"א).

975a. [דפוס מ"ר דפוסים]. יש להוסיף דפוסות, כקלמבור מן תפוצות: "אין בכל דפוסות ישראל אמנים הגונים" (הקדמת כסאות לבית דוד).

985a. הוסף: "מדקדק אחר המצוות" (ת"כ 58).

985. הוסף: מתדקדק, עושה עצמו בעל דקדוק: "ויש בהם (בין הספרדים) מתדקדקים שקורין ג' רפוייה ג"כ כעין ח' וכ" (אהל משה, שער אלפא ביתא יד). 988a. שו' 27: [חמוסים נגושים מְדִיקִים]. הניקוד מ"ם פתוחה דל"ת דגושה

איננו על פי משפט הלשון, כי מכפולים יבוא הריבוי בבינוני במ"ם שוויה מִסֵּב מְסִבִּים, מְרַעֵם, מְרַעֵם, וכנראה היא צורה מְאֲרַמֶּת מן אכלה וּמְדָקָה (דניאל ז, יט), וכן מובא שם: "אכלונו בכל פה מְדִיקָנו", והקש: "ומְקִיָּין בין נסך" (ירושלמי ע"ז פרק ה' הלכה ו'). (דלמן דקדוק ל"א עמ' 333: "הניקוד של פ"א הפועל קיים, שם ההערה 1).

990a. שו' 12 מלמטה: [כי אניה על דעתך דאבוני], צ"ל: כי אני חי וכו' (נחר בקראי, רשב"ג, ב"ר 4).

993a. [דְרוּךְ, דְרוּכֹת—מי שאנמנותו לדרך ענבים], צ"ל דְרוּךְ, דְרוּכֹת.

אמנם המחבר מעיר כמו דָקוּחַ, דָקוּחוֹת, אבל גם דָקוּחַ צ"ל דָקוּחַ לָקוּחַ, ע"מ פָרוֹז.

995a. הוסף: דָרוֹשׁ — כמו דרשן (שבלי הלקט סי' כח).

998a. הוסף: דרך עֲלִיּוֹ: „אע"פ שהעבירו דרך עֲלִיּוֹ (שבת ה, ע"ב), דרך לַמַּעֲלָה מראשׁוֹ (ערובין צח ע"א). דרך לַהֶם: „פתחים חיצונים שדרך לַהֶם נכנסין לפנימיים (רש"י, שבת לא ע"ב), דרך הרבים נכנסת דרך לַהֶם (ערובין צח ע"א).

1002b. הוסף: נפעל, נדרך: „אין תורמין שמן על זיתים הנכתשים ולא יין על ענבים הנדרכות" (תרומה א ח). ואמר הפייטן: „ביד רמה הלכו, במקלות ברכו, בצאתי מצֵעַן, וכֵּן נדָרְכוּ, חוצה הִשְׁלָכוּ בצאתי מִכְּנָעַן" (אזכרה נגינות, קינות לת"ב, מנהג אשכנז).

1009a. [דָרוֹשׁ, מ"ר דְּשׁוּשׁוֹת]. צ"ל דְּשׁוּשׁוֹת, עיין לַמַּעֲלָה דָרוֹף, דָרוֹשׁ. שם. הוסף: דְּשׁוֹת, ש"נ מן דוֹשׁ, ע"ד זרות מן זור: „ומנין שרקיע הוא דשׁוֹת שנאמר ורקע ברגלך" (ברא' רבתי א"ב ק 14/3).
1010a. פעל, דשן. הוסף: „מדשן הארבות" (יל"ג, עם עקש תתפל).

הערות המערכת:

לאחר שנדפסו 4 העמודים הראשונים של מאמר זה, העירנו המחבר על טעויות אחדות שחלו

בהדפסה ושיש לתקן:

588b צ"ל: דיוואן מהדורת ששון.

600 צ"ל: (אקשטה, קליר, גשם).

614 צ"ל: חיי בשרים לב מרפא.

662b צ"ל: עטה הוד.

ברשות המערכת נמצאות גם הערות חשובות למילון בן-יהודה מידי ד"ר מיכאל וילנסקי

מסינטינטי ומידי ה' משה קונסטנטינובסקי מבואנוס-אירס, ונקווה להביא גם מדבריהם בחוברות הבאות.

שני ספרים חדשים בתורת ההגה הכללית

Daniel JONES: The phoneme: its nature and use, W. Heffer & Sons Ltd., Cambridge, 1950. (XVI+268 עמ').

Wilhelm Brandenstein: Einführung in die Phonetik und Phonologie, Gerold & Co., Wien, 1950. (104 עמ').

עם התהוות נטייה מסוימת להקדיש גם ללשוננו המדוברת תשומת לב של חקירה לפי השיטות הבלשניות-מתארות החדשות, שיסוד יסודן הוא חקירת אוצר ההגאים וההגויים (פונמות) שבלשון המתוארת, לא יהיה זה חסר עניין לעיין בשני ספרים, שיצאו שניהם לאור בשנה שעברה; שני מחברים, ג'ונס, לשעבר פרופסור לתורת ההיגוי (פוניטיקה) באוניברסיטת לונדון, חוקר האנגלית המדוברת ותולדות הגאיה, ממציא שיטת תעתיק הגאי ללשון זו ולאחרות, הדוגל בחקירה האינסטרומנטאלית המדויקת בהגאי לשונות, מנגינותיהן וכיו"ב, ומהצד השני, בראנדנשטיין, פרופסור לבלשנות כללית ומשווה באוניברסיטת גראץ, אינדוגרמאניסט, שנודע עד כה בעבודותיו בשטח הלשונות הטרנס-יוניות, כגון פלאקסית ואטרוסקית, והיוונית הקדומה, תלמיד נאמן של האסכולה הטרנסקסית — שניהם משתדלים לשלב בספריהם הנזכרים בפתיחת שורות אלו את ה"אני מאמין" המתודולוגי שלהם.

ספרו של בראנדנשטיין מחולק לשני חלקים, הנפרדים זה מזה הפרדה ברורה: הפונטיקה (תורת ההגייה) והפונולוגיה (תורת ההגויים). מובן, שבחלק הראשון עוסק המחבר במהות הפיסיולוגית של הגאי הדיבור ("תורת הגאי הדיבור" — Sprechaktlautlehre לפי טרובצקוי) ומתאר בצורה שוטפת ויפה את סוגי ההגאים ופעולתו של מנגנון הדיבור בעת יצירתם. בדרך כתיבתו מצליח בראנדנשטיין, במידה שמצליח מחבר לעתים רחוקות, לשלב דיוק מדעי עם סגנון עממי כמעט. אולם לעתים נדמה, כי בדחנות קלה וטון קונוורסציוני מסוים (המתבטא בייחוד בשימוש מופרז בסימני קריאה) אינם תמיד במקומם. אולם תיאור הדברים ממצה, ציורי המבנה האנאטומי של חלקי מנגנון הדיבור מלווים את הספר ועושים אותו למכשיר נאה ללימוד ולהדרכה למתחיל. בפרק מיוחד ("השפעת ההגאים איש על רעהו") מובאים ומודגמים תהליכי ההגאים העיקריים שבלשונות.

החלק השני מביא לפנינו בעצם פופולאריזציה של ספרו הנודע של טרובצקוי "Grundzüge der Phonologie". אולם אין לראות במשפט זה משום הפחתת ערך. הגשה כזאת הייתה נחוצה מזמן, כי אין להתעלם מכך, כי ספרו של טרובצקוי אינו מתעכל בקלות, ודרושה זריזות רבה מצד הקורא כדי להסתגל לטרמינולוגיה המופשטת ביותר של מחברו; אולם כאן לא השיג בראנדנשטיין את המטרה המבוקשת. אדרבא, אי-בהירות מסוימת נשארת בהרצאתו; הוא חוסך מעם הקורא את ההגדרות המופשטות של מונחי טרובצקוי ומגישם "תוך כדי הרצאה", ואין זה תמיד חיובי; כך מובאות המלים "logisch privative Opposition"

(עמ' 85), Korrelationsbündel (עמ' 86) ללא הטבר נוסף, וכדומה. הגדרתו של ההגוי (פונימה) אצל בראנדנשטיין היא, כמובן, מושתתת לחלוטין על מבנה הלשון ("Sprach-gebilde" לפי טרובצקוי) ומתבססת על הניגודים המציניים (אופוזיציות דיסטינקטיויות), בלי להיכנס בשאלת הזהות הפיסיקאלית המוחלטת או המוחלטת-כמעט של הסביבה ההגאית של ההגוי הנחקר. אין כל הגה בעיני ב' כמובן, אלא ביצוע של ההגוי המבוקש. הערכתם של צירופי הגאים (כגון המוחככים ts או הדיפתונגים ei, כמו באנגלית: lady-lei:di, עמ' 79), מתקיימת משום "תפסם בהתקשרויות ההגאים מקום הגויים בודדים" (שם). אין צורך להדגיש את הגישה התבניתית (סטרוקטוראליסטית), המתגלמת כאן, ומובן, שבהבלטה מובא המשפט "אין תיאור הגויים ללא ניגודים" (Ohne Oppositionen keine Phonembeschreibung, עמ' 80).

אולם עם כל אלה לא נפקד מקומה של החקירה האנסטרומנטאלית בתיאורו של בראנדנשטיין. דרכיה ותוצאותיה מתוארות פה ושם בתוך הספר (כמו, למשל בהבדלה היפה, שאפשר לעשותה לפי בראנדנשטיין, עמ' 42 – 43, בין הדיפתונגים העולים ובין היורדים על ידי השמעת סרט הקלטתו בכיוון הפוך!). בסוף הרשימה הביבליוגרפית וכן ברשימת "תיקונים ותוספות" (בדף מיוחד) מופנה תשומת לבנו לחקירות מסוג זה. אפשר אפוא לומר, כי על אף ההגדרה העצמית הברורה של המחבר אין ספרו טובל מחד-חדיות מתודולוגית.

בניגוד גמור לכך ג'ונס, שתוקפנות ממש מורגשת בין השיטין בכל ספרו נגד מה שהוא מכנה "תפיסה מנטאליסטית ופונקציונאלית של ההגוי". ספרו פותח – וזה מותר בו בהחלט – בהגדרת מושג ההגאים (sounds) באופן פיסיקאלי ופיסיולוגי (והוא מגיש לנו לשם כך דוגמות יפות של עקומים אוקסיגראפיים של דיבורו הוא בשער ספרו). אמנם לעולם לא יוכל הסוקר להשתחרר מגישתו השיטתית הוא בסקירתו, אך עליו להתאמץ לעשות כן; ובכל זאת אורשה לומר, שעצם אייכולתו המוצהרת של ג'ונס להגדיר "speech sound" הגדרה פיסיקאלית טהורה אינה אלא מעבירה את שאלת ההגדרה ה"מנטאליסטית-פסיכולוגית" של ההגוי למישור אחר, אך איננה יכולה לבטלה. אחר כך באה הגדרת ההגוי "מהצד השני" – בחור "משפחת הגאים", וכחוט השני נמשכת דרך כל ספרו השאיפה, לדחוק את הניגוד (אופוזיציה) הסימאנטי לקרן זווית. שוני של שני הגויים צריך להתבסס, לפי ג'ונס, על אי-הימצאות ההגאים הנוגעים בדבר באותו "קונטקסט" פוניטי, אך אין המחבר מצליח לתת למושג "הקונטקסט הפוניטי" פירוש מעשי בהרחבה יתרה מההגאים הסמוכים. אין אצלו כמובן "סילוק ניגודים" (Oppositionsaufhebung) כמו אצל טרובצקוי (ז"א מצבים, שבהם אין הבדל פוניטי בין ביצועי שני הגויים שונים: כגון [ba:t] בגרמנית: Bad, bat). לכן אין לפי הצהרת ג'ונס, אפריורי, "הגה אחד עשוי להשתייך לשני הגויים שונים", ובכל זאת רואה ג'ונס את עצמו נאלץ להקדיש פרק מיוחד ל-"overlapping of phonemes".

לעומת כל מה שמורגש אפוא בעיני כותב הטורים האלה כחסרונות של השיטה, שג'ונס הוא מייצגה המיוחד (ושהיא פועלת לפי טיבה לגבי לשונות "אכסוטיות" בעבודותיה של חוקרת הלשונות האפריקאיות איקה וואךד וכ' ושנעשו ניסיונות-נפל להפעילה לגבי העברית המדוברת על ידי חיים רבין, המשמש – דרך אגב – כבעל אינפורמציה לג'ונס), לעומת כל זה יש לציין, כי

בפרקים אחדים יש עניין רב, כי לא טיפלה בעניינים הנדונים בהם עד כה הפונולוגיה בעמקות כזאת: האינטונציה, ניסיונות הגדרה של מושג מקביל ל"פונימה" בשטח האקצנטואציה והאינטונציה (טוֹנִימָה, סְטְרוֹנִימָה) וכו'.

ניסיונו של ג'ונס ליחס הקוגי רק ליחידה לאומית, ולא לדובר בודד, נתון לחלוטין ללחץ המלחמה בשיטה "המנטאליסטית" ומתעה מן הדרך. פירוט נימוקיו למשפט זה היה חורג ממסגרת היריעה הנוכחית. בעצם חשוב ואפשר הוא, כפי שאני רוצה להביע בהזדמנות זו, להגיע להגדרת הגויים "לאומיים" ואפילו "דיֶאֶקְרוֹנִיִּים" (המשתרעים לאורך התפתחות היסטורית) של לשון בדרך דומה לשל ג'ונס; אך בגישתו של ג'ונס יש אי־עקיבות מתודולוגית. אם בשיטת תעתיקו מסומן כל הגוי בסימן מיוחד לו, הרי לא ייתכן שאותו סימן יאבד את כוחו זה ויצא לשמש להגה בודד (ר' § 591); ואם כן, הרי אין במבטאים האנגלים הדיאלקטיים $\text{ə'kamplis} - \text{ə'komplis}$ שני הרכבי הגויים שונים, כי אם שני הרכבים של שני ביצועים שונים של אותו הקוגי (חזרה לשיטה הטרוכצקויית!).

בסוף הספר מוצאים אנו פרק, הקורא תגר על "התפיסה המנטאליסטית", שאינו יכול להשתחרר אף מאירוניה מסוימת, שאולי אינה במקומה (אי־ידיעתו של המחבר, למה התכוונו בעצם קובעי המונחים הפונולוגיים: conditional variant – meaning presumably a subsidiary member of a phoneme עמ' 214). אך סקירתו ההיסטורית שבפרק זה על התפתחותה של תפיסת הפונימה היא מעניינת וראויה להיקרא.

ומפליא, כי בשטח נוסף מתבלט הניגוד שבין שני הספרים, המתוארים כאן ב"מדיניות" מחבריהם באשר ללשונות, המשמשות להדגמת התופעות הנדונות. ג'ונס מרבה בתיאורים מדויקים מאוד של דיאלקטים אנגליים אחדים; אך לעומת זאת רואה הוא צורך – ואיני יודע, אם קיים צורך זה לאמתו – להפנות אותנו במחצית דוגמותיו ויותר ללהגים: סוֹאֶה־לִי, טֶאֶמֶלִי ולשון פֶּקֶן. עמודים שלמים מוקדשים לשאלות בחלוקת ההגויים במקרים מסוימים ובתנאי הטונים בלשונות הללו. אולי אפשר עוד להשלים עם זה בנוגע לתופעות, שבשום אופן אין למצוא בלשונות הקרובות יותר לאופקו הלשוני של הקורא האירופי, אולם רבים מאוד המקרים, שבהם נטול תיאור מסוג זה כל ערך, הרי אין לקורא כל מושג חי על המתואר בדפים הללו, ואין כל זה עבורו אלא מילוליות בלתי־רצויה, מוטב להפך. פעם לתמיד את המסורת (גם טרוכצקוי נהג בה ובלומפילד אינו נקי ממנה) של הדגמה על ידי לשונות בלתי ידועות – פשוטו כמשמעו – מסוג המדוברות בקו המשווה או בכפרי הרורואציות של האינדיאנים, אף על פי שייתכן, שלשונות אלו דווקא זכו לתשומת לבם של הבלשנים המתארים.

ומהצד השני מצטמצם בראנדשטיין בלשונות, הקרובות ביותר לאופק קוראיו, הן הגרמנית, ובה בייחוד האוסטרית, וביתר ייחוד הניב של שטייארמארק, מקום מושבו של ב. למשל, בע' 36, בתיאור מערכת התנועות, מוצג לפנינו הסמל „ שמשמעותו כתנועה הראשית של Leut(e) במבטא הווינאי. פרט זה נכון מאוד, אך ערך ההגדרה נוטל מעם מי שאינו־מצוי בפונטיקה של ה"ווינריש".

ודווקא ראוי היה, שיזכה ספרו של בראנדשטיין לחוג קוראים נרחב – קוראים, שכוונתם ללמוד בסקירה ראשונה, אך יסודית, את מהות הפונולוגיה – גם מחוץ לארצו של המחבר.

ספרים שותקבלו במערכת

אבן-שושן א', מלון חדש מנקד ומציר, בהשתתפות אנשי מדע, כרך המישי ר—ת ומוספים, הוצאת 'קרית ספר' בע"מ ירושלים, תשי"ב, בסיוע משרד החינוך והתרבות.

אגרת ר', יהודה בן קוריש, מחקר לשוני ולקס פירושים לפסוקי המקרא ע"פ השוואה ללשונות הארמית, המסנה והערבית, תורגמה מערבית עפ"י תצלום כ"י בודליאנה ע"י משה כץ, הוצאת 'דביר', תל-אביב תשי"ב, רי"ד עמ'.

אל-חריי, מחברות איתאל, בתרגום ר' יהודה אל-חריי, יו"ל ע"פ כה"י היחידי ומחקר הערבי בצרף מבוא, הערות ומפתחות ע"י יצחק פרץ, הוצאת מחברות לספרות, בסיוע מוסד הרב קוק, תל-אביב, תשי"א, 812 עמ'.

אלנר צ', על חוקיה הנעלמים של הנגינה בעברית, ירושלים, תשי"ב.
ארץ-ישראל, מחקרים בידיעת הארץ ועתיקותיה, ספר א', פרסומי החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, מוקדש לפרופ' מ' שובה במלאת לו שישים שנה, ירושלים, תשי"א, 182 עמ'.
בנודיד (פאירשטין) א', לשון המקרא או לשון חכמים? (באיוה סגנון נכתוב עברית?), הוצאת מחברות לספרות, תל-אביב, ה'תשי"א, 344 עמ'.

בן-יהודה א', מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרך שלשה-עשר (יד), בעריכת פרופ' נ"ה טור-סיני, המו"ל חמדה ואהוד בן-יהודה, ירושלים, שנה רביעית למדינת ישראל.
ויטמן וולט, עלי עשב, לקט ותרגום ש' הלקין, הוצאת ספרית הפועלים — ספרית מופת, מרחביה, 1952.

ויינריב ד', תעודות לחלודות הקהלות היהודיות בפולין בצירוף מבוא, ביאורים, מפתחות ומבוא אנגלי, הוצאת האקדמיה האמריקאית למדעי היהדות, ניורק, תשי"א, רסד—110 עמ'.
טור-סיני נ"ה, הלשון והספר, בעית יסוד במדע הלשון ובמקורותיה הספרותיים, כרך הספר, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"א, 436 עמ'.

כהן יעקב, כתבים, הוצאת ועד היובל, תל-אביב תשי"י.
כהנא י"ו, שמיטת כספים, אוסף מקורות עם פירושים, ציונים והערות, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ה, סוף שנת השמיטה, ר' עמ'.

לוצאטו רמ"ח, ספר המליצה, יו"ל ראשונה מתוך כ"י, ע"י א"מ הברמן, הוצאת מוסד הרב קוק ומחברות לספרות, תשי"י, 77 עמ'.

נאור מ', המקרא והארץ, באור גיאוגרפי לתנ"ך, ח"א, תורה, בלית אטלס לתורה, הוצאת הסתדרות המורים העברית בישראל תל-אביב, תשי"ב, 207 עמ'.

ספר דינבורג, קובץ דברי עיון ומחקר, מוגש לבן-ציון דינבורג ע"י ידידיו וחבריו מלאת שלושים שנה לעבודתו המדעית ועשרים וחמש שנים לעבודתו הפדגוגית בביהמ"ד למורים העברי בירושלים, ערך ע"י י' בער, י' גוטמן ומ' שובה, הוצאת ביהמ"ד למורים העברי ע"י 'קרית ספר', ירושלים, תשי"י, 448 עמ'.

ספר זכרון לכבוד פרופ' י"י גולדציהר, חלק א', בודפסט 1948.
ספר היובל לכבוד י"נ הלוי אפשטיין למלאות לו שבעים שנה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשי"י, 382 עמ'.

ספר הכינוס למדעי היהדות, קיץ תש"ו, כרך א', הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"ב.

עקביה א', מילון למנחי צבא, בעריכת סעדיה גולדברג ז"ל, חבר ועד הלשון העברית, הוצאת "מגן" חיפה, 418 עמ'.

פיכמן י', אמת הבנין, סופרי אודיסה, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים, תשי"א 518 עמ'.

פינקלשטיין א"א, הפרושים ואנשי כנסת הגדולה, הוצאת ביחמ"ד לרבנים ניו-יורק תש"י.

קאסוטו מ"ד, האלה ענת, שירי עלילה כנעניים מתקופת האבות, בצירוף פירוש ומבוא בהוצאת מוסד ביאליק בהשתתפות ועד הלשון, ירושלים תשי"א.

—, פירוש על ספר שמות, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשי"ב, 351 עמ'.

קלוזנר י', היסטוריה של הספרות העברית החדשה, שיעורים, כרך ו', (השמרנים והסוציאליסטים בתקופת ההשכלה, מגדלי מוכר ספרים). הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תש"י, 334 עמ'.

קלוזנר י"א, הנובילה בספרות העברית מראשיתה ועד סוף תקופת ההשכלה, הוצאת י" צי"ק, תל-אביב, תש"ו, 200 עמ'.

קפלן י', מבוא ומפירוש לספר איוב, הוצאת מחברות לספרות, תל-אביב, תשי"א, שכ"ס עמ'.

רות ח"י, שלטון העם ע"י העם, רעיונות יסוד בדמוקרטיה, הוצ' "יבנה", תל-אביב, תש"ט.

רייס ט', ריכרט י', כמהין ופטריות, 16 לוחות מצוירים, ציירה **רות קופל**, בצירוף מילון המונחים, הוצאת ספרי תרשיש, ירושלים תשי"ב.

שטנר י', מפת א"י ותולדותיה, ספרייה לידיעת א"י של החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, הוצאת מוסד ביאליק תשי"א, 206 עמ'.

ARCHIV ORIENTALNI, Journal of the Czechoslovak oriental institute, Vol. XVII, pars prima+secunda, Prague, 1949.

HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL, Vol. XIII, XVII—XXIII, Cincinnati, 1942—1952.

GORDIS R., Koheleth — The man and His World, The Jewish Theological Seminary of America, New York, 5711—1951, 396p.

LAUTERBACH J. Z., Rabbinic Essays, Hebrew Union College Press, Cincinnati, 1951, 570p.

NEUFELD, E., The Hittite Laws, Translated into English and Hebrew with Commentary, Luzac & Co. Ltd. London, 206 p. and L tablets.

OUTTESTAMENTISCHE STUDIËN, uitgegeven door P.A.H. de BOER, Deell VII (Jansma. T., Inquiry into the Hebrew Text and the Ancient Versions of Zechariah IX—XIV; Thiervy, G. J., Miscellanea Hebraica; David, M., The Codex Hammurabi and its relation to the provisions of Law in Exodus; Simons, J., The Wall of Manasseh and the Mishneh of Jerusalem; Vriezen Th. C., The Term Hizza: Lustration and Consecration; Van Der Ploeg. J., Les Pauvres d'Israël et leur Piété.) Leiden, E. J. Brill. 1950.

OUTTESTAMENTISCHE STUDIËN, uitgegeven door P.A.H. De BOER, deel viii, (Inhoud: Porteous, N. W., Semantics and Old Testament Theology; Gerleman G., The Septuagint Proverbs as a Hellenistic Document; Noth M., Jerusalem und die israelitische Tradition; Puukko A.F. Der Feind in den Alttestamentlichen Psalmen; Simons J., Jerusalem-Exploration: Past and Future; Bentzen A., The Ritual Background of Amos 12—1116; Rowley H.H., The Suffering Servant and The Davidic Messiah; Köhler L., Vom hebräischen Lexikon; Burrows M., The Discipline Manual of the Judean Covenanters; Beek M.A., Das Problem des armäischen Stammvaters (Deut, XXVI 5); Scott R.P.Y., A Kingdom of Priests (Exodus XIX 6); Bowman J., The Exegesis of the Pentateuch among the Samaritans and among the Rabbis; Tur-Sinai N.H., The Literary Character of the Book of Psalms; Vincent A., L'Ancien Testament et l'Histoire des Religions; Young G.D., The Significance of the Caratepe Inscriptions for Near Eastern Textual Criticism; Wevers J.W., Exegetical Principles underlying the Septuagint of 1 Kings II 12—XXI 43) Leiden, E.J. Brill, 1951.

ORIENS, Journal of the International Society for Oriental Research, Leiden, E.J. brill, Vol. 2, Nr. 1,2.

PROCEEDINGS of the American Academy for Jewish Research. Vol. xiii 1948—49, Philadelphia, 1949.

RABIN CH., Hebrew Reader, Lund Humphries, London, 1949.

REIFENBERG A., Ancient Hebrew Seals, Loudon, MCML, The East And The West Library.

ROBERTS B. J., The Old Testament Text and Versions, University of Wales Press, Cardiff, 1951, 326 p.

SEFARAD, revista del Instituto Arias Monatno de Estudios Hebraicos Y Oriente Proximo, Ano x., Easc. i., Madrid-Barcelona, 1950.

SPERBER A., Biblical Hebrew. New York, 1949.

שמות כוכבים בחידת-לשון

במחברת העשרים ממחברות עמנואל הרומי מתוארת התנצחות ספרותית בין המשורר ובין חבר יריביו. שלושה „אנשי מדנים“, אשר עמנואל עורר את רוגזם בשירי „בוז ונבלה“ שחיבר עליהם, גמרו אומר לנקום את נקמתם מבעל השירים. לשם כך נדברו ביניהם לבוא במפתיע ולהציג לפני עמנואל שורה של שאלות וחידות, אשר המשורר הבלתי מוכן בוודאי לא ידע לענות עליהן. ואמנם, יום אחד, בשבת עמנואל עם השר מיטיבו, „במושב זקנים וישישים, ושופטי ארץ וחכמי חרשים“, באו שלושת האנשים והכריזו בפני קהל ועדה על כוונתם לנסות את „המשורר הסורר“ בחידות. תחילה נגשו שנים מן היריבים והציגו את שאלותיהם, ועמנואל השיב להם, כיד ההיתול הטובה עליו. ולבסוף —

„ויגש השלישי, והוא היה בעל חכמת הלמודים, ויאמר: אראה דבר־יך בתים לבדים, וטענותיך עקודים נקודים, היום תהיינה חידותי לך לשטן; ותחת אשר חשבת להיות גדול — תהיה בעיניך קטן. וישאלני חידה נפלאה, בפז החן מסולאה. וכאשר אותה שמעתי — כמעט אחור נרתעתי, ולולי ידעתי מחכמת התכונה מה שידעתי, אז בין מצולת השאלה טבעתי, וקלון מכבוד שבעתי. וזאת היא השאלה המהוללה, אשר שאל בעל האבלה, אמר: אמור נא המשורר אויבנו, הזורק האש בעיר לעינינו, ועל מצחות אנשים נכבדים התוית תו: מה נשתנה צדק להיות מורה על בתיו? או התמהמחתי כרגע ואמרתי: אין זה לבדו ממפלאות הכתב והמכתב, ולכן הסתר נצניך כי הנה הסתיו, ולו השכלת אז ידעת כי כן כוכב כתב, הכף כוכב, בתיו בית תיו.

ואשא משלי ואומר:

אמרו: מה נשתנה צדק להיותו מורה על בתיו?

אמרתי: כן כוכב כתב, הכף כוכב, בתיו בית תיו.¹

מה כוונת השאלה, ומה פשר התשובה? כדי לענות על כך, עלינו להזכיר כמה עובדות-יסוד מתוך הקוסמוגרפיה של ימי הביניים. לפיה קבועים שבעת כוכבי-הלכת (שבת, צדק, מאדים, חמה, נוגה, כוכב, לבנה, וסימנך: שצ"ם חנכ"ל) ושאר הכוכבים בתשעה גלגלים קונצנטריים, זה למעלה מזה: „גלגל הקרוב ממנו הוא גלגל הירח, והשני שלמעלה ממנו הוא גלגל שבו הכוכב הנקרא כוכב, וגלגל שלישי שלמעלה ממנו שבו נוגה, וגלגל רביעי שבו חמה, וגלגל חמישי שבו מאדים, וגלגל ששי שבו כוכב צדק, וגלגל שביעי שבו שבת, וגלגל שמיני שבו שאר כל הכוכבים שנראים ברקיע, וגלגל תשיעי הוא גלגל החוזר בכל יום מן המזרח למערב והוא המקיף ומסבב את הכל. וזה שתראה כל חוככים כאילו הם כולם בגלגל אחד ואף על פי שיש בהן זה למעלה מזה, מפני שהגלגלים טהורים וזכים כזכוכית וכספיר, לפיכך נראים הכוכבים שבגלגל השמיני מתחת לגלגל הראשון“ (רמב"ם, יסודי התורה א א). „גלגל התשיעי שהוא מקיף את

1. הנוסחה נקבעה, בעיקר, על-פי הדפוס הראשון וכתב-יד פריס.

הכל חלקוהו החכמים הקדמונים לשנים עשר חלקים, כל חלק וחלק העלו לו שם על שם צורה זו שתראה בו מן הכוכבים שלמטה ממנו שהם מכוונים תחתיו, והם המזלות ששמותם טלה, שור, תאומים, סרטן, אריה, בתולה, מאזנים, עקרב, קשת, גדי, דלי, דגים" (שם ו). והנה שנים-עשר חלקי הגלגל התשיעי נקראים גם "בתים" ביחס לכוכבי-הלכת הנראים בהם: "ביתו של צדק — קשת ודגים, ביתו של מאדים — טלה ועקרב, ביתו של חמה — אריה, ביתו של לבנה — סרטן, ביתו של נוגה — שור ומאזנים, ביתו של כוכב חמה — תאומים ובתולה" (ברייטא דשמואל הקטן ה, אוצר מדרשים, אינושטין ב, 545). לכל אחד ואחד מכוכבי-הלכת תפקיד מיוחד בעולם. כן למשל "כוכב ממונה על החכמה ועל השכל ועל הבינה ועל הדעת ועל המדע לפתח כל פיתוח ולחשוב כל מחשבת בכל מלאכת אומנות ועל הכתב ועל הלשון" (שם ט, 547). לפיכך נקרא כוכב גם בשם "פֶּתָב": "ככב או כתב" (טוביה כ"ץ, מעשה טוביה ב ט, שטרנברג, מט:). השווה גם מלון בן-יהודה, ערכים פֶּתָב, פֶּתָב, עמוד 2552. כדי לזכור את שמות כוכבי-הלכת ו"בתיהם" נתנו בהם החכמים סימנים: "הגלגל השני הוא גלגל הכוכב הנקרא דרך פרט כוכב וכו' ומחלקות המזלות של כוכב זה הם תאומים ובתולה והסימן כת"ב" (ר"מ אלדבי, שבילי אמונה ב ג, ורשה תרמ"ז, יח:). "הגלגל הששי הוא שבו כוכב צדק וכו' ומחלקות המזלות של כוכב זה הם קשת ודגים, הסימן צק"ד (שם יח:—יט:). והנה ביחס לצדק יש לנו מקרה יוצא מן הכלל, ש"בתיו" רמוזים בשמו, שכן ראשית-ביתו של "צדק" הם: צדק, דגים, קשת. ביחס לכוכב קיים מצב דומה, אמנם רק לגבי שמו המְשָׁנִי של כוכב, שהוא "פֶּתָב", שכן ראשית-ביתו של "פֶּתָב" הם: כוכב, תאומים, בתולה. מעתה יתפרשו אפוא דברי עמנואל, כדלקמן: מֵה נִשְׁתַּבֵּחַ צִדְק לְהִיטוֹת מוֹרָה עַל בְּתָיו: המקשן דורש מעמנואל נימוק, מפני מה יצא צדק מן הכלל, ששמו, צדק, רומז על בתיו: דגים, קשת. עמנואל אינו עונה ליריבו תשובה ישירה, אלא סותר את עצם הנחתו, שצדק "מיוחס" בזה: אֵין זֶה לְבָדוֹ מִמְּפִלְאוֹת הַפֶּתָב וְהַמִּכְתָּב, אין מקרה

1. כוכב חמה = כוכב, מְרַקֵּר. הוא נקרא "כוכב חמה" על שם שהוא נמצא תמיד בקרבת החמה: "כוכב חמה אינו מתרחק מן החמה" (ברייטא דשמואל הקטן ה, אוצר מדרשים, אינושטין ב, 645), וכן על שם שהוא סופר החמה, כנאמר בתלמוד: "האי מאן דבכוכב יהי גבר נהיר וחכים משום דספרא דחמה הוא" (שבת קנו:). לביטוי "כוכב חמה" בניגוד אל "חמה" השווה עוד: "ביתו של חמה — אריה וכו' ביתו של כוכב חמה — תאומים ובתולה" (שם). "והנה בעבור היות המהלך השווה לנגה ולכוכב חמה עם מהלך החמה שוה, ובתחבר כל אחד מהם עם השמש לא יראה בעבור כח אור השמש, על כן היתה מחלוקת בין החכמים, כי יש אומרים, כי נגה וכוכב חמה למעלה מהשמש, ואחרים אמרו הפך הדבר" (ראב"ע, ספר הטעמים א, פליישר, 27). "כוכב חמה הוא ממוסך ומתהפך וכו' ובחלקו נשמת האדם וכח הבינה" (ראב"ע, ראשית חכמה ד) (ללא נכון הובאה דוגמה זו במלון בן-יהודה, ערך חמה, עמוד 1612, בכותרת: "וחמה בתור אחד המזלות שהאמינו לפניהם שיש להם כח ושלטון על העולם", שכן אין המדובר בדוגמה הנוכרת בחמה, אלא בכוכב-חמה, כלומר, כוכב, מרקור). "והשמש וממשלותיו וכו' וכוכב חמה וחכמותיו" (תחכמוני כב, סופורובסקי, 214). "לשמש שם אהל שם ואין נסתר מחמתו, וגם נגה אשר יגה וכוכב חמה בכתיבתו" (משה רמס, מלך עולם, מבחר השירה העברית באיטליה, שירמן, קפט). והשווה עוד מלון בן-יהודה, ערך כוכב, עמוד 2283.

זה של צדק המקרה היחיד המכיל פלא־קֶטֶב וחידת־לֶשׁוֹן, וְלָכֵן הִסְתֵּר נִצְנִיק — „חכמותיך” הדלות, מן יבולע להם בקֶרֶת הסתיו (על־פי שיר השירים ב, יא — יב), וְלֹא הִשְׁפִּילָה אֶזְרָאֶתָּה פִּי כֵן פֹּקֵב — פֶּתֶב, כוכב נקרא גם פֶּתֶב, והנה ב„פֶּתֶב” יש לנו פלא־קֶטֶב דומה: הֶפֶף — פֹּקֵב, הכף במלֶה „פֶּתֶב” פירושה: כוכב. פֶּתִיו—גִּית תִּיו, ו„פֶּתִיו” של כוכב הרי הם בתולה ותאומים, שראשי־תבותיהם הם בית ותיו.¹ בתשובתו מוקיע אפוא עמנואל את קלון יריבו, שידע על פלא־הֶפֶתֶב במקרה הפשוט של צדק, ולא ידע על פלא־הֶקֶטֶב במקרה הפשוט פחות של כוכב.

1. „פלא הכתב” שבשם כוכב הוסבר כבר בקיצור על־ידי אליהו בחור בתשבי, ערך כתב; וכן יש מן החוכמים שקוראין לכוכב שבגלגל השלישי (צ"ל: השני. — ד"י) כתב לפי שהוא ממונה על הלמוד והכתיבה. וכן בספר מחברות עמנואל כשנשאל כוכב מה עניניו השיב קסת הסופר במתניו. ועוד בו באחד משיריו וזה לשונו כי כן כוכב נקרא כתב הכף כוכב בתיו בית תיו פירוש בתולה תאומים".

ש' בודנהיימר

לקביעת שמות ביולוגיים לצורות מיניות בבעלי־חיים

זה זמן רב מורגש חוסר דיוק במונחים העבריים המתייחסים לצורות מיניות מיוחדות בבעלי החיים.

אני מציע שלושה מונחים לבידור.

(א) **גִּין־מִינִי** = intersex. המונח מתכוון לתופעות של שינוי בחכונות המיניות המשניות. במקרים קיצוניים קיים אף שינוי בבלוטות, המין עצמן. בעל־חיים תחילת התפתחותו קבועה, זכרית או נקבית, ולאחר מכן ניכרת מגמה לכיוון המין המנוגד בלי שתגיע לידי השתנות גמורה של המין. שייכות חנה כל התופעות המכונות בתלמוד בשם אנדרוגינוס. אני מציע שלא להשתמש במונח זה בביולוגיה משני טעמים: (1) מפני שהוא שם לוועי. (2) מפני שהוא זהה למונח „גינאנדרומורף” הנפוץ מאוד בביולוגיה, אף כי במשמעות אחרת.

(ב) **הֶרְמָפְרִיט** = hermaphrodite, בבוטניקה—חד־ביתי. אנו מציעים שם זה לכל התופעות של ריכוז בלוטות מין פעילות (גונאדות), גם זכרית וגם נקבית, בתוך אותו הפרט. בלוטות אלו יכולות להיות פעילות בבת אחת או לסירוגין.

(ג) **גִּין־מִינִי** = gynandromorph. שם זה מתכוון למקרים, שבתוך גוף של פרט אחד התאים הם בחלקם זכריים, בהתאם למספר הכרומוזומים שבכל אחד מתאים אלה (xy או xx), ובחלקם נקביים. חלוקה זו קיימת גם לגבי תכונות המין המשניות (צורת מחושים, צורת רגליים, צבע וכו'). לעיתים יקרה, שהגוף כולו נחצה לשני צדדים: שמאל כולו זכרי וימין כולו נקבי. אולם אין חשייה זו הכרחית. מבחינה עקרונית נוכל לייחס לכאן גם את התופעה, שבה התכונות הזכריות והנקביות ערוכות כדוגמת לוח שחמט, ובכן ביחס לתופעה האמורה יש להביא בחשבון גם את השם „תשבץ מיני”.

זה של צדק המקרה היחיד המכיל פלא־קֶטֶב וחידת־לֶשׁוֹן, וְלִכֵּן הִסְתֵּר נִצְנִיק — „חכמותיך” הדלות, מִן יבולע להם בְּקֶרֶת הסתיו (על־פי שיר השירים ב, יא — יב), וְלֹא הִשְׁפִּילָה אֶזְרָאֵךְ פִּי כֵן פֹּקֵב — פֶּתֶב, כוכב נקרא גם פֶּתֶב, והנה ב„פֶּתֶב” יש לנו פלא־קֶטֶב דומה: הֶפֶף — פֹּקֵב, הכף במלֶה „פֶּתֶב” פירושה: כוכב. פֶּתִיו—בֵּית תִּיּוֹ, ו„פֶּתִיו” של כוכב הרי הם בתולה ותאומים, שראשי־תבותיהם הם בית ותיו. בתשובתו מוקיע אפוא עמנואל את קלון יריבו, שידע על פלא־הֶפֶתֶב במקרה הפשוט של צדק, ולא ידע על פלא־הֶקֶטֶב במקרה הפשוט פחות של כוכב.

1. „פלא הכתב” שבשם כוכב הוסבר כבר בקיצור על־ידי אליהו בחור בתשבי, ערך כתב, וכן יש מן החוכמים שקוראין לכוכב שבגלגל השלישי (צ”ל: השני. — ד”י) כתב לפי שהוא ממונה על הלמוד והכתיבה. וכן בספר מחברות עמנואל כשנשאל כוכב מה עניניו השיב קסת הסופר במתניו. ועוד בו באחד משיריו וזה לשונו כי כן כוכב נקרא כתב הכף כוכב בתיו בית תיו פירוש בתולה תאומים.”

ש' בודנהיימר

לקביעת שמות ביולוגיים לצורות מיניות בבעלי־חיים

זה זמן רב מורגש חוסר דיוק במונחים העבריים המתייחסים לצורות מיניות מיוחדות בבעלי החיים.

אני מציע שלושה מונחים לבידור.

(א) **גִּין־מִינִי** = intersex. המונח מתכוון לתופעות של שינוי בחכונות המיניות המשניות. במקרים קיצוניים קיים אף שינוי בבלוטות, המין עצמן. בעל־חיים תחילת התפתחותו קבועה, זכרית או נקבית, ולאחר מכן ניכרת מגמה לכיוון המין המנוגד בלי שתגיע לידי השתנות גמורה של המין. שייכות חנה כל התופעות המכונות בתלמוד בשם אנדרוגינוס. אני מציע שלא להשתמש במונח זה בביולוגיה משני טעמים: (1) מפני שהוא שם לוועי. (2) מפני שהוא זהה למונח „גינאנדרומורף” הנפוץ מאוד בביולוגיה, אף כי במשמעות אחרת.

(ב) **הֶרְמָפְרִיט** = hermaphrodite, בבוטניקה—חד־ביתי. אנו מציעים שם זה לכל התופעות של ריכוז בלוטות מין פעילות (גונאדות), גם זכרית וגם נקבית, בתוך אותו הפרט. בלוטות אלו יכולות להיות פעילות בבת אחת או לסירוגין.

(ג) **גִּין־מִינִי** = gynandromorph. שם זה מתכוון למקרים, שבתוך גוף של פרט אחד התאים הם בחלקם זכריים, בהתאם למספר הכרומוזומים שבכל אחד מתאים אלה (xy או xx), ובחלקם נקביים. חלוקה זו קיימת גם לגבי תכונות המין המשניות (צורת מחושים, צורת רגליים, צבע וכו'). לעיתים יקרה, שהגוף כולו נחצה לשני צדדים: שמאל כולו זכרי וימין כולו נקבי. אולם אין חשייה זו הכרחית. מבחינה עקרונית נוכל לייחס לכאן גם את התופעה, שבה התכונות הזכריות והנקביות ערוכות כדוגמת לוח שחמט, ובכן ביחס לתופעה האמורה יש להביא בחשבון גם את השם „תשבץ מיני”.

משה דוד קאסוטו כבלשן

עם הסתלקותו של משה דוד קאסוטו¹ נתייתמו מוסדות מדע ותורה — ועד הלשון העברית והאקדמיה ללשון העברית, האוניברסיטה העברית, האנציקלופדיה המקראית, החברה לחקירת א"י ועתיקותיה — שהמנוח פעל בהם במסירות ובהתלהבות עד ליומו האחרון.

הרבה נאמר² על פעולתו של קאסוטו כחוקר המקרא וכהיסטוריון. כחוקר המקרא מיוג קאסוטו בתוכו בקיאות עצומה ומפליאה בחכמת ישראל לכל סוגיה וענפיה מצד אחד וידיעות עמוקות ויסודיות בתרבות העולמית הכללית מן הצד האחר; ידע את הספרות התלמודית והמדרשית ידיעה שלמה, ויחד עם זה בקי היה בכל חדרי הספרות של המורח הקדמון, שבמחיצתה חי ויצר עמנו בימי הקדם. בעל חוש ספרותי מעודן ביותר היה קאסוטו, ויחד עם זאת בעל כישרון בלשני-פילולוגי מפתיע. ינק את כל הטוב והיפה שברש"י, רשב"ם, ראב"ע, רמב"ן וכל הפרשנות המסורתית שלנו, ועם זאת בקי היה בכל פינות הפרשנות המודרנית של חוקרי אומות העולם. כל אלה חברו אצלו יחדיו לאחדות שלמה, וכתוצאה של מזיגה מופלאה כזאת נתן לנו את ספריו ומחקריו, שהרימו את קרן ישראל ותרבותו בעולם כולו.

הרבה מכישרונו וממרצו הקדיש קאסוטו לחקר הספרות הכנענית, כפי שנתגלתה בכתבי ראס-שמרה — אוגרית. כבר עם ראשית פרסומם של לוחות אוגרית הרגיש קאסוטו, כחוקר המקרא, כי לפנינו מקורות קדומים בעלי חשיבות עצומה לפתרון בעיות מקראיות שונות. בשקידה ובהתלהבות ניגש קאסוטו לפענוחם ולפירושם של הלוחות הללו, ומי שלא ראה שמחת יצירתו דווקא בשטח זה לא ראה שמחת יצירה מימיו. כאן זכה למצוא פתרון לכמה וכמה בעיות, שהטרידו את מנוחתו שנים רבות. עיונו המעמיק בלוחות אוגרית עמד לו לא רק בפתרון סתומות שונות במקרא,³ אלא אף שימש לו נקודת מוצא לכמה מהנחותיו היסודיות ביותר במפעלו המדעי. על יסוד השוואה מעמיקה ומקיפה של כתבי ראס-שמרה עם ספרות המקרא בא לידי המסקנה החשובה, כי הספרות המקראית ממשיכה בצורותיה ובדרכי ביטוייה את הספרות הכנענית הקדומה. חדשה היא ספרות המקרא בתוכנה וברוחה, ועם זה הריהי המשך לספרות שקדמה לה בצורתה ובדרכי ביטוייה. קאסוטו הניח, שהייתה שירת עלילה ישראלית בדומה לשירת העלילה הבבלית, הכנענית ועוד.⁴ ליצירות הפרוזאיות שבתורה קדמו, לדעתו,

1. גוסטר ביום י"ט בכסלו תשי"ב.

2. ראה "לזכרו של פרופ' מ"ד קאסוטו ז"ל", הוצאת האוניברסיטה העברית, ו"לשוננו לעם",

קונטרס כ"ד.

3. עיין "האלה ענת", ירושלים תשי"א, עמ' 38 ואילך.

4. עיין במחקריו "ספרות מקראית וספרות כנענית", תרביץ י"ג, עמ' 197 ואילך; "האלה ענת,

עמ' 19 ואילך; "שירת העלילה בישראל", כנסת לזכר ביאליק, כרך ח' עמ' 121 ואילך.

שירים אפיים על אותם הנושאים עצמם. ראה לכך, מצד אחד הרמיזות הרבות לעניינים אפיים הנמצאות במקרא, ומצד אחר ביטויים השייכים לסגנון האפי, שנשתתרו בפרוזה הסיפורית שבמקרא, או פסוקים בעלי קצב שירי וביטויים פיוטיים, שנתקבלו לתוך תיאוריה הפרוזאיים של התורה מתוך שירת העלילה הישראלית. העניינים המשותפים למקרא ולספרות עמי המזרח הקדמון לא נשאבו במישרין מספרות העמים הטכנים; הייתה כאן חולית ביניים מתווכת: שירת עלילה ישראלית, מהדורה ישראלית של המסורות המשותפות לעמי המזרח הקדמון, שבה לבש החומר הכללי צורה מתאימה להשקפת העולם הישראלית. עיקר הרמזים לאפוס הקדום ראה קאסוטו בספרי הנביאים והכתובים; ואילו התורה, לדעתו, לא התייחסה באהדה למסורות אלה, אעפ"י שכבר לבשו צורה ישראלית. הכלל הגדול בחולדות הספרות, שהשירה קודמת לפרוזה, — מראה כאן קאסוטו — נכון גם לגבי הספרות המקראית.

אף לחקר הלשון המקראית ודרכי סגנונה תרם קאסוטו תרומה רבת ערך. מחקריו ופירושו מקור לא אכזב הם לחידושים לשוניים מפתיעים.¹ נזכיר כאן שתיים שלוש דוגמאות אופייניות:

כבר תמהו חוקרי המקרא על השימוש בשתי צורות של פועל אחד בשתי צלעותיו של הפסוק המקראי, האחת בפרֶפֶקט, והשנייה באימפרֶפֶקט. כך, למשל בברא' ד' ב' וכו': ויהי הבל רעה צאן וקין היה עבד אדמה. ויהי מקץ ימים ויבא קין מפרי האדמה מנחה לה' והבל הביא גם הוא מבכרות צאנו ומחלבהן וישע ה' אל הבל ואל מנחתו ואל קין ואל מנחתו לא ישע; ובשירה המקראית ישע' ס' ט"ז: וינקת חלב גוים ושד מלכים תינקי; תהל' כ"ט י': ה' למבול ישב וישב ה' מלך לעולם; שם צ"ג ג': נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם ישאו נהרות דכים, ועוד. באחדים מן הכתובים הנ"ל רגילים המפרשים החדשים לתקן את הנוסח, שכן שימושו של פועל אחד בשתי צורות זו בצד זו מוקשה הוא בעיניהם. ברם, קאסוטו לימדנו לדעת, כי אין אנו צריכים לתיקון כל שהוא. אדרבה, אין זה אלא דרך מליצה רגילה אצל הכנענים. כך אנו קוראים, למשל בלוח II AB, שו' 38 — 40: עדבת בהתה בעל יעדב הד עדב עדבת הכלה (את סידור ביתו בעל יסדר, הד סידר את סידור היכלו); V AB, ב' 20 — 22: תַעַר כסָאָת למהר, תַעַר תַלחַנַת לצבָאָם (תטיל כסאות על מהירים, הטילה שולחנות על צבאים); AB I, א' 16 — 17: הם ברכי תכשד רָאָם ען כשד אֵילַת (ראמים יערגו על ברכות, ואיל תערוג עלי עין).² תופעה זו מצינו אף בברא' כ"ז, ט"ז—ט"ז, בפס' ט"ז נאמר: ותקח רבקה את בגדי עשו בנה הגדול החמדת אשר אתה בבית ותלבש את יעקב בנה הקטן. ובפס' ט"ז: ואת ערת גדיי העוזים הלבשה על ידיו ועל חלקת צואריו. ותלבש — הלבשה, ממש כמו ויהי — היה, ויבא — הביא, וישע — שעה. מכאן ראה מכרעת נגד המבקשים לחלק את שני הכתובים הנזכרים בין

1. ראה, למשל, מאדם עד נח, עמ' 59 (עדן), 113 (קניתי), 121 (ויאמר קין), 170 ואילך (בני האלהים); מנח עד אברהם, עמ' 36 (מבול); תרביץ י"ג, עמ' 209 (בית-החפשיה) ועוד.

2. מנח עד אברהם, עמ' 14; שם, עמ' 36.

3. על מלה זו ומקבילתה האוגריתית, ראה תרביץ י"ג, עמ' 212.

4. האלה ענת, עמ' 64; וראה גם נ"ה טור-סיני, הלשון והספר, א' 324.

5. עיין על כל זה תרביץ י"ב, 170 וכו'; י"ד, ט—10; האלה ענת, 87.

שני מקורות שונים. הכתוב משתמש כאן בפועל אהד בשתי צורותיו בהתאם לשיטה הקבועה במסורת הלשונית-ספרותית, ובשום פנים אין להפריד בין הדבקים. תופעה לשונית מצויה מאוד הוא שימוש שני שמות נרדפים, שהאחד מהם הוא זכרי והשני נקבי, כך, למשל, בישיעה ג', א': מסיר מירושלים ומיהודה משען ומשענה וגו'; ירמיה מ"ח, מ"ו: לקחו בניך בשבי ובנתיך בשביה; נחום ב, י"ג: וימלא טרף חריו ומענותיו טרפה.

אף כאן הראה קאסוטו, כי תופעה זו מצויה כבר במסורת הלשונית הכנענית. וכך אנו קוראים בתיאור המשתה, שהכין בעל לאחיו בני אשרה (אתרת) לחנוכת ביתו (II AB, ו' שו' 47 ואילך): שפק אלם כרם, ישפק אלהת חפרת, שפק אלם אלפם, ישפק אלהת ארחת, שפק אלם כחתם ישפק אלהת כסאת, שפק אלם רחבתין, ישפק אלהת דרכתין] (= סיפק לאלים כרים, לאלות יספק רחלים; סיפק לאלים פרים, לאלות יספק פרות; סיפק לאלים ספסלים לאלות יספק כורסות; סיפק לאלים כדי יין, לאלות יספק צנצנות יין). תופעה זו בולטת אף בתיאור הרכיבה של אשרה בלוח II AB, ד' שו' 14-15 ושל דנאל בלוח I D, שו' 59-60. היופי של החמור נקרא בשם "יסמסם", כשהרוכב הוא זכר כדנאל (תשתנן לבמת ער ליסמסם במת פחל). ובשם "יסמסמת", כאשר מדובר על רוכבת נקבה, כאשר (ישתן אתרת לבמת ער ליסמסמת במת פחל).¹

משותף לכנענית ולעברית הוא אפוא השימוש בשם זכר כשמדובר בזכר ובשם נקבה כשמדובר בנקבה.

זכות גדולה היא לקאסוטו, שעלה בידו לבאר כמה וכמה מסתומות לשון חמקרא על יסוד ההשוואה לכתבי אוגרית. יקצר המצע מלהזכיר את החומר כולו, לפיכך נביא כאן לפחות דוגמה אופיינית אחת: ביטוי סתום ביותר, וכרמל בצקלנו" מצינו במל"א ד', מ"ב. כמה וכמה ניסיונות נעשו ע"י החוקרים לפרש מלה זו או לתקנה, ולא עלתה בידם. את פתרונה של החידה הציע קאסוטו כבר בשנת 1939, על סמך הקבלה שבלוח I D, שו' 61-67 ו-68-74, שבו באות שתי פסקאות דומות זו לזו. באחת מהן המלה "שבלת", ובשנייה, במקום המקביל, חמלה "בצקל". וודאי נרדפות הן המלים המקבילות, והמלה הסתומה, "בצקל" מורה על "שיבולת", וביתר דיוק על שיבולת טרייה, על שיבולת של כרמל. מכאן מסיק קאסוטו, שגם בכתוב המקראי השם הוא "בצקלון", בבי"ת 'שרשית'; חכוונה: כרמל בשיבלת, כאילו היה כתוב: "בבצקלנו", ואחת משתי אותיות בי"ת הושמטה (האפולוגרפיה, או האפולוגיה), כדרך שבאה כמה פעמים במקרא המלה "בית" במקום "בבית", וכדומה. וחידושו זה של קאסוטו, כחידושים רבים אחרים, כבר נהפכו לקניינו של מדע הלשון העברית.²

מ"ד קאסוטו לא זכה להשלים את מפעל חייו, מבואו הגדול לתורה, לא זכה הוא ולא זכינו אנו. וכן לא זכה לראות בהקמת האקדמיה ללשון העברית, שהיה מראשוני נבחריה.

מ' הלד

1. ע"י תורת התעודות, עמ' 89-90.

2. ע"י לשוננו ט"ה, 101-102; ספר היובל ל"ג אפשטיין, 8; האלה ענת, 36 וכו'.

3. ספר היובל ל"ג אפשטיין, עמ' 2-3.

4. אורינוטליה, שורה חדשה, ח', 242; לשוננו ט"ו, 101.

5. אף זו תופעה משותפת לעברית ולאוגריתית; עיין ח"א גינזברג, BASOR, 98, עמ' 16, 20.

6. עיין ב"ה טור-סיני, הלשון והספר, א, עמ' 843; מילון בן-יחודה, כרך י"א עמ' 5612, בהערה.

יעקב נחום הלוי אפשטיין כחוקר הלשון *

איני פותח בתולדותיו של מו"ר זללה"ה, כי כבר קדמוני בזה אחרים, גדולים ממני, ואיני בא להעריך את פעולתו הענפה, כי לא אוכל. באתי לציין בזה רק קווים אחדים מדמותו של אמן-הלשון הגדול. בין שאר ההבדלים שבין בני יהודה לבין בני הגליל מביא התלמוד (עירובין נג סע"א) גם דבר זה: אמר רב יהודה אמר רב: בני יהודה, שהקפידו על לשונם, — נתקיים תלמודם בידם; בני גליל, שלא הקפידו על לשונם, לא נתקיים תלמודם בידם. מאמר זה, כנראה, היה נר לרגלי מוהרי"ן ז"ל בימי נעוריו בבריסק דליטא. ואע"פ שגדל בעיר יהודית שבמזרח אירופה, שאפילו קריאת טכסט תלמודי על פי כללי הדקדוק היתה נחשבת בעיניהם כמיותרת, ואפילו כמזיקה להבנת התוכן, הרגיש אותו „עילוי", שאי אפשר לרדת לעומקה של הלכה מבלי לשים לב ללשונם של חז"ל ומבלי לדקדק ולדייק במליהם. ובטרם יריח הנער מריחה של חכמת הפילולוגיה (ואולי אף את שמעה לא שמע), כבר היה בו טעם זקנים בנוסחאות, ולימודיו באוניברסיטה הקנו לו רק את דרכי השימוש בכלים שחננו בוראו. אבל גם אז לא שימשה לו הפילולוגיה אלא אמצעי להבנת הדברים בשלמותם.

ואמן הלשון, בעל הטעם העדין והשכל החרף, שם לב והתבונן לא רק לסדרן של המלים בהלכה או באגדה אלא גם לצורתן ולכתיבן. וגם כשהוא עוסק בתולדותיהם של חכמים, תנאים ואמוראים, גאונים ורבנים, ראשונים ואחרונים, הריהו נעזר במכשירי הפילולוגיה: השוואת לשונות ומקורות וכיוצא בהם. ולא פלא הוא אפוא אם כבר בימי בחרותו נתפרסם מורנו ינה"ל ז"ל בעולם, הן בין חכמי ישראל היושבים „בארבע אמות של הלכה" והן בין חכמי האומות העוסקים בלשונות בני שם, ביחוד ב„פירוש הגאונים לטהרות" שהוציא, ובמבואו הגרמני, שקדם לו ויצא לאור בשנות המלחמה העולמית הראשונה (בשעה שהמחבר ז"ל רעב ללחם — פשוטו כמשמעו — והסתפק בכוס חלב מעת

* נפטר בליל ג' באדר תשי"ב.

1. עי' למשל דבריו של פרופ' ש' אסף יבלח"א בחוברת „לזכרו של פרופ' יעקב נחום אפשטיין ז"ל", הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשי"ב.
2. „כי היא ידועה יפה יפה לכל העוסקים במדעי היהדות ובפילולוגיה שמית, ואף מי שאינו מכיר את איש האשכולות הזה, דיו שיעבור על הרשימה „כתבי י"נ אפשטיין" שבראש הקובץ ויראה מה רב חלקו בענפים שונים של מדעי הרוח בכלל וחכמת ישראל בפרט, שעסק בהם בעמקות ובדייקנותו הידועות למופת" (מדברי המערכת ב„הקדמה" לספר היובל לכבוד יעקב נחום הלוי אפשטיין למלאת לו שבעים שנה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים, תשי"י).
3. כך בכ"י מינכן (= כ"מ) והגדוה התלמוד (= אה"ח), בדפו': נתקיימה תורתם.
4. „על לשונם" ל' באה"ח.
5. כך בכ"מ, אה"ח ל' „תלמודם", בדפו': לא נתקיימה תורתם.
6. מדברי פרופ' ח' אלבק יבלח"א בחוברת „לזכרו של וכו'".
7. בהוצאת „מקיצי נרדמים". ברלין תרפ"א—תרפ"ד.

לעת 1). בהערות הרבות באותיות הזעירות שבהוצאה זו מאיר המהדיר את עינינו ומנחנו בשבילי הלשוניות השמיות ובדרכי פירושיהם של הגאונים. הוא קובע את נוסחתה המדויקת (עד לקצוץ של יו"ד) של כל מלה ומלה (ארמית או ערבית, פרסית או יונית) שבדברי הפירוש ומבאר את שורשה ואת שימושה ואת התפתחותה. כל הערה של המהדיר ז"ל – ברכה בה לא רק להבנת העניין ולבירור נוסחאות התלמוד כפי שהיה לפני עיני הגאונים (הקרובים לעריכתו במקום ובזמן), אלא גם לתיאור ההי בישראל, בארץ ובבבל.

למשל בכלים פכ"ב מ"ג מפרש הגאון (עמ' 61 – 62) ש"ספסל" דומה לכסא. שבתחילה מי שנתחייב מלקות היו אוסרין אותו על ספסל ומלקין אותו וכך יעשו בארץ ישראל עד עכשיו. ומורנו הנהדיר ז"ל. לאחר שהוא עומד על הנוסח בכמה מקומות בתלמוד כפי שהיה לפני הגאון, מלמדנו מן המקורות ש"בא"י היו מלקין על ספסל גם בימי האמוראים" (הערה 1). אבל בבבל לא ידעו בימי הגאונים, מספסל למלקות" (הערה 2).

המלה ש"רוול" שבפינו אינה אלא ש"רב"ל שבמשנה (כלים פכ"ו מ"ג). שהגאון מפרשה (עמ' 70): "בעלי אומניות כשדן עושין מלאכתן ומעכבן בגדי בית יד שלהן ששמן בטיית (בית יד) כמאס ועושין כמין כיס של עור והוא צר ודחוק ומכניסין בו ידיהן כדי שיהו מהירין במלאכתן ולא יעכבו בגדיהן ולש' יוני היא פירושו [שר יד] בלא נכנס". דברי הגאון נראים כאן פשוטים ומובנים; אבל כל זה רק אחרי דיוקו ודקדוקו של המהדיר ועיונו בכ"י שונים ובספרי הגאונים ובפירושי ראשונים ובנוסחאות שונות של הערוך, ואת הכול נתן לנו בהערות קצרות (5 – 13). שאת כמה מהן הבאנו בהערותינו (4, 6 ו-7) בלשונו.

ואם חפץ אתה לדעת כיצד נשתבשה מלה וכיצד נשתנתה הוראתה צא וקרא בדברי הגאון (עמ' 62) על "אולד" (בדל"ת) שבמשנתנו (כלים פ"ב מ"ה). שהוא עץ. לערב בו הדיו ולחתוך עליו ראש הקולמוס המשופה. ובהערות (16, 18) מלמדנו רבנו כיצד נשתבשה "אולד" (בדל"ת) ל"אולר" (ברי"ש) וכיצד קבלה הוראה אחרת: בערוך: עץ שחותכין בו כו' וכן ר"מ (= הרמב"ם ביד החזקה) ה' (= הלכות) כלים פט"ז ט"ז, ור"מ כאן (= בפירוש המשניות): אולר הוא סכין קטן ("אלמקט" = مقطعة) והוא כלי יקטעו בו ראשי הקולמוסים. אבל

1. "תמצית קצרה ומקוצרת של כמה פרקים" מתוך מגוון זה, בתוספת מה שנתחדש לו במשך שלוש שנים (תרע"ה – תש"ה). פרסם במבוא לתשלוש פירוש הגאונים" (תרביץ שנה טז, תש"ה).

2. ואם רצונך לידע את התפתחותה של ה"מורה" עי' געמ' 54 הע' 11 – 14. ואת מקורה של "נוסחה" שבפינו תמצא בהערה 11 שבעמ' 146.

3. ואל תחליפהו ב"סרבלא" הארמי (למשל ב"מ פא ר"ע"ב) = מכנסיים רחבים.

4. "בגדיו אין בר"ש (= רבנו שמשון)".

5. = בערבית.

6. "בית יד" גליון הוא, פי' כמאס, שלאחריו".

7. " = אכמאם, אכמ, בתי יד, Aermel, ר"מ (= הרמב"ם): אכמאם (ועי' פרענקל 47

בהערה 9).

8. = *Xeiropo-bolē* (הכוכב בא לציין שהמלה בצורתה זו אינה מצויה במילונים היוונים).

בתוס' (= בתוספתא) שם (= כלים בבא בתרא סוף פ"ז) נזכר גם אולר, של זכוכית, מתאים לפירוש הגאון. ראינו שהדל"ת נשתבשה לרי"ש ו"עליו" נתחלף ב"ב, וכך נכנס ללשוננו "אולר" = סכין קטן. דוגמאות אלו דיין להעמידנו על אוצר החכמה ומלוא המלאכה שהשקיע רבנו ז"ל בהוצאה זו, המשמשת עד היום מופת להוצאת טכסט ופירושו.

ומעניינים דבריו בסיום הרצאת הפתיחה שלו באוניברסיטה העברית בירושלים: "עדיין לא הספקתי לדבר על הפרובלימות של הליקסיקון התלמודי: של לשון המשנה (המשנה, הברייתות ולשון האמוראים העבריים) של לשון התלמודים הארמי (הבבלי – בהשוואה לאשורית, מנדעית ופרסית והירושלמי – בהשוואה לסורית של א"י, שומרנית, נבטית ותדמורית) ושל לשון הגאונים; על לקסיקון לסדר-הדורות (למשנה וברייתות מצד אחד ולבבלי וירושלמי מצד אחר), ואחרון חביב על ספרותם של הגאונים, המקור הראשי להבנת התלמוד הבבלי, רוחו וסגנונו, כהשאלות, ההלכות הפסוקות והגדולות, ועוד". איזה רוחב של אופק?!

בעינו החדה של "חכם עדיף מנביא" מִשְׁחזר הוא מלים יווניות, שנשרדו בספרותנו העתיקה, אלא שנשתבשו. למשל: טריס כריסס = *τρις χρίσας* (ירוש' שבת פ"ג ו ע"א), קרמביסס = *κράμβισσας* (ירוש' חלה פ"א נו סע"ד)⁸ (ועי' בעמ' 54, הע' 8). ובהערה קצרה באותו מאמר מעמידנו על "מטפרסא" בארמית, שהשתבש ל"מטרפס" בלשון השגור, "שקל למטרפסיה", שאינו אלא "פתפרסא" (*paitifrasa*) בפרסית הקדומה, שהפ' הישנה התרככה למ' (והחילוף פ' במ' רגיל ביחוד במלים הזרות)⁹. ואין לך מאמר מפרי עטו, בכל שטח שהוא עוסק בו ובכל נושא שהוא כותב עליו, שאין אתה מוצא בו הערות לשוניות מחכימות. ופעמים הוא, הבקי בסוד הצמצום, דוחק לתוך הערה אחת דברים שכל חוקר אחר היה בונה מהם מאמר שלם לא-קטן.

גולת הכותרת של יצירותיו הוא ספרו המינומנטלי "מבוא לנוסח המשנה", שלאמיתו של דבר הוא מבוא לחלק חשוב של הספרות התלמודית. ספר זה, ששלושים שנות עבודה מאומצת משוקעות בו, בן שני הכרכים העבים (למעלה מאלף ושלש מאות עמוד!) הוא הספר המדעי הראשון בדורנו, העוסק בחקר נוסח המשנה. הספר נושא ונותן בעיקר ב"הגהות" שני התלמודים, הבבלי והירושלמי, ובהגהות שאחריהם. אבל ספר זה לא רק שמגלה לנו את גלגולי נוסח המשנה, אלא שעם המחבר אנו צועדים בנתיבותיה ודרכיה של הספרות התלמודית, ומורה דרכנו מראה לנו את גנזיה, משנתו "קב ונקי" והרצאתו ברורה ומבוארת. גם הלכות קשות בקדשים וטהרות, שגדולי המפרשים מתקשים לבארם, נעשות ברורות לנו בהסברתו השיטתית של המחבר. עם שהוא מפרש את המשנה מתפרשים גם

1. ידיעות המכון למדעי היהדות, חוברת ב', ירושלים, אב תרפ"ה, עמ' 22.

2. הפיזור בכל הציטט הזה הוא של מורנו ז"ל.

3. תרביץ שנה א' ספר ב', עמ' 186.

4. מבוא לנוסח המשנה, נוסח המשנה וגלגוליו למימי האמוראים הראשונים ועד דפוס ר' יו"ט

ליטמן הלר (בעל תו"ט), מאת... גרפס ע"י המחבר, בסיוע הקרן ליובל השבעים של ר"ל גינצבורג

ובסיוע קרן וורבורג.

התוספתא וגם מדרשי־ההלכה. גם הסוגיא בבבלי וגם הסוגיא בירושלמי העוסקים באותה ההלכה ונושאים ונותנים בה. כמה משניות ותוספות ומדרשי הלכה וכמה סוגיות בשני התלמודים מקבלים הארה חדשה בכוח חקירתו והסברתו. יש ומשנה סתומה מתפרשת יפה ע"י פירוש נכון של וי"ו אחת שלה.

ומכיון שהמחבר זצ"ל הוא מהיחידים בדורנו הבקאים בכל מכמני הלשון העברית לכל תקופותיה וידוע אף בלשונות השמיות והקלאסיות וסוד גלגולה של מלה גלוי לו, מלא הספר ענייני לשון וסגנון. המחבר מראה בטוב טעמו את הקשר הישר שבין לשון המקרא וסגנונו לבין לשון המשנה וסגנונה. בדרכו זו מפרש לנו פה ושם גם כמה מקראות סתומים.

בשקידה רבה אסף המחבר ז"ל גם את כל הפרטים בענייני כתיב, עד „קצו של יו"ד" (פשוטו כמשמעו!). עבר בדקדוק רב ובעיון נפלא על כל כתיבי היד של המשנה והדפוסים הראשונים וסידר לפנינו את מסקנותיו. בחושו הדק הוא רואה את שורשיהם של כמה מהשינויים הללו נעוצים בכתיבו של המקרא. ויש ששינוי קל בכתיב מסיר קושי ממשנה והיה העקוב למישור. בולטות ומאלפות הן הגדרותיו המדעיות של המחבר למונחים שבתלמודים ודרכי השימוש בהם, הבאות בפרקים מיוחדים וגם בתוך שאר הפרקים ובהערות מיוחדות.

חומר רב־עניין מגיש לנו המחבר גם בשטח ההיסטורי. בכמה פרקים מדבר הוא על תולדותיו ופעולתו של כל חכם וחכם מהזנאים האחרונים ומהאמוראים לדורותיהם בארץ ובבבל. פה ושם מוארים גם תולדותיו ופעולתו של חכם מתקופת הסבוראים. שבספרי ההיסטוריה מרובה בה הסתום על המפורש.

וגם לספרות הגאונים, ממשיכי המסורת התלמודית, הקדיש המחבר פרקים שלמים, שבהם הוא פורט לפנינו את מונחיהם בהבאת המשנה ואת נוסחאותיהם. בדרכו הוא מלמדנו אף על ספרות ענפה זו, שמדברנו ז"ל הוא מראשי חוקריה. הפרקים האחרונים מוקדשים לדפוסי המשנה. ובאמנותו הדקה והחוצבת מראה המחבר את השתלשלות הנוסח מן כתבי היד הראשונים של המשנה ומן נוסחאות התלמודים עד הדפוסים של בעל „תוספות יום טוב" (פראג שצ"ז וקראקא ת"ג).

אביא בזה שתי דוגמאות מן הספר רב־המידות הזה. לכאורה אין כאן אלא מו"מ רגיל בתלמוד, אבל שורשם של דברים בחקר הלשון:

1) בעמ' 262-263 נושא ונותן המחבר זצ"ל במשנה אחת (תרומות פ"י מ"ד) ובדברי ר' יוחנן (ירושלמי שם, מז ע"ב) שמגיה במשנה זו „נשלקין" במקום „נכבשין", ומורנו מסיק: לפי הירוש' „שלק" הוא פחות מבישול (ריש ורא"ש, ועי' תוי"ט ופ"מ). „שלק", سلق, סורית „שלק", רתח במים חמים... absieden. והוא מביא כמה משניות וברייתות שבהן הסדר הוא: נא, שלוק ומבושל.

2) בעמ' 111 נו"נ במשנת פסחים (פ"ג מ"א).¹ המשנה אומרת: אלו עוברין בפסח... ר' אליעזר אומר אף תכשיטי נשים. סתם תכשיטים הם מכסף וזהב (וזכוכית). ולכן תמה הבבלי: תכשיטי נשים סלקא דעתך? ! אלא אימא: אף

1. ויש להוסיף רש"י בנוזר מה סע"ב (למשנת נוזר ז"מ מ"ט): „שלקן שאינו מבושל יפה". אמנם הב"ח מציין שבנדירים מט רע"א פירש רש"י „שלוק מבושל יותר מדאי", אבל הר"ן שם כתב: „שליק דהכא בשיל ולא בשיל הוא דבנדירים הלך אחר לשון בני אדם".

2. לצערי אני מוכרח כאן להביא את דברי רבנו ז"ל בפאראפראזה.

3. רש"י: מאי חמץ איכא? !

טיפולי נשים, דאמר רב יהודה אמר רב: בנות ישראל שהגיעו לפרקן ולא הגיעו לשנים: (בנות) עניות טופלות אותן בסיד עשירות טופלות אותן בסלת בנות מלכים בשמן המור. ברור אפוא שהתלמוד הבבלי היה לפניו במשנתו "תכשיטי" ופירשו: "טיפולי", וכן אתה מוצא "תכשיטים" בהוראה זו. טיפולים של צמחים וקמחים, גם בברייתא שביומא (ע"א): או דכו במדוכה (במ' יא ח) וכו' מלמד שירד להם לישראל עם המן תכשיטי נשים, דבר שנדון במדוכה (ועי' ספרי בהעלותך פס' פט). גם מהירושלמי שלפנינו נראה לכאורה שגם בנוסח המשנה הא"י היה "תכשיטי", שכן אומר הירושלמי שם: "ר' אליעזר אומר אף תכשיטי נשים. אית תני תני תכשיטי ואית תני תני טיפולי". ז"א שהמשנה שלפניהם שנתה "תכשיטי", ברם ברייתא אחת שנתה "טיפולי". אבל בכתב־יד מן הגניזה¹ הנאמן יותר הנוסח הוא: "ר' ליעזר או' אף טיפולי נשים. אית תני תני טכשיטין". הוון בעיי מימר כן דמר טיפולי וכל שכן טכשיטין, מן דמר טכשיטי הא טיפולי לא". לפי זה ה"טיפול" מודבק בבשר ונמאס ונפסל לאכילה, וה"תכשיט" הוא עיגול או חרוז של בצק או של בצק עיי תערובת בשמים וכדומה, שתלוי ואינו דבוק בה.

ואמנם ברוב נוסחאות המשנה "טפולי נשים", וקשה להניח שכולם הוגחו על פי התלמוד. אפשר אפוא שנוסח זה "טפולי" הוא המקורי, והנוסח "תכשיטי" הוגה במשנת הבבלי על־פי הברייתא, וסתם הבבלי כבר היה לפניו במשנה "תכשיטי".

בדרכו לבאר את ההבדלים שבנוסח לימדנו רבנו את מובנם השני של "תכשיטים" בכמה מקורות בספרותנו ובירר לנו את מובנם של "טפולים". שורות אלו לא גילו אלא קיום אחדים דקיקים מדמותו רבת־הצדדים של המורה הגדול, שמלבד עבודתו בהוראה ובמחקר היה חבר ועד הגשון העברית וועדותיו ואף נבחר בין שמונת החברים הראשונים של האקדמיה ללשון העברית העומדת להתייסד.

זיכני החונן לאדם דעת ושימשתי שבע ועשרים שנה (כתלמיד, כמזכיר וכעוזרו בעריכת "התרביץ") ויכולתי לכתוב פרכים רבים על גדולתו בתורה ובחכמה לענפיהן השונים ועל טוהר מידותיו וניקיון כפיו וענוותנותו הרבה, ואע"פ כן איני מצא לעשות זאת פן ייאמר לי בצדק "סימתינהו לשבחיה דרבך?"!

באהבת־אב ובשמחת־רב חניך גם את תלמידיו לדיוק במשנתם ולדקדוק בחקירותיהם.² וכולנו אומרים "נר ישראל עמוד הימיני פטיש החזק" של חכמת ישראל בימינו נלקח מאתנו! השליט באוצרות הלשון העברית והבקי בכל מבואיה ובתי סתריה לכל קיפליהם ניטל מעלינו! ויהי שתרורתו שנטע בלב תלמידיו תנוב ותעשה פירות, ובמחקריהם ידובבו שפתיו בקבר ושמו יזכר לברכה לדורות!

ע"צ מלמד

1. רש"י: שיש להן שערות כאילו הגיעו לפרקן והן לא הגיעו לכלל שנים ובושות על כך.

2. כ"ט ע"ד, בכתב יד לייזן ובדפוס ויניציא שנדפס על פיו.

3. שרידי ירושלמי, הוצאת לי' גינצבורג, עמ' 106.

4. אל תתפלא על טכשיטין (בטי"ת בראשה), כי כתיב זה מצוי, ואולי צורה זו היא העיקרית.

ואכמ"ל.

5. ועיי מ"ש "לדמותו של המורה והעורך" בחוברת "לזכרו של וכו'".

ישראל בורשטין ז"ל

ביום ט"ו באדר תשי"ב נפטר אחרי מחלה ממושכת וקשה מר ישראל בורשטין ז"ל, שהיה משנת תש"ב ואילך אחד העובדים המסורים בוועד הלשון העברית בירושלים. עוד בשנת תרפ"ז הכרתי את המנות, כשבא לברלין ובידו כתב-יד של ספר דקדוק ללשוננו בגרמנית, שרצה להביאו לדפוס. אחרי שעיניתי בכתב-יד זה הכרתי בו את סימני הכישרונות, שהמחבר הצטיין בהם: חריצות ודייקנות עד כדי קפדנות, וכוח סידורי רב, שנתן לכל אשר כתב אופי מיוחד משלו. ואמנם ראיתי גם את הצדדים שבהם הייתה עבודתו של בורשטין טעונה השלמה בפרט מתוך ידיעת יתר השפות השמיות ושל הישגי המדע הבלשני במשך עשרות השנים האחרונות ויעצתי למלומד, שעד עכשו היה נסגר בתחומים משלו, שיישאר שנים אחדות אתנו בברלין וישכלל את עבודתו בשיתוף פעולה אתי. קיוויתי למצוא לשם כך גם תמיכה כספית מספקת למחייתו של מחבר הספר בשנות השתלמותו. ואמנם בורשטין לא היה יכול אז להישאר אתנו, ולבסוף הוציא את ספרו בשם *Vollständige Grammatik der Alt- und Neuhebräischen Sprache* בווינה בשנת תרפ"ט, והספר מצא את ההערכה הראויה לו, ובייחוד היה חיים נחמן ביאליק מאלה שהכירו את כישוריו המהביר. ואמנם לא הייתה לספר הפעולה, שהמחבר קיווה לה, בייחוד מפני עמדתו המיוחדת, שהייתה עמדת יחיד, שלא הסכימה להשתנות לפי השינויים שחלו בלשוננו בדורות האחרונים. בשנת תרצ"ט הגיע לארץ אחרי סבל רב נמחנה הסגר באוסטריה ואחר זמן מה נתקבל לעבודה מדעית בוועד הלשון. בתפקיד זה השתתף בכמה ועדות וגם עיבד את כרטסת המונחים, שנקבעו ע"י ועד הלשון מראשית פעולתו, ואף השתתף בפרסומי ועד הלשון במאמרים ובהערות לרשימות המונחים. באותו זמן נתן את עזרתו גם למפעלים לשוניים אחרים וכן פרסם כמה ספרים על „חורת ההגה" (ירושלים תש"א), על שיטה חדשה בקצרנות עברית ועוד. בודד היה האיש בחייו ובמחשבתו, וסבלו הוא שהיה גורם נוסף למחלתו. שתקפה אותו לפני כשלוש שנים ושלא הבריא עוד ממנה. הייתה לו רק אהבה אחת לעניין אחד בחייו: ללשוננו העברית, שעבד לה במסירות ובטהרה קדושה. ועד הלשון ועובדיו וגם מוקיריו הרבים של בורשטין יזכרו אותו כאחד האישים שקידשו את חייהם במלאכת לשון הקודש.

נ"ה טור-סיני

מפעולות ועד הלשון

מונחי סטטיסטיקה

(רשימה ב')

סמוך לפרסום רשימת המונחים הראשונה, בלשוננו יד חוברת ד', נתכנסה הוועדה לקביעת רשימה נוספת של מונחי סטטיסטיקה לשם המשכת פעולתה לפי התכנית שקבעה לעצמה ושנתפרסמה במבוא לרשימה הראשונה. בשש-עשרה ישיבות, למן ד' בסיוון תש"ו ועד י"ח באב תש"ז עסקה הוועדה ברשימת מונחים זו בשתי קריאות, וביום א' באייר תש"ז מסרה, כמקובל, את תוצאות דיוניה לעיון לכל חברי ועד הלשון ולבעלי מקצוע שמחוץ לוועדה.

הרכב הוועדה בתקופה האמורה היה: פרופ' מ"ד קאסוטו ז"ל ופרופ' ד"צ בנעט — חברי ועד הלשון; ד"ר ד' גורביץ ז"ל (הסוכנות היהודית), פרופ' ר' בקי (האוניברסיטה) וד"ר ת' מוצקין (האוניברסיטה). בחלק מן הישיבות השתתפו גם פרופ' ש' אסף (ועד הלשון) וד"ר ג' צדורביץ (המכון לחקר הכלכלה של הסוכנות היהודית). מזכיר הוועדה היה ד"ר ז' בן-חיים. משנסתיימו דיוני הוועדה בשתי הקריאות הראשונות, חלה הפסקה ממושכת בפעולתה לרגל מלחמת השחרור וקביעת משרדי הממשלה בת"א, שכן חלק מאנשי המקצוע שבוועדה הם מעובדי הממשלה. לאחר פטירתם של שניים מחברי הוועדה, פרופ' מ"ד קאסוטו, וד"ר ד' גורביץ, ולאחר יציאתו של ד"ר ת' מוצקין לחוץ-לארץ חלו שינויים בהרכב הוועדה, ובקריאה השלישית, שנמשכה מיום י"ז בשבט תשי"ב עד יום י"ב בניסן תשי"ב (חמש ישיבות), השתתפו: פרופ' ד"צ בנעט, ד"ר ז' בן-חיים ומר מ' מדן — מוועד הלשון; פרופ' ר' בקי (האוניברסיטה, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), פרופ' דבורצקי (האוניברסיטה), ד"ר תדמור (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה), המזכיר היה מר א' דויטש. בקריאה זו נדונו הערותיהם של פרופ' א' בונה ופרופ' א"ה פרנקל — מן האוניברסיטה העברית, ושל ד"ר ע' איתן ומר ש' ייבין — מוועד הלשון. הוועדה מודה לכל המעירים, אעפ"י שלא ראתה לנכון לקבל את כל ההצעות. הסתעפות העבודה הסטטיסטית עם קום מדינת ישראל והצורך הרב במונחים עבריים בהיקף נרחב יותר מחייבים שינוי בתכנית ובדרכי הביצוע של פעולת הוועדה. הוועדה כבר נתנה את דעתה על הצורך להכין מילון למונחי סטטיסטיקה, הדרוש לעבודה המשרדית ולהוראה באוניברסיטה.

א) השלמות לפרקים שנדפסו בלשוננו כרך י"ד

1-II, 1 (אסוף תצפיות)	1-I (מנחים קולקטיביים)
planning tracé d'un plan	צריכת תכנית, תכנון collective phenomenon phénomène collectif
registry bureau d'enregistrement	מקשה population population

אקלויסיה

including, included inclu	בְּכִלְלָא, וְעַד בְּכִלְלָא	filing classement	תיוק (שם המעולה)
measurable mesurable	מְדִיד	to check (to verify for accuracy) vérifier	בְּקֵר
homogeneous homogène	חֲדָ-סוּגִי	to check (to indicate verification or response by a written mark) marquer	תִּיג
heterogeneous hétérogène	רַב-סוּגִי		
spatial (geographical) series série géographique	סִדְרָה לְמִי מְקוֹמוֹת	consistent compatible	מְתִישֵׁב (עם), דֹּא-סוֹתֵר
attribute attribut, caractère	תָּאֵר, תְּכוּנָה	inconsistent incompatible	דֹּא-מְתִישֵׁב (עם), סוֹתֵר
homograde homograde	שׁוֹה דְרָגָה	consistence compatibilité	מְתִישֵׁבוֹת, הַעֲדֵר סְתִירָה
heterograde hétérograde	שׁוֹנֵה דְרָגָה	inconsistence incompatibilité	דֹּא-מְתִישֵׁבוֹת, סְתִירָה
	לִ-III, 4 (בִּיּוֹן)	comparable comparable	בֶּר-הַשְׁוֹנָה
moving average moyenne mobile	מְמַצֵּעַ נָע	comparability comparabilité	אֶפְשָׁרוֹת הַהַשְׁוֹנָה
	לִ-III, 5 (שְׁעוּרִים וִיחְסִים)	available disponible	נָתָן לְהַשִּׁיג
successive elimination élimination successive	נְכוּי הַדְּרָגָתִי	availability disponibilité	אֶפְשָׁרוֹת לְהַשִּׁיג
to affect affecter, influer sur	הַשְׁפֵּעַ עַל	to observe observer	צִפֵּה
	לִ-III, 7 (הַשְׁתַּנּוּת)	observed data données observées	נְחוּנִים נִצְפִּים
homoscedastic homosédastique	שׁוֹה פְּזוּר	excluding, excluded exclu	דֹּא בְּכִלְלָא, וְדֹא עַד בְּכִלְלָא 1
heteroscedastic hétérosédastique	שׁוֹנֵה פְּזוּר		

1. דוגמאות: אלה מספרי אוכלוסיית מדינת ישראל והדרוים לא בכל ל.

מן 1920 עד 1946 ולא עד בכל ל.

מן 1920 עד 1946 ו-1946 לא בכל ל.

2. דוגמאות: אלה מספרי אוכלוסיית מדינת ישראל והדרוים בכל ל.

מן 1920 עד 1946 ועד בכל ל.

מן 1920 עד 1946 ו-1946 בכל ל.

3. הכוונה לניכוי של השפעת גורמים מסוימים על המספרים הסטטיסטיים, כגון: ניכוי

השפעת הגיל בחישוב שיעור התמותה.

(ב) המשך הרשימה שנדפסה ב"לשונונו" כרך י"ד

bimonthly bimestriel	דו-חודשי	III, 8) סדרות עתידיות	
quarterly trimestriel	רבע-שנתי	time series, chronological series série chronologique	סדרה עתידית, סדרה קפי ומנים
half yearly semestriel	חצי-שנתי	time temps	עת, זמן
yearly, annual annuel	שנתי	past passé	שעבר
biennial biennal	דו-שנתי	future futur	עתיד, הבא
triennial trisannuel	תלת-שנתי	antecedent, precedent antérieur, précédent	קודם
quadrennial, quinquennial etc. quadriennal, quinquennal etc.	ארבע-שנתי, חמש-שנתי וכיו	to precede précéder	קדום
calendar year année civile	שנת העיון ¹	to follow, to succeed suivre, succéder	עקוב
school year année scolaire	שנת הלימודים	subsequent, following subséquent, suivant	עוקב
fiscal year année fiscale	שנת הכספים	successive, consecutive successif, consécutif	נצוף (ימים) רצופים, זה אחר זה
trend tendance	מגמה	the past few years les dernières années	השנים האחרונות
to trend tendre à	מגמתו ל-, מגמתו כלפי-ג	the next few years les années prochaines	השנים הקרובות
secular trend tendance séculaire	מגמה ארבת-זמן	hourly horaire	שעתי
period, cycle période, cycle	מחזור	daily quotidien, journalier	יומי
periodicity périodicité	מחזוריות	weekly hebdomadaire	שבועי
periodical, cyclic périodique, cyclique	מחזורי	fortnightly, biweekly bimensuel, semi-mensuel, de tous les 15 jours	דו-שבועי
periodogram périodogramme	דיאגרמת המחזור	monthly mensuel	חודשי
seasonal saisonnier	עונתי		

1. דוגמה: שנת הלוח היהודי; שנת הלוח הנוצרי.

2. דוגמה: קו שמגמתו כלפי מטה — a line that trends downwards.

to lag retarder	פָּגַר	seasonality saisonalité	עונתיות
to lead avancer	הִקְדֵּם	deseasonalized data données désaisonnalisées	נְחוּנִים מְנַפֵּי עונתיות
lead avance	הִקְדֵּם	irregular variation variation irrégulière	שְׁנוי לֹא־קָדִיר
	III, 9) מְדָרִים	to fluctuate, to oscillate fluctuer, osciller	הִתְנוּדָה
index number nombre indice	מָדָד	fluctuation, oscillation fluctuation	תְּנוּדָה
base base	בְּסִיס	long time fluctuation fluctuation de longue durée	תְּנוּדָה אֶרְכַּת־זְמַן, אֶרְכָּה
broad base base large	בְּסִיס רָחֹב	short time fluctuation fluctuation de courte durée	תְּנוּדָה קְצַר־זְמַן, קְצָרָה
narrow base base étroite	בְּסִיס צָר	compensating fluctuation fluctuation compensatoire	תְּנוּדָה מְקוֹנֶת
moving base base mobile	בְּסִיס נָע	accidental fluctuation fluctuation accidentelle	תְּנוּדָה מְקָרִית
fixed base base fixe	בְּסִיס קְבֹועַ	rest résidu	שְׁאֵרִית
to chain, to link enchaîner	שָׁרְשַׁר	wave onde, ondulation	גַּל
chain relatives chaîne de rapports	שְׁרָשְׁרֵת יְחָסִים, יְחָסִים שְׁרָשְׁרֵתִים	extremum valeur extrême	קִיצוֹן
chain-index indice-chaîne	מָדָד שְׁרָשְׁרֵתִי	maximum maximum	שִׂיא, מְכֻסִּימוּם
link relative chaînon	חֶלֶקֶת, יְחָס חֶלֶקֶתִי	minimum minimum	שֶׁסֶל, מִינִימוּם
general index indice général	מָדָד כּוֹלֵל	inflexion point point d'inflexion	נִקְצֵת מְפָנָה
group index indice partiel	מָדָד קְבוּצָה	increase, growth accroissement, augmentation	עֲלִיָּה ¹ , הִתְרַבּוּת ² , גְּדוּל
reversal test test de réversibilité	מִבְחָן הֶהֱפִיכָה (בְּקוֹן: שֶׁל זְמַן, גּוֹרֵם וְכוּ)	decline, decrease diminution, baisse, décroissance	יְרִידָה ¹ , הִתְמַצְטוּת ²
circular test test circulaire	מִבְחָן מְעָגָלִי	lag retard	פְּגוּר

1. עלייה או ירידה אמורה במושגים מדידים, כגון: מחירים.

2. התרבות או התמצטות אמורה במושגים של ספירה, כגון: אוכלוסייה.

3. בפיסיקה הונח ל-oscillation זעזוע (רי רשימת מונחי הפיסיקה ב"לשוננו" ג', ע' 195).

partial correlation corrélation partielle	מתאם חלקי	(10, III) מתאם	
multiple correlation corrélation multiple	מתאם מרבה	stochastic relationship liaison stochastique	זקת סטוכסטית
joint correlation corrélation combinée	מתאם משותף	interacting relationship interdépendance	זקת גומלין
positive correlation corrélation positive	מתאם חיובי	dependence dépendance	תלות
negative correlation corrélation négative	מתאם שלילי	independence indépendance	לא-תלות
intraclass correlation corrélation intra-classe	מתאם תוך-מחלקתי	cross-classification classification à double entrée ¹	מיון שתי נוצרב, מיון מפלג
interclass correlation corrélation inter-classe	מתאם בין-מחלקתי	cross-tabulation tabulation en croix	לוח שתי נוצרב, לוח מפלג
linear correlation corrélation linéaire	מתאם ישרי	bivariate distribution distribution à deux variables (משותפת)	התפלגות דו- משותפת
curvilinear correlation, nonlinear correlation corrélation curviligne	מתאם עקמי	to correlate (intr.) être en corrélation	תאום
product moment correlation corrélation de moments produits	מתאם מומנט המכפלה	correlated lié par corrélation	תאום
rank correlation corrélation des rangs	מתאם דרגות	uncorrelated	לא-תאום
regression régression	רגרסיה ²	correlation corrélation	מתאם
explained variance	שונות מסבירה	correlation-coefficient coefficient de corrélation	מקדם המתאם
unexplained variance	שונות לא-מסבירה, שונות סתומה	correlation index indice de corrélation	מדד המתאם
coefficient of determination coefficient de détermination	מקדם ההסבר	correlation ratio rapport de corrélation	יחס המתאם
coefficient of non-determination coefficient de non-détermination	מקדם הקטימות	correlation surface surface de corrélation	שטח המתאם
coefficient of alienation coefficient d'aliénation	מקדם העלא מתאם	correlation table tableau de corrélation	לוח המתאם
		simple correlation corrélation simple	מתאם פשוט

1. ר' גם רשימה א', בלשוננו י"ד ע' 240.

2. הוועדה ראתה שלא לתרגם regression — נסיגה, הואיל ואין הכוונה כאן לנסיגה

ממש אלא למונח הסכני המיוחד שבתורת המתאם.

failure insuccès	אי-הצלחה, כישלון	association association	סמיכות
favourable favorable	לְטוֹבָה, בְּצֵד, נוֹחַ	associated associé	שְׁבִטְסִיכוּת
unfavourable défavorable	לְרָעָה, נֶגֶד, לֹא-נוֹחַ	complete association association complète	סְמִיכוּת גְּמוּרָה
certain certain	נֶדָא	contingency contingence	קְרִיבוּת
uncertain incertain	מְסֻפָּק, לֹא-נֶדָא	covariation covariation	תְּקַבֵּלַת הַשְּׁנוּיִים
exposed to exposé à	צָפוּי 1	(11, III) תּוֹרַת הַהֶסְתָּבְרוּת	
exposure exposition	צָפוּת	probability probabilité	הֶסְתָּבְרוּת
risk risque	כְּפוֹן	probability a posteriori probabilité a posteriori	הֶסְתָּבְרוּת אַפּוֹסְטֵרִיורי
chance chance	כְּפוּי	probability a priori probabilité a priori	הֶסְתָּבְרוּת אַפְרִיורי
mathematical expectation espérance mathématique	תּוֹחֵלַת מְתַמָּסִית	complementary probability probabilité complémentaire	הֶסְתָּבְרוּת מְשֻׁלְמָה
(completely) additive function fonction (complètement) additive	מְתַקְצֵי, הַבּוֹרִית (לְגַמְרִי)	inverse probability probabilité inverse	הֶסְתָּבְרוּת הַפּוֹכָה (לִמֵּי Bayes)
law of large numbers loi des grands nombres	חֻק הַמְסְפָּרִים הַגְּדוֹלִים	compound probability probabilité composée	הֶסְתָּבְרוּת מְרֻבָּבָה
law of small numbers loi des petits nombres	חֻק הַמְסְפָּרִים הַקְּטַנִּים	total probability probabilité integrale	הֶסְתָּבְרוּת שְׁלֵמָה
		probable probable	מִסְתַּבֵּר
		the most probable le plus probable	הַמְסְתַּבֵּר בְּיֻתֵּר
sampling échantillonnage, sondage	דְּגִימָה	likelihood vraisemblance	נִרְאוּת
to sample prélever un échantillon	דָּגַם, בָּרַר מְדָגָם	event événement	מֵאֵרֵעַ
sample échantillon	מְדָגָם	occurrence, occurring (of an event) occurrence (d'un événement)	אֵרֵעַ
size of sample taille de l'échantillon	הַקָּף שֶׁל מְדָגָם	success succès	הַצְלָחָה

fiducial probability probabilité fiduciaire	הסתברות סמך	smallness of the sample petitesse de l'échantillon	קטנות המדגם
confidence interval intervalle de confiance	רוח בן-סמך	fluctuations of sampling fluctuations des échantillons	תנודות הדגימה
critical ratio	יחס הבקנה	random sample échantillon pris au hasard	מדגם מקרי
valid valide	נכון יפה, קל, יש לו תקף, תקף	random sampling échantillonnage au hasard	דגימה מקרית
validity validité	כח, תקף	stratified sample échantillon stratifié	מדגם שכבות
validity test épreuve de validité, test de validité	מבחן תקף	stratified sampling échantillonnage stratifié	דגימת שכבות
standard error erreur type	טעות תקן	purposive sample échantillon raisonné	מדגם מחשב
	14, III אמידה, קרוב	purposive sampling échantillonnage raisonné	דגימה מחשבת
to estimate estimer	אמוד	representative sample échantillon représentatif	מדגם מנציג, מדגם נציג
estimate estimation	אמידה (מעולה); אמד, אמדן (תוצאה)	representativeness of sample המדגם, מידת יצוג המדגם	נציגות
estimated estimé	נאמד	universe ensemble	בניין (המקרים, התצפיות וכו')
estimating equation équation d'estimation	משוואת אמד		
zone of estimate zone d'estimation	אזור אמד	(13, III) משמעות	משמעות
overestimate surestimation	אמד-יתר	significance signification	רמת משמעות
underestimate sous-estimation	אמד-חסר	level of significance seuil de signification	בצל משמעות, משמעותי
to overestimate surestimer	אמוד ביתר, יתר באמד	significant significatif	בחן
to underestimate sous-estimer	אמוד בחסר, חסר באמד	criterion critère	ערוך מבחן
overestimated surestimé	נאמד ביתר	test essai, test	מבחן
underestimated sous-estimé	נאמד בחסר	degree of freedom degré de liberté	דרגת חפש
rough estimate estimation (évaluation) en gros	אמד גס	fiducial limits limites fiduciaires	גבולות סמך

notation	סמון	approximation	קריב
notation		approximation	
sign	סימן	successive approximation	קריב בְּהַדְרָגָה
signe, préfixe		approximation successive	קריב מְדַרְג
index	ציון (מספר או אות עלייד	to round off (figures)	עגל
indice	הגודל העיקרי)	arrondir (des chiffres)	
superscript	ציון עָלִי	to forecast	סָכָה
indice supérieur		prévoir	
subscript	ציון תַּחְתִּי	forecast	סָכָה (פעולה); סְכוּת (תוצאה)
sous-indice		prévision	
symbol	סמל		
symbole			16, III שונות
pure number	מְסָר טָהוֹר	slide rule	סָרָג־חֶשׁוֹב
nombre pur		règle à calcul	
formula	זְקָה	calculating table	לוח־חֶשׁוֹב
formule		table à calculer	
to simplify	פֶּשֶׁט	calculating machine, calculator	מְכֹנֶת־חֶשׁוֹב
simplifier		machine à calculer	חֶשׁוֹב
equation	מְשֻׁנָּא	adding machine	מְכֹנֶת־חֶבּוּר
équation		machine à additionner	

ה ע ר ו ת

למאמרי בחוברת זו „כיצד נשתמש במלת אלמלא?”

(1) עמ' 27, הדוגמה לחיוב, ראוי להוסיף, שאתה מוצא במקרא מבנה תחבירי זה לחלוטין לאותו מאמר המובא מברכות כו ע"ב, וכמובן במקום אלמלא משמשת מלת „לוי”. הרי אלה דברי יואב אל דויד המלך בשמ"ב יט ז' ... לֹא אֲבִשְׁלוֹם חַי וְכֻלָּנוּ הַיּוֹם מֵתִים — כִּי אֲנִי יִשְׂרָאֵל בְּעֵינֶיךָ.

(2) שם, עד כמה נשתרש כללו של ר"ת אתה למד מדברי ר' אליהו בחור, המדקדק המקובל ביותר בדורו, הלה מפרש מלת אלמלא בתשבי בפשיטות כר"ת (בלא להזכירו). וראה זה פלא: ע"פ הכלל האמור נשתבש בהבנת „לולי” שבמקרא. וז"ל (שם ערך אלמלא): „רז"ל שמשו בזה הרבה אבל יש הפרש בין אלמלי הכתוב ביו"ד בסוף ובין אלמלא הכתוב באל"ף בסוף, כי הכתוב באל"ף הוא מלה מורכבת מן אם לא בל"א ווען ניט, כמו שאמרו (אבות פ"ג) אלמלא מורא מלכות וגוי, אבל הכתוב ביו"ד הוא כמו לולי (18) או אלו והאל"ף שבראש נוספת, כמו שאמרו (כתוב ל"ו) אלמלי נגדו לחנניה מישאל ועזריה הוו סגדין לצלמא”.

(3) עמ' 24: „כמדומני אין לכך ראיה מן המקורות העבריים”. — מר אברונין העירני, שגם במקורות העבריים משמש „אילולי” כ„אילו” ממש, ועדויות לכך תמצא ב„מפתח התלמוד” כרך ג', ערך אילולי, למו"ר י"מ גוטמן.

(4) עמ' 30: „במשפט שיש בו פועל מפורש אין אתה מוצא, עד כמה שידוע לי, אלמלא לשלילה בלבד”. ואולם בעל מפתח התלמוד מביא דוגמאות לכך בערך אלמלי. וזו ראיה לחיוק, שמבנה המשפט אינו קובע במשמעות אלמלא כלל.

ז' בן-חיים

בינוני פעול בהוראה אקטיבית

במאמר זה¹ אנסה לעקוב אחרי גלגוליו של משקל קטול (הוא משקל בינוני פעול) בעברית העתיקה (במקרא) ובעברית בינונית (בלשון המשנה) אנב סקירת המצב בעברית המאוחרת.

א. כבר בלשון המקרא אנו מוצאים את משקל קטול לא רק בהוראת בינוני סביל (passive). הנגזר מפעלים יוצאים, אלא אף בהוראת בינוני פעיל (active) מפעלים עומדים ואף מיוצאים (דוגמאות ראה להלן ה' 2, ה' 3). וכן לציון שמות-חומר לא-פאסיביים (דוגמאות ראה להלן ד' 2). בעברית הבינונית נתרבה השימוש בבינוני לא-סביל, ויהיה עלינו לבדוק את המצב שבארמית, שגם בה הולך ורב שימוש זה. שמא השפיעה הארמית על ההתפתחות בכיוון זה, ושמא אף בעברית העתיקה יש לראות השפעה ארמית.

ב. אך עצם החופעה של שימוש משקל קטול והדומים לו בהוראה לא-פאסיבית אינה מיוחדת ללשון שמית זו או אחרת, אלא היא תופעה כללית. בערבית נמצא גם את משקל קטול וגם את פִּעִיל הקרוב אליו—בהוראה אקטיבית ופאסיבית כאחת,² בארמית, כאמור לעיל (א) משמש משקל קטול לא רק

1. השתמשתי בקיצורים הבאים:

H. Bauer — P. Leander, Historische Grammatik d. hebr. Sprache : ב"ל

H. Bauer — P. Leander, Bibl. Aram. Grammatik : ב"ל ארמית

G. Bergsträsser, Hebräische Grammatik : ברגסטרסר

C. Brockelmann, Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen : ברוקלמן

J. Barth, Die Nominalbildung in den semitischen Sprachen : ברט

סגל : מ"צ סגל, דקדוק לשון המשנה, חל-אביב תרצ"ו.

Th. Nöldeke, Neue Beiträge zur semitischen Sprachwissenschaft : NBSS

2. בינוני הפעול עצמו מובע בערבית כידוע ע"י הרחבת משקל פעול, ע"י מַעְמֹול.

פִּעֹול עצמו נוטה בדרך כלל להיות אקטיבי, פִּעִיל להיות פאסיבי (השווה למשל ברט עמ' 183). NBSS עמ' 70, הערה 4, סובר, ש־פִּעֹול בהוראה אקטיבית נתקצרה מ־פִּעֹול = פִּעֹול הארמית (השווה כבר Ewald ב־C. Brockelmann, Kurzgefasste vergl. Grammatik, 78 § 8, הערה). אף כי התקצרות זו אפשרית ואף אפשר להוכיחה במלים שאולות מאוחרות (הערה). H. L. Fleischer, Kleinere Schriften, ב' עמ' 580 : שִׁקוּל < שִׁאָוּל < שִׁאָוּל, הרי ההשוואה עם השפות השמיות האחרות (שהרי אין נלדקה צורך בקבעו שם, שפִּעֹול בעברית הוא פאסיבי בלבד) וכן העובדה ש־פִּעִיל הוא אקטיבי ופאסיבי גם יחד, מוכיחות, שההוראה האקטיבית של פִּעֹול קדומה היא. יש להניח, שכמו בשפות האחרות היו פִּעֹול ו־פִּעִיל מראשיתן ברובן פאסיביות; בהשפעת פִּעֹול < פִּעֹול הפך פִּעֹול ברובו לאקטיבי (כמו כן יש להניח, ש־פִּעֹול פאסיבי הפך במידה גדולה יותר ל־פִּעֹול מאשר פִּעִיל, השווה בנידון זה ברוקלמן א § 181 a γ). וחו המצב, כפי שהוא מתגלה בערבית קלאסית, בתקופה מאוחרת יותר הלכה פִּעֹול האקטיבית ונעלמה אף בערבית ספרותית וגם בריאליקטים אין היא נהוגה, ר' NBSS שם.

כבינוני סביל אלא אף כפעיל¹. וכך המצב, אף כי במידה מצומצמת יותר, לגבי קטול בגעז². ועלינו לזכור, כדברי באואר-ליאנדר 387, „שלא בסכימה ובשבלונה, אלא ברבגוניות של צורות הלשון יש לראות את המקורי“. כלומר לא השימוש האחד והסכימתי של משקלי קטול-קטיל בהוראה פאסיבית הוא המקורי, אלא להיפך, השימוש הרבגוני, כפי שהוא מתגלה לפנינו זעיר שם זעיר שם. ג. מסתבר אפוא, שמשקלי קטול-קטיל לא שימשו מעיקרם לציון בינוני פאסיבי, אלא נגזרו מפעלים עומדים ויוצאים כאחד, ובהיותם מפעלים יוצאים, יכלו להיות הן אקטיביים הן פאסיביים. חוסר הבחנה זה בין אקטיבום לפאסיבום מעלה על הדעת, שמא נעוצה ראשית שימושם של קטול-קטיל גזורי הפועל בתקופה, שבה עדיין לא נתהווה הפאסיבום. נראה, ששרידי השימוש הזה נשתמרו בִּפְּרָמְנִיב (סטאטיב) האכדי, שמשקלו קטל-קטל (שמהם נתהוו ע"י הארכה קטיל-קטול). הוא מציין בדרך כלל — כפי שמעיד שמו סטאטיב — מצב, ולכן רוב הפעלים היוצאים בבואם בִּפְּרָמְנִיב משמשים כסביל, אך לא תמיד (ראה Frd. Delitzsch, Assyrische Grammatik § 89; ברוקלמן ב. 166). כך מורה „ikāma aldu, איך נולדו“ על פאסיבום, אך „maru ul aldu šum“ (אין הם במצב שמולידים ילדים), אין להם ילדים“ מורה על אקטיבום (ר' Frd. Delitzsch, Handwörterbuch, ערך ולד, מתוקן ע"פ A. Ungnad, Gramm. d. Akkadischen § 46). הפרמאנטיב מציין אפוא כאן אירוע מסוים בעצם ומצבו של העצם לאחר אירוע זה; פירושו של הדבר במשפטים האכדיים הנ"ל לגבי הילדים הוא — כי נולדו, ואילו לגבי ההורים התוצאה — כי יש להם ילדים. הואיל ומשקלי הפרמאנטיב קטל-קטל (וכן צורותיהם המוארכות קטיל-קטול), בהיותם מורים על מצב, משמשים על פי רוב כסבילים, אם נגזרו מפעלים יוצאים, — מסתבר, שמהם

1. ר' בייל ארמית § 82; Th. Nöldeke, Kurzgefasste syrische Grammatik.
2. וגם § 118, 201; ברט עמ' 185; G. Dalman, Grammatik d. jüd.-pal. Aramäisch.
3. § 4, 64; ק. לויאס, דקדוק ארמית בבליה, ניו יורק תר"צ, § תפ"א, ד; M. Schlesinger, Satzlehre.
4. § 262; Th. Nöldeke, Mandäische Gram. —; d. aram. Sprache d. bab. Talmuds עמ' 45; Stevenson, Palest. Jewish Aramaic עמ' 55. אם כי רוב הצורות מאוחרות, הרי בין השימושים המאוחרים האלה יש, כפי שמוכיחות השפות האחרות, גם צורות קדומות, ואף יש להניח, שצורות קדומות אלו השפיעו על התהוות השימושים המאוחרים, השווה להלן שיקול דומה בעברית ד, 1. הארמית חדשה של מעלולה משמש בינוני פועל של כל פועל (!) להבעת העבר המוגמר, בייחוד הפלוסקואא-פרספקטום, ר' למשל G. Bergsträsser, Einführung in die semit. Sprachen עמ' 82/3. קטול נדיר באופן יחסי בארמית, ר' NBSS 70, הערה 4, וזו כנראה הסיבה, שלא נשתמר קטול אקטיבי, אף לקטיל אקטיבי בעברית מעטות הדוגמאות, כי את שמות העצם המצוטטים בייל עמ' 470, ברט עמ' 184, ברוקלמן א 354 צריך (או לסחות אפשר) לפרש לרוב אחרת; מה שנשאר אינו ברור כל צורכו (כגון קציר = קוצר ישעיהו יז, ח; קצין בנ' גוססת, המקבילה אולי לתנוון, הסיל, סליל, סביב), אך מציאות קטיל האקטיבי על ידו מחזקת את הדעה, שאמנם הייתה גם קטיל אקטיבית (אם צורות קטיל לקטיל באמת קשורות זו בזו).
5. ר' Dillmann, Ethiopic grammar עמ' 229, ברט עמ' 175 וגם 181; נלדקה, יקדוק מנדעי 380, בסוף הערה 1, סובר, שהמצב בגעז דומה מאוד לארמית.

התפתח הבינוני הסביל של בניין קל (ואחר כך הבינוני הסביל בכלל) בשפות השמיות, אבל בכולן נשתמרו בפעלים עומדים ואף ביוצאים, במידה פחותה או יתרה, גם שימושים לא-פאסיביים של משקלי קטל-קטול, משקלים שהפכו בינתיים לבינוני סביל.¹

ד. 1. לכאורה עלינו לראות אפוא בשימושים לא-פאסיביים אלו שרידים קדומים; לפי זה כל משקלי קטול המציינים תארים לא-פאסיביים או שנגזרו מפעלים עומדים או המורים על בינוני אקטיבי — לקדומים ייחשבו. אך המצב אינו פשוט כל כך. כפי שאמרנו (א), גדל בעברית הבינונית השימוש בבינוני פעול לא-פאסיבי בפעלים חוזרים ועומדים (בכלל זה פעלים המביעים תנועה, דוגמאות ר' להלן ה 3b) ואף בפעלים יוצאים, המביעים לבישה, נשיאה וכדומה, עדיין שימוש זה חי (דוגמאות ר' להלן ה 2). לגבי פעלים ממין זה נצטרך תמיד לפקפק, אם הם קדומים, אשר בהיותם בעלי הוראה מסוימת השפיעו אח"כ על התפשטות השימוש המאוחר, בגרם פעלים בעלי הוראה דומה; או אם הם עצמם מאוחרים ונתהוו גם על פי ההיקש לצורות קדומות בעלות הוראה דומה.

2. יוצא אפוא, שלגבי פעלים יוצאים המציינים לבישה ונשיאה² וכן לגבי פעלים עומדים לא נוכל לקבוע מסמרות, אם צורה מסוימת קדומה היא אם

1. ב"ל עמ' 285, הערה, מביאים ראיות, שהפאסיבוס בשינוי תנועות הוא מאוחר, מתוך שאינו נמצא במצורת, בשפות החמיות, באתיופית ובאכדית. הדעה המובעת פה על התהוות הפאסיבוס מודה לזו המובעת אצל Bergsträsser, Einführung etc, עמ' 19 וברגשטרסר ב. 88/9 (אם הובנה אל נכון).

2. בזה מתבטלת אפוא טענתו של ברט עמ' III נגד מוצא אחד של משקלי קטל, קטיל, קטול, כאילו לא ייתכן ערבוב של הוראה עומדת ויוצאת, פעילה וסבילה.

3. אין אף במקרא דוגמאות ווראיות של בינוני פעול אקטיבי, שנגזר מפעלים יוצאים שלא מפעלי לבישה ונשיאה. מורג חרוץ ישעיהו מא, טו (ומזה אח"כ שם העצם חרוץ) אפשר להבין כפאסיבי = מורג מתחורר. יקוש אינו צריך להיות = יוקש, אלא כדעת הקדמונים וברט § 81 d = מוקש (כלו) בינוני פעול פאסיבי, כי "יקש" פועל יוצא, ר' תהלים קמא, ט; "פח יקוש", תהלים צא, ג, הוראתו מודהה כפי הנראה עם תהלים קמא, ט, פח יקשו לי" ולא עם "פח יוקשים", תהלים קכ"ד, ז), כי היה דבר המלך נחוק, שמואל ב כא, ט, לפנינו (בניגוד לברט עמ' 175 = נוחק, לוחק) העברת הפעולה (במקרה שלנו פעולת הלחץ) לחפץ הגורם אותה לאחר (במקרה שלנו לדבר המלך); דבר המלך, הגורם לפעולת הלחץ, מתואר, כאילו הוא מקבל את פעולת הלחץ (השווה "דחוף" בשימוש דומה וכן NBSS 71, שאסף מקרים דומים בערבית, וכן בגרמנית — H. Paul, "אחות שמורות עיני" תהלים עז, ה יש לדעתו להבין, אחזה את עיני באשמורות" (אקוטיבוס של הזמן; על א' פרוטוטיקום — אשמורות לעומת שמורות — לפני הגה שורק בכלל ולפני שם בפרט — השווה NBSS 131, הערה 1); השווה תהלים סג, ז: באשמורות אחגה בך (וכן על ההתהווים בלילה שם עז, ג; ז). אף "ידוע חוליי" (ישעיהו נג, ג) יכול להיות genitivus limitationis (ידוע במה שנוגע לחלוי = שחלוי ידוע, בדיוק כמו למשל מגלחי וקן, מ"ב ה א = מגולחים במה שנוגע לזקן = שזקנם מגולח); אך שמא הורגש "ידע" (כמו "זכר", הערה 89) כפועל חזר? השווה ארמית-יהודית ידיע, לויאס שם § תסא, ד.

לאו: לעומת זה נוכל להכריע לגבי תארים לא-פאסיביים בוודאות יחסית.² שאמנם קדומים הם. כך אפשר לחשוב לתארים קדומים את שמות-התואר המקראיים: אָמוֹן (השווה ברגשטרסר ב 88: השווה גם אָמִין, מָמוֹן, ובסורית אמין; אין זה נראה ש"אמוֹן" נוצר ע"פ נאמן, ר' להלן ו), אָנוּש (ברגשטרסר ב 88, ברט ע"מ 46, נראה שממנו נגזר הנפעל, ולא להפך). בְּטוּם (ברגשטרסר ב 88, ברט § 31d; אך אולי לפנינו בינוני פעול מפועל עומד. השפעת סמוך). בְּצוּר (נראה ש"נבצר" נגזר ממנו, ולא להפך). זָכוּר (זָכוּר, דְּכִיר; רגיל בעברית הבינונית), יָחִיד (צבע, ישע' סג, א), נָבוֹב (בלי פועל מקביל; השווה בעברית הבינונית חָלֹל), פָּצוּם (לא נגזר מן הפועל פָּצַם — שלא כדעת ברט, ע"מ 46 —, אלא להפך, הפועל נגזר מן השם), עָרוּם (נֶעָרַם) — לפי גזניוס-בוהל ע"פ ברט, ZDMG 43, 180, בניין קל — נגזר כנראה מן השם), פָּנוּם, פָּנוּעַ (בארמית פָּנִיעַ), שָׁלוּם (אולי מקביל ל"שָׁלֵם", בראשית לד, כא? שמא גזור מן השם שָׁלוֹם, ר' להלן ז) ואולי גם שָׁכוּר (השווה סְכוּר, במקראית קבוא ובעברית הבינונית שְׁתוּי, מי שהשתכר; אולי הורגש כתואר חוזר, או שנתהווה לפי המתכונת יָלֹד — יָלֹד = שְׁפוֹר: "X").³

1. אם נביא להלן צורות כאלה ביהוד כנציגי ההתפתחות המאוחרת יותר, אין פירוש הדבר, שאנו משוכנעים, שכל הצורות האלה אמנם שייכות לתקופה מאוחרת יותר, אלא הן מובאות כטיפוסים של תופעה מסוימת בלבד, ובהסתייגות זו יש להתייחס לכל הצורות, המובאות כדוגמאות להתפתחות מסוימת, כן אין הכוונה להביא את הדוגמאות בשלמות האפשרית, אלא להציג את הטיפוסי בלבד בכל מקרה ומקרה. — כדי לחסוך מקום לא צוינו בדרך כלל מראי המקומות, אם אפשר למצאם במילונים הרגילים (בן יהודה, גור; למקראית; גזניוס-בול מהד' 17, קוהלר-באומגארטנר; לעברית הבינונית: לוי ויסטרוב).

2. אף כי גם תארים כאלו יכלו להתפתח הן ע"י היקש לתארים אחרים והן ע"י הפיכת בינוני פעול לא-פאסיבי לתואר; השווה בערבית את השימוש הנרחב כ"כ בתארים על משקל فَعَّل וכן במידת מה את פְעِل הסירי, ר' בלדקה, דקדוק סורי § 118, המשמש לציון תארים פעליים (adjectiva verbalia). — בין התארים, בין פאסיביים, בין לא-פאסיביים, יש בוודאי גם כן כמה ראשוניים, שרידי התקופה, שבה לא היו כל משקלי קטיל-קְטִיל גזורים מפעלים או משמות. 3. קוהלר-באומגארטנר מניחם במילונם כצורת חייד אָמוֹן, אך אין, לדעתי, כל יסוד לזה; השווה את הבינוני הפועל אָמוֹנִים (איכה ד ה), אולי השפיעו שמות-העצם אָמוֹנָה, אָמוֹנִים? 4. אך אולי הורגש, וזכר" כפועל חוזר? השווה בעברית הבינונית "נזכר", בסורית ובמנדעית, אתזכר", שהוא פועל יוצא, ר' בלדקה, דקדוק מנדעי 382.

לעומת זה סבור המשני, הקרוב לכאורה בהוראה, נראה תרגום מושאל (Lehnüber-) (setzung) מ"סביר" (על "ידוע" ר' הערה 7), כן נראה מתון לא תואר קדום, אלא תרגום מושאל של ארמית יהודית מתוך, סורית פְתִינָא, וייתכן, שהארמית השפיעה על צורות רבות נוספות, שבהן מקביל קְטִיל בארמית יהודית לקְטִיל בעברית בינונית, שחום שאל כנראה כצורתו מארמית יהודית שחומא. קדום המאוחר נראה תרגום מושאל של הערבית قَدِمَ (שכתרגומו הוא נמצא לראשונה, למשל מורה נבוכים א, עא, תלך, אלכתב אלקדימה"=הספרים ההם הקדומים), בהשפעת משקל קְטִיל הארמי, המקביל לקְטִיל; כן השפיע גם "נחל קדומים", שופטים ה, כא (על ביטוי בלחי ברור זה — ע' גיה טור-סיני, במילון בן-יהודה, ע"מ 732, טור א, הערה 1). 5. שקוף, שבו משתמשים בניגוד ל"אטום" — אינו ברור.

לכאן שייכים גם שמות העצם בָּאֲשִׁים (השווה נִבְאָשׁ, בארמית יהודית בָּאִישׁ, בעברית מאוחרת שם-התואר באוש) וּפְרוֹץ.

ה. 1. a) מה הן הסיבות, שגרמו להתפשטות הבינוני הפעול הנגזר מפעלים עומדים ומפעלי לבישה ונשיאה (מלבד ההיקש לצורות קדומות כפי שהנחנו לעיל ד 1)? אשר לפעלים חוזרים ועומדים (ובכללם פעלי תנועה). הרי גרמה לכך קרבת הוראתם לפועל הסביל. בפעלים חוזרים אין הנושא עושה הפעולה בלבד, אלא אף סובל אותה, ממש כמו בפועל הסביל (השווה תופעה דומה בגרמנית Paul-Stolte, Kurzgefasste deutsche Grammatik, § 198, 3) והגבולות בין פעלים חוזרים לעומדים מטושטשים הם.¹ ואשר לפעלי לבישה ונשיאה, הרי אלה התפשטו לפי היקשם של פעלי הלבישה הקשורים בשני אקוסאטיבים. והגוררים משום כך, אף בהיותם בבינוני סביל, מושא אקוסאטיבי אחד.² כדוגמת "צטור רצון" (ע"פ "כצנה רצון תעטרנו") או "הגור אפוד בד" (מלשון "וחרגת אותם אבנט") אמרו גם "אֲחֻזִּי חרב" או "שריון שקששים הוא לְבוּשׁ", כפי שאמרו "אֲחֻזִּי חרב" או "שריון שקששים הוא לובש".

b) שני שימושים לא-פאסיביים אלו, הן של פעלי עמידה והן של פעלי לבישה, מיוחדים הם לארמית,³ ונראה אפוא לפי מבט ראשון, שלפנינו השפעה ארמית גרידא. אולם עיון מדוקדק ילמדנו, שהעניין מסובך יותר. ההשוואה עם הלשונות השמיות האחרות לימדתנו (ר' ב), שקטול-קטיל הגזורים מפעלים עומדים וכן אלה הגזורים מפעלים יוצאים ומשמשים בהוראה אקטיבית — הם תופעה כלל-שמית, והתרחבות התופעה הזאת בכיוון מסוים יכלה להתרחש גם על קרקע העברית בלבד. לגבי "אחוז" כבר קבענו (ר' למטה הערה 3) בוודאות מסוימת, שהוא ביטוי קדום, וביטויים ממין זה עלולים היו לגרור אחרים בעלי הוראה דומה. שנית, אנו מוצאים צורות של בינוני פעול הנגזרות מפעלים

1. לפי S. Stein, Das Verbum in der Mischnasprache 1888 עמ' 19. (מצוטט

אצל König, Lehrgebäude ב עמ' 385) משמש במשנית לעתים קרובות פועל עומד במקום פאסיבום.

2. אין זה נראה כלל, שפעלים אלו שימשו כאנטיפוס ל כל יתר הבינונים הפעולים הלא-

פאסיביים כדעת ברוקלמן ב 334. הערה 2 (הסותר את דברי עצמה, א 354).

3. אולי שייך לכאן, "אחוזים" יחזקאל מא, ו (השווה מ"א ה, ו) לפי ברט עמ' 175; כן נמצא, "אחוז" בעברית בינונית (ר' במילוננו של לוי משמות רבא: אחוזים בידיו של משה), השווה "תפוס" (לעומת זה, בניגוד לסגל 133, אין "אחוזות דם" שייכת לכאן — יש לחקן אצל סגל את מראה המקום חולין ג, ה ולא ג, ח —, כי היא נגזרת מן הביטוי "אחוז דם" ולא מ"הוא אחז את הדם", "אחוז" נמצא בארמית, "אחיד", בגעז אֲחֻז (דילמן שם 229, ברט 175); נראה אפוא, ש"אחוז" הוא אולי צורה קדומה, שהשפיעה ע"י הוראתה הדומה על יתר פעלי הלבישה ונשיאה בכיוון שימוש בבינוני פעול אקטיבי; השווה גם באכדית ahiz: מִי שֶׁאֲחִיז=המחזיק, ר' W. Soden, Grundriss der akkadischen Sprache (Analecta Orientalia 33) עמ' 101.

4. ביחוד בסורית, ר' נלדקה, דקדוק סורי § 280, ברוקלמן א 354 (בניגוד לברט 185, הערה 1), אבל גם בריאלקטים הארמיים האחרים, ר' את הספרות המצוטטת בראשית הערה 3.

עומדים גם בדיאלקטים ערביים ללא כל השפעה ארמית. והעיקר: רוב פעלי התנועה, הנמצאים במקרא בבינוני פעול, הם פעלי ע"ו על משקל קול: חוש, סוג (השווה נסוג), סור (סוג וסור מקבילים בהוראותיהם; השווה התחלפותם תהלים יד, ג — שם נג, ד), שובי מלחמה, דוגמאות למשקל קול אקטיבי לא מצאתי אלא במקרא ואין לשער, שדווקא פעלי ע"ו נגררו במספר גדול כל כך באופן יחסי אחרי קטול על ידי ההיקש המאוחר לפעלים פאסיביים, נהפוך הוא: עלינו להניח שמשקל קול שימש בתחילה (וללא תלות במשקל קטול) לציון שמות תואר ניטראליים המביעים תנועה, ואחר כך, כשראו בהם מקבילים לקטול, בוודאי השפיעו על התרחבות שימוש קטול בהוראה זו. יוצא אפוא, שאין לדבר על שאילת שימוש זה מן הארמית, אלא שההשפעה הארמית אך חיזקה את הנטייה, שהייתה קיימת מכבר בעברית, לשימוש קטול לא רק להבעת הבינוני הסביל.

2. מפעלי הלבשה, הנשיאה וכדומה מוצאים אנו במקרא צורות בינוני פעול: אָחַז (ר' עמ' 71, הערה 3), אָסַר (איש חרבו אָסְרִים ע' מתניו), קָבַשׁ (נמצא גם בעברית הבינונית, השווה במנדעית לביש, נלדקה, דקדוק מנדעי 396, 409, וכן בארמית היהודית ובסורית, ר' נלדקה, דקדוק סורי 2805), ושמא יש לפרש לפי זה נִשְׁאַתִּיכֶם, יִשַׁע' מו, א (אם הכוונה לבהמות המשא ולא לפסילים). בעברית הבינונית אנו מוצאים: אילן נשוי פירות (בבא בתרא עט ע"א).

1. ר' ברוקלמן א 382, לעומת זה אין ברוקלמן א 538 צודק, בהסיקו מן C. Landberg, Proverbes et dictons du peuple Arabe 1888, בניגוד לדעתו של לאנדברג, שבערבית סורית באים פעלי מצב בפאסיבוס; הוא מצטט בעיקר פעלי תנועה, כגון طَلَعَ, عَلِيَ, قَرَّبَ, وَصَّلَ, וגם אחרים כגון حَزَنَ, رَضِيَ, فَرَحَ (ע' לאנדברג שם), אף כי לכאורה נראה מאוד להניח דווקא בשטח, שבו דיברו פעם ארמית, תופעה הנהוגה בארמית — הרי בדיקה מדוקדקת יותר מראה, שצדק לאנדברג בחשבו (למשל 264), שלפנינו תופעה פוניטית גרידא של התחלפות חיריק וקיבוץ, זאת מוכיח מחד גיסא אותו התהליך מחוץ לפועל (ע' רָחַץ, رَطَّبَ, عَلَّمَ, فَرَّدَ, فَصَّحَ, وَسَّخَ), מאידך העובדה, שהסביל בשינוי תנועה נעלם להלוטין גם בדיאלקט זה (قَبَّلَ, ע"ע, אינה אלא השפעה ספרותית, כפי שהיא נמצאת אצל לאנדברג למשל גם לגבי מלת השלילה لَمْ, ע"ע, שנעלמה בדיאלקט אף היא, ר' למשל M. Feghali, Syntaxe des parlers Arabes actuels du Liban 78), לעומת זה ייתכן, שלכאן שייך رَعَفَ במקום رَعَفَ, ר' פירושו של حَقَّاجِي لِدُرَّةِ الْقَوَاصِ, המצוטט ב-ZDMG 1887, עמ' 391, וע"ע ליינ (אך לא הדוגמות המובאות ע"י Vollers ב-ZDMG שם מהדיאלקט הקאהירי, כי הקיבוץ נראה שוב וריאנטה של החיריק), כן יש אולי להבין את הביטוי مَذْهَبُ الْعَقْلِ (בניגוד לברוקלמן ב 161), על קרבת פעלי תנועה ומצבים סבילים מעידה גם העובדה, שَفَعُول משמש כמקור הן לפעלי תנועה והן לפעלים המביעים מצבים פאסיביים (שמחה, מחלה).

2. מעניין, ש M. Lambert, Traité de grammaire Hebr. (Paris 1946) עמ' 270,

מוכיר בין פעלי תנועה בצורת בינוני פעול רק פעלי ע"ו!

3. אך שמא שייך לכאן, מנחי נפש (ירוש' פסחים ד א?) (על צורה זו העירני מר מ' מדן).

ר' בן יהודה עמ' 3851, טור א, הערה 2, נ"א מלא פירות, ור' עמ' 79, הערה 2 על „גשווי אישהי“, ת פו.ס.י

ובעברית המאוחרת: ספוג (= מלא כספוג; אך שמא פעלה פה השפעה לועזית (vollgesaugt)?).

3. a) מן הפעלים העומדים אנו מוצאים במקרא צורות בינוני פעול: אָרוּז (אם לא נגזר מפועל יוצא), צָטוּף (מלשון „תפלה לעני כי יעטף“); שָׁכוּף (גם בעברית הבינונית, ר' יאסטרוב; לדעת ברגשטרסר ב 88 זה שם-תואר לא-פאסיבי; אולי השפעה של *verba copiae et inopiae*), יָקוּד (=מוקד, מקום האש, מקביל ל„דלוק“ וכדומה בעברית הבינונית; השווה גם יקוד המאוחרת, c 3 —, שפירושה „דלוק“ בניגוד למלה המקראית, וְקוּד, עצים להסקה). לכאן שייכים גם פעלים המביעים תנועה או היפוכה, כמו סָרוּם, שָׁכוּן (השווה במנדעית שכוין, ר' נלדקה §§ 99, 262; בלשון המשנה שרוי; בארמית שָׁרָא), ולכאן שייך גם סָבּוּא, שהורגש כפועל עומד (השווה השתכר, שכור, שתיי).

b) בלשון המשנה גיל ביותר בינוני פעול הנגזר מפעלים עומדים (וחזורים) והוא מביע גוון שונה במקצת מן הבינוני הפועל, שעמו הוא מזדהה במידה רבה בהוראתו. בו בזמן שבינוני פועל (וכן בינוני נפעל, ר' להלן 21) מביע את הפעולה בהתרחשותה (כגון: טובלי שחרית, אש אינו דולק יחיד), כלומר הוא קשור בהוראתו בעיקר בעתיד (יקטל), הרי בינוני פעול

1. לגבי „תפוס“ קיימת עוד סיבה: לפעמים אין הגדל בין התופס לתפוס; אם ידי תפוסה בידו, לטעמים זה כאלו ידי תופסת את ידו. כך גם „רגליו שפופות בארץ“ (ע"ע לוי) פירושו: רגליו ששפפו את האדמה או נשתפשפו בה. באותו האופן משמשים בארמית סמיך ל- (נלדקה, דקדוק סורי § 280), סעידין (ברט עמ' 185) בהוראת סומך, סועד, לכן אין זה נראה לנקד במשנית סְמוּכֹת (בניגוד ליסטורב, בן יהודה, גור, אבן שושן; אף לוי, המנקד „סְמוּכֹת“, מוסיף: דוגמת לְקוּחֹת), אלא סְמוּכֹת (על אף הריבוי ב-ות) לפי כ"י קויפמן שבת ה. ת. כן אין צורך להבין הושע ג, א, „אהובת רע“ לפי ברט עמ' 175, — אהבת רע, כי אין מדייקים במקרים כאלה של יחס הדדי; השווה גם NBSS 70. „לקוט“ נראה לנקד לְקוּט (השוה בריבוי לקוטות) על אף נְקוּט התלמודי ולגיס המנדעי, ר' נלדקה, דקדוק מנדעי § 262, הקרובים אליו, ר' נלדקה שם, עמ' 54, הערה 1. כך גם לְעוּז — לעוזות, השוה בסורית לְעוּזָא. גם „חסוכי בגדים“ אינו צריך להשתייך לכאן (או היינו רואים בביטוי כמו „חסוך בנים“ המשך ההתפתחות), אלא ייתכן, שלפנינו פשוט *genitivus limitationis*, השווה הערה 7, סוף, כלומר חסוך ביחס לבגדים = שבגדיו חסוכים, כך יש להסביר לדעת (בניגוד לסגל 133) נטול טחול (השוה בעברית של ימינו „נטול הכרה“), כפוי טובה, פרוע ראש, רחוק ידיים ורגליים וכו', ייתכן שגניטיבוס זה השפיע על הרחבת השימוש בבינוני פעול אקטיבי.

2. לכאן שייכות אולי כמה מהצורות, שהובאו לעיל ד, 2 כתארים לא-פאסיביים, ולהפך ייתכן, שכמה מהביטויים המובאים כאן, שייכים לשם; השווה גם עמ' 70, הערה 1.

3. נמצא גם בנפעל ובהתפעל; נראה, שאין לפנינו שורש המקביל ל *عط*, בניגוד ל- Barth, *Etymologische Studien*, עמ' 27, אלא עטף = כיסה, התכסה, ו„עטוף“ אולי נגזר מן הפועל היוצא. השווה גם *حَفَر — حَفِر*, ר' פליישר במילון התלמודי של לוי ב 207, וכן חָפּוּ (אסתר ז, ח) = חפרו (כך הבינו השבעים; אין זה נראה שגרסו „חפרו“) לעומת חָפּוּי ראש (שם ה יב).

מביע פעולה שהייתה בעבר (טבול יום) או בעיקר את המצב בהווה הנובע מן הפעולה בעבר (ומצא נר דלוק). כלומר הוא קשור בעבר (קטע).¹ וכך אנו מוצאים: בלוי (ר') יאסטרוב; השווה במשנית נבלה, נתבלה, שם העצם בסומא, גם בשום, בשול (אבות ד כ; השווה נתבשל, ובארמית יהודית בשיל, סורית בשילא; מזה שם העצם בשולה, ע"ע בן-יהודה), דבוק (השווה במשנית נדבק, נדבק), דווי, דלוק (השווה נדלק, ומקביל לו: כבוי, להוט),² הגון (ע"י הוגן, ובארמית יהודית הגין, בסורית הגין), זהוהי לב, זוחי לב (נראה יותר מאשר הניקוד זהוהי, זחוחי, הנמצא אף הוא בתרגום, שכן נמצא בארמית יהודית זהיה), זעום (מקביל ל"כעוס", גזור משם עצם זעם?), חלול (מקביל אל נבוב, אטום; פעם אחת נמצא במקרא "מחולל", השווה בארמית יהודית חליל, בסורית חלילא ושם כלי הנגינה חליל, הפועל העומד "חלל" מפוסק), חלוש (שבוודאי אין לו קשר עם הפועל היוצא), טבול, כחוש (השווה במקראית קנה, בארמית יהודית כחיש, בעברית המאוחרת נכחש,

1. שלעומת זה במקרא אין בינוני פעול מוסב לעבר דווקא, קבע כבר נלדקה, דקדוק מנדעי § 262, הערה 2, אם כי בלשון מאופקת מאד; שם הוסיף, שגם בערבית קלאסית אין בינוני פעול מוסב לעבר דווקא. יש מובין גם במשנית מקרים, שבהם אין בינוני פעול שונה מבינוני פועל; זה קורה בפעלים דוראטיביים, ר' להלן למשל "שקוד", אך נדמה שהבינוני הפועל לעולם אינו אינגריסיבי: דולק יכול אמנם להיות גם דוראטיבי, אך יכול גם לציין את התלקחות האש (השווה את העבר בהוראה זו בבא קמא ו ה), אך לא כן "דלוק". לכן בולט ההבדל ביותר בפעלי התנועה האינגריסיביים.

2. "דלק" מתקשר עם מלת היחס ב': ודלקו בהם ואכלום (עובדיה טו; על שימוש בשרית ספרד כפועל יוצא — ע' להלן "בעור"); אין זה נראה, ש"דלוק" נוצר מ"דלק בר לפי היקשם של פעלים יוצאים, כי יצירת בינוני פעול פאסיבי מפעלים הגוררים מלות יחס, לפי ההיקש של פעלים יוצאים (השווה תופעה דומה לואת בגרמנית Paul-Stolte, op. cit. § 4.198) נדירה בעברית; רשמתי רק דוגמה מפוסקת במשנית: נדור [אף כי "נדר" אינו גורר אקוטיבוס של האיש, שעליו נודדים (אך ייתכן, שלפנינו טרמינוס טכניקוס בהשפעת "נערך" וכדומה, השווה גם "נידר"), בפיט: פסוה (= מי שפוסחים עליו), גנון (אמנם על יד "גננתו" בפיט), לעברית המאוחרת שייך גם תמוה = מי שתמהים עליו (למשל משנה למלך למשנה חורה, הלכות סוטה פ"ב ה"י; על התנגדות ראב"ע לצורה זו עיי' W. Bacher, Abraham ibn Esra als Grammatiker עמ' 107, הערה 28), לכאן שייך אולי גם "עמוסות" ישעיה מו, א מלשון "עמס על"; פה פעלה גם השפעת פעלי הלבשה והנשיאה.

3. יש גם להתחשב בעובדה, ש"טבל" במקרא הוא פועל יוצא (השווה גם "נטבל"). מקרים כאלה של פעלים המשמשים כעומדים וכיוצאים גם יחד סייעו בוודאי להתפשטות בינונים פעולים מפעלים עומדים, שהרי הבינוני הפועל הפאסיבי, שנוצר כחוק מהפועל היוצא והוודה בהוראתו עם הבינוני הפועל מהפועל העומד, הורגש כאלו נוצר מהפועל העומד; השווה למשל קיר נטוי במקרא, נטוי למות, בית דין נטוי במשנית מ"נטה", שהוא גם עומד (תהלים מ ב) וגם יוצא (שם יח, א). ומי יודע, מכמה פעלים מן הסוג הזה נעלם שימוש אחד ורק שימוש יוצא או עומד הגיע לידנו. כמה מסובך יכול להיות המצב, אפשר לראות מפעלים מקבילים, כמו חבא — חפה, בקע — פקע וכו'. — קלוש נגזר כנראה מן הפועל היוצא "קלש", (ע"ע יסטרוב), אך אולי לפנינו בינוני פעול סתמי, השווה בארמית-יהודית, אחקלש.

התכחש). כמוש (השווה במשנית נכמש על יד כמש, בארמית יהודית כמיש), כעוס (השווה התכעס), להוט (השווה דלוק, כבוי; משמש רק בהוראה המושאלת „שואף“; השווה במשנית „התלהט“ ובעברית מאוחרת „נלהט“), לקוי (הורגש בפאסיבום ממש; השווה „מולקה“, הנדיר יותר); מעוט (השווה „פחות, פעוט“ — שאמנם ניקודם מפוקפק —, נתמעט), עגום (עגמה במקרא, עגים בארמית היהודית, אולי גוזן מן „עגמת נפש“ שבמשנית?), עסוק (השווה במשנית התעסק, בארמית יהודית עסיק), פנוי (מקביל לו „מפונה“; תרגום אונקלוס פנה — אתפני, למשל דברים א, כד; ובהוראת רווק יש כאן השפעת „ארוס, נשוי“ וכו'), פחות (כך מנקד באכר ZDMG 1890, עמ' 395, בהקבלה אל בציר), פלוט (ר' בן־יהודה 4945, הערה 2; השווה פליט, נמלט), פעוט (אמנם הריבוי פעוטות מעורר ספק לגבי הניקוד; השווה מעוט, פחות), בן פקועה (השווה בקע, ובמשנית נפקע), צבוי, צבות (הקבל להם נפות, תפות, צמוק), צהוב (זה עם זה), צלול (ההפך של עכור; צליל בארמית יהודית, אשר בה הפועל הוא יוצא), צמוק (השווה צבוי, צבות; מקביל לו מצמוק), צרוד, קהוי לב, קפוי (= צף, קל), קרוש, רפוי (השווה במקרא גרפים, במשנית מרוסים), שחון (הקבל גשום, טלול, דלוק, להוט; בארמית יהודית הפועל „שחן“ גם יוצא), שפוי (השווה לוי וגור, בניגוד ליאסטרוב), שקוד (לוי מנקד ללא הצדקה שְקוד; אבות ב, יד, הווה שקוד ללמוד — אין „שקוד“ הדוראטיבי שונה מ„שְקד“, כפי שגורס כ"י קופמן; בכ"י מינכן „זהיר“; לעומת זה נמצא „שקוד“ גם בכ"י מינכן כתובות מג ע"ב: שקוד מנו, ושם מביע „שקוד“ באמת את המצב הנובע מן הפעולה בעבר), שתוק (= שותק, השווה נשתתק; ור' להלן ז d2, תפוח (השווה צבוי, צבות), ולכאן שייך גם שתי, שהורגש כפועל עומד (השווה השתכר, שכור, סבוא).

מפעלי התנועה רשמתי בלשון המשנה: ירוד, פרוץ (השפיע כנראה גם פריץ, שלא הורגש עוד כמשקל קטיל, השווה פריץ חיות, וכן „גדור מן העריות“, ע"ע בן־יהודה; השווה „פרוץ“ המאוחר בהוראה „רב מאוד“, פרוש, רבוץ (הקבל סרוח), רכוב, שגור (מקביל לו: משוגר; בארמית יהודית „שגר“ פועל יוצא), שחול (קל בארמית יהודית פועל יוצא; בעברית רק בהפעיל פועל מפורש [finite verb]), ומלבדו רק בינוניים: שחול, משוחל; השווה את בעל המום „שחול“, עמ' 77, הערה 3, שחוב (ע"ע יאסטרוב, השווה סרוח), (שצווארו) שקוט (השפעת תוארי בעלי־המום), שקוע (ע"ע יאסטרוב; במקרא: נשקע, במשנית: משוקע), שרוי (ר' שכון, לעיל a).

● c גם בעברית מאוחרת חי השימוש בבינוני פעול הנגזר מפעלים עומדים: אנון (במשנית אנון, בארמית יהודית אנין), בעור (רשב"ג, אשר תשב שכולה, שורה 20 בחרוזה; לא נראה, שלפנינו שימוש „בער“ כפועל יוצא, כמו תהלים פג, טו; השווה דלוק, אך השווה דלקוני, ריה"ל, אליך, אלכה, שורה 5), דאוג (ע' בן־יהודה ערך צער: צעור ודאוג, השווה בעברית המאוחרת נדאג, מודאג; נגזר אולי מן השם „דאגה“), דהוי (השווה נדהה, חשוך, ברור), דלול

1. לא לכאן שייך (בניגוד לסגל 183) זית [ה]נטופה, נקד עפ"י כ"י קופמן סאה ז, א נְטוּפָה, שם מקום, כפי שמוביח* שימוש „זית“ בכל המשנה כוכר (אין נטופה יכולה להיות אפוא תואר בנקבה; בנוגע לטענת לוי ערך נטופה בדבר „בשעתו“ — ע"ע יסטרוב).

(השווה נפעל מאוחר). ז חול, יגוע (= מיוגע; ע' בן-יהודה, ערך כאב, קל, סוף; הכאובה והיגועה. נגזר מ"יגיע(ה)"? השווה "כאוב, צעור" — d11). יקוד (הקבל דלוק, והשווה במקרא יקוד = מוקד, ר' לעיל ה3 a). כבוי (ע' גור, בן-יהודה, השווה נפעל מאוחר, והקבל: דלוק). מעוד (השווה במקרא: מועדת, ובעברית המאוחרת: נמעד). פחוד (משנית נפחד, התפחד). פחוז (= ריקא, השווה בעברית המאוחרת: נפחז). צהול, צהור (הקבל בעברית המאוחרת: צהיר), (קול) צלול (השווה צלול במשנית לעיל b). צמוח, צנון, קטוב (לפי הערבית قطوب). קמול (הקבל כמוש לעיל b, בלשון הפייטנים "קמל" גם פועל יוצא), קפוא, קפוי (הקבל נמס; קפוי בהוראת "צף" נמצא במשנית לעיל b). קצוף (ע"ע גור, ר' רשב"ג מליצתי בדאגתי, 12 בחריזה; הקבל כעוס, נרגז; על "קצוף" במשמעות אחרת ר' להלן d11). רתוח (בעברית חדשה = מרותח במשנית; השווה בארמית יהודית: רתח). כן רשמתי כמה פעלי תנועה (השווה לעיל מעוד): ז חול, נחות (הקבל ירוד; במקרא יש נפעל; אבן-שושן, בערך "נחות-דרגא" סובר, שביטוי זה הושפע מארמית יהודית, שבה נמצא ביבמות סג ע"א "נחית דרגא" בהוראה "רד מדרגה", כלומר "נחית" שם ציווי). נפול (הקבל ירוד, נחות; בתהלים קמה, יד תרגום נופלים: נפילין, אך אולי צ"ל בתרגום בינוני פועל ?), פרוח ("פרוחי רוח", הוז, פתיחה ל"היושבת בגנים", רהוט).

1. כבר בשלב קדום למדי הורגש הבינוני הפעול כקרוב לבניין נפעל, מפני שבניין קל סביל הלך ונעלם ובניין נפעל בא במקומו. כך מוצאים אנו במקרא זה על יד זה ללא כל הבדל בהוראה (שהרי במקרא אין בינוני פעול מוסב לעבר דווקא, השווה עמ' 74, הערה 1) בינוני פעול ונפעל בקהלת ט, יב: כדגים שנאחים במצודה רעה וכצפרים האחויות בפח (וכן במשלי כח, כב "נבהל להון איש רע עין" — אין "נבהל" שונה במאומה מ"נבהל" המשני). כך מוצאים אנו במקרא בינוני פעול מפעלים הרגילים בנפעל, אך אינם נמצא בקל: שבועי שבועות (גזור מן "שבועה"?), עלומנו (= [עוונותינו] הנעלמים; על "עלום" בלשון המשנה ר' להלן 2).

2. לעומת זה במשנית מורגש בינוני נפעל, בהיותו בניין חוזר מיסודו, כמביע פעולה בהתרחשותה (ר' לעיל ה3 b ובהערות שם), אך בינוני פעול מביע פעולה, שהייתה בעבר, או מצב הנובע מפעולה בעבר. בעוד שבמקרא אין הבדל בין "עלום" ל"נעלם", הרי במשנה מביע "עלום" את המצב הנובע מתוך אי-ידיעה בעבר, בו בזמן של "נעלם" גוון אינגריסיבי, כלומר "נעשה לא ידוע". לכן מדייק רבי (ע"י סגל 132, הערה 1): "נעלם — מכלל שידע", כך מדובר במקרא

1. הגדרת בן-יהודה שם "מי שעומד בצמיחתו" אינו מתאים להוראת בינוני פעול עומד ואינו הכרחי לפי העניין, הסבר: מי שכבר צמח, מגורל.
2. זה גרס לקשר נוסף עם בניין פֻעַל (וכן עם הפעיל), ר' ז, כי כידוע מביע לפעמים בניין נפעל את סבילות בניין פֻעַל או הפעיל (ר' למשל ברגשטרסר ב 90, ב"ל 290, בערבית בינונית — ברוקלמן א 356), השווה "פור" בדרך כלל בבניין פֻעַל, אך פעם נפעל "נפזרו", ול"מפזור" (אסתר ג, ח) מקביל "פזורה" בירמיהו יז (כלומר בספר קדום יותר בניגוד לאמור c 2 עניין "לארוסה").
3. ההבדל בין בינוני פעול לבינוני נפעל מפעלים יוצאים הוא כהבדל שבין בינוני פועל לבינוני פעול בפעלים עומדים; השווה גם סגל, דקדוק לשון המשנה § 236, נלדקה, דקדוק סורי 2788, ברוקלמן ב 165.

על "שפחה נחרפת לאיש", אך במשנית הביעו זאת, היות והכוונה לשפחה שנחרפה בעבר לאיש ולפיכך בהווה היא במצב חוקי מסוים. ע"י "שפחה חרופה" (השווה גם את ההבדל בין "נולד" המקראי למשני נדרים ל ע"ב). מן המשנית רשמתי גם את הבינונים הפעולים הבאים, שנגזרו כפי הנראה מנפעל: 1. בהול (במקרא: נבהל, מבהל, השווה: מבהלים ודחופים), פנים זעומות (במקרא: פנים נועמים; השווה: פנים חרופות, כעוסות), חבוי (הקל "חבי" במקרא הוא ἀπαξ λεγόμενον; הנפעל "נחבא" שייך להפעיל "החביא", הקבל טמון, צפון, גלוי, כסוי ובייחוד חפוי), ישוב (במקרא נושב), סרוח (=מסריח, במשנית: נסרח; הקבל בארמית יהודית: סריח), רדום (במקרא: נרדם).

3. צורות כאלה נמצאות גם בעברית מאוחרת: סעור (גם בעברית חדישה: נפש סעורה; במקרא: נסער, נשער; אין קשר לזה עם הפועל היוצא סער); צרוך, קהול; רקוב (במשנית נרקב, במקרא רקב).

ז. 1. a) כפי שאמרנו (ג), מביע משקל קטול בעצם את המצב הנובע מאירוע מסוים; כן עלול הוא (וזה עוד בשלב קדום) להביע מצב הנובע מקשרים עם עצם מסוים, כלומר עלול הוא להיות לא רק גזור-פועל, אלא אף גזור-שם, י כך מביע למשל אָבוּס את המצב הנובע מקשרים עם האָבוּס.

b) מצורות אחרות, שנגזרו כנראה משמות, יש במקרא: פָּרוּף (מ"מברכה", כך באורא-ליאנדר 471; ברוקלמן א 578 חושב על השפעת ארור; הקבל: מבורך; במנדעית נוצר מ"בריך" העתיק אח"כ בניין פֶּעַל, ע' נלדקה, דקדוק מנדעי 215, הערה 2); צָרוּעַ (על יד מצורע, אף הוא גזור-שם, בלי צורות אחרות של פֶּעַל או פְּעַל — ע' ברגשטרסר ב 95 —; תואר המציין בעל מום); רָבוּעַ (על יד מרובע, אף הוא גזור-שם, בלי צורות אחרות של פֶּעַל או פְּעַל); תָּרוּעַ (מן "תל").

c) במשנית אנו מוצאים: גלוד (מ"גלד"), גשום (מ"גשם"), הקבל שחום, טלול), דבוב (מ"בעל דבבא, דיבה"), חמור (מ"חומר" = ערמה), חסוד (מ"חסד", הקבל חסיד), פנים חרופות (מ"חרפה", הקבל זעום, כעוס; בלשון מאוחרת: מלאכה חרופה), טלול (מ"טל", ע' גשום), כאור, כעור

1. אך כמו בכל המאמר יש להתייחס גם למיין זה בזהירות.

2. אולי יש לראות גם בינוני פועל ללא בניין קל כגזור משם, וזה גרם אח"כ לשימוש בבינוני פועל בהיעדר בניין קל אף במקרים נוספים, ושמא לכן נמצא לפעמים בינוני פועל ומעול ללא צורות אחרות של בניין קל זה על יד זה (כגון דובר—דבור).

3. תארים המציינים בעלי מום רגילים במשקל קטול, למשל במקרא חרום, חרוץ (נראה עם קוהר-באומגארטנר שם בעל מום ולא שם מום כדעת גוניוס-בול¹⁷); המשקל אינו קטול, בניגוד לקוהר-באומגארטנר, השווה "שבור" המקביל), קלוט, שרוע. במשנית: סרוט, כסול (גזור מ"כסלי"), סמוי (גזור מ"סומא" ? הקבל "נסמה" ?), שחול (מביע חנועה ? ר' ה. ג. b), שחוף (גזור מ"שחפת" ?) אחרים יכולים להיחשב לבינונים פעולים רגילים (כמו אולי גם אחדים מן הקודמים), כגון (מקרא): ומעוך וכתות ונתוק וכרות, וכן שבור. חלק של התארים האלה בוודאי קדום, השווה על קרבת המחלות לפאטיבום, ZDMG 1915 עמ' 562/3, ב"ל 284 (אף כי אין לקבל את תורת באואר על התהוות הפאטיבום מ"קתאל" לציון מחלות, אלא להפך, יש כנראה לראות, כמו Th. Nöldeke, Beiträge zur semit. Sprachwissenschaft עמ' 31, ב"קתאל" צורת המופשט של הסביל), ברוקלמן א 663 (הערה 382).

(מ"כיעור"?; הקבל מכוער; אך שמא מתקבל יותר על הדעת לראות בצורה זו השפעה ארמית, השווה בסורית "כיר" על יד "כאיר", ואולי השורש המקורי הוא כור — ע"ע ברוקלמן, מילון סורי — שממנו נגזר "כיר", שמצורתו התניינית "כאיר" נגזר אח"כ הפועל כאר; על יחס "כאר: כער" עי' י' קוטשר, מחקרים בארמית הגלילית, ירושלים תשי"ב, עמ' 50, בייחוד הערה 139), רגול (= קשור ברגל, מ"רגל").

(d) מן הלשון המאוחרת רשמתי: חצוף (מ"חוצפה", "מחוצף" מאוחר אף הוא; הקבל ארמית יהודית חציף, סורית חציפא), כאוב (מ"כאב", השווה מאוחר נכאב, נתכאב), עלול (מ"עלה"), פאור (מ"פאר", הקבל מפואר), פלוס (מ"פלוס", הקבל: שקול, צדוד (מ"צד"), צלול (מ"צל"), צמור (מ"צמרת"), צעוף (מ"צעוף"), צעור (מ"צער", הקבל כאוב, יגוע), צרה) צרורה, קוץ (מ"קוץ", אך אולי = כוץ), קמוץ (מ"קמץ" וכך ביטויים דקדוקיים אחרים), קצוף (מ"קצף"), שבוץ (מ"שבקץ"), שגוי (מ"שגיא"), שלוב (מ"שלב", במקרא משולב), חכוף (מ"חכף", הקבל נחוץ, דחוף).

(a. 2) בכמה מן הצורות האלה (כמו גם מצורות קידמות רבות, השייכות אפוא אולי ג"כ לכאן) מתחלף בינוני פעול עם בינוני פֿעַל (מִפְעֵל), כי גם מִפְעֵל עלול להיות גזור משם (השווה בייחוד לעיל מצורע, מרובע, שאין על-ידן צורות פֿעַל או פֿעַל); וכן פֿעַל-פֿעַל עצמם יכולים להיות גזורי-שם; תוצאת התחלפות זו היא, שבינוני פֿעַל הופך לבינוני הסביל *καὶ ἐξοχῆ*, כי נגזר לא רק מביניים קל, אלא הורגש כשייך גם לבניין פֿעַל (ואף ל"הפֿעיל"; השווה גם עמ' 76 הערה 2). התפתחות זו נעזרה ע"י העובדה, שבמשנית חדל בניין פֿעַל להתקיים כבניין חי (ר' סגל 203§), חוץ מבצורת מִפְעֵל; כך קרה, שבינוני פֿעַל הורגש כבינוני הסביל בה"א הידיעה, הנגזר גם מפֿעַל ואף מהפֿעיל (השווה גם ברט, עמ' 178; אותו התהליך נמצא גם בערבית הבינונית, ר' H. L. Fleischer, *Kleinere Schriften*, 84; ברוקלמן ב 578; ZDMG 1887, עמ' 394).

(b) כך מוצאים אנו במקרא את הבינונים הפעולים הבאים מפעלים הרגילים בפֿעַל, אך אינם נמצאים בקל (על בינוני פֿועַל במקרים כאלה — ר' עמ' 77 הערה 2): גרושה (רגיל במשנית, שם על יד "מגורשת", במקרא אין קל אלא בבינוני פועל ופועל, ומלבד זה בקשר להמית המים, שורש שיש אולי להפרידו מכאן בהוראת "רגש"? בנפעל הוא נמצא בשני מקומות בעניין מים ובמקום השלישי בתפילת יונה, ששם כנראה לפנינו משחק מלים בין שני השרשים ההומונימיים; הקבל ארוסה, חלוצה, פנויה, נשואה, על גרוש — ר' עמ' 79, הערה 1), דבור (על יד דובר, מדובר; לנפעל הוראה הדדית), כסוי (על יד כוסה, מכוסה ובניין נפעל; השפעת עטוף, לבוש?), למוד (למודי מלחמה, דה"א ה, יח, מקביל, לשה"ש ג, ח: מְמַדִּי מלחמה, הואיל והקל רגיל, נראה, שבינוני פועל נוצר מפֿעַל אף שבניין קל היה קיים על ידו; אך ייתכן, שלפנינו תואר קדום; הקבל במשנית

1. גם מלבד זה אין לפעמים הבדל (או כמעט כל הבדל) בין "פעול" ל"מִפְעֵל" במקרים, שבהם נעלמה ההוראה האינסטיבית של פֿעַל ולכן התקרב להוראת קל, כגון גלוי — מגולה, השווה קָלָה את אונו, קָלָה את עינו, אבל גלוי העין: כך גם פעול — מופעל, כגון יצוק — מוצק, הקשר הורק עוד יותר על ידי ההזדהות ההיצונית בין סביל של הקל לבין פֿעַל-הִפְעֵל, שגרם לעתים למעבר מן הראשון לאחרונים.

קָמַד על יד קָמוֹד, השווה א"מ ליפשיץ, כתבים, ב 50, הערה 48 וגם ברגשטרסר ב 88).
 (c) מן המשניות רשמתי ארוסה (על יד "מאורשה" במקרא, "מאורסה" במשנית; זה מראה כמו לעיל קָמוֹד—מָלַמַד, כיצד התרחב שימוש זה של בינוני פעול בשפה מאוחרת יותר, אך ר' עמ' 76, הערה 2 סוף, צורות אחרות בקל אינן קיימות, והמובאות ע"י לוי מופקפקות, ע"ע בן-יהודה. מעניינת בנידון זה הדרשה בשמות רבא — ע"ע לוי — הדורשת מורשה כ"מאורשה" ואומרת: "מלמד שהתורה ארוסה", דבר המוכיח כנראה, שבדיבור חי נעלם "מאורסה", שהרי פה היה המקום להשתמש בו כלשון נופל על לשון). י פטום ("פטום" נדיר יותר). פקוד (= מופקד; גם פקד בקל נמצא בהוראה זו, אך שמא נגזרה הוראה זו מן הבינוני הפעול, שלא כדעת יאסטרוב?).

(d) בשפה המאוחרת: אלוץ (כיום "נאלץ"), פצוח (על יד מפוצח, במשנית: נפצח), פצול (על יד נפצל, במשנית: מפוצל, פקור (= מוסקר, מפקר, שהוא פועל עומד). קבוב (= מקובב על פי הערבית, عَقِب ע"ע בן-יהודה). שחוז (= מושחז), שתוק (= משותק; על "שתוק" בהוראה אחרת — ע' ה 3b). בהשפעת בינונים פעולים אקטיביים התהווה במשנית במידת מה גם שימוש אקטיבי של בינוני פֶּעַל (המתחלף עם בינוני פְּעוּל, ע' a21) לפי המתכונת רוכב: רכוב = מקבל: מקובל. כך מוצאים אנו במשנית מקובל אני (על צורה זו העירני מר' קוטשר), כמדומה (מעניין שביבמות ט ע"א — מנחות כ ע"ב יש חילופי גרסאות: כמדומה לי — כמדומה אני), ובשפה החדשה מסופק אני. נסכם: תפוצתו של הבינוני הפעול הלא-פאסיבי בשפות השמיות השונות מראה, ששימוש זה קדום הוא (ב), ואף נראה, שרשיו נעוצים בתקופה שלפני התהוות, הסביל (ג). משקלי קטול לא-פאסיביים כאלה נשתמרו כנראה בתארים לא-פאסיביים שבמקרא (ד 1). במקרא נשתמרו נוסף לכך בעיקר שני שימושים של בינוני פעול לא-פאסיבי: (א) בפעלים המציינים לבישה ונשיאה שימש הבינוני הפעול בהוראה אקטיבית (ה 2) לפי היקשם של פעלי לבישה ונשיאה היוצאים לשני עצמים (ה 1). שימוש זה נשאר חי גם במשנית (ד 1, ה 2). (ב) בינוני פעול נגזר מפעלים עומדים (ה 3 a) בגלל קרבתם לסביל (ה 1). שימוש זה הולך ומתרחב במשנית (ד 1, ובעיקר ה 3 b), ואף כי השפעת הארמית ניכרת כאן, הרי תופעה זו אינה שאלה ממנה, אלא הארמית אך חיוקה נטייה, שהייתה קיימת מכבר בעברית (ה 1 b). שימוש זה חי עד ימינו (ה 3 c). בהשפעת בינוני פעול לא-פאסיבי נמצא לפעמים אף בינונים סבילים של בניינים נגזרים בשימוש אקטיבי (ח).

ראוי גם להזכיר, שבגלל קשריו המיוחדים של הבינוני הפעול לבינוני של נפעל נמצא לפעמים בינוני פעול מפעלים הרגילים בנפעל (ו) וכן אף מאלו הרגילים בפֶּעַל (ז, 2); תופעה אחרונה זו קשורה כנראה בכך, שהן הבינוני של פֶּעַל והן הבינוני הפֶּעוּל עלולים להיות גזורי-שם (ז 1, a 2) ועל כן להתחלף.

1. הצורות ארוס, גרוש, נשוי אינן בינונים פעולים אקטיביים (בניגוד לסגל 138, לוי ערך נשא), אלא נחתו בהשפעה ארוסה, גרושה, נשוי (אולי השפיעו אף פנוי, בחולה); כך נהווה גם "חלוצה" לפי "חלוצ" (על השפעות גומלין כאלה בין זכר לנקבה השווה בסורית מכירא NBSS 76, لا-4) שם 78/9, בהשפעת דולק; דלוק משמש "נשוי" אח"כ במשמעות שונה במקצת מ"נושא": "נושא" מורה על פעולה, "נשוי" על מצב, ע' סגל שם).

2. עם זה יש להשוות בשפת הילדים היום: אני מופסד, מורווח, — מאוהב לעומת זה אולי תרגום מושאל מלועזית (verliebt וכדומה).

מפתח צורות בינוני פעול המובאות במאמר

ובכללן צורות "קול" מפעלי נעו"י. המספרים והאותיות רומזים לסעיפי המאמר. כוכב (*) מורה שהצורה מובאת בהערה בשולי העמוד.

אבוס a1ז	דחוף ד2*, d1ז	יריד b3, c3ה
אהוב *ה2	דלול c3ה	ישוב ו1
אחוז a1ז, b1ז, ה2, ו1	דלוק a3ה, b3ה, c3ה	
אטום b3ה		כאוב c3ה, d1ז
אלוץ d2ז	הגון b3ה	כאור c1ז
אמון ד2	זהוהי (לב) b3ה	כבוי b3ה, c3ה
אנון c3ה	זהוחי (לב) b3ה	כחוש b3ה
אנוש ד2	זחול c3ה	כמוש b3ה, c3ה
אסור ה2	זכור ד2	כסוי ו2, b2ז
ארוז ה3	זעים b3ה, ו2, c1ז	כסול b1ז*
ארוס b3ה, b2ז, c2ז		כעוס b3ה, c3ה, ו2, c1ז
	חבוי ו2	כעור c1ז
באוש ד2	חוש b1ז	כפוי ה2*
בהול ו1, ו2	חלול ד2, b3ה	
בטוח ד2	חלוץ b2ז, c2ז*	לבוש a1ז, ה2, b2ז
בלוי b3ה	חלוש b3ה	להוט b3ה
בסומא b3ה	חמוץ ד2	למוד b2ז, c2ז
בעור c3ה	חמור c1ז	לעזו ה2*
בצור ד2	חסוד c1ז	לקוט ה2*
ברוך b1ז	חסוך ה2*	לקוי b3ה
ברור c3ה	חפוי ה3א*, ו2	
בשול b3ה	חצוף d1ז	מעור c3ה
בשולה b3ה	חרום *b1ז	מעוט b3ה
בשום b3ה	חרוף ו2, c1ז	מתון ד2*
	שפחה) חרופה ו2	
גלוד c1ז	חרוף ד2*, *b1ז	נבוב ד2, b3ה
גלוי ו2, a2ז*	חשוך c3ה	נדור *b3ה
גנון *b3ה		נוחי (נפש) *b1ז
גרש b2ז, c2ז*	טבול b3ה	נחוף ד2*, d1ז
גשום b3ה, c1ז	טלול b3ה, c1ז	נחות c3ה
	טרוט *b1ז	נטוי *b3ה
		נטול ה2*
דאוג c3ה		נטופה *b3ה
דבוב c1ז	יגוע c3ה, d1ז	נפוח b3ה
דבוק b3ה	ידוע ד2*	נפול c3ה
דבור a1ז*, b2ז	יצוק *a2ז	נשואות ה2
דהוי c3ה	יקוד c3ה, a3ה	נשוי ה2, b3ה, b2ז, *c2ז
דווי b3ה	יקוש ד2*	

רהוט הc3	פרוש הb3	סבוא הa3, הb3
רחוץ ה*2		סבור ד*2
רכוב הb3	צבוי הb3	סוג הb1
רפוי הb3	צבות הb3	סור הb1
רקוב ו3	צדוד d1	סמוי זb1*
רתוח הc3	צהוב הb3	סמוך ד2
	צהול הb3	סמוכות ה*2
שבוע ו1	צהור הc3	סעור ו3
שבץ d1	צלול הb3, d1	ספוג ה2
שגוי d1	צמוח הc3	סרוח הa3, הb3, ו2
שגור הb3	צמוק הb3	
שוב הb1	צמור d1	עגום הb3
שחוז d2	צנום ד2	עטוף הa3, זb2
שחול הb3, זb1*	צנון הc3	עכור הb3
שחום *2, cl	צנוע ד2	עלול d1
שחון הb3	צעוף d1	עלום ו1, ו2
שחוף זb1*	צעור הc3, d1	עמוס הb3*
שכוב הb3	צרוך הb3	עסוק הb3
שכול הa3	צרוך ו3	עצום ד2
שכון הa3, הb3	צרוע זb1	ערום ד2
שכור ד2, הa3, הb3	צרה) צרורה זd1	ערוץ ד2
שלוב d1		
שלום ד2	קבוב זd2	פאור זd1
שמורות ד*2	קדום ד*2	פזור ו1*
שפוי הb3	קהוי (לב) הb3	פחוד הc3
שפוף ה*2	קחול ו3	פחוז הc3
שקוד הb3, זb3*	קוץ d1	פחות הb3
שקוט הb3	קטוב הc3	פטום c2
שקול ב*	קלוט זb1*	פלוט הb3
שקוע הb3	קלוש חb3*	פלום זd1
שקוף ד*2	קמול הc3	פנוי חb3, זb2, c2*
שרוי הa3, הb3	קמוץ זd1	פסוח הb3*
שרוע זb1*	קפוא הc3	פעוט הb3
שתוי ד2, הa3, הb3	קפוי הb3, הc3	פצוח זd2
שתוק הb3, זd2	קצוף הc3, d1	פצול זd2
	קרוש הb3	פקוד זc2
תכוף זd1		פן) סקועה הb3
תלול זb1	רבוע זb1	פקיר זd2
תמוה זb3*	רבוץ הb3	פרוח הc3
תסוח הb3	רגול cl	פרוע ה*2
תסוס זa1, ה2	רדום ו2	פרוץ הb3

עיונים בלשון חכמים¹

ט.

שם הפועל פָּעַל

על יד שם הפועל (המקור השני, המקור הנוטה) פָּעַל, לְפָעַל (פועל, לפעול) יש במקרא משקל שני פָּעַל, לְפָעַל והוא נמצא בייחוד בפעלי יפעל אחדים, בשלמים ובכפולים, וגם בשלמים גרוניים בכינויים: בשם הפועל של שֶׁכַּב תמיד, שֶׁכַּב, כִּשְׁכַּב, לְשֶׁכַּב²; שָׁפַף (בשפף קול הטחנה, קהלת יב, ד); חָנַן (ולכן יחכה ה' לְחַנְּנֶכָם, ישעיה ל, יח); חָמַם (איך-גחלת לְחַמֵּם, ישעיה מז, יד)³ וביאליק נמשך ב"שירתי" אחר לשון הכתוב: לְחַמֵּם אין גחלת); שָׁף (פָּשַׁף יקושים, ירמיה ה, כו); בָּרַ (לְבָרְכָם, קהלת ג, יח)⁴ ובגרוניים בכינויים: יִצְעֶק (ישעיה ל, יט), יִצְעֶק (ישעיה נו, יג); ויִשְׁחָטֵם (יחזקאל כג, לט), מִחָאָף (יחזקאל כה, ו) ועוד.⁵

בלשון חכמים ובלשון הרבנים מוצאים אנו משקל לְפָעַל בפעלי פ"נ: לָעַע לָשָׂא, לָעַח, לָטַע, ואף לָקַח משורש לקח (ליגע, לישא, ליגח, ליטע, ליקח)⁶ לָסַע (ליסע)⁷ וכן יש לָגַש (ליגש).

1. פרק א—ג לשוננו יו, 3—11: ד—ח לשוננו יח, 9—16.
2. בלשון המדוברת אנו שומעים לרֶכֶּב בפתח ע"ד לשכב, תהליך לשון המובן לנו.
3. העירני ד"ר זאב בן-חיים על הנוסח במגילת ים המלח: לחונכם, לחומם.
4. שָׁף, בַּר מובאים בדקדוק גוניס-קאוטצש, מהדורה כח, § 57, ק, ובדקדוק ההיסטורי של העברית המקראית לבאואר וליאנדר, ע' 480, ס. כצורות של פָּעַל, מר מאיר מדין מפקפק בשני פעלים אלו, אם הם צורות ודאיות של שם הפועל.
5. שָׁלַח אצבע (ישעיה נח, ט), בָּנַע אחינו (במדבר כ, ג) הם סמיכות של פָּעַל בפעלי לג"ר לפי דעת באואר וליאנדר, ע' 359, נ. ועיין שם ע' 354, e: בָּחַר, בָּחַר; סָעַד, סָעַדָה — אד"ם הכהן לבנון חושב את שלח אצבע למשקל פָּעַל (יתרון לאדם, תלמוד לשון עברי, § רלב).
6. פעלי פ"נ וס"ל אלו מובאים בדקדוק הלשון העברית של צבי הר-זהב, א' עמוד 103, ושני הראשונים בדקדוק לשון המשנה של משה צבי סגל, ע' 141.
7. כל ששת הפעלים האלה מובאים גם בצורת לְפָעַל המשנית במילון בן יהודה V, VII, VIII בערכיהם, והוא כותב בהערה לערך נג ע, VII, 3516, על הנוסח בקידוש הלבנה כשם שאני רוקד כנגדך ולא איכל לנגוע בך, כך לא יוכלו כל אויבי לנגוע בי לרעה: "והעיר ע"ז רש"י הענא (כ"ל. פ"ב) בספ' שערי תפלה: כך מצאתי בסדר ישן נושן כתוב בקלף, ונכון הוא, כי לשון המקרא הוא, ובכל הנוסחאות מציאתי ואיני יכול ליגע בך וכו'". וכך הוא הנוסח ליגע גם בסדר עבודת ישראל. — בכינויים יש במשנה משה"פ ליטול, הנמצא שם במספר רב, פעמיים וליטלה (פאה ז, ח: שביעית ג, ח), ומשם הפועל ליטע נמצא במשנה שלנו: ורועה ונמלך לנטועה... נטועה ונמלך לזרעה (כלאים ב, ד, במשנה מהדורה א: לנטעה, לזרעה חסר ו' כמו בהרבה מקומות במהדורה) וייתכן שזיווג הפעלים השפיע, בכ"י קייפמן: ליטעה... לזרעה אף בגמרא בי"מ קא ע"א נמצא במשנה שלנו ליטע ובכינויים לנטעה, וכן בכ"י מינכן, ובכ"י המבורג: ליטע, לנטעה. — באוצר לשון המשנה של קוסובסקי נכנסה בטעות צורת לנטועה של כלאים ב, ד, בין צורות הבגנוזי.

גם בפעלי פ"י ממשקל יישן אנו מוצאים בלשון חכמים ובלשון הרבנים את שם הפועל כמעט תמיד בצורת קָפַעַל, חסר ו' ובקריאת פתח: לִיבֵשׁ, לִיגַע, לִינֵק, לִירָא, לִירֵשׁ, לִישֵׁן² (צורות שנשתכחו בימינו, ובציטטות ממאמרי חז"ל טועים האשכנזים עפ"י ר בקריאתן ומוסיפים בהן ו' חלומה).

לִיבֵשׁ: 3 על גבי אבנים, שנגובין לבנין, וכשהן מתלחחין צריך לחזור ולנגבן, שאינן מקבלות את הטיב יפה, והבנין שוהא לִיבֵשׁ (רש"י ביצה לו); 4 התמוטטה הארץ ועתה החלה להתקבץ וליבש (רד"ק, בראשית ח, ב). לִיגַע: כך כל אדם שבשיראל צריך ליגַע בתורה בכל שעות שבוים (ירושלמי, ברכות ט, ה: דף יד, ד).

לִינֵק: מעשה באחד שמתה אשתו והניחה בן לִינֵק⁵ (שבת נג:); יותר ממה שהעגל רוצה לִינֵק פרה רוצה לִהֲנִיק (פסחים קיב); 6 מה התינוק הזה צריך לִינֵק בכל שעה שביום (ירושלמי ברכות ט, ה: יד, ד); מן העבריות, שהחזירתו על מצריות הרבה לִינֵק (רש"י, שמות ב, ז); מי פילג לשטף תעלה, כל שיער ושיער שבראש פילגתי לו תעלה, גומא, לִינֵק ממנה (רש"י, איוב לח, כה); ויגמל, כי כן דרך התינוק לִינֵק (רד"ק, בראשית כא, ח); כרוצה עדרו ירעה, שהם נסמכים לאמותיהם לִינֵק (רד"ק, ישעיה מ, יא). לִירָא: אלופי אדום אילי מואב, והלא לא היה להם לִירָא כלום (רש"י, שמות טו, טו); כמלונה במקשה, ואין לִירָא מן העופות (רש"י, ישעיה א, ח); ולא ניתק, ולא יראו שום סימן כשלון לִירָא ממנו (רש"י, ישעיה ה, כז);

1. לִינֵק, במובן להיות ירוק, אולם לרקיקה נוחת לשון חכמים להשתמש בכפולים בדרך כלל בלשון הארמית: לרוק (=לֵלֶק, יבמות קה, טור וש"ע אה"ע סימן קסט).
2. שמות פועל אלו כתובים חסר ו' לעומת שמות הפועל האחרים ושאר הצורות של קל, הכתובים בטכססים המובאים כאן בדרך כלל מלא ו'. — בדקדוק של סגל, ע' 139 ובספרו של חר זהב, א', ע' 108—104 מובאים בפתח (או בקמץ) לִיגַע, לִינֵק, לִירֵשׁ, לִישֵׁן, במילון ב"י, IV מובאות צורות לפעל של פ"י אלו של לשון חכמים רק בשרשי ינק (בלי ניקוד), ירק (בניקוד), ומן ירש של לשון חכמים רק בבינוניים ליורשני, ליורשו. — במקרא בצורת לפעול: לִיבֵשׁ, לִירָא, לִירָא (=לִירָא, ש"א ית, כט), לִישֵׁן; ומן ירש — לרשת. — גם לִי מיטמאן בספרו על חולדות הלשון העברית שלאחר המקרא, ירושלים (Die Hebräische Sprache, Ihre Geschichte und lexikalische Entwicklung seit Abschluss des Kanons), ע' 143, אומר, כי לפעלים אלו יש לפרקים קרובים קמץ במקום חולם לִישֵׁן, לִיגַע, נודמנו לו צורות הפסק.
3. הציטטות דלקמן נבדקו לפי הוצאות שונות: של הבבלי גם לפי כ"י מינכן; של הבבית גם לפי מסכת גזיקין כ"י המבורג; של הירושלמי לפי ויניציאה; של רש"י לתורה לפי מהדורת אברהם ברלינר; של רש"י לישעיה לפי מהד' יצחק מאהרשען; של רש"י לפי מהד' דוד רוזין וכו'.
4. יצחק אבינרי, היכל רש"י, א, רמט, על קריאת התימנים בטועל זה בפתח מעיר יצחק דמתי-שבטיאל, קונטרסים ללשון העברית של ילון, א', ע' 18.
5. והניחח בן לִינֵק, כ"י"מ: שהניחה לו בן להניק.
6. בשני המאמרים האלה המובאים בספר האגדה של ביאליק ורבניצקי, כרך אחד, ע' תע, סימן רסד, וע' חרנט, כתוב לִינֵק (בחולם) בקריאה מוטעית, וכן הוא בהוצאה ראשונה. ספר חמישי, ע' 80, וספר שישי, ע' 105, מכאן שיש לדייק במלא וחסר בהבאת ציטטות.
7. דוגמא זו מרש"י מביא יצחק אבינרי, היכל רש"י, א, רנד.

והנה אונקלוס לא היה לו לירא מן השמיעה (רמב"ן, בראשית מו, א); אין לי ולך לירא מן הקללה (חזקוני, בראשית כז, יג).¹

לִירָק: אימתי נקרא יבש, משעה שמתחיל לירק (נדה סז).²
את העקיבות הגדולה של שימוש לפעל בפעלים אלו מימי המשנה ועד ימינו אנו למדים משני הפעלים ירש, ישן.

לִירָשׁ: אז נבהלו אלופי אדום, אם תאמר שהם באים לירש את ארצם... אילי מואב, אם תאמר שהם באים לירש את ארצם (מכילתא דר' ישמעאל מסכתא דשירתא, שמות טו, טז, מהדורת' הורוויץ ורביץ, וכן בגנזי שכתר, א 363 — 364); מה הוא לירש ומה הוא לירש (תוספתא צוקרמנדל, יבמות ג3); מה הוא לירש (גמרא יומא סו); הללו באין לירש והללו באין לירש (יבמות לח; ב"ב קנח); בשביל שאני זכר וראוי אני לירש... לרבא מאי יורש כבן, אלא ראוי לירש (ב"ב קמ: קמא, וכן הוא במסכת נזיקין כ"י המבורג, גירונא 1184); אבותיך ירשו וכו' ואתם עתידים לירש ארץ של י' עממים (ירוש' שביעית ה, א; לו, ב); ומאיוזה זכות זכו ישראל לירש הארץ (ויקרא רבא, כח ד, ווילנא תרמ"ז, ראם); ואף בשעה שתעברו את הירדן לירש את הארץ (דברים רבא, ג, ווילנא); עם בני עם יצחק, אין זה כדאי לירש עמו (רש"י, בראשית כא, י); נמוגו, אמרו עלינו הם באים לכלותנו ולירש את ארצנו (רש"י, שמות טו טז, מתוך המכילתא); בקחחך את אחותיך, לירש את האומות אשר סביבותיך (רש"י, יחזקאל טז, סא); ניתקו מורשי לבבי, שהיה לבי אומר לי לירש טובה לפי דרכי (רש"י, איוב יז, יא); כי הוא ראשית אוגו, כי הוא ראוי לירש ראשית ממנו (רשב"ם, דברים כא, יז); ולא כדי לירש הטובה (רמב"ם, משנה תורה, תשובה י, ב, גם במהדורת חיימזון עפ"י כ"י עתיק אוכספורד). וכל הראוי ליורשו, שהרי אין אחי אמו ראוי ליורשו אבל הוא ראוי לירש אחי אמו (ברטנורא, סנהדרין ג, ד); אם הגיח זרע עד סוף כל הדורות עומד במקומו לירש (ש"ע, חושן משפט, הלכות נחלות, רע"ו, א); יעמדו במקומה לירש אותה (שם רע"ו, ה); היורש שיבא לירש (ערוך השלחן, חושן משפט, רע"ט ג, ר' יחיאל מיכל עפשטיין, וורשא, תרנ"ג); הירושה היא השארת עזבונו של אדם מחמת מיתתו לקרוביו הראויים לירש אותו (אשר גולאק, יסודי המשפט

1. כמה גדולה הייתה קרבת דורות המפרשים וכ"י לצורת לפעל המאוחרת יעידו דברי ר' ישעיה די טראני (הזקן, בסוף המאה ה"ב, או האחרון, בתחילת המאה ה"ג), ש"א יח, כט, לצורת שה"פ לִירָא; נעלם ה"י בין ה'ל' ובין ה'ר' והרי הוא כמו לירא, אלא שזהו לפעל וזהו לפעול, ואעפ"י שכל האית"ן שלו בא בפתח (כלומר בקמץ ספרדי, נ"ב) אירא יירא תירא נירא, זה בא בחלם אירוא יירוא תירוא גירוא על משקל... ייצוק, ויצוק שמן על ראשה (בראשית כח, יח — בלי ד"ח ובחירק גדול, נ"ב). -- לפי מחשבתו מתאים לירוא — לפעול לצורת יפעול, ליקא—לפעל מתאים לצורת יפעל.

2. מובא בבן-יהודה IV, 2162. בסור יורה דעה למקום זה, סעיף קצח ז: שהתחיל להיות ירוק, ושם בש"ע י"ד: שהתחיל להוריק.

3. רשום באוצר לשון החסופתא של קוסובסקי ומנוקד לירש בפתח כדין, גם בדפוסים לירש חסר, ובחילופי הגירסאות של תוספתא צוקרמנדל מובא כאן מדפוסים בטעות לירוש מלא ו'.

העברי, ג. ברלין תרפ"ג, ע' 71); ירושה נופלת תדיר לקרובים בלבד הראויים לירש בדין (שם, ע' 73), ועוד הרבה שם בשער תורת הירושה.¹
 פ"ש: איני יכול לישן [לא] מקול הנכנסים... איני יכול לישן לא מקול הפטיש (משנה ב"ב ב, ג. וכן הוא במשנה מהדורת לו² בכ"י המבורג נזיקין, ובכ"י קופמן מנוקד בפתח);³ איני יכול לישן לא מקול הפטיש (תוספתא ב"ב א 4);⁴ אי אפשר לעמוד לפניך וכו', הנכנס לישן על מטתו (ברכות ס; וכן ברי"ף); אסור לישן בבית יחידי (שבת קנא; וכן ברא"ש);⁵ ולישן כלצאת לדרך דמי (פסחים קי);⁶ והתיר ר"י בריבי לישן⁶ אני ומשמשי (סוכה כו); אסור לאדם לישן וכו'... הנכנס לישן (סוכה כו); אפילו עשר מצעות זו על גבי זו וכלאים תחתיהן אסור לישן עליהם (ביצה יד); מהו לישן תחתיו... ואסור לישן תחתיו (ירושלמי סוכה א, י, נב, ג); ובא חבירו לישן אצלו, זה שבא לישן אצלו הוא המועד (ירוש' ב"ב ב, י, דף ג, א); אם אתם הולכין לישן בבתיכם (שמו"ר א, יב); משל למלך... ביקש לישן... כך משה... ביקש לישן (שמו"ר מז, יב); וכשבא לישן מפקיד רוחו להקב"ה (במדב"ר כ, כ, פסוק לא ישכב עד יאכל טרף); שדרכם לישן עד ג' שעות (מפירוש ר' חננאל, גנזי שכתר ב, 357); כל שדעתו לישן (רש"י ברכות סוף ד, ד); מטה ומטה, אחת לאכול ואחת לישן (רש"י ב"מ קיג); וכשיכנס אדם על מיטתו לישן (סידור רש"י, מהדורת בובר, סי' תכ"ט); הולך לישן (מחזור ויטרי, 47); שלא יתכון אדם לישן (שם 511); ובלכתך בדרך ובשכבך לישן (ראב"ע דברים ו, ז); איזהו מצטער, זה שאינו יכול לישן בסוכה מפני הרוח (רמב"ם, מ"ת סוכה ו, ב); די לו לאדם לישן שלישן, שהוא ח' שעות (רמב"ם, מ"ת, דעות ד, ד, גם במהד' חיימזון); והיו השומרים הראשונים הולכים לישן והאחרים קמים משנתם לשמור (רד"ק, שופטים ז' יט); מי שרגיל לישן ביום וצריך לחזור וכו', לא יוכל לישן וכו' אפילו הסיח דעתו מלישן (רא"ש לברכות

1. לירש, קוסובסקי רושם באוצר לשון התוספתא שלוש פעמים לירשו ממשקל לפעול ובטעות בין צורות הבינוני (כתובות יא ד; ב"ב ז יח (פעמיים)), וכן שלוש פעמים לירשו במשנה, וג"כ בבינוני (ב"ב ה, ה פעמיים; סנהדרין ג ד), במשנה הוצאת לו וכן בכ"י קופמן בשלושתן: לירשה, גם בגמרא נמצאת צורה זו (כגון: כל שאינו מניח בן ליורשו, הקב"ה מלא עליו עברה, ב"ב קטו, קמא; וכן הוא בכ"י המבורג, המאמר מובא בסי' האגדה, תצד, סימן רב), האם היתה צורת לפעל של לירש שבלשון המשנה נוסה בכינויים: לירשו (או לירשו) או לירשו בפתח על דרך הו' פתח, או שמא היתה נטיית הכינויים גם בלשון חכמים המקורית רק כצורות לפעול? 2. למעלה טרק א, משנה ב' לגדור מלא וי, וכן להלן פרק ב' משנה ד, ה יסמוך תקסוף וכן בהוצאת לו.

3. ובקמץ, מחמת ההפסק, במשנה הוצאת ב' כהן ירושלים, 1026, תצלום מדפוס ליורנה, וכן הוא גם בהוצאות המנוקדות של אשכנז; בהוצאת יוסט 1832–1834 (תצלום מנירה ווינא, תרפ"ו) ובנויקין מהדורת דוד צבי הופמן, ברלין.

4. באוצר לשון המשנה מנוקד בטעות בחולם, אולם באוצר לשון התוספתא נתקד אח"כ בסתת, וכן היא קריאת התימנים במשנה לישן (י' דמתי—שבטיאל, קונטרסים של ילון א, 18).

5. בספר האגדה ע' תרכד, סי' מג, וכן ע' תרגו, סי' עב לישון, שלא כהלכה, וכן הוא בהוצאה ראשונה, ספר שישי ע' 55 וע' 59.

6. חיבת לישן חסרה בכ"מ.

י"א; 1) הנכנס לישן על מטתו (אבודרהם, מהדורת עהרנרייך, סדר הברכות והתפלות); כי לא יישנו אם לא ירעו, גם לא יוכלו לישן בלילה (רלב"ג, משלי טז); שאסור לישן ביום יותר וכו' (ש"ע או"ח, סי' רל"א); ולומר לו אני יכול לישן מפני התינוקות (ברטנורא ב"ב ב, ג); די לאדם הבריא לישן ו' שעות... שלא לישן בחדר יחידי ולא לישן במקום חם ביותר... אם אינו יכול לישן (קיצור שלחן ערוך, סי' ע"א, סדר הלילה) 2) שמפני שרוצה מקודם לאכול ולישן (ערוך השלחן, או"ח חלק א, רל"ב יד) 3.

למעלה ראינו שבלשון המקרא מעטות צורות לפעל בפעלים מגזרת השלמים ושבקביעות יש רק שכב, כשכב, לשכב, אולם בלשון חכמים נמצאת צורה זו גם בפעלים שלמים אחרים. כך הוא בניקוד הבבלי של המשנה והספרא מימי הגאונים. בו אנו מוצאים: לָקַב (= קָקַב ספרא צו א, לשון חכמים לפי מסורות בבליות שבכתבי יד שונים, מאת ד"ר אפרים פורת, הוצאת מוסד ביאליק על ידי ועד הלשון העברית בא"י, ע' 50), לִיטָהָר (= לִיטָהָר, משנה עוקצין ב, ט, לשון חכמים, ע' 51), לִיטָהָר (= לִיטָהָר, משנה נזיר ט, ב, שם), וכן מביא יצחק דמתי-שביטאל במאמרו בקונטרסים א, ע' 15, ממשנה אבות ב, טז לִבְטַל בקריאת התימנים.

הפיוט, הסגנון השירי האמנותי של תקופת חתימת התלמודים וראשית ימי הביניים, השתמש בצורות מקראיות יוצאות מן הכלל ועשאוהו כלל בסוג ספרותי זה, כדי לייפותו, לקשטו "ולרומם את המליצה", וגם בצורות של לשון החכמים. בו מצויות צורות לפעל במספר רב: בשומעם כי ברוכים באים לִיכָש ארצם (פיוטי יוני, מהדורת ד"ר מנחם זולאי, ע' קמד); כאחור וקדם בתוך נחצב לִיָּהב עליו כל המחצב (קליר, קרובת את חיל, שחרית א' ר"ה, מובא במילון בן-יהודה); לִיָּךְא מפני חכמים מוריד אנשי מעשה (אזהרות ר' יצחק אבן ג'יקטילה, בסוף המאה העשירית, מנחם זולאי, בספר היובל לִינן אפשטיין, ע' 165, שורה ל"ח); ואנחנו בשם נצח ישראל כפינו שטוחות מלערוץ ומליָךְא (סליחה ליום ששי שלפני ר"ה, חננו ה' חננו, ר' שלמה הקטן); שורפו בו משמני פול ולוד בִּיקָד יקוד פסח (אומץ גבורותיך, מתוך הקרובה אסירים אשר בכושר, הגדה של פסח אלעזר הקליר, 4 בייחוד משתמש

1. בספרי תורת הצורות ע' 86 צ"ל בלשון חכמים במקום מלישון: לִישָׁן, מלישן.

2. בסי' עא שם כמה צורות מלאות: יסעום, ללמוד, ללמוד, למחול. — הכתיב לישן חסר ו' נמצא בהוצאות ישנות של קש"ע ובפירושים מסגרת זהב ועמודי השלחן, אולם במהדורות סיקוינסקי המנוקדות, מוסד הרב קוק, תשי"י, "נתקלקל" [ניתקן] — ונתקלקל] כתיב זה נכתב כאן תמיד לישון מלא ו' ובהולם. 3. בקהלת רבא ה' יא מצוטט לישון בפסוק מתוקה שנת העובד חסר ובסוף המדרש לפסוק זה נמצא: אין מניחין אותו לישון, מלא (בהוצאות אחרות: לישן, חסר). — בקריאת האשכנזים: נשתנתה בורנו צורת לִישָׁן המאחרת ע"י הטעמת מלעיל וע"י ההרגל להבליע את התנועה האחרונה של המלה. גם בכתבי ש"י עגנון נמצא תמיד לִישָׁן (כגון: ער הנה, ע' רמ"ה, רמ"ו ועוד), אע"פ שהוא משחיל ומחיה את הלשון התלמודית והרבנית בביטוייה ובצורותיה, והוא מכניס לפרקים בסיפוריו גם צורות רדוק עממיות. שיש בהן משום מטייה אף מדקדוק לשון חכמים. 4. ויש נוסחאות: יִקָּדוּ יקוד פסח. — הפיוט אומץ גבורותיך כתוב בסגנון קלירי, ומאחר שנמצא בתוך קרובת קליר מקובל ליחסו לקליר. אין לי שום ראיה לסתור, ועל כל פנים אין למצוא בו דבר, שיצדיק לאחריו לסלירה (מתוך מכתב של י"ר זולאי).

הפיוט בצורת לפעל בפעלי אפעל וגם בפעלי אפעול לשם החרוז: כמוס גופר וכו' נוטף, כי מי נח זאת לי לעולם בלי קָטַל (אלעזר הקליר, תפלת טל, אאגרה בני איש); דעי בל יוטל, רשות מליטל... תפלת גבורות טל, חלותי בצוהר לנטל (תפילת טל, ארשה); במוספי לעטר תפילת מטר (הקליר, תפילת גשם, אסיק מען); נמת לו כה תאמר, מלפחות ומלהוסיף מאמר, לנשים בלשון רכה לומר, כובד הדקדוק לאנשים לגמר (שמעון בר יצחק, קרובות ב' שבועות תמכו כבוד), וכיוצא בהם הרבה.

צורת לפעל אחת נתקיימה בהגדה של פסח, והיא שם הפועל לשאל: ואחד שאינו יודע לשאל... ושאנו יודע לשאל אף פתח לו. הגייה זו מצויה עד היום בנוסח ספרדים ותימנים, וישנה נושנה היא, וכך נמצא — הכתיב לשאל חסר — במקור המדרש הזה, בירושלמי סוף מסכת פסחים (ויניציאה פסחים י, ד; דף לו, ד: בן שאינו יודע לשאל... בן שאינו יודע לשאל את פתח לו תחילה) ובהגדה שבסידור ר' סעדיה גאון (מקיצי גרדמים ירושלים, תש"ב), הניקוד בפתח נמצא גם בכתבי יד אשכנזיים: בהגדת דארמשטאדט I מן המאה הי"ד, דארמשטאדט II משנת 1500 בערך; בהגדת פריס, הספריה הלאומית, מן המאה הט"ו; בהגדת המוזיאון הבריטי 14762 מאמצע המאה הט"ו; בהגדת נירנברג I משנת 1492; בהגדת מינכן 1493 ועוד (עיין בספרו של ברונו איטליינר על הגדת דארמשטאדט); בהגדת פראג 1526 של גרשום הכהן, הוצאת בן ציון כ"ץ והיינריך ליווה; במחזור איטאליאני ליוורנו 1856 ועוד ועוד.

עם התפשטות לימוד הדקדוק המקראי בין האשכנזים התחילה תנועת התיקונים בסידורי התפלה על ידי מדקדקים, שלא שמו לב לכפל: לשון תורה לעצמה, לשון חכמים לעצמן (ר' יוחנן בגמרא חולין קלז:), ומחקו בתפילה צורות עתיקות של לשון המשנה ולשון הפיוט הסוטות מלשון המקרא והכניסו במקומן צורות מקראיות, וכך עשו גם בהגדה של פסח, ובמקום לשאל, שלא נראה כשר בעיניהם, כתבו לשאל על טהרת לשון המקרא, אגב, אף התיבה תלויה במזל ולא חלו ידי המגיהים האשכנזים בכינוי אף לזכר (ושאינו יודע לשאל את פתח לו) והוא מצוי כמעט „בהדגות" של כל העדות.²

שריד מצורות לפעל בספרות לשון חכמים אנו מוצאים בקריאת המלה קָהַג בפרק קנין תורה, משנה ג: הלומד מחברו פרק אחד או הלכה אחת או פסוק אחד או דיבור אחד או אפילו אות אחת צריך קָהַג בו כבוד... והלא

1. במשנה תורה להרמב"ם, דעות ה, ה, מהדורת חיימזון, עפ"י כ"י אוכספורד נמצא: לימים צרך שמעון לראובן לשאול ממנו, מלא וי ובפתח, אחד המשתמשים בכ"י זה לא הייתה מקובלת עליו צורת לשאול בחולם וניקד בפתח כפי הקריאה שהייתה שגורה בפיו, אולי מן ההגה של פסח (המהר"ר מעיר על המלה במבואו).

2. בזמן החדש כבר התחילו לשנות גם את הכינוי הזה שבהגדה: בהגדת הרב הליברלי ר"ר מאיבאום, ברלין 1893; בהגדת הרב החררי ד"ר ליהמן, פֶרנקפורט 1918; בהגדה המצוירת של בודקף, ווינה 1921, וכבר התחילו מו"לים אשכנזיים בארץ „לתקן" את הכינוי הזה, כשם שהם „מתקנים" והולכים את ההגדות הספרדיות, שיש בהן עוד מן הנוסחאות הקדומות.

דברים קל וחומר... על אחת כמה וכמה שצריך לנהג בו כבוד. 1 כך מנקד בעל סדר עבודת ישראל ומשווה את שם הפועל הזה לציווי ולעתיד. וכך הוא ניקודו בסידורי שפת אמת ושפה ברורה של היידנהיים, שיצאו במהדורות מרובות. מאין באו כל צורות לפעל אלו בלשון חכמים: שם הפועל של פ"ג, פ"י, הצורות של הניקוד הבבלי וההגייה התימנית ומלת לשאל שבהגדה של פסח. לנהג שבפרקי אבות וכדומה? בלי כל ספק הרבה מהן אינן אלא "יצירה חדשה" בדרך ההיקש כשם הפועל של פ"א בלשון חכמים: יאמר — לומר, יאכל — לאכל, יאפה — לאפות. 2 ברם כלום כולן נוצרו בדרך זו בתקופה מאוחרת, או יש ביניהן גם שרידים עתיקים של הלשון העברית הקדמונית? שמא כמו שיש בלשון המקרא שם הפועל שָׁכַב, שָׁכַב, כך היו גם שמות פועל: יָנַק, לִינַק; יָשָׁן, שָׁיָן על יד יָשָׁן—שָׁיָן המקראי ודומיהם? בעיה היסטורית זו של לשון חכמים טעונה בירור וליבון.

1. בתנא דבי אליהו זוטא נמצא מאמר זה, ובו: לנהוג בו כבוד מלא וי, וכן היא צורת שה"פ במשנה (גם בכ"ק המנוקד וגם במהדורת לו); לנהוג (חלה ד, ז), לבעוט, לגאול (יגאול, יגאל), לנעול, לרבוץ, לרחוץ (ירחוץ, ירחץ), לרכוב, לשאוב, לשאול, לשחוט. — גם במשניות ראם עם נ"א הוספות, ווילנא תרפ"ג, נדפס בפרק קנין חורה לנהוג מלא, ובשנויי נוסחאות הוער שם, שהניקוד בפתח של עב"י אינו נכון.

2. במשנתנו הנוסח הוא לִאָכַל, מִלֵּאכֹל (עיין למשל מחדורת אלבק וילון, מועד קטן א, י); לִאָפֹת (כלים ה, א; ה, ח), אולם בכ"י קויפמן מנוקדים אלו בכל מקום בחולם כדרך העתיד: לִאָכַל מו"ק, א י, ועדד, לִאָכַל (ב"מ ה, ח), לִאָכַל (יבמות טו, ו); לִאָפֹת (= לאופות, לאופות, לופות, כלים ה, א; ה, ח), צורות אלו נמצאות בספרים, שנשאר בהן מנוסה א"י ולא ניתקנו והושבו בכל מקום ללשון המקרא: במתניתא דבני מערבא מהדורת ויליאם לו, בתוספתא מהדורת צוקרמנדל, בתלמוד ירושלמי, בספר הלכות קצובות מהדורת מרדכי מרגליות, ועוד.

תורת התנועות לרב סעדיה גאון

עד לפני שנים מועטות הייתה שיטתו הדקדוקית של רב סעדיה גאון ידועה בעיקר שלא מכתביו הדקדוקיים, אלא מכלל ההערות הלשוניות המפורזות בפירושו ל„ספר יצירה“, מתוך דרכי „פתרונו“ (=תרגומו) של התנ"ך לערבית (במידה שנשתייר בדינו), משרידי ההקדמות לספר האגרון שלו — ועל כולם מספר התשובות (=ההשגות) על הגאון שנתייחס לדונש הלוי. זה האחרון היה המקור המרכזי לריקונסטרוקציה של משנת הגאון בדקדוק. ואמנם הגדיל בכר לעשות במצותו ממנו כל מה שניתן למצות לשם תיאור שיטתו של הגאון.¹ והנה בשנים האחרונות החל פרופ' שז"ל סקו² מפילאדלפיה, החוקר הנודע בספרות יהודית-ערבית, לפרסם קטעים מתוך ספר הדקדוק של רס"ג המכונה בעברית „צחות לשון עברי“³ ובמקורו הערבי: כתאב פציח לג'ה אלעבראניין. לראשונה פירסם את החלק השלישי, הכולל את תורת הנטייה,⁴ ועתה זיכנו בחלק החמישי, והוא „המאמר על התנועות“.⁴ חלק זה הוצא לאור קודם לכך בתרגומו העברי בלבד, בתרביץ שנה כ"ב עמ' 174—184.

דומה אני, שיהא עניין לקוראי „לשוננו“ להכיר את תוכנו של המאמר השיטתי הקדמון — ואולי הראשון — על כללי התנועות בלשון העברית ולראות מה לימוד חדש מלמדנו הגאון.

א. בפתיחה קובע הגאון, שיעסוק תחילה בשאלות הנוגעות לכל הלשונות, ולאחר מכן יעבור לשאלת התנועות העברית. ואמנם לדיון הכללי מקדיש הוא את הפסקאות המסומנות להלן באותיות ב, ג.

ב. ארבע הנחות יסוד קובע הגאון בכל דיבור, ואלו הן: (1) אין הדיבור יכול להתחיל אלא בעיצור; (2) לאחר העיצור המתחיל דיבור חייבת לבוא תנועה; (3) הדיבור יכול להסתיים הן בעיצור אחד או יותר והן בתנועה; (4) ההנחה הרביעית חסרה בכתב-היד, אך לא רחוק לשער, שהגאון הניח את התחלפות התנועות זו בזו לשם הבעת מובנים שונים של מלים כחוק כולל לכל לשון; שאם לא כן, חסר חוק התחלפות התנועות — התופס מקום מרכזי ב„מאמר על התנועות“ (ה, ו) — ביסוס בהנחות-היסוד, ולא כך דרכו של הגאון בהצעת שיטתו. (השווה גם „תורת הנטייה“, שכל תופעה נטייתית נמצאת מבוססת ב„הנחות היסוד“ שם.) השערה זו תמצא — אולי — סמוכין בשלישי מן ארבעת „הצרכים“ (אפתקאראת), שיש לכל לשון, על דעת ספר „הוריות הקורא“ מתימן במהדורותיו

1. W. Bacher, Die Anfänge der hebräischen Grammatik (1895) (תרגמו

לעברית א"ר בשם „נצני הדקדוק“, ת"א חרס"ו).

2. שמו האחר בעברית הוא כידוע „כתב (או ספר) צחות לשון הקדש“ (כולם בתשובות דונש).

3. JQR NS 33 (1942) pp. 171-212.

4. JQR NS 42 (1962) pp. 283-317.

הערבית והעברית, והוא: צורך האותיות למלכים (=תנועות), שרק בהם יכול אתה להבחין בין הצורות השונות: שֶׁמֶר — שְׁמֶר — שָׁמֶר — שִׁמֶר. ראויה לציון מיוחד ההנחה השלישית המנוגדת לאחת ההנחות היסודיות של המדקדקים הקדמינים מחיג' ואילך. חיג' קבע² — מתוך התפיסה הערבית המיוחדת, שהתנועה הארוכה (לפי הגדרתנו) מורכבת מתנועה + עיצור (נח נעלם)³ — שהדיבור העברי אינו יכול להסתיים בתנועה. הוסיף עליו ריב"ג וטען (הרקמה סוף שער ב' במקור הערבי, שער ג' בתרגומו העברי), כי זהו חוק המתייב כל לשון. תפיסתו של רס"ג, שאינה יודעת עדיין „נח נעלם", והה להשקפתנו, גם אנו רואים במלת סמא (=שמים) תנועה בסופה של המלה ולא „נח נעלם".⁴

ג. להלן דן רס"ג במקומות החיתוך של התנועות לפי סדר קבוע, פתח בגרון וסיים בשפתיים, היינו: חולם, קמץ, פתח, סגול, צירה, חירק, שורק. הדבר החדש כאן הוא נתינת הטעם לסדר הנ"ל, שנמצא גם במקומות אחרים ויוצר בעיה מסובבת של חלוקת התנועות אצל המדקדקים הקדמונים, כפי שעוד נראה להלן.

ד. מכאן עובר הגאון לעסוק בסוד הצטרפות התנועות בעברית. בדרך הסטאטיסטיקה, החביבה עליו כל כך, חישב הגאון ומצא שיש מ"ט אפשרויות להצטרפות התנועות במלה, למשל: אֹנוּ, הֹדָה, שֹׁמֵר, עֹנִי וכדומה. והוא עצמו נותן שני טעמים לטיפולו זו בתנועות. הטעם האחד הוא שלא יהא הטיפול בתנועות מקופח לגבי הטיפול בכ"ב האותיות. שעל הצטרפותן זו עם זו כבר דן גם בפירוש לספר היצירה ובאגרון.⁵ והטעם השני — וזה עיקר לנו — הוא: שהידיעה אלו תנועות באות כאחת במלה מסוימת תקל להכריע בשעת הספק, אם צריך לנקד בפתח, בסגול או בצירה. (ואלתאני לשך יקע פי אעראבהא הל הו פתחה או סגול או צירי פרכ מא אסתדל עליה ממא גאוריה ודאך אדא כאן אחד אלמשכוכין לא יגזו אן יגאור אלנגמה אלמתקדמה לה. שם עמ' 294). וטעם זה מלמדנו שני דברים: א) מדובר כאן במבטא הברברי של העברית, שאך בו זהים הפתח והסגול, ב) אין כאן

1. את המהדורה העברית הציא י' דרנבורג ב' JA משנת 1870 ואת הערבית הוציא א' נויבאוור בשנת 1891 בשם Grammaire hébraïque provenant de Yemen.

2. בכתאב אללין עמ' 5.

3. ר' Schaade, Sibawaihi's Lauffehre, Leiden 1911 עמ' 25.

4. מעצם הביטוי ינקטע אלנטק, כל ייפסק הדיבור, ברי להלוטין שהכוונה לתנועת ma של samā (ולא לתנועת sa, שכן המושג „דיבור" חל רק על דבר „שלם במובנו", היינו לפחות על מלה ולא על הברה הסרת תוכן, וגם ההדגמה „בכולך סמא וארץ ומצחק" מוכיחה בעליל, שמדובר על התנועה הסופית של סמא, ומדגמה קטיעת הדיבור: בתנועה, בשני עיצורים, בעיצור אחד (חף). לפיכך בולט הניגוד בין תפיסת רס"ג את ma כמסתיים בתנועה ובין תפיסת המדקדקים שלאחריו הרואים כאן סיום של תנועה + א.

5. נראה לי שהחישוב אלו אותיות במלה מצטרפות נבע מתוך שיטת עריכת המילון לפי שתי האותיות הראשונות, וכשהונהגה השיטה לערוך מילון לפי השורש (לאחר חיג'ו) נעלמה ממילא התעניינות בצירופי האותיות ואכמ"ל.

זכר לספק בניקוד של פתח וקמץ. בעקיפין הרי לך ראייה נוספת לטענתו של קלאר ז"ל (ע"י יסוד תיאורי קרקסאני). כי הגיית הקמץ בבבל הייתה כשל אנשי טבריה, ^a ולא ^a. וכמה שונים דברים אלו מהתנצלותו של חיוג' (ספר הנוח, המקור הערבי עמ' 4—5), שאילולא חשש לצאת מגדר התכלית, שהציב לספרו, היה מאריך דיבורו בתנועות: „ואוצחת מואצע אלפת חין ואלקמציין איצאחא שאפיא” (הייתי מברר את מקומות הפתח והקמץ בירור מכריע“). מובן שחיוג' הספרדי מוצא לנחוח לקבוע הבחנה בין פתח לקמץ דווקא.

כיוון שאין לך תנועה שאינה יכולה לדור עם חברתה במלה מסוימת, מאחר שעל הבדלי הכמות אין הגאון נותן את דעתו בקשר עניינים זה, עליו למצוא דרך אחרת להגדרת התנאים, שבהם יכולות הן לבוא יחדיו, כדי להציע עזר ממשי להכרעה בשעת ספק. הוא מבחין אפוא בין המלה בצורתה היסודית (אצלא, גוהרא, טביעא) ובין המלה בנטייתה או בחוספת אות שימושית (פרעא, ערצא, ערצא). כך קובע הוא למשל שהתנועות פתח וחולם יכולות להזדמן יחד רק „פרעא” בכגון פעוז, פחול ולא „אצלא”, שכן „אצלא” באות רק התנועות קמץ וחולם, כגון פבוד. מעיני הגאון נעלמו לפעמים משקלים מסוימים הסותרים את דבריו, ויפה העיר פרופ' סקוז לסעיפים השונים; ואוסיף, שאף בנידון שלפנינו שכח הגאון את מלת פבוק, שצירוף זה של תנועות הוא בה „אצלא”.

הפרק הזה אופייני לדרך עבודתו של הגאון, ולא מצאתי כמותו אצל מדקדק אחר. אך כדאי לציין שלמושג זה של „אצל” ורעיו כבר נמצא מונח עברי בספר דקדוקי הטעמים 365 והוא נטע. ועוד יצוין, שלפי רס"ג גם הצורה שבהפסק כבר יצאה מכלל „אצל”.

ה. ו. כאמור, החלק המרכזי של המאמר מוקדש למעבר מתנועה לתנועה. ושני כיוונים למעבר: ירידה ועלייה, וזה סדרו:

א ← א ← א ← א ← א ← א ← א ← א ← א ← א

הירידה כיצד? כגון: גבה — גבהו, עשק — עשק (על יסוד ההשקפה המקובלת בזמנו, שהשם הוא מקור הפעל — مصدر), חדש — חדשים, אשפיעה — אשפיעה, משהה — משהה; חץ — חצו.

העלייה כיצד? כגון: מני — מני, נאבד — נאבד, נילף — נילף ונקח — ונקח, נישב — נישב.

בפרקים אלו לא נתגלתה לנו תורה חדשה לחלוטין, עיקרה כבר נודע לנו ע"פ ספר דה"ט „הוריות הקורא”, אלא שיש בהם השלמה לכמה חוליות חסרות. ראשית, ידענו עד עתה על ג' גורמים להשתנית התנועות: א) הריבוי, ב) הסמיכות (עם כינוי הקניין) ג) והפיכת השם לפעל („הזמנים”). עתה הורנו רס"ג גם גורם רביעי, והוא הטעם (מטעמי הקריאה; ועי' להלן עמ' 96, 4). אך עיקר חשיבותם של הפרקים הללו רואה אני בכך, שבסיועם ניתן להכיר בוודאות את מהותה של חלוקת התנועות של המדקדקים הקדמונים בני דורותיו, שנמסרה לנו במקורות המקבילים באופנים שונים. שורש המסורות השונות הוא לדיעתי הסתרסות המקורות בידי מעתיקים, שעיקרון החלוקה לא היה להם נהיר די הצורך, או נעלם מהם כליל. הבה נתבונן בדבר זה.

מרס"ג נמצאנו למדים בבירור, כי המדקדקים הקדמונים (ורס"ג בוודאי

לא היה הראשון בהם) נקטו סדר זה של התנועות: א — א — א — א — א — א — א — א — א — א. 1
אך למעשה ידועים לנו היום 6 סדרים שונים, ובספר דה"ט אנו מוצאים לא
פחות מ-5 סדרים.

- (1) א — א — א — א — א — א — א — א — א — א (דה"ט § 68)
- (2) א — א — א — א — א — א — א — א — א — א (מנייה א', § 36 מנייה א')
- (3) א — א — א — א — א — א — א — א — א — א (מנייה ב', § 19)
- (4) הסדר המובא לעיל אצל רס"ג (דה"ט § 36 מנייה ג', "הוריות הקורא"
מהדורה ערבית עמ' 17, מה' עברית עמ' 56)
- (5) א — א; א — א — א — א; א — א — א — א כנגד ג' המצבים הידועים בייחוד בדקדוק
העברי: "רום" (رفع), "מצב" (نصب), "מטה" כלשון דה"ט, או "שחקה" כלשון
"הוריות הקורא" (خفض; דה"ט § 36 מנייה ב', 2 "הוריות הקורא" עמ' 56).
- (6) הסדר השישי מובא ב"קונטרס הדקדוק שפת עבר" למחבר עלום השם
בן המאה ה"ג (מהדורת פוננסקי ברלין תרנ"ד עמ' 20): א — א — א — א — א —
א — א — א — א. גם לפי הלשון "ויש דרך שבעת מלכי הנקודה" יש רגליים לדבר,
שהמחבר שואב ממקור קדום. בנקל תכיר שאין בין סדר זה לסדר הרביעי,
המשותף למקורות אחדים, אלא חילוף מקום הצירה והסגול (בטעות).
לכאורה נראה הדבר, שהיו בדקדוק הקדמון שלושה עקרונות לחלוקת
התנועות: 3

עיקרון א' הכולל את הסדרים 1, 2, 3 הנ"ל, מקרב זל"ז את הסימנים
בעלי צורה גראפית קרובה ואינו מביע השקפה פוניטית או מורפולוגית מסוימת.
עיקרון ב', הכולל את הסדר 4 (ובכללו 6, כאמור), נראה מבוסס על
בחינה פוניטית ומורפולוגית כאחת. כל עוד לא נודע נימוקו של
סדר זה, אלא הוסק מתוך קשר העניינים הנדונים בדה"ט § 36, ראינו בו בעיקר
גורם מורפולוגי, עכשיו משלמדנו מרס"ג טעמו של סדר זה, יודעים אנו בבירור מקומה
של כל תנועה בסולם התנועות כשלעצמו. לפיכך יכולים אנו היום לומר בוודאות,
שגם במנייה הנמצאת של דה"ט § 36 (החל ב"ראשונה דרך רומה" וכלה ב"לבדה
נשארה") נתון הסדר חולם — קמץ — פתח — סגול — צירה — חירק — שורק [כפי
שכבר פירשתי ב"לשוננו" ט"ז עמ' 161 ואילך] על יסוד גרסת כתבי-היד ובניגוד

1. כאן נחתו תנועות אלו בכתב אחד ומעורטל, אך הכתיב במקורות הקדומים הוא עפ"ר
א, אָ, אֶה, אֵה, אִי, אֵי, אֵי, אי, שכן לא נהגו הקדמונים לכתוב אות אחת בלבד, כיוון שאין בלשון העברית
כתיב של מלה באות אחת, והתנועות הנ"ל נחשבו למלים ממש. (זה מקביל לתופעה שנהגו להקדים
ח"ת לה"א ב"אחה"ע, שכן אין מלה בעברית שיש בה ח' סמוכה לע' הין מירחע, ועי' ראב"ע, צחות
יב, עמ' א.) וראוי להזכיר שהשם שרק כולל בספרי הקדמונים גם את הסימן הקרוי בפינו קיבוץ.
2. יש הפרש מה בסדר שבין דה"ט ל"הוריות הקורא" ואינו עיקר, כמבואר להלן, ועי' לא
קבעתי כאן סדר נוסף.
3. אותם שלושת העקרונות מוזכרי ילין בספרו "תולדות ההתפתחות הדקדוק העברי" עמ' 18
בקשר לדה"ט ומציין במיוחד את "העיקרון הגראפי", אך על ערכו של "עיקרון" זה עיין בסמוך.
4. שם הערה 3 היה נכון להוסיף, כי סדר המנייה של התנועות לפי שמותיהם:
קמצה, פתחה וכו' (ב"ט § 10) אמנם מקביל למנייה שב"ט § 19, אע"פ כן אין זה מסקר מן הפסקה
ההיא את החשד, שהיא גיליון ואינה מגוף הספר: א) מפני שזו פעם יחידה בכל הספר, שהתנועות
נוכרות בשמות הנ"ל; ב) מפני שעצם הסדר של § 19 נראה מסורס, והסירוס מתברר רק ממנייה
שלא לפי השמות ועי' להלן בפנים.

עיקרון ג' (סדר 5) כולו פוניטי הוא. ולכאורה אינו מותנה בשום בחינה מורפולוגית, אך אם אתה מתבונן בשלוש הקבוצות שבסדר 5, אתה רואה, ששתיים מהן קשורות במעבר התנועות המודרג (עי' עמ' 91) $\text{א} - \text{א} - \text{א} - \text{א}$; $\text{א} - \text{א} - \text{א} - \text{א}$; והנה מוסיף רס"ג ואומר שבעברית, בדרך יוצאת מן הכלל, קשורות גם התנועות $\text{א} - \text{א}$ קשר התחלפות בשלוש מלים: $\text{יִשְׁפָּטוּ} - \text{יִשְׁפּוּטֻּהוּ} - \text{תַּעֲבֹרִי}$, $\text{תַּעֲבֹרִי} - \text{תַּשְׁמְרִי} - \text{תַּשְׁמוֹרֶם}$.

לא מן הנמנע^כ כלל, ולדידי אף קרוב לוודאי, כי את שכינינו לעיל עיקרון 'א' אינו למעשה "עיקרון" כלל, אלא תוצאה של הסתרסות קלה בסדר המקורי המבוסס על עיקרון ג'. הווי אומר: מעיקרא היה כאן אה—אה—אי (ניצב); אי—אי (מטה), או—או (רום), 3 היינו: קבוצת הרום נמנחה בסדרים 1, 2, 3) בסוף, ואתה מוצא כך בספר הנוח של חיוג' (מקור ערבי עמ' 4) במניית "שבעת

[illegible]

המלכים". וכן אין סדרן של שלוש הקבוצות הנ"ל קבוע במקורות ("הוריות הקורא" מקדים ניצב לשחייה, שלא כדה"ט 368). מאחר שהסדר של הקבוצות אינו נובע בהכרח מתוך בחינה הגיונית או אחרת. המעתיקים טעו אפוא וניקדו במקום אחד צירה לפני סגול ובמקום אחר החליפו מקומות אי ו־או, ונסלו ע"י כך מן הסדר העקרוני המקורי את כל משמעו וערכו.

לפי הנחתי זו קיימים אצל המדקדקים הקדמונים רק שני אופני חלוקת התנועות (הסדרים 4 ו־5 [עם האפשרות של סדר שונה של הקבוצות]) שעיקרן הבחינה הפוניטית הכללית, המשתלבת בלשון העברית בבחינה המורפולוגית.

ועוד זאת למדנו מתורת התנועות לרס"ג: לא זו בלבד, שבדה"ט 368 הוחסרו דוגמאות למעבר מן הפתח לסגול, אלא שנתערבבו בו שני הכיוונים: העלייה והירידה, שהרי "שער הצירוף שלוש נקודות ויצאתם אל פתחה" — מִלֶּךְ: מְלָכִים וכו', משקף כלל מכללי העלייה (הגית השווא כפתח ו), והוא נמנה יחד עם שאר הדוגמאות, שכולן מדגימות את חוק הירידה.

ז. משסיים הגאון את בירור כללי העלייה, הקדיש מלים ספורות להפריך טענה, שעלול אדם להשמיעה כנגדו, על שום מה ראה במקרה מסוים עלייה מן הקמץ אל החולם ולא להיפך: ירידה מן החולם אל הקמץ. פסקה קצרה זו סתומה במקצת ואין לעמוד על נקלה על טיב התשובה, וכה דברי הגאון (שם עמ' 316): תִּם נקול לעלֶה אין יעכס גזויאת הִזה אלמראתב פיועם אן אלדי אתבתנא מרפועא מן אלקמץ אלי אלחלם מתלא אנמא הו מחוטט מן אלחלם אלי אלקמץ וכדלך פי סאיר אלתרתיבאת פנקול וגודנא אָהד יתגִיר פיצייר אָהד ההרים ולם יכן שך פי אן פראדה קמץ וכדלך אָהת תצייר אָהת וכדלך בן אלמפרד וגודא דאתיא כאלשיא אלטביעיה ירֶד דלך, ותרגומו בעברית: "וכן נאמר: אולי יהפך מישוהו את פרטי ההדרגות האלה ויחשוב שמה שקבענו — דרך משל — כי הוא עולה מן הקמץ אל החולם, אינו אלא יורד מן החולם אל הקמץ, וכן שאר ההדרגות — נאמר: הכחיש זאת (עצם) מציאתנו (ז"א הכרתנו) את אָהד משתנה לאָהד ההרים, ואין ספק שהנפרד שלו הוא בקמץ, וכן את אָהת משתנה לאָהת וכן את בן הנפרד — שהיא מציאה (הכרה) מהותית, כאותם הדברים הטבעיים".

כיצד מוכיחים השינויים של התנועות במלים אָהד — אָהת — אָהת, אָהת — בן — [בן] כי היחס שבין צרי לצרי — ועל כך חושב הגאון — הוא של עלייה דווקא ? אמנם בשינוי של בן — בן וכן של אָהת — אָהת יש עלייה, ברם בשינוי של אָהד — אָהד יש ירידה דווקא (ב"ח). אולי נבין את תשובת הגאון מתוך שיקול דעת זה, לא בכדי בא הוא להגן על כללי העלייה שלו. נראה שכללי הירידה היו מוסכמים בשעתו, שהרי לפי תפיסת גורמי השינויים — הנטייה לצורותיה וההפסק, מצד אחד, ומצד אחר בהתחשב בסולם התנועות, שעל הסכמתו הכללית דיברתי לעיל — הירידה היא דרך השינויים הרגיל בווקאליזמוס העברי: גָּהֶה — גָּהֶה, חָדָשׁ — חָדָשִׁים, אֶמְצָאֶךָ — אֶמְצָאֶכָה, מִשְׁתָּה — מִשְׁתָּה, לֵב — לֵבָם. בכל אלה אין שום ספק מהו הַנָּטֵעַ, צורת־היסוד, והיא הצורה בעלת התנועה העולה על התנועה שבצורה האחרת, הנוטה.

ברם רוב הצורות שהביא הגאון להדגמת העלייה לגבי צורת היסוד, כגון

מִנִּי — מִנִּי, עֲנִיִּים — עֲנִי, נִלְכָּךְ — נִלְכָּךְ, נִשְׁבַּח — נִשְׁבַּח, אִפְשָׁר לְהִסְתַּפֵּק, אִם
הַהִשְׁתַּיִּיכוֹת הַתּוֹלְדִית הִיא בְּכִיּוֹן שִׁמְרָאָה הַגָּאוֹן, וְלֹא עוֹד, אֲלֹא שֶׁבִּמְקָרָה כְּגוֹן
עֲנִיִּים — עֲנִי הוּא אִנֶּס אֶת הַמוֹשֵׁג „אַצִּל” בִּכְתָּבוֹ (עִמ' 310): וְכִדְלָךְ תִּקּוֹל
עֲנִי אֶרֶץ וְאֶלֶּצֶל עֲנִיִּים” (וּבְדוּמָה: סוֹחֲרִים — סוֹחֲרִי, חֲכָמִים — חֲכָמִי); שֶׁהִי
הַרִיבִי אֵינוֹ יִכּוֹל לִשְׁמַשׁ „צוֹרֵת יִסוּד”, כִּפִּי שֶׁהוּרָה הוּא עֲצָמוֹ בִּפְרִיֹשׁ (עִמ' 302): כִּי
אֶחָד גּוֹרָמִי הַהִשְׁתַּנּוֹת הוּא אֶלְגָּמַע — הַרִיבִי! וְלֹא עוֹד: בְּעִמ' 294 הוֹרְנוּ:
וַיִּגְאוּר אֶלְחָרַק גִּוְהֶרָא כְּקוֹלֶךְ... עֲנִי וְעֶרְצָא כְּקוֹלֶךְ יוֹנִים וְרוֹאִים, זִיא:
וּבְצוֹרֵת יִסוּד בֹּא (הַחֹלֶם) בִּשְׁכָנוֹת לְחִירַק בְּכָנוֹן... עֲנִי וּבְצוֹרֵת הַנְּסִיָּה
(הַפֶּךְ שֶׁל צוֹרֵת הַיִּסוּד!) בְּכָנוֹן יוֹנִים, רוֹאִים!

נִרְאֶה שֶׁהַגָּאוֹן נִדְחַק לְהַדְגִּים אֶת כִּלְלֵי הָעֲלִיָּה בְּצוֹרוֹת, שֶׁעַל הֵיחָס בִּינִיָּהן
חִיָּתָה נְטוּשָׁה מִחֲלוקֶת, וְהַד מִמְּחֻלּוֹקֶת זֶה אֵנוֹ מוֹצֵאִים בְּנוֹעַ לְדוּגְמָה בֵּית — בֵּית
(שֶׁהַגָּאוֹן מְבִיא שֵׁם בְּכִלְלֵי הָעֲלִיָּה מִחִירַק לְצִירָה) בְּתִשְׁבַּת דּוֹנֵשׁ מִס' 107
הַנְּדוּנָה לְהִלֵּךְ.

הַיִּסוּד לְמִחְלוקֶת כּוֹזֵאת אוֹלֵי הִיָּתָה הַהִשְׁקָפָה, שֶׁצוֹרֵת הַיִּסוּד צָרִיכָה לִהְיוֹת
בְּעֵלֶת הַתְּנוּעָה הָעוֹלָה בְּדֶרֶגָה עַל זֶה שֶׁל צוֹרֵת הַנְּסִיָּה, כִּפִּי שֶׁהוּא כְּרָגִיל
בְּלִשׁוֹן הָעִבְרִית. לִפִּי זֶה הִיָּה מְקוֹם לִסְפֵּק, אִם בְּכָנוֹן צָרִי — צָרִי יֵשׁ עֲלִיָּה מִן
צָרִי לְצָרִי, אֲדִרְבָּה, שְׁמָא יֵשׁ יְרִידָה כֵּאֵן, וְתִשְׁבַּת הַגָּאוֹן הִיא שֶׁאֵין סִפֵּק כִּי צָרִי
הִיא צוֹרֵת יִסוּד, כִּשֶׁם שֶׁאָקֵד, אָקֵת (רֹאֵה בְּסִמּוּךְ) וְכֵן הֵן צוֹרוֹת יִסוּד, וְבֵהֵן יֵשׁ
בְּנִסְיָה עֲלִיָּה! בְּאָקֵד עוֹלָה אָ לֵא, בְּאָקֵת עוֹלָה ס לֵא, וּבֵכֵן עוֹלָה ג לֵא
בְּנִסְיָה! וּלִפִּי זֶה בְּרוּר שֶׁכֵּה” טָעוֹן הִגָּהָ קֵלָה וְצִל וְכִדְלָךְ אָקֵת חֲצִיר אָקֵת,
שֶׁכֵּן בְּכָל מְקָרָה הַמוֹצֵא הוּא מְצוֹרֵת הַיִּסוּד.

ח. לְהִלֵּךְ (בְּשַׁעֲרֵי הַשְּׁבִיעִי) אוֹמֵר הַגָּאוֹן לְדוֹן בְּקוֹצֵרן וּבִאֲוֹרְכֵן שֶׁל הַתְּנוּעוֹת
הָעִבְרִיּוֹת וּמִבְחִין בֵּין חוֹלֵם אֲרוֹךְ לְקָצֵר, אֶךְ לְדֹאבוֹן לְבָנוֹ מִכֵּאֵן וְאֵילֶךְ חֲסֵר כִּהִי.
מִה מְעוֹנִיָּיִם אֵנוֹ לְדַעַת, כִּיצַד מְגִדִּיר הַגָּאוֹן מוֹשְׁגִים אֵלּוּ, כִּיּוֹן שֶׁהַמוֹשֵׁג „נַח
נַעֲלִם” אֵינוֹ יָדוּעַ לוֹ עוֹד, עֲדוֹת בְּרוּרָה עַל הַהִבְחָנָה הַכְּמוֹתִית כִּבְר רֵאִיתִי מִזְמָן
בְּדַה”ט, וּבְהוֹרִיּוֹת הַקּוֹרָא” בְּכִלְלֵי הַיִּדְמוּת הַשְּׁוֹא לְגִרּוֹנִית, הוּא אוֹמֵר: כִּמָּה
מֵאוֹת שָׁנִים לִפְנֵי ר' יוֹסֵף קִמְחִי, וְאוֹלֵי נֹכַח לְהַבִּין זֶה מִתּוֹךְ כִּלְלֵי הַשְּׁוֹא שֶׁל
רִס”ג, שֶׁפְּרוּס’ ס ק ו ז עֲתִיד לְהוֹצִיאָם לְאוֹר, וּמִטַּעַם זֶה נִימְנַע לִפִּי שְׁעָה לִיּוֹחַד
דִּיבּוּר לִכֶּךְ.

אֵין צָרִיךְ לוֹמַר, שֶׁעֲבוּדָה חֲשׁוּבָה עֲשֶׂה פְּרוּס’ ס ק ו ז בְּהוֹצֵאת הַמֵּאֲמָר
עַל הַתְּנוּעוֹת” וּבְתִרְגוּמוֹ, עִם כָּל הָעֲרֵכָת מִלֵּאכְתּוֹ, אוֹרְשָׁה נֹא לְהַעִיר עַל פְּרָטִים
אֲחֵדִים, שֶׁלֹּא רֵאִיתִי בָּהֶם אִפְשָׁרוֹת לְקַבֵּל אֶת דַּעַתוֹ:

1) בְּמִבּוֹאוֹ מְבִיא ס’ אֶת תִּשְׁבַּת דּוֹנֵשׁ מ’ 107, שֶׁבָּה מְשִׁיג דּוֹנֵשׁ עַל
הַנַּחַת הַגָּאוֹן, כִּי הַצִּירָה שֶׁל עֵין הִיא עֲלִיָּה שֶׁל חִירַק (עֵין) לְצִירָה. לְדַעַת ס’
סוֹבֵר דּוֹנֵשׁ כִּי „הַחִילּוֹף בֹּא בְּאֵמֶת מִפְּתַח (הַדְּגִשְׁתִּי, בִּ”ח) לְצִירָה”, וְנִרְאֶה לִי,
שֶׁחֲטָעָה כֵּאֵן אֶת ס’ הַמְהַדִּיר שֶׁל תִּשְׁ דּוֹנֵשׁ, שֶׁלֹּא עָמַד עַל הַשְּׁקֵפָה הַמְּדַקֵּק
וְהַגִּיה שֶׁלֹּא בִּדִין, וְכֵה דְּבָרֵי בַּעַל הַתְּשׁוּבוֹת: „וּבִזְבָּה טָעוֹת לִפִּי שֶׁאֵילִי הַמִּילִין לֹא
נִעְתָּקוּ מִן הַחִירַק אֶל הַצִּירָה אֲבֵל נִעְתָּקוּ מִן הַקִּמְץ אֶל הַצִּירָה שֶׁהוּא מִן הַקִּמְץ גְּדוֹל
לְקִמְץ קָטָן”. הַמְהַדִּיר הִגִּיה שֶׁלֹּא בִּדִין מִלֵּת הַקִּמְץ הַרְאֻשׁוֹנָה לְפִתְחָה, אֲבֵל דְּבָרֵי
הַמְּדַקֵּק בְּרוּרִים וְאֵינֶם צָרִיכִים הִגָּהָ. הַחִילּוֹף לִפִּי דַּעַתוֹ שֶׁל בַּעַל הַתִּשְׁ אִפְשָׁרִי

משום ששתי התנועות המדוברות — הקמץ והצירה — נכללות במונח הקמץ. מכאן אתה למד, שהדוגמאות מנוקדות בכה"י שלא כראוי וצ"ל, עין, עיט וכו' בהפסק דווקא. (הנמקה כזו של בעל התש' מנוגדת לשיטתו של רס"ג, שנקודת המוצא שלו היא אצל, וזו אינה יכולה להיות צורת ההפסק!)

(2) בעמ' 302 ש' 24 ואיך קורא ס': ונ"ג"ר מא יתג"ר תגירין ונגד מא לא יתגיר אלא מרה' ואחדה... ומתרגם (תרביץ שם 181): „ונחליף מה שיצריך שני שנויים” וכו'. אין הביטוי „ונחליף” הולם את העניין, כי לעולם מדבר הגאון על התחלפות התנועות ולא על החלפת הדובר תנועה בתנועה. לדעתי צריך לקרוא תחת ונגיר: ונגד כמו בהמשך. כל': ונמצא מה שישתנה, שני שינויים, ונמצא מה שלא ישתנה אלא פעם אחת.

(3) בעמ' 304 ש' 16 ואילך נאמר: ואלראבע סבב אלוצע ודלך אן כל הו חרף מן אלחרוף פאדא כאן מחמולא כאן אעראבה חלם ואדא כאן מוצועא אנתקל אלי אלקמץ כקולך וראשית פל-בכורי פל... ומתרגם ס' שם עמ' 181: „(ד) הפסק הטעם, זה כי האות המנוקדת (הדגשתי, ב"ח) בחולם בטעם מפסיק תנועתה תשתנה לקמץ בטעם מחבר כמו וראשית” וגו'. ס' תופס כאן כל (בפסקה המודגשת) כמלה ערבית ומבין חרף כאות סתם, ורואה כאילו כתוב: כל חרף, וגם במקרה זה אין הלשון הערבי הולם את תרגומו. וצ"ל: (ד) גורם הטעם, כגון: „כל” היא אחת המלות (מלות העניין „particulae”), ואם היא בהפסק, תנועתה חולם (פל) וכו'.

(4) כבר בפסקה (3) ראינו שס' מתרגם וצע — הפסק הטעם, וכן במבואו שם עמ' 176, אך עם זאת הוא מתרגם — ובדין — מוצוע: בטעם מחבר, וניגודו מחמול: בטעם מפסיק, והרי יש כאן סתירה מניה וביה, ואולם משמעותם של שני המונחים האחרונים נעלה מכל ספק, מאחר שהגאון מגדיר פל, אַשְׁבִּיעָה, אַמְצָאךְ, וַיִּלֶךְ במונח מוצוע, ולעומתן פל, אַשְׁבִּיעָה, וַיִּלֶךְ במונח מחמול. לפי זה אין ספק שוצע אינו מציין את מעמד המלה בהפסק דווקא.

נראה שמלת וצע היא מעיקרא מונח לטעמי המקרא (ר') „הוריות הקורא” בערבית עמ' 28): „אלטעמים... תנקסם אלי תלתה אקסאם והם אעלאן ווצע ורפע”). רס"ג משתמש בו במאמר זה בשני האופנים: (א) בטעם מחבר („משרת”), וזה משמעו של וצע במקומות הנ"ל, וכן כטעם סתם („טעם” במובנו המקורי) בעמ' 306 ש' 15 ואילך: ופי מא תקדם וצעא אמצאך בחוף ופי מא תאכר לא ימצאך, שתרגומו המדויק הוא: ובמה שטעמו נמצא בקדמת המלה (מלרע) אמצאך בחוף (שה"ש ח א) ובמה שטעמו נמצא באחורי המלה (מלעיל) לא ימצאכה (מל"א א י). ולפיכך צריך לתרגם „ואמא אלוצע סכקולך עשר ידות ערים עשר (שם 302 ש' 20): ובנוגע לטעם (ס': להפסק הטעם) הריחו כגון עשר ידות (לעומת) ערים עשר.

לפשוטה של לשון שירת ימי הביניים

המגע שנגעה חכמת ישראל במדע לשון ערב בתקופה האחרונה, הביא בירור רב ללשון העברית. הדקדוק העברי וחכמת לשון עברי זכו לביאורים הרבה מלשון ערב. אף בשירת ימי הביניים ביקשו לפתור לשונה מתוך לשון ערבי, והדבר היה למנהג בידי חוקרים ולדרך המלך.

כמדומה ששיטה זו בכללה אין יסודה נאמן. כל שאילה שלשון נוגת לשאול מחברתה מתכוונת לתכלית של הרחבה. ואם הדבר נעשה ביודעים, יש רשות לשאול אם הגיעו לתכלית. והנה מניין המלים שבשירה הספרדית, שקיבלו הוראה ערבית מצער הוא. והוא רוח לשון שאינו ניכר. אילו קבעו אותם עשירי לשון שיטה להרחבת השפה, שמא היו עושים כן לשם רוח של כלום? ועוד: שכנגד המלים החדשות או ההוראות החדשות שבאו מן הערבית מונחות מלים מיוחדות בלשון עברית, ושוב אין כאן הרחבה של צורך. בפנים אחרות ביקשו להסביר, שיש בזה השפעה שלא מדעת; שמלה עברית קיבלה תוספת הוראה מתוך חוג ההוראות שלמלה ערבית המקבילה אליה, וסמכו לכך ראיות מן הנהוג בהשפעת שאר לשונות זו על זו. ואף לדעה זו תשובה, ששאילת הוראות על דרך טבעית זו מסתברת בלשון החיה חיים עממיים, שמרחיביה המוני דוברים, לפי שכל הרחבה כזאת תחילתה בטעות והתפשטותה ברפיון רוח הלשון וברישול, אבל בבואה לפתור לשון משוררי ספרד שוב אין בה הסבר; מי שפגו תחום ללשונם והזירו עצמם מלשון משנה מחוץ איסטניסות וקפיצה של צחות, אינם עלולים לנהוג פרצה בהוראות לשון עברית ולשמש בהוראות ערביות. והיו מי שביקשו לפרש הוראת מלה, שמתוך דמיון קולה אל מלה ערבית קיבלה את הוראתה. וזו קשה שבכולם, שיעמוד משורר בלשונו, וקולותיה יהיו משמשים לו הוראות לשון אחרת. ודופי גדול הוא ללשון משורר ולעצמאות לשונו לומר שירתו בלשון שאין הוראותיה שלה, אבל שאלת לשון המשוררים היא שאלה הנמשכת גם לתחום הספרות, וכמדומה שאילו נודווגה לשאלה הזאת גם הערכה על דרך הספרות, שנקודת תחילתה בקומה השלמה של שירת המשורר, אפשר וגבולות השפעתה של ספרות ערב בכלל הייתה נגבלת בהיקפים אחרים מן המקובל עלינו. וגם בשאלת לשונם היו תחומים אחרים, ולא היו מגיעים לדעות קצובות כל כך.

השיטה לפרש מלים עבריות בהוראות ערביות כבר הייתה נקוטה בידי מפרשים קדמונים, ובדורותינו חידשוה והפליגו בה. אלא שאותה שעה נגלו מקורות שסתרו כמה מפרטיה. גילויי כתבים עתיקים מגניזותיהם העלו מכמני לשון ופירושים רבים ללשון המסורה בידנו. יש ומלים שהוראתן נחשבה ערבית נמצאו באותן ההוראות בכתבים מתקופה קדמונית, שהשפעה ערבית אינה נחשבת בה. ההסבר כאן הוא, שאותה הוראה למלה הייתה משותפת לעברית ולערבית ונשתכחה מן הלשון העברית ונתקיימה בערבית. אפשר שבלשון עברית לא הייתה שגירות להוראה זו, ובלשון ערבי הייתה אותה הוראה רונחת, וסיבות

רבות לשכחת לשון. שיכחונות גדולים עברו על ספרות ישראל. משוררים גדולים רבי יצירה נשתכחה יצירתם ונשתכח שמם. ואין כל גמגום בהסבר של שכחת הוראת מלה.

אף מלשון המקרא ומדברי תרגומים עתיקים למקרא באים פתרונים ללשונות של השירה הספרדית. שהוראתן נחשבה ערבית. פירושם ללשון העברית תלויה בפירושים שפירשו את המקרא. והפירושים העתיקים בהיגלותם, מגלים גם את הוראות הלשון העברית של משוררי ספרד. אף התרגומים הערביים של רב סעדיה גאון ושל בני בית מדרשו, שיסודתם במסורות עתיקות, מכילים ביאורים הרבה להוראות מלים של הלשון העברית. והוראות הלשון העוליות מתוך המשנה והתלמוד אף בהן ביאורים ללשון השירה הספרדית, ואף הן מפקיעות הוראות ערביות שנתייחסו ללשונות משוררי ספרד. וודאי לשון חכמים קרוב היה למשוררי ספרד יותר מלשון לעז. ועוד יש ליתן את הדעת שפעמים הוצרכו משוררי ספרד להחיות איזו הוראה בלתי שכיחה שלמלה מקראית לשם תיקון הלשון בשביל משקל היתדות. כגון: המלה „הכי” במשמעות אכן. כי „ואם” במשמעות אף-על-פי, נתרווה להן שימוש בלשון ספרדים מפני שהן יתדות, והמלה „למען” במשמעות יען כי, בשביל שהיא יתד ותנועה, והיתדות נתבקשו למשוררים אז ביותר. במידה אחת מדדו משוררי ספרד את כל המלים שבאוצר לשון המקרא. אף כל הצורות היוצאות מכללי הדקדוק, היה שימושן כמלים רגילות, שמא מתוך בקיאותם הבלתי שכיחה במקרא. שמא מתוך סיבה אחרת. מחמת מידה זו העלו לשימוש מלים בלתי שגורות. שהוראותיהן אינן מפורסמות, ואף בהן שלטה הדעה שהם לשונות ערביים. ודאי אין אפיטרופוס להשפעות לשון, ולעולם אבק לשון נדבק מלשון לחברתה (עי’ „לדרכי הרחבת הלשון העברית בימי הביניים” לד”ר ב’ קלאר ז”ל. בספר טורטשינר, עמ’ 116–124). על כל האופנים נראה בדקדוק יותר את גבולות הלשון העברית של השירה הספרדית.

א. ואם

בשיר „בתי זמירי קודמים יערבו” לטדרוס אבו אל עאפיה (גן המשלים והחידות, מהדו’ ילין, חלק א’ עמ’ 7) כתוב לאמור:

בְּרֹאוֹת הָדְרוּ גֵיל לְקֵץ נִכְאָב, וְאִם הֵן בְּחֻזּוֹ אוֹיְבִים נִעְצָבוּ.

לשון „ואם” כאן אין עניינו תנאי. ופירשו ילין (שם) בחלק הביאורים עמ’ 8): ואם, בהוראת: אף כי, כמו וְאִן בערבית. ועי’ במאמר הנ”ל של קלאר (עמ’ 120): ואם = וְאִן. בלשון „ואם” בהוראה זו משמשים כל משוררי ספרד. ר’ שמואל הנגיד בשירו „שלח יונה” (דיואן, מהדו’ הברמן, א’ 41) אומר:

שָׁלַח יוֹנָה מִבֶּשֶׁת וְאִם אֵינָה מִסְפָּת.

ור’ שלמה אבן גבירול, בשירו „אני האיש” (מהדו’ ביאליק ורבניצקי א’ 6) אומר:

וּבַחַר בְּמִבְנוֹה מְעֻרְיוֹ וְאִם פֹּר הַזֶּמֶן שָׁבַע בְּחֻרְיוֹ.

ור’ משה אבן עזרא אומר בשירו „לכל איש באהבינו פלאים” (דיואן, מהדו’ בראדי, עמ’ ט”ו):

וְכִי שָׁנָךְ בְּתוֹךְ עֵינֵי וְאִם אִישִׁים שָׁכֵן תוֹכֶם וְרֵאִים.

ור' יהודה הלוי אמר בשירו „אשר פזר בדלח“ (דיואן, מהדו' בראדי א' 35):

אַהֲבָתִיהוּ וְאִם עֲנָה לְקַבִּי וְאַמֶּשׁ עַל יְדֵי פְרוּד יָקֻטוּ.

וכן בשירו „דברין במר עובר רקוחים“ (שם שם, ב' 165):

וְלָנוּ גַם לְקִנְיָנוּ יַעֲדָה וְאִם צִיִּים שְׁקִנוּהָ וְאַחִים.¹

כלום נטלו כל המשוררים מלה עברית ושימשו בה בהוראה שיש לכיוצא בצלולה בלשון ערבי, ועשו בשיריהם ובלשון עברי כמין חוץ וצחוק? וכבר עמד שד"ל על הוראת מלה זו ועל מקור הוראתה העברי. בשיר „יפה נוף“ לר' יהודה (דיואן, מהדו' שד"ל, ליק 1864, דף א' ע"א):

דְּנִשְׁתִּיד וְאִם מִלֶּכֶךְ / אֵין קֶךְ וְאִם בְּמָקוֹם צָרִי גִלְצִידָךְ וְנֶשׁ / שְׁרָף וְגַם עֲקָרָב

פירש שד"ל: „וְאִם, להוראת אף א, או: גם כ... ובמקרא מצאנו בלא וי"ו אם אסק שמים שם אתה (תהל' קל"ט, ח')“ ועוד. אפילו שאול יוסף, שדרכו היה להרבות בהשוואות בין העברית לערבית, פירש לשון „ואם“ גם כן ממקור עברי. בשיר „אשר פזר בדלח“ הנ"ל, פירש („גבעת שאול“ עמ' 92): „ואם ענה לבבי, אף על פי שענה לבבי, כמו אם יתן לי בלק, במד' כיב, י"ח“. ואף הוא מצא לו מקור בלשון „אם“ בלא וי"ו. ובאמת אין „ואם“ אלא לשון מקרא, ומפרשים קדמונים פירשוהו כך. בבמדבר ל"ו, ד': ואם יהיה היובל לבני ישראל, ונוספה נחלתן על נחלת המטה אשר תהיינה להם וגו', פירש"י: „ואפילו יהיה היובל לא תחזור הנחלה לשבטו“. וכן פירש גם ראב"ע: „ואפילו שיהיה היובל לא נקוה לשוב הנחלה אלינו“. וכן נראה הפירוש בירמ' ה' ב': „ואם חי ה' יאמרו לכן לשקר ישבעו, אף על פי שהם נשבעים ואומרים חי ה', מכל מקום שבועתם שקר. „לכן“ עניינו כאן מכל מקום, כמו: לכן עתה שבנו אליך. בשופ' י"א, ח' (עי' גיוניס-בוהל ערך כן). השימוש בהוראה זו של לשון „ואם“ אינו רגיל במקרא הרבה, והמשוררים הספרדים עשאוהו שגור בשירתם, לפי שְׁעָרָכוּ במשקל – יתד, והיתדות נתבקשו להם הרבה.

לשון „ואם“ במשמעות אף על פי מצוי הרבה בתרגומים של ימי הביניים, למתרגמים היה השימוש בלשון הזה דבר שבמקומו, שכן חרגמו בו מלת וְאִן הערבית. וזכו כאן בתרגום החופף על מלת המקור גם למשמע אוון. ועי' בספר הרקמה לר' יונה אבן ג'נאח, מהדו' וילנסקי עמ' ל"א: „הקדמנו השם בסדר ואם קריאת השם משתתפת לעצם ולמקרה יחד“. והעיר שם וילנסקי על תיבת „ואם“ שהיא „תרגומה של מלת „ואן“ (הערבית) ופירושה: אף ש-, אעפ"י ש-, וכן מתרגם אותה גם א"ת לפעמים.

ומסתבר שהמתרגמים זכו מן החיות שהפихו המשוררים במלה זו שהביאוה מן המקרא ועשאוה כלי.²

1. על דוגמא זו העירני מר מ' מדין בידירותו.

2. בשירה החדשה היה טרמינולוגיה משמש בלשון „ואם“ בתוראות אף על פי: „תחת מתכסה בשמימה, וְאִם עברו כבר ימי הצנה“ („לביבות“).

ב. שוב

אמר טדרוס אבו אל עאפיה בשירו "חלאים מעשה חושב" (גן המשלים והחידות, מהדור' ילין, א' עמ' 4):

וְיָמִים נִכְלָו שָׁבוּ לְיָמֵיכִי וְדֹר אֶכְזֹר וְדֹר חֹר לְבָחֶקֶן.

מהו לשון שָׁבוּ כאן? פירש ילין "בביאורים ותערות" (עמ' 7): שבו בהוראת הו' ל... ומשתמש המשורר בשורש "שוב" בהוראת "היה ל...". כדרך שאר המשוררים הספרדיים, כהשפעת שורש ג' (עוד) הערבי, שהוראתו "שב" וגם "היה ל...".

כלום באמת אמר טדרוס אבו אל עאפיה והמשוררים הגדולים שלפניו, את שיריהם במלים של לשון עברי ובמשמעות לשון ערבי? לא היא. אין כאן השפעת לשון ערבי, אבל יש כאן שכחת לשון עברי, שכן במקרא מצוי לשון "שוב" במשמעות שינוי הוויה: וְשָׁב הַלְבֹנֹן לְכַרְמֶל (ישעי' כ"ט, י"ז), תרגם המיוחס ליונתן: וַיָּתוּב לְבָנוֹן לְמַהוּי כְּכַרְמֶלָא. וכן רש"י: ושב לבנון... להיות ככרמל. אפשר שדבריהם של התרגום ושל רש"י יש בהם כדי לרמז שתיבת "שוב" הוא לשון קצר, ועיקרו "שב להיות", אבל לעניין הפירוש אין בזה נפקות. אף המאירי פירש כך "לשון 'שוב'": כי עד צדק ישוב משפט (תהל' צ"ד, ט"ו). פירש המאירי: כי אם גדל עונם מנשוא הנה משפטו ית' ישוב צדק, ר"ל שיהפך מדת הדין למדת רחמים (פירוש המאירי לתהלים, מהדור' יוסף ב"ר חיים הכהן, הוצאת "מקיצי נרדמים" ירושלים תרצ"ו). ודברי ההערה משולי כ"ר שהביא שם המהדיר בהערה 3: עוד ישוב המשפט אל הצדק וכו', אבל עדין ישוב המשפט אל הצדק אינם על דעת פירוש המאירי, שכן נתפרש כאן "שוב" מל' חזרה. וכבר העיר המהדיר בראש דברו (עמ' VI), שאותם דברים הכתובים על הגיליון בכ"ר, עתים מתנגדים לדעותיו של המחבר.

אף במילון גיזוניס-בוהל (ערך "שוב" עמ' 811) מובאת הוראה זו של שינוי הוויה in etw. verwandelt werden ועל דעתם קבועה הוראה זו ללשון "שוב" בשימוש עם האות ל'. ומובאת שם ראייה אחת בלבד, המקרא שבישעיה כ"ט, י"ז. אבל מצויה במקרא הוראה זו ללשון "שוב" גם כשאינו משמש עם שום אות: כִּלְהָ שָׁב בַּמִּצְוֹתָם כְּסוֹס שוֹטֵף בַּמִּלְחָמָה (ירמ' ח' ו'), ולפי שלא עמדו חכמים על פירוש מלת שָׁב, יש שבאו להגיה בנוסח המקרא והציעו: "כי לא" במקום כִּלְהָ; "ממרוצתו" במקום בַּמִּצְוֹתָם (עי' קיטל-קהלי), ואין מבוא להגהה במקום שנכסו ממנו טעמי לשון, ועוד פירשו גיזוניס-בוהל (שם), שבשימוש עם תיבת עד הוראת "שוב" etw. wieder werden, והביא ראייה מן המקרא הנ"ל, מתהל' צ"ד, ט"ו, ואף כאן אפשר להעמיד פירוש לשון "שוב" על עיקרו: שינוי הוויה, כפירוש המאירי.

וכלום יש מקום לומר שטפלו משוררי ספרד, שלשון המקרא היה שגור עליהם. הוראת שינוי הוויה ללשון "שוב" מחמת הערבית? מוחלטת השיטה. הוראה זו ללשון "שוב" הייתה ידועה ועומדת, וכשבאו לתרגם בתרגום המקרא את הלשון "שוב" לערבית מצאו לו מקבילה בלשון "עאד" (عاد), לפי שלשורש عاد הוראת חזרה והוראת שינוי הוויה כמו לשורש "שוב" העברי, שכן תרגם רס"ג את המקרא: ושב לבנון לכרמל — יעוד אללבנאן פוציר כאלכרמל (תפסיר ספר ישעיה, מהדור' דרנבורג עמ' 43), וע' שם בהערה 9: ישוב הלבנון

ויהיה ככרמל, ובתרגום לצרפתית: le Liban soit changé et devienne un Carmel (שם, תרגום לצרפתית עמ' 50).

מעתה כשהווקקו המעתיקים בימי הביניים להעתיק לשון עַד הערבי העתיקהו ללשון „שוב“, שהיו יודעים בלשון „שוב“ שהוראתו כלשון עַד. אבל המשוררים שפתם הייתה אתם ולא אדון ולא משפיע עליהם בלשון זו. בימי הביניים נשתגר הרבה לשון „שוב“ בהוראת שינוי הוויה, והיו משמשים בו גם שלא בתרגום, כגון: ר' שמואל בן יהודה אבן תבון: איך אפשר לאדם להרגיל עצמו במדות הטובות עד שתשובנה קנין חזקה, ותהיינה קבועות בנפשו (הקדמה לח' פרקים להרמב"ם), ואף הרע"ב בפירושו למשניות שימש בלשון זו: אבל נותן לתוכו מים מרובים עד שישובו הפל פושרין (שבת פ"ג, מ"ה).

בתקופת המשנה נשתקע לשון „שוב“ ויצא להוראה אחרת, ובמקומו בא לשמש שורש „חזר“, ונתלתה ב„חזר“ אותה הוראה של שינוי הוויה, שהיה לשורש „שוב“, כגון: מחוסר כפורים אסור בקדש ומותר בתרומה ובמעשר, חזר להיות טבול יום אסור בקדש ובתרומה ומותר במעשר, חזר להיות בעל קרי אסור בשלשתן, חזר להיות בועל נדה טמא משכב תחתון כעליון וכו' (כלים א' ה'). והרע"ב משמש בלשון „חזר“ בהוראת שינוי הוויה גם שלא בתיבת „להיות“ לאחרית, כגון: כותשין אותו ואם לא יחזור כמו אפר מניחין אותו. בין כך ובין כך, בין שיחזור אפר בין שלא יחזור אפר (פסח פ"ג, מ"א). עתה נתברר גם לשון הסוגר בבית שירו של טדרוס אבו אל עאפיה שחובא בראשית הדברים: ודור אכזר וזר חזר לרחמן, פירושו נשתנה להיות רחמן, והוא לשון חכמים, ומקביל עניינו לעניין הדלת.

ג. ע

כתב ר' יהודה הלוי בשיר „לא העננים הם“ (דיואן, בראדי ח"א ע"ח 97):

יֵיטֵב לְקַבֵּם פֶּאֶשֶׁר יִקָּאֵב לִבִּי עִם נִפְרָדוֹ מִמֶּךָ וְלֹא יָדְעוּ

אֵיךְ יִחְיוּ עִם מִמֶּךָ יִפְרְדוּ אוֹ אֵיךְ יִמּוּתוּן עִם קֶךָ יִפְנְעוּ.

לשונות „עם“ שבאו כאן לכאורה עניינם פשוט. אבל פירש ילין ב„תורת השירה הספרדית“ (עמ' 85 הערה 2): „במלה זו משתמשים המשוררים לפעמים בהוראת „אנשים“ כמו שמשתמשים הערבים במלת قَوْم, שהוראתה העקרית היא „עם“. ההיקש אל הערבית והרמז אל השפעה ערבית, אין למציאות הלשון צורך בהן. שלשון „עם“ בהוראת „אנשים“ מצוי במקרא הרבה, כגון: וגם את לוט אחיו ורכושו השיב וגם את הנשים ואת הַעָצִים (בראשית י"ד, ט"ז), וכגון: ויירא יעקב מאד ויצר לו, ויחץ את הַעָצִים אשר אתו (שם ל"ב, ח'), וכגון: הנה עִם יורד מראשי ההרים (שופ' ט' ל"ו), והדוגמאות רבות.

1. צורה זו של נסתרות היא משיטתו של ר' שמואל אבן תבון. שאר המתרגמים היו כותבים גם בנקבות צורת נסתרים, „וכן השתדלו על הרוב להסיר הנקבות מלשון הפילוסופים כמו „הן“ ו„נה“, ולא יאמרו כמו שיאמרו המתדקקים בזמננו החכמות הן תתחלקנה, אבל החכמות הם יתחלקו, ועם שר' שמואל תבון עוד כמספק בזה, הנה ר' אברהם בן חסדאי, גבור הלשון, ועליו ראוי ההשען“ (יעקב גאלדענטאהל, הקדמה לתרגומו של טדרוס טדרוסי לביאור אבן רשד לספר ההלצה לאריסטו, עמ' XXXII).

ד. מַעֲנָה

כתוב בשיר „גם בלבבות מחמדיו דגו“ לטדרוס אבו אל עאפיה (גן המשלים והחידות, מהדו' ילין ח"א עמ' 8):

גִּדְלָה מְשׁוּגַת מַעֲנִי, פֶּפֶר, גִּבִּיר
עַל שִׁנְתָּם זֹאת אֲשֶׁר שָׁנְגוּ

פירש ילין (באורים והערות עמ' 9): „במלת „מענה“ השתמשו משוררי ספרד גם בהוראת מלה זו בערבית מִעֲנִי שהיא כִּנְה, משמעות, וגם: עניין, דבר, רעיון חשוב וכו' והכִּנְה: גדלה משוגת דבר, באמרי וכו'“ (משם בראדי). וע' גם תורת השירה הספרדית לילין עמ' 74 הערה 2. וכבר פירש בן-יהודה „מענה“ מעניין כוונה ומשמעות (ערך „מענה“ הוראה ב') וכנראה שאף הוא ראה מקור הוראה זו בערבית. שרשם בראש הדוגמאות להוראה ב': כמו בערב.

כלום צריכים כאן ללשון ערבי להמשיך ממנו הוראה ללשון משוררי ספרד? והרי לשון מקרא הוא, וכבר פירשו בו קדמונים אותן שתי הוראות.

הוראת „דבר“ שמעניה מן התרגום הארמי. מַעֲנָה רַךְ יֹשִׁיב חֲמָה (משלי ט"ו, א') מתורגם: מִקָּתָא רִכְכְּתָא וכו'. ואף ראינו לו מן ההקבלה שבסוף המקרא: וְדָבָר עֲצָב יַעֲלֶה אָף. וכן: שמחה לאיש במענה פיו (שם, שם כ"ג) מתורגם: חדותא לגברא בְּמִקָּתָא דפומיה. פירוש זה ללשון „מענה“ היה גם בידי הרד"ק, שכן פירש את המקרא: כי אין מַעֲנָה אלהים (מיכה ג', ז'): מענה, כמו דבר.

במילון בן-יהודה מובאות ללשון „מענה“ שתי הוראות בלבד: הוראת תשובה והוראת כוונה, ואילו הוראת דבר לא הובאה כלל. „מענה“ שהוראתו דבר ועניין נתפרש מלשון תשובה: ואל תכאב לכל דבר ומענה, ואל תגיד חלומך לשונא (רב האי גאון: ירא האל).

והוראת כוונה פירשה ר' יונה אבן ג'נאח במקרא: לֹל פֶּעַל ה' לְמַעֲנָהּ (משלי טו, ד'): כלומר כל אשר יעשה הוא בכונה לענין שרצהו ואינו במקרה (שרשים, „ענה“ עמ' 377). ומה שמובא שם בהערה ב' שֶׁבַע מְבֹאֵר שֶׁרֶשׁ עֲנִי בערבי לפעמים טעמו כונה לדבר, אינו בא אלא לרמז על הקבלה שבלשון ולא על המִשְׁכָּה. כעין פירושו של ריב"ג פירש גם הרלב"ג שם: כל אשר פֶּעַל הִשִּׁי הוא לתכלית ולתועלת. והוראה זו הביאה גם גיזניוס במילונו (ערך מענה II) לאותו מקרא שבמשלי.

ה. רִצָּד

אמר טדרוס אבו אל עאפיה בשירו „מה לדמעות ביקום בגדו“ (גן המשלים והחידות מהדו' ילין, ח"א, עמ' 153):

יֵם הַנְּדָבוֹת אָרְבוּ צַד תְּרָבוּ מִיָּמִיו, וְהַר הַמַּעֲלֹת רָצָדוּ

פירש ילין: „מלת, רצדו“ מקבילה למלת „ארבו“ שבדלת. וכנראה השתמש המשורר בשרש זה פה בהוראתו הערבית, כי שרש רָצַד (רצד) בערבית הוראתו „ארב“. תאמר שהמשורר העברי שימש בצורה עברית בהוראה הערבית שיש לשורשה? אינו כן, אלא ממקום שבא כל לשונו של המשורר, מן המקרא. באה אף צורה זו, שהכתוב אומר: למה תרצדון הרים גבנונים (תהל' ס"ח, י"ז). ופירש רש"י: למה תארבו. אמנם לפירוש זה הגיעו מתוך השוואה אל לשון ערבי: „ראיתי ביסודו של רבי משה הדרשן רצד הוא מארב בל' ערבי“

(רש"י). ועי' במילון גיזוניס-בוהל, מהדו' 17, שביאר הוראת "רצד" *lauern auf jem.* אבל משנתפרש המקרא כך, שוב אין מקורה של מלה זו בפי המשורר מן הערבית אלא מן המקרא. אף בארמית "רצד" עניינו אריבה (עי' גיזוניס-בוהל שם, ועי' במילון יסטרוב בערכו). "אזל ורצד עלוי", פי' בעל "מתנות כהונה": לפי העניין פי' ואר ב עליו. ועוד ראה אחרת שלשון "רצד" נתפרש לקדמונים (בזמן בית שני) מעניין אריבה. שורש "רצד" בא גם בבן-סירא (מהדו' סגל י"ד, כ"ד, עמ' כ"ב).

לצאת אחריה בחקר וכל מבואה ירצד

ותרגם היווני *ἐπεδρεύει*, שפירושו יארוּב. וכן פירש סגל שם. ועי' בפירושו של קאסוטו לפרק ס"ח בתהלים, תרביץ שנה י"ב ס' א', עמ' 15.

להרחבת הלשון ולתיקונה

ישעיהו ליבוביץ

על „מונחי הכימיה“

החלטות ועד הלשון על קביעת שמות תרכובות אנאורגניות „מונחי כימיה“ לשוננו יז, חוב' א' מפורשות ומוסכרות מתוך עצמן ומן הכללים שנוסחו כמבוא לרשימת ההדגמות. החלטות אלו נידונו בציבור הנוגע בדבר, בארגון מורי הכימיה, ונתקבלו בהבנה ובאהדה, חוץ מהסתייגויות בפרטים מסוימים. כאן ייעשה ניסיון להעריך אלה כנגד אלה את שיקוליה של הוועדה למונחי הכימיה של ועד הלשון. הגוף האחראי להחלטות, ואת שיקוליה של הוועדה למונחי הכימיה של ארגון מורי הכימיה, הציבור שלמענו בעיקר נועדו החלטות אלו ועליו מוטל להפעילן בעולם המעשה של ההוראה.¹

שני עקרונות הונחו ביסודה של רשימת המונחים מטעם ועד הלשון: שיטתיות, ו"א אחידות עקיבה, ובהירות, ו"א חד-משמעיות. אין „הכללים לקביעת השמות“ יוצאים ידי חובתם אם אין שמה של כל תרכובת מתחייב מהם חיוב הגיוני, ואין השם מתאים לתפקידו אם אין הוא מורה בצורה שאינה משתמעת לשני פנים על תרכובת מסוימת.²

ההכרעה העקרונית הראשונה של הוועדה הייתה בעניין מבנה השמות בשיטת הנומנקלטורה הדואליסטית. הבררה היא בין צורת-סמיכות (כגון: „סולפט-הברזל“ $[FeSO_4]$), „הידרוכסיד-הנתרן“ $[NaOH]$ וכד') ובין צורת שם-עצם מלווה שם-תואר (כגון: „ברזל סולפתי“ או „סולפט ברזלי“, „נתרן הידרוכסיד“ או „הידרוכסיד נתרני“); בעיה אנלוגית לכך קיימת אף בשפות הלועזיות. אין ספק שבצורת-הסמיכות יש משום „עבריות“ מקורית רבה (ואפשר לראותה כמקבילה לצורת המבנה של השם המורכב הגרמני, כגון $Eisensulfat$), אולם צורה עברית זו היא כבדת-נטייה ביותר וקשה לשלבה בתחביר של שפת הדיבור והשימוש. הוועדה דחתה אותה פה אחד והחליטה על שיטת שם-העצם + שם-התואר כגמישה ונוחה יותר. החלטה זו מחייבת הכרעה שנייה: היקבע הקטיון (המתכת) כשם-עצם, והאניון (כינאי שארית-החומצה) כשם-תואר („ברזל סולפתי“) — בחינת „פרט וכלל“, או השם הקיבוצי של שארית-החומצה (האניון) כשם-עצם והפירוט לפי המתכת (הקטיון) כשם-תואר („סולפט ברזלי“) — בחינת „כלל ופרט“? בנומנקלטורות הלועזיות יש פנים לכאן ולכאן: באנגלית — שהיא המקבילה החשובה ביותר בשבילנו, אלא שבה שם-התואר הוא חסר סיומת מאפיינת — ניתן $iron\ sulfate$ להתפרש גם כאותו מלח של הברזל, שהוא מאופיין ע"י החומצה H_2SO_4 , וגם כאותו מלח של החומצה H_2SO_4 , שהוא מאופיין ע"י הברזל. הוועדה הכריעה שלעולם תשמש המתכת שם-עצם, הקודם לאניון שארית-החומצה, שישמש כשם-תואר. הכרעה זו היא מחויבת שיקולים מיתודיים

1. כותב שורות אלו היה חבר בשתי הוועדות.

2. העקרונות, שלפיהם נוסחו הכללים, הם בעיקר זכותו של יוזם ומציעם, חבר הוועדה שמה שמחובי זיל (רי) מאמרו בעניין זה ב„לשוננו“ ט"ז, עמ' 47—54, שהלך לעולמו ביום כ"ס בסיוון תשי"ב. — תמצ"ב.

דידקטיים: מאחר שבעתיד הקרוב יוסיפו רוב תלמידינו בבתי-הספר התיכוניים והגבוהים להשתמש – בצד ספרי הלימוד העבריים המועטים – בספרי-הלימוד הלועזיים (בפרט האנגליים) המקובלים, יש למנוע בלבול ומבוכה בנומנקלטורה ע"י תיאום המבנה של השמות העבריים למבנה השמות האנגליים, שבהם הקטיון (המתכת) – בין אם נפרש אותו כשם-עצם או נפרש אותו כשם-תואר – לעולם קודם לאניון. לפיכך: ברזל סולפתי, נתרן הידרוכסידי וכד'. בהתאם לכך אף בתחמוצות יש לבטל, למשל, את „(חד-)תחמוצת הפחמן“ ואת „דו-תחמוצת הפחמן“ ולהחליפן ב„פחמן (חד-)חמצני“ וב„פחמן דו-חמצני“ וכד'.

הכרעה עקרונית שלישית קובעת את צורת השמות של חומצות שונות הנגזרות מיסוד אחד (בעיה שלא נפתרה בצורה המניחה את הדעת אף בהרבה שפות לועזיות), כגון: $\text{HClO}_4, \text{HClO}_3, \text{HClO}_2, \text{HClO}, \text{HCl}; \text{H}_2\text{SO}_4, \text{H}_2\text{SO}_3, \text{H}_2\text{S}; \text{HNO}_3, \text{HNO}_2$. הכרעה זו הושתתה על התאמת שמות החומצות לשמות מלחיהן. שמות המלחים (ניטרט וניטרט; סולפיד, סולפיד וסולפט; כלוריד, היפוכלוריד [= תת-כלוריד], כלוריד, כלורט, פר-כלורט [על-כלורט]) הם הנתון המוסכם והחד-משמעי בכך השפות. לפיכך אין טוב לציון חד-משמעי של החומצות מאשר העברת שמות מלחיהן עליהן. השמות: חומצה ניטרית וניטרית, מימן סולפיד וחומצות סולפידית וסולפטית, חומצות כלורית, תת-כלורית, כלורית, כלורית ועל-כלורית – אינם משאירים כל ספק בזהותם של נושאייהם. מעתה שם אחד מציין את החומצה ואת כל מלחיה, וא התלמיד נאלץ להוסיף לשון שני דברים נפרדים: ש- HClO_3 היא חומצה כלורית, ו- HClO_4 חומצה כלורנית (כפי שהיה מקובל עד עתה), ואילו KClO_2 הוא כלוריד, ו- KClO_3 כלורט. – שאר ענייני רשימת „מונחי הכימיה“ אינם אלא פרטים המוסקים בדרך ההיגיון העקבי מן הכללים האלה.

מורי הכימיה קיבלו ברצון את יסודותיה של השיטה החדשה, המכניסה פשטות, שקיפות ואחידות לנומנקלטורה ומקילים בזה הרבה על התלמידים. אולם הם ערערו על פרטים אחדים בשימוש ביסודות אלה למעשה, ולא מפני שפרטים אלה נראים מוטעים מבחינת השיטה, אלא מפני שבמקרים אחדים שכר הנאמנות הפורמלית לשיטה יוצא בהפסד של יצירת קשיים שימושיים. הם הציעו לרכך בכמה מקרים את העקיבות ההגיוניות של קביעת השם לטובת הקלה דידיקטית. ואלו הצעות תיקונייהם העיקריות:

1) החלפת שם-התואר של מלחי החומצות ההידרו-הלוגניות מ„הלוגני“ ל„הלוגנידי“ – למשל: מ„נתרן כלורי“ ל„נתרן כלורידי“ – בהתאם לנוהג הלועזי המקובל; מכאן שאת שמה המדעי של החומצה המלחית HCl יש לשנות מ„חומצה כלורית“ ל„חומצה כלורידית“, וכיוצא בזה. הוועדה למונחי הכימיה בחרה בשם הפשוט יותר, מאחר שהשם „חומצה ל רית“ (המקביל ל- Chlorsäure או chloric acid), שהיה תפוס תחילה ע"י HClO_3 , נתרקן ממשמעותו ונתפנה לשימוש חדש עם הנהגת השיטה החדשה, המייחדת ל- HClO_3 את השם „חומצה כלוריתית“ (ע"פ שם מלחיה). המזרים חוששים לערוב המושגים ע"י התלמידים, ונראים דבריהם: שהרי אף הוועדה עצמה החליטה, שהשם הקיבוצי של מלחי החומצות ההידרו-הלוגניות הוא „הלוגנידים“ (ולא „הלוגניים“) – „כלורידים“ ולא „כלוריים“, „ברומידים“ ולא „ברומיים“ וכו'.

(2) המורים מתנגדים לכתיב יִתִּי, תִּי בשמותיהם של מלחים בודדים כנגד הכתיב יִטִּים, תִּטִּים בשמותיהם הקיבוציים. טעמה ונימוקה של הוועדה היו: כשהסופית היא סופית תואר הנראית ונקראת כאילו היא עברית — היא נכתבת בתייג, ואילו הסופיות של שמות שאופיים הזר והשואל בולט — נכתבות בטייג. מבלי לערער על ההיגיון הדקדוקי הזה מותר לחשוש שהתלמיד עלול להתבלבל, כשיקרא בספר על „נתרן סולפתי ואשלגן סולפתי“ (בתייג) כדוגמאות לקבוצת הסולפטים (בטייג).

(3) המורים מציעים לבטל את החידושים „רב-“ ו„קט-“ כתחיליות המקבילות לסופיות האנגליות -ous ו-ic — לציון הערכות הגבוהה והנמוכה, כגון: ferric chloride, FeCl_3 , רב-ברזל כלורי (או כלוריד) ferrous chloride, FeCl_2 , קט-ברזל כלורי (או כלוריד).

חידושים אלה, שלפחות השני שבהם נראה מלאכותי ומוזר, אף אינם הכרחיים לסיפוק צורך ממשי של הנומנקלטורה. מאחר שגם בלועזית פוחת והולך השימוש בסופיות המקבילות להן ואת מקומן תופס הציון המספרי החד-משמעי. לפיכך:

iron trichloride, FeCl_3 , ברזל תלת-כלוריד,

iron dichloride, FeCl_2 , ברזל דו-כלוריד.

(4) המורים מתנגדים לטביעת מבנה שמותיהם של הפוספטים בדפוס של ה„כללים“ הנוקשים. מאחר שכאן עלולים השמות הסיסטמטיים, ההגיוניים, לבלבל את הטירון (וכל תלמיד הוא בחזקת טירון) מבחינה פסיכולוגית. אמנם,

חד-נתרן פוספטי $[\text{NaH}_2\text{PO}_4]$,

דו-נתרן פוספטי $[\text{Na}_2\text{HPO}_4]$,

תלת-נתרן פוספטי $[\text{Na}_3\text{PO}_4]$

הם שמות ברורים ומובינים. אולם

חד-סידן פוספטי $[\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2]$,

דו-סידן פוספטי $[\text{CaHPO}_4]$,

תלת-סידן פוספטי $[\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2]$

עלולים להטעות, אם לא נוסף עליהם את ההסברה המפורשת, שבמקרים אלה התחיליות „חד-“, „דו-“ ו„תלת-“ מכוונות דווקא לעצמות ולא לעצום. לפיכך מציעים המורים לקיים במקרים אלה את השמות הטריביאליים פוספט „ראשוני“, „משני“, „שלישוני“. לשאלת הנומנקלטורה של הפוספטים ודומיהם ה„ניטרליים“ וה„חומציים“, נומנקלטורה שתהא גם רציונלית מבחינת ביסוסה הסיסטמטי וגם נוחה לשימוש מבחינת שקיפותה, — לא נמצאה, כידוע, תשובה המניחה את הדעת אף בשפות הלועזיות. והריבוי והרבגוניות של השמות הנמצאים בשימוש גם באנגלית וגם בגרמנית יוכיחו. לפיכך יש במקרה זה להעדיף את הצעתה הראשונה של הוועדה, שבחרה מבין הצורות האפשריות השונות את הצורה שהיא עכ"פ הנכונה והמדויקת מבחינה סיסטמטית, ועל המורה יהיה להסביר את השימוש הנכון בשמות אלה.

בִּיקוּרָת וּבִיבִלְיוֹגְרַפִּיָּה

מיכאל וילנסקי (סינסינטי)

הערות למילון בן־יהודה

כרך ראשון

מר אברונין פרסם ב"לשוננו" (כרך י"ז) הערות מקיפות וקולעות על הכרך הראשון של מילון בן־יהודה. אולם המילון הוא יס גדול ורחב ידיים ויש בו מקום להערות מרובות. ומר אברונין הניח לי מקום להתגדר בו. גם אני אין בדעתי למצות את עומק הדין. לפי שלא עברתי על פני כל הכרך לשם ביקורת. אלא אם בשעת קריאתי בו נזדמן לי איזה דבר שראוי להעיר עליו. רשמתי לי את ההערה. ואותן הרשימות אני נותן כאן לפני הקורא.

ההערות הן של מינים שונים. הן מכילות השלמות של משמעויות חדשות לאיזו מלה, הוספות של מקורים חדשים, קירוב של דוגמאות למושג אחד, שלפי דעתי ריחקן בן־יהודה בזרוע, וכן להפך – פירוד קרובים שאינם קרובים באמת. וגם תיקונים שונים לרבות תיקוני טה"ד, אם הללו עלולות לשבש את הקורא.

עמ' 1. טור 1. הערה 2. "לר"י חיוג, אותי' הנוח, תרג' רמ"ג [עמ' 6]."
עמ' 2. 2. "והסימן במסורה תהלים קלו: משה מפיך אלף וכלב לא מפיך אלף". מר אברונין מעיר בצדק (לשוננו, י"ז, עמ' 43), שהמסורה היא לתהלים קלו ג, ושגם שם לא נמצא הכלל המסורתי בלשון, שמביא אותו בן־יהודה. אולם שד"ל כותב: בענין משה וכלב בשמות אדנות ואלהות כתב בן בלעם משה מפיך א' בוכ"ל לא מפיך אלף. הלשון הוא לשון המסורה. שד"ל ממשיך שם: ובכללי הדקדוק הכתובים בראש תנ"ך ויניציאה ה' תל"ח מצאתי סימן לזה: משה מוציא וכלב מכניס (אגרות שד"ל, עמ' 1230). בכל פנים הכלל של נחות האלף לפני השם אלהים לאחר ד' האותיות הנזכרות נמצא בס' אותיות הנוח לר"י חיוג, ערך אסר, והוא מביא דוגמאות לכל ד' האותיות.

שם. "ופעמים שנשמטה (האלף. – מ"ו) גם מהכתיב [כגון]: שלתך". ב"י לא היה מחויב למנות כל המקומות שנשמטה בהם האלף, אבל היה צריך לרמוז שישנם מקומות כאלו מלבד אלו שהוא מונה. עיין למשל במסורת המסורת לר' אליהו בחור (לוחות ראשונות, דבור תשיעי); שם נאמר, שנמצאו כ"ב מקומות כאלו בתנ"ך.

שם. "וכן פעמים שנשמטה אות האלף הנחה השרשית מהתבה בכתיב [כגון] מצתי במקום מצאתי". כנ"ל.

עמ' 6. 1. "חותן, אבי אשתו של אדם. – חם, אבי הבעל". בלשון המשנה גם אבי האשה נקרא חם. עיין במילון ערך חם.

עמ' 14. 1. הער' 2. "אמר ריב"ג בס' ההשגה (סבב) צ"ל: (קרב). שם. "וכן רקמ' ש ע"ד". צ"ל: עמ' 36 (במהד' קירכהיים וגולדברג, ועמ' צא במהד' וילנסקי).

18. 1. הע' 1. "לא נתברר מקור מלה זו" (של אבוקה. – מ"ו). במילון

עמ' 36, 1. הע' 1. הוא מביא בשם רמב"ן שהוא מן אבק; רמב"ן שם מוסיף שהאלף באבק ובאבוקה היא במקום חית.

26, 1. הע' 2. "כי כן העיד ר"י בן גנאח שבמשניות מנוקדות נקודה תיבה זו אֶבְיָיו, הוא כתב כך עפ"י דברי קירכהיים במהדורתו של ס' הרקמה (עמ' 124). ברקמה נאמר שם: ולשון התלמוד הוא הלשון הזה, ר"ל לשון אֶבְיָ מצרים בבלתי הסמיכה גם כן בגרסת חכמי ארצנו בשתכפוהו אבלי. וע"ז מעיר קירכהיים: מזה נראה ג"כ שהמשנה הייתה מנוקדת בימי המחבר (באמת "תכפוהו אבלי" לא נמצא במשנה אלא בברייתא, אבל קירכהיים כנראה דק קל וחומר, שאם הברייתות היו מנוקדות, המשניות לא כל שכן). כותב הטורים האלו העיר ע"ז (רקמה במהדורתו, עמ' רל, הערה 2) שבמקור נאמר: פי רואיה פקאה בלדנא, ובמלת רואיה משתמש ריב"ג עפ"י רוב לציין לא גרסה הכתובה, אלא קריאה בפה.

שם, 2. ערך אַבֵּל. כדאי להוסיף שריב"ג מנקד אבל בשני סגולים, עיין ברקמה עמ' רכט, ש' 16.

27, 1. ערך אַבֵּל. המשמעות הג' "לתקן ולהוסיף על מה שקדם" נמצאת בספר השרשים לרד"ק באותו ערך עצמו.

שם, ש' 11 מלמטה. הוא מביא דוגמה למלת אבל ומציין המקום "עזרא י יב", צ"ל: יב—יג במקום יב, והמלה העיקרית, "אבל" היא בפסוק יג. הדוגמה הסמוכה היא: והאנשים אשר היו עמי לא ראו את המראה אבל חרדה גדלה נפלה עליהם (דניאל י ז). "אבל" כאן משמשת במשמעות מפני: הם לא ראו לפי שחרדו וברחו, או במשמעות בכל זאת, כמאמר חז"ל: אע"פ דאינהו לא חזו מזלייהו חזו (מגילה ג ע"א). בכל אופן אין זו דוגמה "להגות דבר הפך הנאמר קודם", כמו שאומר בן-יהודה. לצורך זה משמשת ה"ו של "והאנשים".

45, 1. הער' 1. "כן פירש ריב"ג ורד"ק" (שהאגמים שבירמיה נא לב הם קנים ושיחים ואילנות קטנים גדלים במקום אחד). פירוש זה נמצא כבר אצל ר"י בן קריש ברסאלה שלו עמ' 60 בערך אגם.

256, 2. בערך אדונות. אפשר להוסיף: לגה אדונות (כתאב אללמע לריב"ג, עמ' 29, ש' 6). לשון אדונות (רקמה לט, ש' 7), בלשון אדונות (ר"מ בן גיקטיליה בתרגומו של ספרי חיוג' ערך אסר).

257, 2. ערך אדות. "בחבור עם מלת על על אדות... א) מלה תורה כי דבר פלוני הוא הדבר שעליו אנו מדברים... ונרדף עם על דבר". ב"י מביא ב דוגמאות, הדוגמה השנייה היא הפסוק: אשר דבר ה' אל משה... על אדותי ועל אדותיך. אולם "על דבר" אינו בא בכינויים, ובכלל המלים המתאימות כאן הן: עלי ועליך, כמו: אשר דבר ה' עליכם, כלומר על אדות בא גם במשמעות "על".

שם, להלן. "ועם אל במקום על: ותאמר לו [תמר לאמנון] אל אדות הרעה הגדולה הזאת" וכו'. היה לו להביא כאן דעות רש"י ורד"ק ש"אל אינו שייך לאדות, והפירוש הוא: אל [יהיה, או תעשה] דבר הרעה וכו'. לפי זה אנו מוצאים גם במקרא המלה אדות, במשמעות דבר, בלא על לפני.

שם, להלן. "ובמשמעה זו נהגו הסופרים... להשמיט המלה עלי. אבל רוב דוגמאותיו אינן מוכרעות. למשל הדוגמה הראשונה: ויספר להם אודות קורותיו (יוסיפון פרק יא). גם כאן אפשר לפרש שאודות הוא במקום את, או על, וכן

בדוגמות אחרות. הדוגמה הד' (עמ' 1.58) היא: "... ונשית בנפשנו עצות לדבר רק מאודות השירים והמליצות (עמנואל, הקדמה). כאן אודות הוא במשמעות עניין, משמעות שב"י מביאה שם להלן, ושעמנואל משתמש בה, בייחוד שהם לא דיברו על שירים ומליצות, שהיו כבר במציאות, אלא על הכנות לחבר אותם.

1.58. המשמעות הב' של על אדות "תורה כי דבר פלוני הוא סבה לדבר מה ונדרף עם בגלל", בכלל ההפרש בין "על דבר" ו"בגלל" הוא דק מאוד, ואנו מוצאים הרבה פעמים על דבר במשמעות סיבה, למשל: וינגע ה' את פרעה... על דבר שרי... (בראשית יבז), והרגוני על דבר אשתי (שם כ יא), שמשמעות "על דבר" בהם היא סיבה (אלא "בגלל" באה עם כינויים). בכל פנים הפסוק: ותדבר מרים... על אדות האשה הכשית (במדבר יב א) אינו שייך למשמעות זו, אלא למשמעות (א), לפי שהאשה הכושית הייתה רק עילה לא סיבה להדיבור: היא לא חיבה את הדיבור, אלא הייתה תוכן השיחה שלהם.

שם. ג. שם במ"ר במשמעת ענין, מעשה, מקרה, מסבות הענינים... מה שרשי עיקרה ומה אודותיה (של גזרת המלך) וכו', ידענו כי יש לה אודות ומקרה (מנחם בן סרוק, לא תזרע). כאן קיצר ב"י בהבאתו במקום שהיה לו להאריך ולא ירד לעומק פשוטם של הדברים. מנחם אומר שם (עמ' 105, טור 1): אם אמרנו על כלאי הכרם כי גזירת מלך היא, וכל גזירת מלך לא על שומעיה לאמר מה באה ללמד ומה שרשי... אודותיה אבל כאשר ראינו כי לא השלים ההוראה עד שכתב בצדה פן תקדש (דברים כב ט) ידענו... אודות ומקרה. כוונתו היא שלכאורה מצוות כלאי הכרם היא גזירת השם, ולפיכך אין לחזור אחר טעם שלה, אבל מכיוון שבכתוב נאמר: פן וכו', אנו יודעים שיש להם טעם. "אודות" היא כאן במשמעות טעם וסיבה. משמעות זו של "אודות" אנו מוצאים גם אצל ר"מ בן גיקטיליה: אך האודות אשר עליהם הונע סוף הקים וחבריו (בתרגום ספרי חיוג, עמ' 37, מקביל ל"עלה" בגוף הערבי).

על המחברים שבן-יהודה מביא במשמעות (ג) יש להוסיף את ר"י אבן תיבון בתרגומיו: להעמיד נטייתו ולחזק אודותיו (הקדמה לחובת הלבבות). וכן אדות המלבושים (שם, שער הבחינה קרוב לסופו; צפרוני מעיר ע"ז במהדורתו). במקור בשני המקומות אסבאב. ריב"ג אומר שבפסוק: נתנני ה' בידי לא אוכל קום (איכה א יד) הנסמך של "בידי" חסר וצריך להשלימו במלת אכזר וכדומה "כי אמרו 'בידי' איננו סמוך אל: לא אוכל קום... ואיננו מאדות 'בידי' במאומה" (רקמה רמב), ר"ל שלא אוכל קום אין לו שום עניין ושייכות אל בידי, במקור: מן סבב. א"ת בוודאי תרגם כך לפי שרש"ג מתרגם על אדות – בסבב, דווי במילונו מביא בשם מחברים ערביים המשמעות chose של סבב. ב"י לא היה אפשר לו להביא פסקה זו, לפי שבמהד' ראשונה של הספר, זו שהייתה לפניו, נאמר בטעות: מאוחזות. במקום מאודות.

1.60. בערך אדיר חסרות המליצות: ארזי הלבנון אדירי התורה (קינה ידועה) במשמעות: גדולי התורה, ואדיר אדירים כינוי להשם. כינוי זה נמצא בהתחלותיהם של שני פיוטים הרשומים באוצר השירה וכו' לדודיאן בסי' 1057, 1058 ובקולופון לכ"י שנכתב בטולטולה בשנת 1300 (לא בשנת 1240) הנרשם בקטלוג מרגליות בסי' 52. שם נאמר: אני... כתבתי אלו עשרים וארבעה ספרים בעזרת אדיר אדירים.

1.71. ערך אדנות. אפשר להוסיף את בן בלעם. עיין למעלה בהערתי

הראשונה לעמ' 2.

80. הערה, ש' 2. "כמו יחרדו כצפור (וכל יהתה) [ולא יערבו לו היתה]

ההא חטופה ולהרחיב על ההא נתחלפה תנועת[ם]. השוא תחת התיו וצירי תחת האלף [ושוא] ופתח תחת ההא.

2.84. הערה 3. "אמר רבי חיוג וז"ל: דע כי סמיכות תואר וחביר[ין] (וכו')"

[אל שם נראה לא תשנה בנינו] (המלים "אל שם" חסרים גם במקורו של ב"י — מהד' דוקס של ספרי חיוג, עמ' 190 — ולפי שבלעדיהן אין להפסקה שום משמעות השמיט אותה וכתב וכו') במקומה) ואם יסמך לשם מכונה יהיה הראשון קמ(ו)ץ גדול [ויפול הו' אשר היה בין התו והאלף קודם סמיכותו] ויהיה הקבוץ... (ההשלמות הן עפ"י הגוף הערבי).

2.89. ערך אוגירה. "שבאו בהן בגדכפת (רפויית) [דגושות] אחרי אהוי

שלא כדין".

1.92. ערך אוה. "חשוקה ורצון לדבר מה, Lust, Begehren, plaisir, désire,

Lust, בכל אות נפשך תזבח... אולי הפירוש הוא: at your convenience או at any manner למשל: בכל אות נפשך תאכל בשר (דברים יב כ), ואכלת בשערך בכל אות נפשך (שם שם כא), ובא בכל אות נפשו אל המקום אשר יבחר ה' (שם יח ו).

2.94. ערך אויב. השמיט מן הכינויים איבינו, למשל: וישענו מכף איבינו

(ש"א ד ג), ואיבינו פלילים (דברים לב לא).

1.95. שם. השמיט את המליצה: אויב בנפש. כלומר אויב נמרץ: איבי

בנפש יקיפו עלי (תהלים יז ט).

1.116. ערך אור. "ובמשמעת בינה וחכמה". ב"י מביא דוגמה אחת מתלמוד

ירושלמי. אפשר להוסיף: והזהרו ברבינו אחאי שמא יר עיני גולה הוא (חולין נט ע"ב).

2.120. ערך אות. להמחברים המשתמשים לפעמים באותות בתור מ"ר

של אות גם במשמעות חלק מהתיבה, שהביאו החוקרים: אברונין, זב"ח וברגריין.

אפשר לצרף גם את ר"י אגן חיבון בספר הרקמה: אותות אלפא ביתא (טו).

ש' 3). האותות השרשיות (כה, ש' 4). האות ההוא מאותותיו (שם ש' 5).

עם אותות העתידות (עז ש' 7). אחת האותות (קכב, ש' 13). בדרך אגב,

סברתו של ר"א בר' עזריאל, בעל ערוגת הבושם (מהמאה הי"ג). שקבעו מ"ר

מן אות, חלק התיבה. אותיות, כדי להבדיל בינה ובין מ"ר מן אות הנרדף עם

מופת, שמביא מר ברגריין, גמצאת בסתם בספר תשבי לר' אליהו בחור

בערך אות.

2.133. הערה (2) [7] (גט בפנים בש' 1 צריך להוסיף את המספר 7

לאחר והאזניח). "ודעת הרד"ק... היא כי היה כתוב ואזניחו כמו ואגאלתי

והיטפו... ה' לתיקון וכן דעת[י] קצת החדשים", דעה זו נמצאת כבר בשה"ש

לריב"ג ערך זנח.

2.136. ערך אח. "השתמשו בו המשוררים במשמעת בעל... דע אחי

המוסר... ראוי להוסיף שזה מתאים לאכו בערבית, מלה שיש לה גם משמעות

זו. אחי מוסר נמצא גם בשיר שלפני ס' הרקמה.

1.139. ערך אָחַד. בן-יהודה מביא לדוגמה את הפסוק: "הן האדם כְּאָחַד

ממנו (בראש' ג כב). זוהי טעות: בפסוק נאמר: ... האדם היה קָצָחַד וכו'; ב"י עצמו מביא שם להלן את הפסוק בצורה זו בתור דוגמה לצֶחַד.

2.142. ערך אחדות. אפשר להוסיף: להודות באלהותו ולשמיץ אחדותו (רקמה ח).

2.153. ערך אָחַר. בין הדוגמאות שאחר משמשת בהן למקום הוא מביא: ויבא גם הנצב אחר הלהב (שופטים ג כב) באמת היא דוגמה לזמן. הפסוק אומר שלאחר הזמן שתקע אהוד את הלהב בבטנו של עגלון. בא שם גם הניצב. אבל במקום אינו שייך לומר "ויבא", שהרי יהס הניצב אל הלהב במקום הוא תמיד. 1.160. הע' 2. מכתב בהרקמה וז"ל מוכיח אדם אחרי פרושו מוכיח האדם (החורט) [האחורני]. ב"י עצמו מביא לשון זו של הרקמה בערך אחרני. הוא ממשיך "ובסהש"ר אמר: פרושו מוכיח האדם החולק". הפרש זה הוא רק אצל אבן תיבון. אצל ריב"ג בשני המקומות: מכאלף.

1.161. ערך אחרית. למשמעות (א) "הקצה האחרון מן הדבר" יש להוסיף בייחוד המשמעות של סוף המלה: המאכלת כי אחריתו הוא על דמיון ארץ (רקמה, רמד, ש' 12). והוא באחרית המלה (שם, רמו, ש' 6). באחריתו וו רפה (שם רמט, ש' 24) ועוד. במשמעות הב' "הזמן שעתיד לבא" לא הביא שום דוגמה על העולם שלאחר המות. למשל: והנכבד בכל אשר יעדהו לאחריתו (שם ט, ש' 7). לא תלונו הכימיה שלו באחריתו (חובת הלבבות שער הביטחון בפתיחתו). בכל אלו המקומות הוא חיקוי אֶחָר הערבי.

2.161. ערך אחרני. "הנמצא, העומד מאחור, והנסוג אחור: האדם האחורני (הרקמה משקל פעלי)". זהו דעת ר' יוסף קמחי. אבל אצל ריב"ג: מכאלף. כלומר, בעל מחלוקת. עיין למעלה בהערתי לעמ' 160. בהורית הקורא (עמ' 40) נאמר שהמלה אחרי היא מן איש אחר, כלומר המוכיח אדם שהוא כאיש אחר מן הדרך הטובה ומחזירו בתשובה טוב ממחליק לו לשון ומכשילו.

1.169. ה' 4. "וכן ר"י בן גנאח" [בסה"ש שלו ערך אטר]. 1.198. ערך איש. ל"אנשי" עם שמות היחס לארץ ועיר מיעט ב"י מאוד בדוגמאות ומהמשנה לא הביא אף דוגמה אחת; ויש להוסיף למשל: אנשי סדם (בראשית יט ד), אנשי גבעון (יהושע י ו), אנשי הר צבעים (בכורים א ג), אנשי יריחו (פסחים ד ה ומנחות י ח), אנשי ירושלים (כתובות ד יב).

שם. 1. בעל איזה דבר, רגיל באיזה דבר. גם כאן לא הביא שום דוגמה מהמשנה. כגון: לאנשי כנסת הגדולה (אבות א א), חסידים ואנשי מעשה (סוכה ד ד), אנשי אמנה (סוטה ט יב), אנשי מעשה (שם שם, טו, בפעמים). מחברי ימי הביניים השתמשו במלה זו במשמעות זו הרבה ותרגמו בה את אֶחָד הערבי. ראב"ע בפתיחתו לס' מאזנים אומר: אנשי התלמוד, ואנשי התורה הם אנשי המסורת. ר"י אבן תיבון אומר בפתיחתו לרקמה: ויהיו מלעיבים באנשיה (של חכמת הלשון, מ"ו) (ב, ש' 14). וגם בתרגומו: אנשי לשוננו (יא, ש' 4), אנשי הצחות (יג, ש' 1).

בן־יהודה השמיט לגמרי את השימוש המיוחד והמשובש במלת אנשים שגור אצל ר"י אבן תיבון במשמעות אי אלו, מי שהוא, כלומר איש אחד או אנשים אחדים, שהמחבר מאיזה טעם אינו רוצה לכנות אותם בשם, כעין "אחרים" שבתלמוד (הוריות יג ע"ב). זהו תרגום מילולי של קום הערבי. למשל: כטוב

לב המלך ביין (אסתר א י) איננו פועל יוצא כאשר חשבו אנשים (רקמה מה ש' 16), הלא ארץץ בהם וטהרתי (מ"ב ה יב)... לא שהוא מספר מה שיהיה אחר כן כאשר חושבים אנשים (שם סד, ש' 15) ועוד הרבה פעמים.

2,202. הערה 1. הדעה שהנון באיתן היא נוספת, הוא מביא בשם רד"ק,

ובאמת היא כבר נמצאת אצל ריב"ג ברקמה (קמד, ש' 21) ובסה"ש ערך אית.

1,204. ערך אך. „וישמע בפנים אלה: א) בתחילת מאמר בטעם אין ספק

בדבר, באמת, בוודאי, אין זה אלא". הדוגמאות שהוא עצמו מביא סותרות להכלל

שלו. בפסוק: אך בואת נאות לכך (בראשית לד טו) היא במקום „רק". בפסוק:

ואמר אך טרף טרף יוסף (שם מד כח) כבר הרגיש ריב"ג בסה"ש שלו ערך אך.

שהמלה שם מצייתת ספק ולא ודאות. ומביא ראיה מ„ולא ראיתי עד הנה"

שבסוף הפסוק: הוא מביא גם את הפסוק: ואמר אך חשך ישופנו (תהלים קלט

יא) במשמעות זו. גם הדוגמאות: אך מסיך הוא את רגליו (שופטים ג כד), אך

נגף נגף הוא לפנינו (שם כ לט). והמה אמרו אך מלך ישראל הוא (מ"א כב לב)

הן בדרך השערה, ומחלישות את הוודאות שהפסוק היה מביע בלעדיות, למשל

אם היה נאמר רק: מלך ישראל הוא, ובאמת אנו מוצאים שיעקב, שמיתת יוסף

הייתה לו לוודאות, אמר: טרף טרף יוסף (בראשית לו כג) בלא „אך". מלבד זה

השמיט ב"י משמעות של „אך" בראש המאמר שריב"ג מביא אותה בסה"ש שלו

בערך הנזכר בתור משמעות ראשונה, היינו: מה שנוגע ל... ודורשת אחריה

סיפא, למשל: אך בעשור לחדש השביעי הזה — יום הכפורים הוא (ויקרא כג כז),

אך את הזהב ואת הכסף... — תעבירו באש (במדבר לא כב). „אך" זה מתאים

לאמא הערבי (עיין במילון עמ' 2,265, ש' אחרונה).

2,220. ערך אל. לא הביא את הפסוק: אל פשטתם היום (ש"א כז י) במקום

שהמלה יש לה משמעות מיוחדת.

1,225. ערך אלא. אלא במשמעות „חוץ מן" נמצאת גם בספרות ימי

הביניים: שאותיות יהוא תרפינה... אלא מלות ידועות (רקמה לט, ש' 2), ולשונו

כלו כבד, ר"ל לשון מהר, אלא מה שאמרו: אחר מהרו (שם קל, ש' 8).

שם, הע' 2. „ובמשנ' נגעים יב (ב) [א] חוץ [משל] במקום אלא" [של].

שם, 2. בין הדוגמאות ל„אלא" במשמעות „רק מפני טעם זה" הוא מביא:

למה קדמה שמע לוהיה אם שמוע אלא כדי שיקבל עליו עול מלכות שמים

תחלה (ברכות ב א), אבל כאן נאמר: אלא כדי ואין מכאן ראיה שאלא לבדה

יש לה משמעות זו.

2,233. הער' 1. „מרכב (א"ו) מן אם ומן לו". זוהי דעתו של ריב"ג בסה"ש

ערך אל (עמ' 29); הוא מביא שם גם דעה אחרת (שהיא דעתו של ר"י בן קריש

ברסאלה עמ' 6 ד"ה ואלו), שהיא מלה ארמית, תרגומה של לו, וכן דעתם של אי-

אילו מהמדקקים החדשים.

1,262. ערך אם. „הזקנה היא אם השכחה (רשב"צ דוראן מגן אבות ד כ)",

כבר בס' הרקמה לריב"ג בשם אפלטון (כד, ש' 20).

1,263. ערך אם. „להגות התנאי... ועם פעל עבר: ... אם לא שלח ידו

במלאכת רעהו (שמות כב ז), אם לקרא לך באו האנשים קום לך אתם (במדבר

כב כ). „ב' הדוגמאות אינן מכוונות: בפסוק הראשון אין שום תנאי, ואנו מוכרחים

להניח ש„אם" כאן במשמעות ש' ונקרב בעל הבית אל האלהים (כלומר יישבע)

שלא שלח וכו'. כך מפרשים באמת רס"ג ורש"י. אמנם בכלל אנו מוצאים במקרה

כזה חיוב, עיין במילון להלן עמ' 2,267 במשמעות ד' של „אם“, אבל אין כלל שלא נאמר בו חוץ. בדוגמה השנייה, אם אינו מוסב על הפעל העבר, באו, שהרי כבר באו, אלא על המקור לקרא, מקרה שלא נמצא אצל בן־יהודה כלל.

שם. „ועם... הוא“. הדוגמאות שב"י מביא על „הוא“ הן: אם בן הוא וכו', אם בעל אשה הוא וכו', אבל בהן „אם“ מוסב על השמות הגמורים: בן, בעל, לא על „הוא“.

שם. אצל בן־יהודה לא נזכר מקרה, שאם הבאה לתנאי תהיה בהסיפא, ונמצא, למשל: לא אשחית אם אמצא ארבעים וחמשה (בראשית יח כח), תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי (תהלים קלז ו), וגם אצל מחברי ימי הביניים: אל יזכרני אִלֵּא אם לא זכרתיכם (שירי חול של רשב"ג, מהד' ביאליק־רבניצקי עמ' 131, ש' 6).

2,263, ערך אם. הוא השמיט את המשמעות אעפ"י ש־ של „ואם“ בספרות ימי הביניים: וכן לא ימצא יוד נעלם עם פתח קטן בכתיבה, ואם ימצא בכח הקריאה (ראביע מאזנים, היידנהיים, דף ט ע"א), הקדמנו השם בסדר, ואם קריאת השם משתתפת לעצם ולמקרה יחד (רקמה לא, ש' 5), ואם היא תרגומה של וְאֵן.

2,264, שם. „במשמעת בכל פעם“. בכל ג' הדוגמאות שהוא מביא נמצאת המלה והיה קודם אם, והיה לו להביא את הפסוק: אם הרגום ודרשוהו (תהלים עח לד), שאיך שנפרש אותו, אם ודרשוהו או: ויפתוהו בפיהם (פסוק לו) הוא תשובת התנאי, אם יש לה המשמעות בכל פעם.

1,267, שם. ל„אם כן“ הוא מביא רק את הפסוק בראשית כח כב, בערך כן הוא מביא את הפסוק: אם כן אפוא זאת עשו (שם מג יא) במקום שאם כן אינה באה לפני שאלה. הדוגמאות מתלמוד הן גם כן. שם שונות מאלו שבכאן. 2,281, ערך אִמֵּן. הוא מביא: אמן בו שבועה בו קבלת דברים בו האמנת דברים (בו) (שבועות לו ע"א). מאמר זה נמצא גם בדברים רבה פ' כי תבא בתחילתה, בשינויים קטנים.

2,289, ערך אמצע. „ועם ב, באמצע... ובמשמעת בין זה לזה“. יש להוסיף: בפרקים שואל מפני הכבוד... ובאמצע שואל מפני היראה (ברכות ב א).

2,298, ערך אמרה. ב"י מביא דוגמאות רק מן תנ"ך, אבל מלה זו נמצאת גם בספרות ימי הביניים: או האמרה (רקמה שפ"ח בכותרת של שער מב), בעבור האמרה (שם שפט, ש' 10). הקריאה אינה מסופקת, לפי שהיא תרגומה של אלכלמה.

2,303, ערך אמתה. להדוגמאות על לשון יחיד אפשר להוסיף: עם מעוט הבנת אמתת הדברים (רקמה יו, ש' 5), לאותן שעל לשון רבים — עד שמונעים אותם מאמתות הדברים (שם יט, ש' 3) במקור במקום האחרון: על חקאי, בלשון רבים.

1,305, ערך אמתי. להדוגמאות אפשר להוסיף: והלשון האמתי ולשון ההעברה (רקמה ט, ש' 3).

1,315, הע', ש' 19 מלמטה. „(שער הנקוד 19)“. צ"ל 191.

1,346, ערך אפילו. ראוי להוסיף שר"י אבן תיבון כותב: אפלו, בלא יוד

(רקמה קכג ש' 8, קס ש' 20, רב ש' 11).

1,350, ערך אפיקורסות. אפשר להוסיף שאופן הכתיבה אפיקורוסות

נמצא כבר אצל ר"י אבן תיבון: וכמעט שלא ישימוה עם האפיקורוסות (רקמה יב, ש' 3).

שם, הערה 3, מה שביי מביא בשם רמב"ם נמצא כבר אצל ריב"ג (רקמה עמ' כ, כב).

2,354, ערך אָפּס. לִמָּפּס כ"י מביא ב"י דוגמאות רק מתנ"ך. ראוי להוסיף שר"י אבן תיבון משתמש בה בהרבה מקומות ברקמה (רכה ש' 18, רמד ש' 21, רמו ש' 22, רמח ש' 8, רעה ש' 6).

2,362, ערך אפשר. ראוי להוסיף שר"י אבן תיבון משתמש בה לפעמים תכופות ברקמה ובסה"ש לריב"ג לתרגם בה את המלה רָפָא הערבית במשמעויותיה השונות, למשל: ואפשר שיוסיפו במלה על שרשה (רקמה כא, ש' 15), כלומר, פעמים רבות, מכובד צול הזמן אפשר שיבהילנו (שם כח, ש' 5) במשמעות: יכול היות.

1,370, ערך אצל. מ.ב. ברשותו, בידו, בביתו... ויעזב בגדו אצלי (בראשית לט טו). לכאורה מסתבר לומר ש"אצל" זה יש לו משמעות (א): קרוב אל, על צד, כמו: לשכב אצלה הקודם, שהרי יוסף ברח ולא היה יכול למסור את בגדיו ברשותה.

1,384, ערך אָרו. יש להוסיף המשמעות של גדול בתורה: אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו איוויי קיר (מו"ק כה ע"ב), ארזי הלבנון אדירי התורה (קינה).

1,391, ערך אריכות. למשמעות המלה בתור גיבוב דברים יש להוסיף: ולולי כובד האריכות (ר"מ בן גיקטיליה בתרגומו של ספרי חיוג, עמ' 4), והחפץ לעזוב האריכות (רקמה כו, ש' 18).

394, ערך אָרץ. צריך להוסיף האריך עם יחס הפעול: ואם את כמו אחד אני המאריכו (שירי חול של רשב"ג, מהד' ביאליק-רבניצקי, עמ' 81, ש' 17), וגם בפרוזה: ואין טעם להאריך ספרנו זה בו (רקמה לט, ש' 8) ועוד בכמה מקומות עיין ברקמה שם הערה 10, ואלו הייתי מרחיב בשער הזה הייתי מאריך הספר (כוזרי מאמר ב, פ"ב בסופו), כדי שלא להאריך הזמן (ר' חיים הכהן בהקדמתו לס' תורת חכם).

396, הער' 1. אפשר להוסיף שדעת ריב"ג (רקמה, עמ' קנה) שארמון היא מנע"ו או מנל"ה והאלף נוספת, בסה"ש הוא מביא את המלה רק בערך רום ומפרש אותה, "הבנין הגבוה בבתי המלכות". עיין במילון שם בהערה 2.

1,398, ערך ארנבת. הע' 3. אפשר להוסיף שדעת ריב"ג ברקמה היא שמסתבר לומר שהאלף בארנבת היא נוספת, עד שיתבאר לך הגזרות דע בדבר ברור שהוא מן השרש" (קכא, ש' 17); בסה"ש הוא מביא אותה בערך רנב.

401, ערך ארץ. להוסיף שמשמשים לפעמים בארץ במשמעות עיר, ר' יעקב בירב כותב בתחילת ספרו הקטן זמרת הארץ: וילך (ר' חיים אבולעפיה מ"ו) אל ארץ טבריה... ותיכף בכניסתו לארץ... ר' שבתי אלחנן מהזקנים משתמש בזה במשמעות זו כמה פעמים בתשובותיו טעם זקנים (כ"י קניון ז"ה"מ לרבנים בסניסינטי): מארץ צינטו וכדומה. שימוש זה שייך להסוג, קראם החלק בשם הכלי (רקמה שטו, ש' 4) ע"ש.

כדאי היה להוסיף שבכמה מקומות מתיישב לשון המקרא יותר אם נניח שארץ מסמנת את תושבי הארץ, למשל: ותשחת הארץ (בראשית ו יא), וכל

הארץ באו (שם מא נז), ארץ כי תחטא (יחזק' יד יג). כך מפרש פסוקים אלו ראב"ע בפירושו לפסוק הראשון; את הפסוק השני מתרגם כך גם רס"ג, אולי בשביל לשון רבים של הפועל וכן ריב"ג (רקמה רסה, ש' 4).

1.405, ערך ארשת, הע' 5. "והנה מנחם וראב"ע אמרו שרשה (של ארשת) רשה". באמת לא מנחם ולא ראב"ע אמרו כך. מנחם קובע אותה בערך רש; שורש רשה, כמו נליה, לא היה קיים אצלו (הוא מביא את המלה גם בערך ארשת, ומשם העתיק ב"י את דבריו באותה הערה עצמה קודם לזה). ראב"ע ג"כ אינו מזכיר זה בפירוש בפירושו לתהלים (כא ג), אעפ"י שבוודאי הייתה דעתו כך. הצד השווה שבשניהם הוא ששורש ארשת ורשיון הוא אחד, ואלף ארשת נוספת. להם יש לצרף את ר' דוד בר' אברהם הקראי — שהיה קודם מנחם — באגרוננו בסוף אות האלף.

שם. "אך כבר דחה זה ריב"ג [בסה"ש ערך רשה], אמר וז"ל: ויש שמישין וארשת שפתיו מזה" וכו', בלא ההוספה בסוגריים לא ידע הקורא על מה מוסב "מזה".

1.428, ערך אָשר. להשימוש מאושר בתור תואר לאדם מביא ב"י רק דוגמה אחת. יש להוסיף: החכם המאושר (על שער הס' אור עולם לר' יהודה נתן פרובינצאל, קושטא, 1561 בקירוב), בן הרב הגדול... המאושר בכל עניניו (בסוף ההקדמה להס' דברי שמואל לר' שמואל צרפתי, אמשטרדם 1699. ההקדמה נכתבה ע"י תלמידו), אשר קונן על פטירת השר המאושר האדון דון יצחק אברבנאל (קובץ על יד, מקיצי נרדמים, 1899, עמ' 7). תואר זה נמצא על כמה מצבות של היהודים בעדן, עיין בספרו הגרמני של צ"פ חיות: די יודישע גראבשריפטען אויס עדן (וינא, 1903).

1.430, לִאֲשֶׁר במשמעות אעפ"י מביא ב"י רק דוגמה אחת. יש להוסיף:

הוי כל צמא לכו למים ואשר אין לו כסף (ישע' נח א).

1.431, לא הביא בין הדוגמאות לִאֲשֶׁר במשמעות "אם" את הפסוקים

אשר נשיא יחטא (ויקרא ד כב), את הברכה אשר תשמעו וכו' (דברים יא כז).

2.432, "כאשר" בא, להורות קרבת שני מעשים בזמן". היה לו להוסיף

שלפעמים "כאשר" באה ברישא, ולפעמים בסיפא. הוא מביא דוגמאות לשני האופנים.

2.438, ערך אַת. "וללא ידוע... את ש... מעשר את שהוא אוכל". לכאורה,

את כאן במקום: מה, וכן בהדוגמאות: את שלפניהם שכחה ואת שלאחריהם אינו

שכחה (פאה ו ד), את שדרכו לאגוד בבית אוגדין אותו בשוק (שביעית ח ג), את

שדרכו להטביל יטביל (ע"ז ה יב), וכן בהדוגמאות מאהלות ותוספתא דמאי, אנו

מוצאים "מה ש" במקרא: מה שחיה הוא שיהיה ומה שנעשה הוא שיעשה

(קהלת א ט), וגם במשנה: הוא חולין ומה שבתוכו קרבן (מע"ש ד ט), קוצץ

כדרכו בקרדום... ובכל מה שירצה (שביעית ד ו), באחדות מדוגמאותיו "את"

היא במקום אלו: נושאי המטה... את שלפני המטה ואת שלאחר המטה. את

שלפני המטה צורך בהן פטורים, ואת שלאחר המטה צורך בהן חייבין (ברכות

ג א), ובאמת נאמר שם תיכף לזה: אלו ואלו פטורים מן התפלה, גפנים

שהשרישו... את שעשו כפול הלבן אסורות את שלא עשו כפול הלבן מותרות

(תוספתא כלאים ד יב), את שטבלו לפניה בנות חורין (מכילתא בא, טו)

בדוגמאות אחדות שהביא "את" היא במקום מי: את שיבלת בעינו וכו' (הוא

בעל מוס) (בכורות ו י), ואת שאינו לא שומע ולא מדבר... פטור אף מן השמחה

(חגיגה ב ע"ב). בדוגמה אחת מדוגמאותיו את היא במקום "זה": לזו עדים ולזו אין עדים את שיש לה עדים אסורה ואת שאין לה עדים מותרת לזו בנים ולזו אין בנים את שיש לה בנים מותרת ואת שאין לה בנים אסורה (יבמות טז ב). שם. "ובפרט אותו, אותה, אותם וכו' במקום ההוא ההיא וכו'" [אלא שאותו וכו' באות קודם השם שהן מוכבות עליו, וההוא וכו' — לאחר]. לפעמים באה "אותו" בלא שם כלל: שני רבנים היו בדור אחד רבינו שלמה בר' יצחק בעל הפירושים ורבינו שלמה בר שמשון ואותו (והאחרון. — מ"ו) היה חותם שושן (נחלת שד"ל עמ' 47 מתוך כ"י).

2.443. ערך אתה. חסרות שם הצורות: אתיו (ישע' נו יב). התיו (שם כא יד וירמ' יב ט). ואתיות: הגידו האתיות לאחר (ישע' מא כג). ואתיות ואשר תבאנה (שם מד ז). האתיות שאלוני (שם מה יא). 2.448. אולי היה כדאי להוסיף "אחקה": הכותב טופסי גיטין צריך שיניח מקום האיש... מפני האתקה (גיטין ג ב). לפי גרסת ריב"ג (רקמה קנה, ש' 1); בספרינו: התקנה.

2.454. ערך באישה. רק דוגמה אחת מן סופר חדיש. נמצא כבר אצל ר"י אבן תיבון: כי הבאישה נולדת מן (העפוש) [הרקבון] (רקמה שנט. 9). 1.457. ערך בָּהָה. יש גם בבותיך: הלנצח אהיה דאג לחצי בבותיך (רקמה רעו, ש' 1).

1.458. ערך בגד. "ש"ז". נמצא גם בל"ג: ובגדיו לא תשרפנה (משלי ו כז). 2.473. ערך בהן. "ש"ג מ"ר בָּהֵנו". בהנות נמצא גם בל"ז: "בהנות ידיהם ורגליהם מקצצים (שופטים א ז). אי אפשר לומר שב"י תפס בהנות למ"ר מן בָּהֵנו, שהרי הוא אומר בערך זה "ומ"ר סמיכות: בהנות ידי ורגליו (שם שם ו)". 2.481. ערך בוא. השמיט ב' משמעויות של פועל זה. בדקדוק. במשמעות הוספת אות שימושית על המלה: ויביאוהו (את הלמד) על השמות (רקמה מז, ש' 15) ועוד במקומות רבים; במשמעות נכנס: ונמלטו מן שער יפעל... והובאו בשער יפעל (שם קעב, ש' 20).

1.484. ערך הקודם. "להביא" במשמעות "היות סבה לאיזה דבר" הוא מביא דוגמאות רק מהמשנה והתלמוד. נמצא גם אצל מחברי ימי הביניים: שמביאתם אליו הקנאה (רקמה יח, ש' 20), מביאה אותם הקנאה (בש' הסמוכה). ב"י השמיט את המשמעויות: הזכר איזה דבר, ובייחוד הזכר את הדברים שאמרו אחרים (quote): במלות האל אשר הבאתים (שם צ, ש' 12), מה שהביאונו מדברי רבותינו ז"ל (שם יד ש' 5).

523. הע' 1. "וכבר קרא תגר ר"י בן בלעם... ואמר: וטעה אחד מגדולי השרים שבדורינו שלא הכפיל בין ואמר בקדושה שחבר ורקיע הרקיע לבין חרס ואדמתו (אותות הענינים לר"י בן בלעם)". כדאי להעיר שהספר נקרא אותיות הענינים ושקובוצוב במהדורתו של הספר מעיר ש"לבין" הוא ט"ס במקום בין. עיין ברקמה שו. הע' 1.

2.525. ערך בין. "אשר למד ותורה לו לקנין... (ראב"ע)". מר אברונין מעיר שצ"ל: ר' משה קמחי במקום ראב"ע. בוודאי כתב כך לפי שעל שער הס' מהלך שבילי הדעת לרמ"ק, דפוס רומא ש"ה, נמצא זה השיר סביב לדברי השער מכל ארבע רוחותיהם, אבל מסופקני אם קובעים שיר של מחבר על שער ספרו. מלבד זה הוא נמצא בסוף ס' מכלול לרד"ק (קושטא רצ"ב וגם רצ"ג) עם עוד שירים

לפני הספר ולאחריו, שבשניים מהם נאמר בפירוש שהם לרד"ק. ר"ז הענא בהקדמתו לספרו בנין הבית מייחס אותו באמת לרד"ק.

1,534. „לשתי הדלתות רצוני דלת וסוגר מחוברים יקראו בית... (שקל הקדש לר' דוד יחיא יו)“. גם ר' עמנואל פראנשים כותב: בית הוא הסוגר והדלת יחד (מתק שפתים, מהר' בראדי, עמ' 42).

שם. השמיט את המשמעות „תיבה“: שתי אבנים בונות שני בתים (ס' יצירה).

1,546. ערך בלה. בפיעל השמיט את המשמעות של העבר זמן (spend

time) השגורה בספרות החדשה. spend יש לה ג"כ ב המשמעויות של בילה. 1,546. ערך בלתי. „כמו לא“ ומביא דוגמה מן מורה נבוכים. יש כבר אצל

ר"י אבן תיבון: בלתי מונעת (רקמה כא ש' 4), בלתי שרשיות (שם כה, ש' 4).

2,560. ערך בן. „בן גמל (חולין נט ע"א)“. יש להוסיף: הוא בן הגמל

(סה"ש לריב"ג, ערך כר). תרגומה של המלה נגיב, שמשמעותה: סוס מגוע טהור

1,572. ערך בעור. השמיט את המשמעות של לילה: ויש שמחסרים פעמים

רבות מלת הבעור... וזה בכמו אמרו אל בקצפך תוכיחני ובחמתך תיסרני,

והטעם: ואל בחמתך תיסרני (רקמה רע"ג, ש' 15, וע"ש בהערה 6), וענין המלות

האלה הרחקה ובעור (סה"ש לריב"ג ערך גרש).

2,575. ערך בעל. בעל דבר. השמיט המשמעות: הנוגע בדבר: התם

בעל דבר לא מהימן (גיטין ג ע"א).

2,576. ערך בעל בית. מביא דוגמאות רק מהמשנה. נמצא גם במקרא:

ונקרב בעל הבית אל האלהים (שמות כב ז).

בעמ' 118 הוסף:

1,269. ערך אקד, אפשר להוסיף: אמדוהו אומד הגמולה הזאת (הקד'

ספר הרקמה), ר"ל ששקלו „תרומה“, שהתיו בה נוספת, משקל „גמולה“ (ש"ב

יט לו), שהגמיל בה שרשיה. „אומד“ מקביל ל„תקדיר“ הערבי.

„ואילו“

למלה „ואילו“ — א' חרוקה ל' דגושה — שתי הוראות בלשוננו כיום. הוראתה העיקרית היא כהוראת המלה „לו“ היינו „אילו היה כך...“ כגון: „ואלו היה אלף שנה פעמיים וטובה לא ראה...“ קהלת ו' ו' וכן כרגיל „אילו“ בלבד, בלי ו' החיבור: „אילו היינו בסנהדרין לא נהרג אדם מעולם“ משנה, מכות א' י' זוהי אפוא מלת תנאי הבאה בראש משפט התנאי הבטל — היינו, התנאי שאינו מתקיים במציאות, כמו בדוגמאות שהובאו. לאמיתה אין המלה „אילו“ אלא צירוף של שתי המלים „אם-לא“ (ראה יחזקאל ג' ו'), או, בהשפעה ארמית, „אן (אין)-לא“, שהתכווצו לאחת בעקב נפילת הנו"ן (גזניוס-בוהל מהד' 17). ההוראה האמורה היא גם הקדומה, אולם בעברית החדשה שגורה המלה „ואילו“ גם בהוראה נוספת — כמלת נידוד, לדוגמה במשפט כעין זה: „כולם שכבו לישון, ואילו שמואל שקוע היה עדיין בלימודיו, ובהוראה זו היא באה בעיקר בצירוף ו' הניגוד, כגון: „ועמוס שני התפקידים הנ"ל... ישב וטען את המקלע, ואילו השבוי... לא נותר לו מקום אלא על הרצפה“ (ס' יזהר, סיפור חרבת חזעה עמ' 113). במשמעות הניגוד אין מלה זו מצויה, לא במקרא ולא בלשון המשנה, אלא חדריה לעברית מן הארמית התלמודית, כגון: „והא (=והלא) אילו ספק טומאה ברשות הרבים ספיקו טהור ואילו ספק מים מגולין אסורין“ חולין ט' ע"ב.

אך כיצד באה הוראת הניגוד ל„ואילו“, ואיך נסביר את הקשר בינה ובין ההוראה הקודמת, קשר, שוודאי אינו מקרי בלבד, נראה, אפוא, שהמשמעות השנייה הניגודית, אינה אלא התפתחות מן הראשונה, כלומר, היא אותה המלה „ואילו“ הפותחת את משפט התנאי הבטל, אולם בביטוי שהוא מיוחד להבעת הניגוד היא באה בשימוש אליפטי — מעין משפט חסר — שנוצר ע"י השמטת חלק מן המשפט שלאחריה, כך, לדוגמה, בביטוי „ואילו ראובן...“ היה עלינו לתשלים, לשם הבנת הדברים, כעין: „ואילו — דיברנו בנוגע ל — ראובן...“ כאן הושמטו אפוא הנושא והנשוא (דיברנו), ונשארו רק מלת התנאי (ואילו) והמושא — העקיף —, אלא שבהמשך ההתפתחות נתקבלה הוראה שגרתית,

1. במקורה אמנם הצורה היא „אילו“ בלי ו', גם במשמעות הניגודית, כפי שאפשר לראות מן הדוגמאות התלמודיות להלן.

2. בקהלת ד' י' „ואילו האחד שיפל וגו'“ — הניקוד המסורתי, של ה' ב„ואילו“, ברוב כת"י, הוא חולם (מלא) ולא שורק; ובהרבה כת"י אף מחולקת המלה: „ואילו“ (בחולם), וביאור המפרשים והמילונאים למן רש"י, ראב"ע ועד גזניוס-בוהל: ואין לו לאחד שיפול וכו', וכן גם בתרגומים, חוץ מן התרגום הארמי (כמובן!). וכך גם מסתבר שאין לקרוא בקהלת „ואילו“, במשמע: „ואולם“ (כדעת אבא בנודי-פארשטיין, „לשון המקרא או לשון חכמים“, חש"ב עמ' 82), הוראה מאוחרת שגם במשנה אינה מצויה.

3. כך הוא גם ביאור המדקדקים הערבים לקונסטרוקציה [א]... פ...

אידיומתית, מקוצרת יותר — אמנם חוץ שמירה על אופיו של המשפט החסר, כפי שנראה — באופן שאפשר להסביר פשוט את „ואילו“ ע״י, אבל בנוגע ל.../ באשר ל.../ או, (אבל) במקרה של.../ כגון בהבאה דלעיל „והא אילו ספק טומאה וכו׳“ — , והלא במקרה של ספק טומאה.../ „ ואילו ספק מים מגולין“... — , אבל במקרה של ספק מים.../ או, בפסקה התלמודית דלהלן: „דאילו רבי יהודה בסנהדרין גדולה הוא דלית ליה... ורבי יאשיה בשאר בידנא נמי לית ליה“ סנהדרין ג׳, ע״ב. כאן מתפרשת „(ד)אילו“ ע״י, (כי) באשר ל(רבי יהודה)./ וכן גם בשימוש חמורני, כמו בהבאה דלעיל „ואילו השבוי“... — , אבל באשר לשבוי.../ כך מתבאר גם העובדה ש„ואילו“ במשמעות הניגוד אינה באה, לא במקורות ולא בעברית החדשה, אלא לפני שם, או לפני מלת יחס וכו״ב, אבל לא לפני פועל. לא נוכל, למשל, לומר: „לא קראתי ספר ואילו כתבתי מכתב“ (משפט הצורם את האוזן). כי הביטוי עם „ואילו“ שומר על אופיו המקורי כמשפט תנאי חסר, שבו המלה שלאחריה משמשת כאמור כמושא (עקיף). תפקיד תחבירי שהפועל המסוים אינו יכול, כמובן, למלאותו.

זאת היא בעיקרה מטרתם המעשית של הדברים שנאמרו כאן — אגב הסברת הוראת הניגוד, הקשורה כפי שראינו בהוראת התנאי — לבאר משום מה אין „ואילו“ הניגודית באה לפני פועל, וגם כדאי להזכיר את עצם העובדה, מאחר שמצויים אנשי עט המשתמשים בה גם לפני הפועל המסוים. כך במאמר „הפסע בשלב עליה בתי״ב“, ב„ידיעות אחרונות“ מיום ג׳ בתשרי ש״ז, נאמר: „במשך אותה תקופה נגנב רכוש הנאמד... ואילו הוחזר רק רכוש בשווי...“ צריך היה לומר, בקירוב, כך: ואילו רכוש שהוחזר שוויו הגיע... כפי שבואר, וכן גם בספר בעל רמה מדעית, „דברי ימי הערבים (א״נ פולק, הוצ׳ מוסד ביאליק, תש״ו) עמ׳ 85, שורה 15: „...הממשלה הייתה חייבת בהפצת האיסלאם בין הערבים — — — , ואילו לא הייתה מוטלת עליה כל חובה לנהל תעמולה דתית בין הבלתי ערבים...“, במקום: ואילו חובה לנהל תעמולה דתית לא הייתה וכו׳.

מתוך שמירה על אופיה של „ואילו“ זו עלינו גם לדייק בביאורה. יש לפרש אותה, כאמור, אבל בניגע ל... באשר ל.../ או גם, בעוד אשר.../ במקום אשר, וכן בן־יהודה במילונו (כרך ראשון, עמ׳ 234, הוצ׳ „לעם“) וכן יאסטרוב במילון (באנגלית) לתרגומים, תלמוד בבלי וכו׳: (whereas + but if (considering)). אולם לא נוכל לבאר אותה ע״י „אבל“ בלבד — ראה במילונים של גור ואבן־שושן, ומכאן גם מעבר אל השימוש המוטעה בה בהוראת הניגוד אף לפני פועל.

דוד קליפפיש

מהנדס, הנדסה – אינג'נר, אינג'ניריות*

לראשונה מופיעה המלה „מהנדז (מהנדס)“ בספרותנו העתיקה במסכת בבא-בבא. וזה לשון הכתוב: „אמר רב יהודה אמר רב: אסור לאדם שישעה מדה חסרה או מדה יתרה בתוך ביתו... אמר רב פפא... לא אמרן אלא דלא מהנדזי (נ"א מהנדסי) אבל מהנדזי (נ"א מהנדסי) לית לן בה“. רשב"ם מפרש: „מהנדסי – הולכין ובאין ממונין של המלך לבדוק את המדות, ונ"א בלשוננו החדשה – מפקחים על מידות ומשקלות בשווקים.“

בספרות ימי הביניים ובספרות המאוחרת יותר נקבע פירוש ברור למלים הנדס, הנדס, הנדסה, הנדסי, מהנדס (הערך). הכוזרי, מורה נבוכים, הרקמה, העקרים, נחמד ונעים וכו'), והוא – מַדד, חכמת מידת השיעורים של הקו והשטח והגוף (גיאומטריה), מומחה למדידה (גיאומטר).

אין לחפש בשפתנו העתיקה מלה למושג שלא היה קיים בתקופה זו. בית הספר הראשון לאינג'נרים (École du Pont et Choussées) נוסד רק בשנת 1747 בפאריס ועם התפתחות הטכניקה וייסוד בתי-ספר טכניים בארצות שונות שבהם לימדו מקצועות שונים, נקבע גם בכל העולם שם כולל לגומרי בת"ס אלו, שם אשר לולא בין-לאומיותו אי-אפשר היה לבטאו במלה אחת ויחידה. באופן זה נקרא כיום בכל השפות אינג'נר – איש המסיים בתי-ספר טכני גבוה למקצועות-בניין, מים, דרכים, מסילות ברזל, גשרים, מְכָרוֹת, מכונות, אלקטרוטכניקה, כימיה וכו'. רק בזכות בין-לאומיותה של מלה זו אפשר לכלול בשם אחד – „אינג'נר“ – את כל המקצועות הנ"ל, אשר רבים ביניהם שונים בהחלט זה מזה. אין לומר, שמלה זו היא צרפתית או אנגלית או רוסית וכיו"ב, שכן היא נמצאת כבר בלקסיקון הבין-לאומי ביחד עם המלים: מתימטיקה, פיסיקה, כימיה, טכניקה, אוניברסיטה (ואף „ארכיטקט“ שנתקבלה במקום „ארכיכל“) וכו'.

המלה „מהנדס“ במובנה החדש היכנסה לשפה העברית בתחילת המאה העשרים בארץ, כאשר השתדלו להימנע ככל האפשר ממלים שנחשבו כלועזיות, בעוד שראשוני האינג'נירים בארץ הופיעו בעיקר כמוֹדֵדִים. כאן נשמר מובנה הנכון של המלה בספרות העברית (הנדסה – גיאומטריה, מדידה).

יש טוענים, שהיות שהמלה „מהנדס“ כבר נכנסה לשימוש, יש לשמור עליה, ושהמלה היא עברית. אולם באמת מוצאה פריסי-הודי, ומה שייכות יש להנדסה אל הכימיה או המכונאות וכדו' ? בתקופתנו, תקופת תחיית הלשון, נשמעות הרבה מלים בשימושים בלתי-מתאימים גם במקרים שהן עבריות לחלוטין (לדוגמה, „מָטָט“ לצמנט, בעוד ששני הדברים שונים לגמרי). הרבה ממלים אלו נעזבו והוחלפו במלים אחרות ורבות עוד יוחלפו, כל שכן, במלה שלפנינו, שמקורה אינו עברי והיא קשורה במושג אחר (מדידה) בכל ספרותנו בעבר ובהווה. ברור אפוא, שבמלה „הנדסה“ יש להשתמש רק לגיאומטריה, ב„מהנדס“ – למודד, גיאומטר, – ולהשאיר בשימוש את המלים „אינג'נר“, „אינג'ניריות“ למושגים המקובלים בכל השפות ובכל ארצות תבל.

פרופ' ש' אַטִינְגֶן (הטכניון העברי, חיפה)

(*) [בוועדה המרכזית למונחי הטכניקה נידונה שאלת התארים מתנדס – אינג'נר, והיא תובא להכרעה בוועד הלשון. אנו נותנים מקום לפרסום דעות בעניין זה, כפי שהושמעו בדיוני הוועדה.]

מרזב, מזחילה, צינור-גשם (גשמה)

ד"ר א' לוי ממכון התקנים הישראלי (תל-אביב) העמידני על טעות. שנפלה ברשימת מונחי התברואה, שנדפסה ב"לשונונו" יז, עמ' 181, ובה נאמר:

conductor, eaves-gutter מְרֹזֵב

leader, down-spout צְנוּר־גֶּשֶׁם, גֶּשֶׁמָה

לעומת זאת נקבע ברשימת מונחי הארכיאולוגיה ("לשונונו" יא, עמ' 320):

gutter (on roof) מְזַחֵלָה

gouttière, chéneau

Dachrinne

waterspout, *acroterium* מְרֹזֵב (ובשימוש מודרני: צינור

gargouille, acrotère המרזב, הוא הצינור שדרכו יורדים

Wasserspeier, Akroterion מי הגשמים מן הגג לאדמה)

מן המילונים התלמודיים ומן המקורות נראה, שכוונה היא הקביעה ברשימת מונחי הארכיאולוגיה. ברטנורה (ב"ב ג ו'): "מרזב — צינור קטן שנותנים אותו בסוף צינור הגדול ההולך על פני הגג". ורשב"ם (ב"ב נח ע"ב): "המרזב — צינור קטן ורגילין לתלותו לסוף צינור גדול ההולך על פני כל הגג ורגילין להפכו לכל ראש שירצו ומרחיק קילוח מים מן הכותל..."

ברור אפוא, שאמנם יש הבדל בין המרזב שהוא ובין המרזב שלנו, אבל שניהם צינורות המורידים את המים מן הגג אל האדמה.

"מזחילה" מפרש ברטנורה (שם): "צינור גדול המחזיק לאורך כל הגג", וכך גם ברשב"ם בגמרא שם.

לפי כל האמור יש לתקן במונחי התברואה "מְזַחֵלָה" במקום "מרזב". "צינור-גשם, גשמה" יש לקיים כדי להבחין בין "מרזב" (*acroterium*) ובין הצינור המודרני; ואפשר להשתמש ב"צינור-מרזב".

אגב, נראה שגם ה"מרזב" הקדום לא היה צינור סגור, אלא הייתה לו צורת שוקת, שהרי נאמר (בר"ר סח), שיעקב עשה את האבנים כמין מרזב ונתנן תחת ראשו, וכן במס' יבמות (ע"ב) "כמרזב" — פירש"י: "שנחקק כסילון ויש לו דפנות מב' צדדים". וראה בן-יהודה ויאסטרוב.

עלי איתן

מפעולות ועד הלשון

מונחי פסיכולוגיה

(רשימה ח')

מונחי הפסיכולוגיה של הילד, הבאים להלן בפרק י"ג, חוברו ע"י הוועדה למונחי הפסיכולוגיה בירושלים על יסוד רשימת מונחים לוועזימם, שהציע חבר הוועדה ד"ר אורמיאן והשלימה חברי הוועדה ד"ר מרצבך וד"ר קפלן. מונחי הפסיכופאתולוגיה שבפרק י"ד חוברו על יסוד רשימותיהם הלוועזיות של ד"ר מרצבך וד"ר קפלן והושלמו ע"י ד"ר שלזינגר. עיבוד הפרקים האלה נמשך ממרחשוון תשי"א עד סיוון תשי"ב, בשלוש קריאות בשש עשרה ישיבות, שבהן השתתפו חברי הוועדה הא' ד"ר ח' אורמיאן, ד"ר מ' ברכיהו, ד"ר צ' וויסלבסקי (יו"ר), ד"ר א"ח מרצבך, ד"ר א' פורת, ד"ר ג' קפלן, ד"ר פ' שלזינגר ומ' מדין כמזכיר.

בין הקריאה השנייה לשלישית נשלח החומר (במרחשוון תשי"ב) לעיון לחברי ועד הלשון ולאנשי המקצוע, ובקריאה השלישית עיינה הוועדה בהערותיהם של הא' אינג' ש' אירמאי, ד"ר ע' איתן, ד"ר ז' בן-חיים, א' דויטשר, ש' ייבין וד"ר י' לוי. חבר הוועדה ד"ר אורמיאן והמזכיר המדעי של ועד הלשון בתל-אביב ד"ר איתן סייעו בהשלמתו ובבדיקתו של כל החלק הלוועזי של הרשימה. בהשלמת החלק הצרפתי סייעו אף ד"ר י' לוי (ת"א) והגב' ר' דויטשר (ירושלים). ובהשלמת החלק הגרמני — חבר הוועדה ד"ר שלזינגר. לכולם, ובייחוד לד"ר אורמיאן, שהשתתף בפועל בהכנת הרשימה לפרסום, נתונה תודת הוועדה על עזרתם החשובה.

יג. הפסיכולוגיה של גיל הילדות

reality testing	בחינת הממש	1. מנחים כלליים
		culture-epochs theory תורת שצבי
		théorie des époques de culture תמרביות
habit formation	הרגלה	Kulturstufentheorie
formation d'habitude		
Gewöhnung		child rearing גדול כנים
habit training, toilet training	הרגלה	action d'élever des enfants
entraînement à la propreté	הנקיות	Kindererziehung
Gewöhnung an Reinlichkeit		morale מורל
bladder training	הרגלה לעצירת השתן	morale
rétenion d'urine	הרגלת השתפוחית	Moral
Gewöhnung an die Beherrschung der Blase		testing out מטה
bowel training	הרגלה לעצירת הצואה	épreuve
rétenion de selle	הרגלת המעים	Probe
Gewöhnung an die Beherrschung des Darms		to test out נטה
		mettre à l'épreuve, faire l'épreuve de
		auf die Probe stellen

infant bébé, nourrisson Säugling	תינוק	scheme schéma Schema	סכימה
infancy enfance Säuglingsalter	ינקות		2. שְׁלֵבֵי הַהִתְפַּתְחוּת
child enfant Kind	יָלֵד	growth croissance Wachstum	גְּדִילָה
childhood enfance Kindheit	יָלְדוּת	development développement Entwicklung	הִתְפַּתְחוּת
preschool child enfant préscolaire Vorschulkind	פְּעוּט (ר' פְּעוּטוֹת)	development psychology psychologie développementel Entwicklungspsychologie	פְּסִיכוֹלוֹגִיָּת הִתְפַּתְחוּת
phase of obstinacy phase d'obstination Trotz-Phase	תְּקוּפַת הַמָּרִי	evolution évolution Evolution	הַשְׁתַּמְשָׁלוּת
early childhood enfance première frühe Kindheit	רֵאשִׁית הַיָּלְדוּת	phase, stage phase Phase, Stufe, Stadium	שְׁלֵב (ר' שְׁלֵבִים)
latency period période de latence Latenzperiode	תְּקוּפַת הַחֲבִיץ	precocious précoce frühzeitig entwickelt	בְּכִיר
later childhood enfance tardive späte Kindheit	אַחֲרִית הַיָּלְדוּת	immaturity immaturité Unreife	לֹא-בְשָׁלוּת, בְּסָרוֹת
hobble-de-hoy	פְּרָחָה	prematurity, early maturity prématurité Frühreife	בְּשִׁיָּה לְמִנִּי וּמִנָּה
Flegel flapper Backfisch	בְּחֵר	premature (child) (enfant) prémature frühreif(es Kind)	פָּג
negativistic phase phase de négation negative Phase	שְׁלֵב הָאִיוִן, — הַשְׁלִילָנוּת	prenatal period période prénatale pränatales Stadium	תְּקוּפַת הָעֲבָרוֹת
prepuberty prépuberté Vorpubertät	עֲרֵב-בְּגִירָה	embryo embryon Embryo	עֲבָר
(physiological) puberty puberté Pubertät	בְּגִירָה	foetus foetus Foetus	עֲבָר
pubescent pubescent (-te) Pubertierender (-de)	מִתְבַּגֵּר (ת) (הַכוּנָה בְּעִקֵּר לְהַבְגִּירוֹת גּוֹסֵנִית)	newborn nouveau-né Neugeborenes	יֶלֶד

alternate sampling method (או: דרך מתודת דגימת-סרוגין)	adolescent (לפי שימוש המונח באנגלית); עָלָם (עֲלָמָה) adolescent (-te) (לפי שימוש המונח בגרמנית) Adoleszent	מתבגר(ת)
time sampling method (או: מתודת דגימה בזמן)	pubertas praecox puberté précoce vorzeitige Pubertät	בגירה מקדמת
biographical method (או: מתודת ביוגרפית) méthode biographique biographische Methode	delayed puberty puberté tardive verzögerte Pubertät	בגירה מאחרת
to record enregistrer eintragen, registrieren	(psychological) adolescence adolescence ; (לפי שימוש המונח באנגלית) Adoleszenz (לפי שימוש המונח בגרמנית)	התבגרות
cumulative record enregistrement cumulatif Sammelliste, Sammelregister	primitive puberty puberté primitive primitive Pubertät	התבגרות פרימיטיבית
personality inventory inventaire de personnalité Persönlichkeitinventar	culture puberty Kulturpubertät	התבגרות (ש) בנִי-תרבות
to screen trier (durch)sieben	prolonged adolescence adolescence prolongée gestreckte Pubertät	התבגרות מארכת
screening triage Siebung	youth jeunesse Jugend	נעורים
attainment test test d'accomplissement Leistungsexperiment	3. דרכי חקירה	
situational analysis, — test Situationsanalyse	procedure procédé Prozedur, Verfahren	נהל
diary journal (intime) Tagebuch	prediction prédiction Vorhersage	חזוי
projection projection Projektion	cross-sectional method (או: מתודת) méthode de coupe transversale Querschnittmethode	החֶתֶךְ הֶחֱבִי
projective technique technique projective	longitudinal (sectional) method (או: מתודת) méthode de coupe longitudinale Längsschnittmethode	הֶחֶתֶךְ הֶחֱרָכִי
non projective technique טכניקה לא-הטלית	behaviour sampling method (או: מתודת) דגימה בהתנהגות	

oversolicitousness	דאגת-יותר	rating 'scale	סלם הערכה
sollicitude exagérée		échelle d'évaluation	
übermässige Besorgnis		Schätzungsskala	
overauthority	סמכות-יותר	one way (vision) screen	מחצה שקופה-אטומה
autorité exagérée		écran opaque-transparent	
übermässige Autorität			
(parent-child) antagonism	נגדנות (אבות ויבנים)	control group	קבוצת בקרה
antagonisme (parents-enfants)		groupe contrôle	
Antagonismus (zwischen Eltern u. Kindern)		Kontrollgruppe	
rejection	דחייה	paired control groups	קבוצות בקרה זוגיות
réjection		groupes de contrôle couplés	
Zurückweisung		paarweise Kontrollgruppen	
neglected child	ילד מזנח	4. המשפחה ועמדות ההורים	
enfant négligé		parental attitudes	עמדות ההורים
vernachlässigtes Kind		attitudes des parents	
rejected child	ילד דחוי	Einstellung—, Haltung der Eltern	
enfant rejeté		to approve	הסכים, חיב
zurückgewiesenes Kind		approuver, agréer	
parental incompatibility	חסר התאם	billigen	
incompatibilité des parents	בין ההורים	approval	הסכמה, חיוב
Inkompatibilität der Eltern		approbation	
parental disharmony	חסר הרמוניה (או: חסר תאם)	Billigung	
désharmonie entre parents	חסר תאם בין ההורים	to accept	רצה ב-
Elterndisharmonie			
broken home	משפחה הרוסה	sibling rivalry	תחרות אחים
foyer brisé		rivalité fraternelle	
gestörte Familie		Geschwisterrivalität	
	5. קשון	overaffection	חבת-יותר
screeching	צריקה	affection exagérée	
cri perçant		übermässige Zuneigung	
Schreien		underaffection	חבת-חסר
gagging	געיג	manque d'affection	
		mangelnde Zuneigung	
		overprotection	חסוי-יותר
		protection exagérée	
		übermässige Beschützung	
babbling	למלום	overindulgence	סתתנות-יותר
babillage		indulgence exagérée	
Plappern		übermässige Nachsicht	
mumbling	מלמול	overanxiety	חרדת-יותר
lallation		anxiété exagérée	
Lallen		übermässige Ängstlichkeit	

left-handed gaucher linkshändig	אטר	speaking le parler Sprechen	דבור
scribbling griffonnage Kritzeln	שךבוט	speech Sprache	דבר
doodling	תותו	articulation articulation Artikulation	חתוף הדבור
drawing dessin Zeichnen	צור	vocalization vocalisation Vokalisation	הגית התנועות
painting peinture Malen	צור (במצבוע)	communication communication Kommunikation	התחברות
finger painting peinture au doigt Fingerzeichnen	צור באצבעות	one-word-phrase un-mot phrase Ein-Wort-Satz	משפט בן-מלה
physioplactic drawing dessin physioplastique physioplastisches Zeichnen	צור לפי המוחש	bilingualism bilinguisme Zweisprachigkeit	דו-לשוניות
ideoplactic drawing dessin idéoplastique ideoplastisches Zeichnen	צור לפי הדמיון	6. צור וכתבה	
7. משחק		writing écriture Schreiben	כתיבה
play jeu Spiel	משחק	handedness, dextrality manualité, dextralité Händigkeit	ידיות
game jeu Spiel	משחק	ambidexterity ambidextérité, bilateralité Doppelhändigkeit	דו-ידיות
toy jouet, joujou Spielzeug	צעצוע	ambidexter ambidextre doppelhändig	דו-ידי
imitation play jeu d'imitation Nachahmungsspiel	משחק חקי	right-handedness, dextrality droiterie Rechtshändigkeit	ימיניות
make believe play jeu d'illusion, — de fiction Illusionsspiel, Fiktionsspiel	משחק-באלי	right-handed droitier rechtshändig	ימיני
team play jeu de bande Gruppenspiel	משחק-צוות	left-handedness, sinistrality gaucherie, sinistralité Linkshändigkeit	אטרות

ambivalence	דו-ערכיות	to pretend	משחק (משחק -) כאילו
ambivalence		prétendre	
Ambivalenz		„als ob“ spielen	
omnipotence	יכולת-כל	role playing	משחק תפקיד
omnipotence		jeu de rôle	
Allmacht		Rollenspiel	
assertive	דעמן	functional play	משחק תפקוד
		jeu fonctionnel	
rechthaberisch		Funktionsspiel	
assertiveness	דעמנות	constructive play	משחק בניה
		jeu de construction	
Rechthaberei		Konstruktionsspiel	
repetition compulsion	טורדנות החזרה	theory of surplus energy	תורת ערך-מזן
contrainte de répétition		théorie de surplus d'énergie	
Wiederholungszwang		Energie-Überschuss-Theorie	
crush	נלהבות	relaxation theory	תורת הנפח
engouement		théorie relâchement	
Schwärmerei, Schwarm		Erholungstheorie	
hostility	איבה	preparation theory	תורת ההכנה
hostilité		théorie de l'exercice préparatoire	
Feindseligkeit		Vorübungstheorie	
worship	הערצה	recapitulation theory	תורת השנאי
adoration		théorie de récapitulation	
Vergötterung		Rekapitulationstheorie	
motility	ניעות	play therapy	רפוי דרך משחק
motilité		thérapie par le jeu	
Beweglichkeit		Spieltherapie	
			8. שונות
phantasy-lying	בדוי שבדמיון	syncretism	סקנקרטיוניזם
fabulation		synchrétisme, globalisation	
Phantasieflüge		Synkretismus	
to withdraw	פרוש	egocentricism	אגוצנטריזם
se retirer		égocentrisme	
sich zurückziehen		Egozentrismus	
gang	כנוסיה	ambivalent	דו-ערכי
bande		ambivalent	
Bande		ambivalent	

יד. הפסיכופאטולוגיה של גיל הילדות

סימן קצות	מנחים בלתיים	1.
stigma stigmaté Stigma	<i>pavor nocturnus</i>	בעיות לילה
voyeurism voyeurisme Voyeurismus	night terror	אימי לילה
anorexia anorexie Essunlust	nächtliches Aufschrecken night mare cauchemare Alp	חלום רע
blasé blasé blasiert	kleptomania kleptomanie Stehlwang, Kleptomanie	בזמזם הגנבה, קלפטומניה
listless apathique lustlos	habit spasms convulsions Krämpfe	עצבתנות
irritable irritable reizbar	tic tic Tick	טיק
fidgety fébrile rapplig	moral insanity	טרופ מוסרי
to fidget être fébrile zappeln	exceptional children enfants exceptionels aussergewöhnliche Kinder	ילדים חריגים
inhibited inhibé gehemmt	atypical children enfants atypiques untypische Kinder	ילדים לא-טפוסיים
adequacy suffisance Adäquatheit	play deficit déficit de jeu Spieldefizit	גרעון במשחק
inadequacy insuffisance Unadäquatheit	character disorder désordre de caractère Charakterstörung	הפרע האפי
excitable excitable erregbar	hospitalism hospitalisme Hospitalismus	דכאון בית-חולים
deprived (of love) manquant, privé (d'amour)	psychopath psychopathe Psychopath.	פסיכופת

naughtiness espièglerie Ungezogenheit, Unartigkeit	שֹׁבָבוּת	infantilism infantilisme Infantilismus	אִנְפָּנְטִילִיזְמוֹת
showing off parade Grosstuererei	רִבְרִבְנוּת	infantile infantile infantil	אִנְפָּנְטִילִי
to show off parader sich gross tun	הִתְרַבֵּב	retardation retardement Verzögerung	פְּגִיר
to peep	סָקַר עֵין	clumsy maladroit	דְּבִי
gucken		plump	
peeping	סָקַר עֵין	clumsiness maladress	דְּבִיּוֹת
Gucken		Plumpheit	
<i>coprophilia</i>	תַּאֲוַת צוֹאָה	reading disability déficiency de lecture Leseunfähigkeit	קְוֵת הַקְּרִיָּאָה
<i>coprophagia</i>	אֲכִילַת צוֹאָה	split laterality	שְׂכוֹל הַהִתְכַּוְּנוּת
<i>coprolalia</i>	נְבוּלָה פֶּה (חוֹלָנִי)	lisp zézayement Lispeln	סְבִלּוֹת
breath holding	עֲצִירַת הַנְּשִׁימָה	stuttering bégaiement Stottern	גְּמְגוּם, עֲלָגוֹת
Anhalten des Atems		stammering bégaiement Stammeln	גְּמְגוּם, עֲלָגוֹת
disobedient désobéissant trotzig	מִמְרָה	mirror writing écriture en miroir Spiegelschrift	כְּתִיבַת מִרְאָה
disobedience désobéissance Trotz	קְרִי		
problem behaviour, התנהגות פְּרֹבְלֵמָתִית, conduite problématique — מִקְשָׁה problematisches Verhalten			
behaviour problems, בְּעִיּוֹת הַהִתְנַהֲגוּת, problèmes de conduite קְשֵׁי הַהִתְנַהֲגוּת Verhaltensprobleme			2. הַהִתְנַהֲגוּת שֶׁלֹּא כְּתִיקָה
incontinence incontinence Hemmungslosigkeit	אִי-הִתְאָפְקוֹת	<i>temper tantrum</i>	הַתְּעַצְשׁוֹת
exhibitionism exhibitionisme Exhibitionismus	הִתְעַרְטֻלוּת	bully bravache Zänker	מִצִּיק, קוֹטְרָן

head-banging, head-knocking	הִטְחַת הָרֹאשׁ	truancy	הַשְׁתַּמְטוֹת (מִן הַשְּׁעוּרִים)
Kopfaufschlagen		(Schul)schwänzen	
lip-biting	נִשְׁכַּת הַשִּׁפְתִּים	teasing	סְנִיטָה
Lippenbeissen		Necken	
nose-picking	הִטוּט בָּאָף	destructiveness	הַקְסָנוֹת
Nasenbohren		destructivité	
nail-biting	בְּסִיסַת הַצִּפְרָנִים	Destructivität	
onychophagie		undesirable habits	הַרְגָלִים לֹא-רְצוּיִים
Nägelkauen		habitudes indésirables	
nail-tearing	מְלִיקַת הַצִּפְרָנִים	unerwünschte Gewohnheiten	
		pica	עוֹת הַמַּאֲבֹן
		pica	
		Pica	
finger-sucking	מְצִיצַת אֶצְבַּע	head rolling	גִּלְגוּל הָרֹאשׁ
Fingerlutschen			

נ"ה טורסיני

נפתולי אלהים

את דברי רחל בכראשית ל' ח "נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי גם יכלתי", הבאים לבאר את שם בנה נפתלי, רגילים אנו להבין אך בקירוב לפי עניין הכתוב, אבל פירושו המדויק של הביטוי אינו ידוע. ובהערתי לערך פתל במילון בן-יהודה, עמ' 5327, שנכתבה בשנת תש"ב, הבאתי כדברים האלה: 1 "הצירוף נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי גם יכלתי לא בא במקרא אלא לשם ביאור השם נפתלי, והואיל ואין עדות אחרת לשימוש, התלבטו בו תרגומים ופרשנים ומצאו לו אך פירוש בקירוב לפי צורך העניין, השבעים תרגמו: *καὶ συνανεστράφη τῇ ἀδελφῇ μου ὁ Θεός, καὶ συνεβλήτο μοι* כלו' פתלני (שְׁנַנְנִי) 2 אלהים ושבתי להיות יחד עם אחותי; וולג': *comparavit me deus cum sorore mea*, כלו' השונני האל עם אחותי; הסורי: בעית כן מריא ואחכשפת עם אחתי, כלו' ביקשתי מאלוהים והתהננתי עם אחותי, ומעין זה ת"א: קביל ה' בעותי באתחננתי בצלותי חמידת דיוי לי ולד כאחתי, ע"כ. ואמנם בערבית משמש פועל זה, בצירוף אנפתל ען אל-צלאת, *انفتل عن الصلاة*, אדרבה, במשמ' סיים תפילתו, חדל מהתפלל. וריב"ג וראב"ע פירשו בעניין מריבה והיאבקות. ריב"ג: מריבה גדולה, ובעבור גדלה יחס אותה אל האלהים; ראב"ע: כאדם שיאבק עם אחר ויפתל לנצח אותו כדי להפיכו, וכן תתפל (ש"ב כז) ע"כ, וכן נראה קרוב לעניין, ומלת יכלתי מורה על כך. ורש"י מביא כמה דעות: מנחם בן סרוק פירשו במחברת צמיד פתיל, חיבורים מאת המקום נחברתי עם אחותי לזכות לבנים, ואני מפרש לשון עקש ופתלתול, נתעקשתי והפצתתי פצירות ונפתולים הרבה למקום להיות שוה לאחותי, גם יכלתי, הסכים על ידי, ואונקלוס תרגם לשון תפלה, כלו' נפתולי אלהים נפתלתי, נתפללתי בקשות החביבות לפניו, נתקבלתי ונעתרתי כאחותי. נפתלתי, נתקבלה תפילתי, ומדרשי אגדה יש רבים בלשון נוטריקין, ע"כ. ורד"ק (סה"ש, פתל): נתהפכתי ונשתדלתי עם אחותי לנצחה גם יכולתי, וסמך נפתולי אל מלת אלהים לגדול הנפתולים ופצמם, על דרך מאפליה, שלהבתי, עיר גדולה לאלהים, בהררי אל וכו' ; פתיל הנערת, פתיל תכלת, חוט כפול ושזור וכו' ויש מפרשים מזה נפתולי אלהים נפתלתי, כלומר נתחזקתי עם אחותי כי החוט כשיכפל ויהיה שזור הוא יותר חזק, ע"כ. וצורת שם הפועל נפתולי, הבלתי שכיחה, באה

1. בהעתקת הדברים כאן שיניתי את כתיב המלים, שנכתבו שם לפי הנוהג שנהג בו בן יהודה, וסידרתיו על פי כללי הכתיב של ועד הלשון.
2. אפשר שאין כאן תרגום מילולי, והכוונה רק: צירפני והשוני, כמו בתרגום הלטיני.

לבאר את השם נפתלי, כדגמת נשני (במקום נשני או השני) לביאור השם מנשה.

אך כמה שנים אחרי שכתבתי את הדברים האלה הכרתי, כי מלבד הצירוף העברי „נפתולי אלהים נפתלתי” בא ביטוי מקביל לו בארמית, בין במקרא ובין בכזובות הארמיות של יהודי מצרים ב.ב. כוונתי (עי' כעת בדבריי במילון בן-יהודה בערך שדר, עמ' 6919 ובהערתי שם) לדניאל ו', טו: „אדין מלכא כדי מלתא (על הסכנה הנשקפת לדניאל) שמע שגיא באש עלוהי ועל דניאל שם בל לשיזבוהה ועד מעלי שמשא הוא משתדר להצלוחה”; וכן לנאמר בתעודות יב (הוצ' קאוליי מס' 438 וכו'): „על אחרן צחא וחור עלימי ענני אשתדרו עם וידרג וחרנופי בטלל אלה שמיא עד שובוני”. כי כאן משמש הפועל הארמי אשתדר (שממנו גם בעברית של החכמים „השתדר לעשות”, ואך אח”כ במבטא מרושל „השתדל לעשות”), בפרט בצירוף המלא של הכתובת, ממש כמו בצירוף העברי „נפתולי אלהים נפתלתי”, כלשון מאמץ המתקיים לפני האלוהים, בצלו אלוהי השמים, והרי אין „שדר” הארמי אלא „שור” בעברית,² ועיקר הפועל „השתדר” הוא „השתור” כלשון שזירה בחוטים, בחבלים ובפתילים, ומכאן שצדקו אלה מהמפרשים, שראו בצירוף „נפתולי אלהים נפתלתי” לשון פתילים שזורים, כשם שרד”ק, למשל, משתמש בדשון שזירה ממש בביאור הצירוף, אין ספק אפוא, שבאיזה אופן כוונת הביטוי להשתזרות, להתקשרות בפתילים וחבלים ממש, והשתזרות זו נעשתה בטכס דתי בצל האלהות, ב„נפתולי אלהים” ממש.

מהי השתזרות זו בעיקר, לא ידעתי, גם כשכתבתי את הערתי זו שבכרך י”ד של מילון בן-יהודה, ואך בהשערה חשבתי על קשירת האדם בחבלים במקדש עד שתבוא לו השראה אלוהית בחזון הלילה, ואולם פתרונה הסופי, לדעתי, של הבעיה מתגלה לנו כעת על פי עובדות נוספות.

במאמר מאלף בכרך XXIII חלק א', עמ' 131 וכו' של השנתון של בית המדרש לחכמת ישראל בסינסיטי (HUCA) פירסם כורש ה' גורדון תעודה מעניינת מן העיר נוזי (היא Kerkuk בבבל) מאמצע האלף השני לפני ספירת העמים, על משפט בבית דין, שנחרץ על ידי היאבקות (לדעת גורדון belt-wrestling, היאבקות חגורות)³ של היריבים, חגורים חגורה, לפני האלוהים. למאמר מצורפים כמה ציורים של גיבורים נאבקים חגורי חגורות מימי הקדם, מבבל, ממצרים ומיוון, ואחת התמונות מובאת גם כאן.

1. תרגומו של קאוליי *with the help of the god of heaven* אינו מדויק, ולכן

בכתובת בהיסטון במקום זה באכדית בכמה מקומות *ina silli*, בצל, ועיי' על כך בהמשך.

2. כידוע בא במקורות קדומים גם במקום (חוט) השדרה, שמבטאו כבארמית: שזר, ואין

לערבב מלה זו עם שדרות שבלשון המקרא.

3. ואולם ראה על כך בהמשך.

מאבק גיבורים חגורים מבני חסן במצרים מראשית האלף השני לפה"ס.
 (נדפס באדיבות החברה Egypt Exploration Society בלונדון).

ואביא כאן את לשון התעודה במקור ובתרגום עברי. בפרטים, וגם
 בפרטים חשובים לעניין, שנאלצתי לסטות בהם מפירושו של גורדון, ניתן לכך
 נימוק בהמשך.

גורפוז בן חיבילשוח	mgur-pa-za-ah mâr mhi-bi-il-shu-uh	(1)
את מתישוב בן חיבילשוח	it-ti mma-at-te-shub KI-MIN ¹	(2)
בדין אל פני הדיינים	i-na di-ni a-na pa-ni dayyân[i mesh]	(3)
עלו, כה אמר גורפוז:	i-te-lu-ma um-ma mgur-p[a]-za-[a]h-[m]a	(4)
את אשתי מתישוב הכה	ashshati-ia mma-at-te-shub i[m]-ta-ha-as-mi	(5)

1. סימן כפול בכתב יתדות, שפירושו ditto, אוהו דבר, ושכוונתו כאן: גם הוא בנו של
 חיבילשוח, והוא אחיו של גורפוז.

- (6) ואת ידו החזיק (בה)² ù qà-ti-shù hu-shu-um-ma epush ù
והדיינים את מתישוב dayyânù mesh mma-at-te-shub
- (7) שאלו, וכה הוא אמר ish-ta-lu-ush ù um-ma shu-ù-ma
- (8) (כי) את אשתו של גורפוח ashshat-zu sha mgur-pa-za-ah la i[r-t]a-pi-is
לא הכה³ ואת ידו לא ù qà-ti-shù hu-shu-um-ma la epush
החזיק (בה).⁴
- (9) והדיינים אל גורפוח ù dayyânù mesh a-na mgur[pa-za-jah]
- (10) דיברו: לך, ו- iq-ta-bu-ù a-lik-m[i²⁵ ù]
- (11) מתישוב את האלוהים יקרא. mma-at-te-shub i-lâni mesh i-shi-ish-mi
- (12) אימתי שגורפוח im-ma-ti-e-me mgur-pa-za-ah
- (13) אל האלוהים ילך, או a-na i-lâni mesh i-la(!)-ak-mi ù
- (14) מתישוב את גורפוח mma-at-te-shub mgur-pa-za-ah
- (15) יאחו ואת חגורתו is-sa-bat-mi ù qà-an-na-shu
- (16) בחגורתו יס- i-na qà-an-ni-shu he-esh-mu-um-ma
- (17) זק, ובדין i-pu-ush ù i-na di-ni
- (18) גורפוח גבר (יכול). mgur-pa-za-ah il-te-e-ma
- (19) והדיינים את מתישוב ù dayyânù mesh mma-at-te-shub
- (20) לשור אחד לגורפוח a-na l alpi a-na mgur-pa-za-ah
- (21) אל חגורתו דנו אותו. a-na qà-an-ni-shu it-ta-du-ush

לפרטי הקריאה והפירוש יש להעיר כדברים האלה:

את המלים ù qà-ti-shu hu-shu-um-ma epush 6 מתרגם גורדון:
and injured her hand, ופצע את ידה, וכן את המאמר השלילי בתשובת
מתישוב בשורה 8: ù qà-ti-shu hu-shu-um-ma la epush nor did I injure her: hand.
ולא פצעתי את ידה; ואמנם א) לאו דווקא מן הנמנע הוא שתבוא במקום
בודד בלשון התעודות האלה צורת הזכר qâtishu, ידו, במקום qâtisha, ידה,
בכינוי הנקבה; אבל כאן, במקום שאותה צורה בזכר חוזרת פעמיים, ואין
העניין דורש זאת כל עיקר, שיוזכר כי פצע אותה ביד ולא ברגל דווקא, אין
כל סיבה לסטות מן הפירוש הטבעי: את ידו עשה hushumma. (ב) את המלה
hushumma רואה גורדון כשאלה מחורית, ואת הצירוף כולו הוא מבין כלשון
פציעה; אבל ממש כאותו צירוף בא גם בשורות 15-16 he-esh-mu-um-ma
i-pu-ush (עי' מיד), ואילו שם מתרגם גורדון: (את חגורתו מחגורת אחיו)
he will (try to) wrest away, ינסה לשמוט בהיאבקות; ואולם ברור, שלפנינו
בעיקר אותו צירוף, בהוראה כזאת ההולמת (אולי בשינוי גיוון קל) את שני

1. מלה זו epush כתובה בטעות הכותב או המעתיק (כדברי גורדון), אחר שורה 6, אבל מקומה כאן. גורדון בוחר בבנין אפתעל אבל לפי שורה 17 יש לבארם בבנין קל.
2. גורדון: ואת ידה פצע, עי' בביאור.
3. ג' בגוף ראשון: לא הכיתי אבל irtapis היא צורת הנסתר.
4. ג': ואח ידה לא ספצתי, עי' בביאור.
5. ג' משלים: ana, אָל.

המקומות יחד. וטבעי הוא לחשוב כאן וכאן על לשון חוזק וחיוזוק, ולמעשה זאת היא אף ההוראה שהמלה *hishim* באה בה בחורית: חזק. ¹ ההוראה הברורה במקום הראשון היא: את אשתי הכה ואת ידו החזיק בה, כביטוי המלא שבבראשית כא, יא: "קומי שאי את הנער והחזיקי את ידך בו", וכידוע אין "החזיק בדבר" במשמעות אחז בעברית אלא קיצור מצירוף מלא זה שכנגדוגכ בערבית *سَدَّ يده عليه*, *שَدَّ يَدَهُ عَلَيْهِ*, החזיק ידו בו, וביטוי זה הוא שחוזר בתשובת מתישוב, המנוסחת בדיבור עקיף, בגוף שלישי (*irtapis*), ולא בדיבור ישיר (כדעת גורדון) בגוף ראשון (שהיה צריך להיות *artapis*): (כי) את אשתו לא הכה ואת ידו לא החזיק בה, ואמנם אפשר שאין החזיק את ידו באישה אלא לשון נקייה במשמעות: עינה, אנס אותה. ומעין זה הפירוש במקום האחרון, שמדובר בו על החגורה: ואת חגורתו (*qannashu*) בחגורתו (של אחיו) חזקה (*heshmumma*) עשה, אלא שכאן הכוונה הברורה היא לקשרה: קשר בחוזה, כמו *to make fast* בלועזית, והבדל זה הוא המתבטא בהבדל התנועות שבמלים *hushumma heshmumma*.

ובין שנראה מלה זו כשאולה מחורית או כמקורית בלשונות השמיות, כאותה מלה, בהבדל פוניטי קל, בצורה, חסן, באה בשימוש דומה בתעודה ארמית – שאמנם חסרה בסופה – שכל חוכנה מקביל לתעודה שלפנינו, בפפירוס מס' 7 מתעודות יב לפי הוצאת קאולי, שזה לשונה:

ב'18² לפאפי שנת 4 ארתחששש מלכנא] ביב
בירתא אמר מלכיה בר ישיביה ארמי מהחסן ביב
ב]ירתא לדגל נבוכדנרי לפר] פרן [בר ארהפ] רן לדגל
נבוןכדרי לא]מר [א]נת קרנית עלי] בנפא [לכ³ עלת בביתי
בחסן וכחשת לאנתתי ונכסן בחסן הנפקת מן ביתי
ולקחת לנפשך] עבדת שאילא] ומקריא על אלהן
מטא עלי בדינא אנה מלכיה אקרא לך על הרמביתאל
אלהא בין [נק]מ 4 לאנמר בחסן בביתך [לא] עלת
ולאנתתא [זילך] לא כתשת ונכסן מן ביתך [בחסן] לא לקחת
והן [אנה] קרית לך בין [נ]קמיא אלה [אשא]ל⁴ אף אקרא⁵

ובעברית:

ב'18² לפאפי בשנת 4 לארתחששש המלך במבצר יב, אמר מלכיה בן ישיביה ארמי, בעל נחלה במבצר יב לדגל נבוכדרי, אל פרתפרן בן ארתפרן לדגל נבוכדרי לאמור: אתה קראת עליי במשפט (?) לאמור: באת בביתי בכוח והכית

1. השווה Introduction to Hurrian, E. A. Speiser, עמ' 178.

2. ההשלמות ניתנות כאן בעיקר לפי ספרו של קאולי, ורק במקום של סטייה הוער על כך בהמשך. במקום הספרות המקוריות שבתעודה ניתן מספר מודרני מעמדי הדפוס.

3. במקום זה משלים קאולי: הן, ואין הבדל בעניין.

4. קאולי משלים כאן [אכה]ל, אבל לפי הצירוף שאילא ומקריא שבשורה 6 יש להעדיף את הקריאה: אשאל.

5. השווה גם את התעודה מספר 16 בהוצאת קאולי, על שאילה דומה לכך לפני דיינים בהאשמת אדם אז זולתו בדבר גניבה ובטענת הנאשם לאמור "כעשק עבד ליי".

את אשתי, ובכוח (בחסן) הוצאת נכסים מביתי ולקחת ולעצמך שמת. שאילה וקריאה אל האלוהים הגיעו אליי בדיון. אני מלכיה אקרא לך אל האל חרמביתאל בין 4 נוקמים (?) לאמור: בכוח בביתך לא באתי ואת אשתך לא הכיתי ונכסים מביתך בכוח לא לקחתי. ואם אני קראתי לך בין הנוקמים (?) האלה אשאל ואף אקרא... בשורה 10—11 השלים גורדון *ilâni mesh i-shi-ish-mi* [a-na] mma-at-te-shub *ilâni mesh i-shi-ish-mi* כאלו מן *nashû* (בעברית נשא), בתוספת הכינוי הרומז למושא: ישא אותה, כדוגמת *ish-ta-lu-ush* ישאלו אותו, בשורה 7; אבל הואיל והמושא המכוון כאן הוא *ilâni*, האלוהים, בריבוי, אין הבנה זו אפשרית (בדרך זו היה צריך לאמור: *ishshishûnnumi*). אין כאן א"ל צורה מן הפועל *shasû*, קרא, בלי כינוי, במקום הצורה הרגילה *ishessi, ishassi*, שעל ידה בתעודות אלו גם *ishisi*¹; ולפי זה השלמתי גם בסוף שורה 10 [û]. והכיונה: "ומתישוב אל האלוהים יקרא". וגם זאת בהתאם לכתובת הארמית מיב, שמדובר בה על יד השאילה על קריאה אל האלוהים ולא על נשיאתם.

לפי זה מתארת התעודה בקיצור נמרץ מעשה בית דין כזה: גורפוז בן חילבישוח האשים את אחיו מתישוב בדיון לפני הדיינים כי הכה את אשת גורפוז ואנס אותה. מתישוב הכחיש זאת, ולשם ברור האמת ציוו הדיינים על הנאשם לקרוא לאלוהים ועל המאשים לבוא גם הוא לפני האלוהים. שם יאחו הנאשם במאשים ויחזק (ויקשור) את חגורתו בחגורת אחיו, וכמובן ייאבק כך עמו. והואיל וגבר גורפוז בהיאבקות זו, הטילו הדיינים על הנאשם לתת שור אחד כאילו לחגורת יריבו.²

ההיאבקות עצמה איננה מחוורת בפרטים, לפי גורדון לפנינו מאבק חגורות, *belt-wrestling*, כמין מיוחד של היאבקות; אבל כל זה נלמד אך מתוך תרגומו המטעה של הצירוף שבשורה 15 וכו', אשר למעשה פירושו: ואת חגורתו יקשור בחזקה בחגורתו. ואין קשירה זו באה אלא — כדי שלא יוכל אחיו לברוח ולהימלט כשיראה שידו על התחתונה, אף על פי שבקשירה זו — בחבל או בשרשרת — ניתן ריווח לנאבקים לתנועת זרועות ורגליים. ואין מאבק זה של שני היריבים מאבק תחרות של גיבורים לראווה, אלא היאבקות מאונס, בדומה להיאבקות יעקב ב"איש" זה (בראשית לב) שתקף אותו בלילה, אך לא בלילה.³

ודרך זו של היאבקות, כששני היריבים, הנאבקים לפני האלוהים ובצלו קשורים זה בזה, נפְתָּלִים ומשתזרים זה בזה בפתילים שזורים, היא שמובעת במקרא ובכתובות הארמיות בצירופים: „נפתולי אלהים נפתלתי עם אחתי” או „אשתדרו עם פ' בטלל אלה שמיא”. ואך בלשון מושאלת נקרא אחר כך כל מאמץ ומאבק בלשון השתזרות, השתדרות (ואף השתדלות); ואין אף אשתדור

1. השווה את דברי אפרים א' שפיזור, *The Verb in the Kirkuk Tables*, בתוך

The Annual of the Amer. Schools of Oriental Research, XI, 110.

2. תשלום „לתוך חגורת” איש או אישה הוא ביטוי מצוי בתעודות מנוזי. השווה את

המקומות הנזכרים אצל *The Assyrian Laws, Driver-Miles* (על כך העיר אותי חברי

טורסיני רבינוביץ).

במשמעות מרד (עזרא ד, טו: ואשתדור עבדין בגוה: שם פס' יט: ואשתדור מתעבד בה) אלא אותה מלה, הלקוחה מלשון מאבק יריבים זה נגד זה. ואין illēma כלשון גבירה במאבק שבתעודה אלא כלשון יכולת בדברי רחל: נפתלתי גם יכלתי; ובמאבק זה עם אחותה זכתה רחל בבנה נפתלי.

ואולם מה הרעיון שמאחרי מאבק זה, שיוכרע בכוח הזרוע מה שאינו ניתן להכרעה בעדים ובראיות? כלום לפנינו רק ordeal עיוור או שמא כאילו הכרעה על פי הכלל האכזרי: כל דאלים גבר? והנה דווקא על שאלה זו מופץ אור מאלף על ידי פסקה מעניינת בספר איוב, לא, כא-כג.¹ במקום זה אומר איוב בתוך שבועתו החגיגית על צדקתו:

כא) אם הנפתי על יתום ידי כי אראה בשער עזרתי:

כב) כתפי משכמה תפול ואזרעי מִקְנָה חשבר:

כג) כי פחד אלי איד אל ומשאתי לא אוֹכֵץ:

קשה כאן, לכאורה, למה צורך כנימוק לנפילת הכתף ולשבירת הזרוע של איש זה, אשר בשער, ז"א במקום המשפט, הניף על יתום ידו—כי ירא הוא מפחד האל; ומשום כך אף חשבו כמה מן המפרשים החדשים, שאין פס' כג במקומו, כדבר G. Hoelscher בפירושו:² איך שתבין פס' כג, אינו במקומו אחר פס' כב. ואולם כעת מתברר, כי איוב מתאר בפסוקים אלו, "נפתולי אלהים" בבית דין, בנפתולים אלו, שהאלוהים נוכח בהם כעד וכשופט צדק, ובצלו נעשה המאבק, יגרום הפחד מפני איד האל לכך, שהחוטא לא יוכל, לא יגבר, ואדרבה: כתפו משכמה תפול ואזרעו מקנה תישבר, ואין לפנינו הכרעה עיוורת לניצחון החזק, הרואה כי עזרתו בו; כי האל לא יתן ניצחון אלא לצדיק, ובזה תוספת ביאור לדרך המאבק הזה שהכתובת מנוזי היא דוגמה מאלפת לו.

1. עי' בפרטים על פסקה זו בפירושי החדש לספר ההולך ונדפס.

2. D. B. Hiob, מהר' 2, (משנת 1952) עמ' 77: 23 passt, wie man ihn fassen

mag, nicht hinter 22.

על אונקריזא במקרא

(תיבה הסמוכה אל התיבה המוטעמת שלפניה)

השפה העברית מטעימה הברות מסוימות באקצנט דינאמי, הנקרא בפיו טעם או נגינה. אילו היה עסקנו במלים בודדות לעצמן, ייתכן שיכולנו להניח טעם שווה בגודלו ובחוזקו לכל מלה ומלה. כיוון שאין הדבר כן, ואנו דנים במלים רק כחלקים של משפטים, הרי ברור מראש, שלא כל המלים, וקל וחומר שלא כל התיבות, מוטעמות במידה שווה. ידוע בעיקר הנוהג בתיבות המוקפות, ששם הקצב „בעל הטעמים” טעם אחד בלבד לשתי תיבות או יותר. רגילים אנו להניח שלקבוצה כזאת יש רק אקצנט אחד, ולא מספר אקצנטים כמספר התיבות. מאידך, אנו מניחים, שיש בכל פסוק מספר אקצנטים כמספר הטעמים הנכתבים באותו פסוק. הנחות אלה, אע״פ שיש להן על מה שיסמכו, אינן נכונות לגבי כל מקרה ומקרה. שכן הבחירה בין טעם לבין מקף לא נעשתה על ידי המסרנים לפי שיקולים ענייניים בלבד. יש שגורמים חיצוניים² גרמו לכתיבת מקף במקום טעם משרת, וכן להפך.³ אם נמצא גם אהל-מוֹעֵד וגם אהל מוֹעֵד, אין זאת אומרת, שהצירוף הוטעם פעם באקצנט אחד ופעם בשניים; וכן כל כיו״ב.

אבל רוב רובם של המקפים כתובים במקומות, שבהם הייתה אפשרות לכתוב טעם; ואם בכל זאת אין שם טעם אלא מקף, רשאים אנו להניח, כי היעדר ההטעמה היה מורגש במידה כזאת, עד שאי אפשר היה לכתוב סימן של טעם מבלי לפגוע בקריאה הרצויה.⁴ כשאנו באים לקבוע את מספר האקצנטים במשפט, נצטרך אפוא לסמוך — עם כל ההסתייגויות הנ״ל — בעיקר על המקפים, כי בתיבות בלתי מוקפות אין אנו מוצאים בדרך כלל עדות על חיבורן או אי-חיבורן.

* [מחבר המאמר, מלונד צעיר מהוגן, בעל ידיעות וכישרון, שהשתתף בכמה מפעלי מדע חשובים וסקיווינו מטנו ברכה מרובה לחקר לשוננו ומקורותיה, נחטף ונלקח ממנו ללא עת — בן 28 שנים — ביום ה' בתמוז תשי״ג, הנצב״ה. — המערכ״ה.]

1. מלה — יחידה משמעותית, מורָקִים בלעז; תיבה — יחידת כתיב, הניכרת על ידי רווח לפנייה

ולאחריה.

2. ר״י להלן, הערה 4.

3. למעשה אין להבחין בין טעם משרת לבין מקף. פרטי הדברים חורגים ממסגרת מאמר זה, ויצוין כאן רק פרט חיצוני אחד, המדגים את זהותם של שני אלה. טעמים הנכתבים לפני התיבה (praepositivi) אינם נכתבים לפני צירוף מוקף, אלא לפני האיבר האחרון שבו; למשל: בִּלְלִיָּה (תהי ה ז), ולא: לְלִילִיָּה. הווה אומר, שלפחות לעניין זה נחשב הצירוף לשתי תיבות ולא לתיבה אחת.

4. כל מקרה של טעם משרת או של מקף (או של חילוף ביניהם) טעון בדיקה מיוחדת. יש שבה מקף במקום טעם, משום שלא היו סימנים מספיקים לציון הטעם; ויש גם מקרה הפוך, שבו סיטה דורשת את כתיבתו של טעם מסוים. ואלמלא הכרח זה (Syst. mzwang) היו כיתבים מקף, ואכמ״ל.

בכל הצירופים המוקפים אנו מוצאים את הטעם ה"קבוצתי" כתוב על התיבה האחרונה של הצירוף; היות אומר, שתיבה זו מוטעמת, והתיבות האחרות סמוכות אל זו האחרונה, פרוקליזה בלעז. חוקי ההטעמה נקבעים בלשון על ידי גורמים שונים, הגיוניים, פסיכולוגיים וכו'; הכתיב במקרא — לפי ההבנה המקובלת — דורש מאתנו לקבל את העובדה, שלאחר שפעלו כל הגורמים השונים האלה יצא, כאילו במקרה, שההטעמה חלה תמיד על האיבר האחרון של הצירוף.¹ הדעת נותנת, שאין הדבר כן, ולא נקבל את הכלל שאין אנקליזה (ר"ל תיבות הסמוכות אל תיבה מוטעמת קודמת) במקרא כלל, אלא אם כן יוכח הדבר בראיות ברורות.² ומאידך, אם יתברר לנו, שיש מקרים של אנקליזה, נצטרך לבאר ביאור חדש את הכתיב הטכני המטעים תמיד את התיבות האחרונות שבצירופים מוקפים, הטעמים, המסמנים את יחידות המשנה שבכל משפט ומשפט, כתובים בסופי יחידות אלה, תחום "שלטוני" של כל טעם מסתיים אפוא בתיבה אשר עליה הוא נכתב, ואין שום יחס של זיקה בין תיבה זו לבין כל מה שלאחריה.³ אילו מצאנו מקרה הפוך, ז"א שתיבה המוטעמת בטעם מפסיק קושרת אליה את התיבה שלאחריה, היינו יכולים להוכיח מכאן את קיומה של האנקליזה במקרא. אילו, למשל, מצאנו טעם סוף-פסוק בתיבה שלפני האחרונה, הרי מיד היה מתברר לנו, שהתיבה האחרונה משועבדת אל שלפניה. אמנם לא מצאנו דבר כזה בכל המקרא, אבל יש סימנים לכך, שסוף-פסוק ב"ו חל לא על התיבה האחרונה, כי אם לפניה. לראשונה נבדוק את ניקודי-ההפסק. ידוע, שאלה אינם קשורים בסוף-פסוק ובאתנה בלבד; הם שכיחים למדיי בזקף.⁴ ונמצאים גם במפסיקים קטנים יותר, ואפילו בתיבה המוטעמת בטעם משרת (מלא' א. ו 5). אולם מאידך ידוע, שהטעמה חזקה גוררת בצדה חוסר-הטעמה מורגש בסביבתה הקרובה, ועל כן אין יראות איך ייתכן ניקוד-הפסק (שהוא סימן של הטעמה חזקה) בתיבה הסמוכה להפסק גדול כגון סוף-פסוק. ואע"פ כן מצאנו ניקודי-הפסק בפויוציה זו.

י בשלושה מקומות באה צורת העתיד (vaqtūl) בחנועה ארוכה (vaqūl). אורך החנועה כאן הוא גדול מן הנהוג בהפסק, ורשאים אנו להניח מקל וחומר, שביטויין של צורות אלה הוא בהטעמה חזקה כמו צורות-ההפסק. במשלי יד, ג

1. אין בעברית מקום קבוע לטעם: קיימת הטעמת מלרע, מלעיל, ואף בהברה שלפני מלעיל. לכן אין ההנחה, שצירוף נידון כמלה אחת וכפוף לחוקי ההטעמה של מלה בודדת, פוחרת את הבעיה. לפי כללי ההטעמה אין שום מניעה מלבטא קְנַה-לִי בהטעמת מלעיל (qnēli) כדוגמת קְנַיִי.
2. צירופים מוקפים הם חופעה שכיחה מאוד, וקרוב לשער, שבתוך המון הדוגמאות חמצאנה גם אחדות היוצאות מן הכלל. ואם בכל-זאת לא נמצאו עד עתה, יש להניח, שהכללים הקיימים הם "כלליים" וסתמיים יתר על המידה.

3. ביתר דיוק: אין יחס כזה בא לידי ביטוי על ידי הטעם המפריד ביניהם. מאידך, יש ויש יחסים ישירים פחות או יותר בגלל היות שני הצדדים חלקים של יחידה גדולה יותר. למשל, גִּין הַיָּסַח בֵּין, בְּרֵאשִׁית וּבֵין "ברא" נקבע על ידי הטעם של התיבה הראשונה, שהרי טעם זה מפסיק בין שתי התיבות: לעומת זאת יש יחס דקדוקי וכו' בין שתי התיבות, שכן שתיהן הן איברים ביחידת-הפיסוק המסתיימת באתנה.

4. פעמים רבות מעירה המסורת: קמץ בז"ק, או: קמץ בלא אס"ף.

5. [בתיבת אָנִי המוטעמת פעם במונח ופעם בחלישא קטנה (ולא ברביע ובה"ג כבחנ"ך לטריס). — מ"מ].

מצאנו תַּשְׁמוּרָם בסוף־פסוק, אבל בשני המקומות האחרים נמצא יִשְׁפוּטוּ (שמות יח, כו) בתיבה שלפני סוף־פסוק וכן תַּעֲבוּרִי (רות ב, ח) בתיבה שלפני אתנח. קרובה אפוא ההשערה, שכאן אין אתנח וסוף־פסוק חלים על התיבה האחרונה, כי אע"פ על התיבה הארוכה שלפני האחרונה: *yisputúhem ta'aburímizā*². הטעמים המפסיקים האלה אינם מכוונים אפוא לתיבה אחת בלבד, אלא לקבוצה של תיבות, ובמקרים שלפנינו ההטעמה העיקרית חלה על איבר אחד שבקבוצה — ולא על האחרון. כתיבתו של הטעם המפסיק על התיבה האחרונה שבקבוצה נראית לנו כאן כמותנית על ידי נוהג אורתוגרפי בלבד, שאינו מדויק כל צורכו, ושאינו בו כדי ללמד על יחסי ההטעמה הפנימיים שבין איבריה של הקבוצה.

כעין זה נבין: כי אז יִשְׁרָ בַעֲיִיךְ (ש"ב יט, ז); אין יִשְׁרָ אלא צורת־הפסק כעין של הפועל יִשְׁר, ועלינו לקרוא *yāsarb'enākā* (סוף־פסוק על תיבת ישר). כיו"ב: עֲלֵה זֵית טָרֶף בַּפִּיהַ (ברא' ח, יא), שלפי דעת טובי המפרשים³ "טרף" הוא פועל⁴. עד כאן הבאנו דוגמאות של צירופי תיבות שלא על ידי מקף, בצירופים המוקפים נמצא דוגמאות נוספות לענייננו⁵. כאן יש טעם אחד ליותר מתיבה אחת, כפי שהדבר בולט בכתוב וטברני, אך לא תמיד נוכל להטעים את התיבה האחרונה שבצירוף מבלי לפגוע במובן. למשל, בדב' כו, יט מצאנו: גִּרְיָתוֹם וְאֶלְמָנָה. ברור שהיתום והאלמנה הם יחידה אחת לעומת הגר, והנקדנים הטעונו על פי

שיקול הגיוני זה בכל מקום שהבִּרְרָה הייתה בידם, אם נקרא *gér yatom w'almanā*, ז"א שהתיבות גִּרְיָתוֹם יש להן ביחד רק טעם אחד, אלא שזה על התיבה הראשונה (אע"פ שנכתב על השנייה), נקבל את המובן הדרוש. יוצא אפוא, שתיבת "יתום" אינה מוטעמת כלל, וכאילו כתוב: גִּרְיָתוֹם־וְאֶלְמָנָה⁷. כיוצא בדבר: אֶרְצֵי־אֵת שָׁמַן (דב' ח, ח) *'ārās zet šāmān* = אֶרֶץ זֵית־שָׁמָן.

ובדומה לאלה, בהושע ח, כח: וישימה תִּלְעוֹלִים שממה. הניקוד אינו מתאים למקף לפי הבנתו המקובלת, (א) משום שצרי ראויה הייתה להתקצר (לסגול או לפתח) לפני מקף, (ב) משום שהדגש בתי"ו ראוי היה ליפול אחרי התנועה שלפניו.⁸

1. במקרה זה (תעבורי), וכן גם להלן, אין משרת אלא מפסיק. אע"פ כן לא הבחנתי בין מקרה זה לבין האחרים, כי המפסיק כאן מותנה בתנאים חיצוניים של שיטת הטעמים, ולכן אין לייחס לו משמעות של יחידת־טעם בלתי־חלויה.

2. התעתיק כאן אינו מתחשב בשוואים ודגשים.

3. רש"י, ופירוש אחד אצל ראב"ע.

4. אותה צורת פועל באותו ניקוד באה בהושע ו, א. אכל ייתכן שהיה כאן הפסק ענייני (ריטורי).

5. ר' לעיל, הערה 8, שאין להבחין בין משרת ובין מקף.

6. אמנם אפשר להבין פסוק זה גם כהבאה מקוצרת מדב' כד, יו, ואז מוצדק ההפסק בין "יתום" ובין "אלמנה".

7. אין לשאול משום מה כתבו את המקף פעם לפני התיבה חסרת־הטעם ופעם לאחריה, שכן אין מקומו של המקף משנה כלום, ואין הוא מציין יחסי זיקה כדרך הטעמים. הוא רק סימן להיעדר הטעם, ועל כן אין מקומו משנה את הבנת העניין.

8. בדפוסינו התייז מחוגה (מה שאין כן במהדורת קאהלי, המתאימה בנידון זה לכ"י עתיקים)

אע"פ כן אין מקום לדגש, כי דגש "אתי מרחיק" יכול לבוא אמנם באות מתווגה, אבל רק בתנאי שאות זו אינה מאותיות בבדכפת (ראה משלי, הוצ' בר־דליטצש, הקדמה, עמ' 18).

גם כאן נקרא *way'simáha tel olám*. אין „תל” מתחברת אל „עולם” ואלא שאין היא מוטעמת ולכן היא כתובה במקף. אין „עולם” סומך מבחינה הגיונית, אלא תואר (עולמי, נצחי), ואין „תל” נסמך לתיבה זו; אם יש סמיכות (הגיונית), הרי הסומך הוא שממה, כעדות ירמ' מט. ב.

בעיה מיוחדת מהווים חלק מן הצירופים השלשיים, שבהם כתוב המקף בין האיבר השני והשלישי. כי כאן אין ספק, שהאיבר הראשון הוא מוטעם, ואין הדבר מתאים בכל מקרה למבנה הצירוף. למשל: הצירוף אלהי נכר-הארץ (דב' לא, טז) ודאי אינו מורכב משני איברים אלה, שהכתיב מורה עליהם (אלהי, נכר-הארץ), כי אם מן „אלהי נכר” ומן „הארץ”. אעפ"כ אין אנו רשאים, כאמור, להטיל ספק בעובדה שתיבת „אלהי” מוטעמת היא, לפחות במידה מסוימת. כאן נראה את התיבה „נכר” כבלתי-מוטעמת, ועל כירחנו נצטרך לומר, שהצירוף אלהי-נכר „שינה את טעמו” ובא כאן בצורת אלהי-נכר. לפנינו תופעה הדומה לנסיגה הידועה, אלא שכאן לא הברה אחת „הסיגה” את טעמה של שכנתה, כי אם תיבה אחת הסיגה את טעמה של חברתה (תיבת „ארץ” דחתה את טעמה של תיבת „נכר”), תופעה זו ידועה יפה משפות לועזיות, כגון הגרמנית והאנגלית. שפות אלה מטעימות את האיבר הראשון שבצירוף,² ואומרים בהן *railroad*, *Föderhalter*; אבל כשנוסף איבר מתאר נוסף בתחילת צירופים כגון אלה, נוצרות צורות מסוג *Füllfederhalter*, *stéamrailroad*³ אשר לולא ידענו מראש את את אופן הרכבן, היינו מניחים אותן כאילו הן מורכבות מן *Füllfeder + Halter* וכו'. כמו-כן אין „אלהי נכר-הארץ” אלא: אלהי-נכר + הארץ,⁴ עם נסיגת טעמה של התיבה השנייה אל הראשונה. כיוצא בדבר: קהל עדת-ישראל (שמ' יב, ו), שכאן האיבר הראשון הוא קהל-עדה, שמובנו קהל ו/או עדה (השווה מש' ח, יד).

בהתאם לכל הנ"ל נבין גם הבנה אחרת את הכתיב הרגיל של הצירוף „כי אם”. בדרך כלל תיבת „כי” מוטעמת, ואילו „אם” מוקף אל שלאחריו, כגון: כי אם-אל-המקום (דב' טז, ו). ברור שלא ייתכן „לקרוע” ביטוי אחד דשניים, ובפרט ביטוי קצר כזה.⁵ אלא ש„כי” מוטעם ו„אם” בלתי-מוטעם, ואנו קוראים *kí 'im 'ál hamaqòm*, הווה אומר שני טעמים על צירוף בן ארבע תיבות. אבל, כמובן, אין מניעה ש„אם” יצטרף — כהברה נוספת בלתי-מוטעמת — אל שלפניה.

1. אותו צירוף בלי מקף בא בדב' יג, יו.

2. דבר זה אינו מנוגד להטעמת הצירופים העבריים, להפך, הוא מקביל לו בדיוק, שונה רק סדר האיברים שבצירוף, אבל הן העברית, הן הגרמנית והן האנגלית מטעימות את האיבר המתאר (סומך) יותר מן המתואר (נסמך).

3. בהתאם לאמור מתקדם הטעם כאן, במקביל לנסיגתו בעברית.

4. על כל פנים קשה הניקוד גבר, שכן הצרי ראויה הייתה ליפול. ייתכן אמנם, שזו צורה סגולית (*qilt*), כדרך שמצאנו בשורש זה צורות סגוליות (עוב' יב ואיוב לא, ג; באיוב יש במהדורת קאהלי נז"ן צריחה, אבל נדמה שטעות דפוס היא). אבל ביאור זה נראה לי דחוק, שכן אם גם מצאנו תנועת פתח בתנאים דומים (ויקרא, ויקרא), הרי זה רק בצורות פועליות בלבד.

5. אין כאן שתי מלים, כי אם מלה אחת הנכתבת בשתי תיבות: בדבר זה אין ספק, שכן אין ל„אם” שבצירוף זה שום משמעות עצמאית. [שים לב לכך, כי בחרס מלכיש 4, 9 כחוב „כי אם” ביחד, כמלה אחת. — נה"ט.]

רק כתיב זה הוא נפוץ (כִּי־אם, במקף, נמצא שלוש ארבע פעמים בלבד), ואין ספק שהכוונה היא לקריאה *ki'im* ולא *ki'im*¹. ובדומה ל־כִּי־אם טיפלו המסרנים גם ב־לא כִּי. גם כאן הטעמים מפסיקים באמצע, כביכול: ויאמר לא; כי צחקת (בראשית יח, טו), גם כאן אין ההפסק מתקבל על הדעת, כי ביטוי אחד הן שתי התיבות האלה, ובפירוש מעידה על כך לשון חז"ל: לא כי אלא.² וגם כאן יש דוגמאות בודדות, שבהן חיברו הטעמים את שני האיברים (שלוש פעמים במ"א ג, כב וכג), ואין קריאה ההולמת את שתי צורות ההטעמה אלא *lōki*, באנקליוה.

המלית "גם" מקומה לפני המלה שאותה היא באה לרבות: גם אני (ולא: אני גם). לפעמים באה המלה "המרובה" לפני מלית־הריבוי, ואז יש צורך להוסיף משהו אחרי "גם", ובלבד שזו תוכל להיסמך אל שלאחריה, בעברית "ישראלית" מוסיפים "כן" ובמקום "גם פלוני" יש אומרים "פלוני גם כן". במקרא משמשות בתפקיד זה מלות־הגוף המתאימות, ובמקום "וגם הבל הביא" אנו מוצאים: והבל הביא גס־הוא (ברא' ד, ד). באמצעי זה משתמשים גם במקרה שהמרובה עצמו הוא מלת־גוף, ולביטוי "היא גם כן" שבעברית ה"ישראלית" מקביל במקרא: היא־גס־היא (ברא' כ, ה), וכאן קשה להניח, שההטעמה היתה *higamhi*, שכן "היא" השנייה אינה מוסיפה לעניין כלום, אין היא מורפִים בפני עצמו. מסתבר יותר, שהטעמת הצירוף חלה במקום אחר, ונדמה שיש לקרוא *higámhi*,³ "היא" הראשונה בפרוקליוה, והשנייה באנקליוה.

פרק בפני עצמו קובעים צירופי שמות, כגון נסמך וסומך או שם ותוארו, סדר איבריהם שונה מן הרגיל. הסדר הרגיל בעברית הוא: מתואר — מחאר, ר"ל המתואר הוא נסמך אל המחאר, אע"פ שהמתאר משועבד לו מבחינה דקדוקית. הדעת נותנת, שהמתאר — הספציפי — מוטעם יותר מן המתואר, הכללי, וכן אנו מוצאים בכל מקום, איש חיל" מוטעם בסופו, כדרך שגם "איש טוב" מוטעם בסופו. יש מקרים, שבהם סדר האיברים הוא הפוך.⁴ ז"א שהמתאר קודם למתואר.⁵ קשה לומר, שגם כאן ההטעמה קשורה באיבר האחרון, שכן כאן זהו המתואר ולא המתאר. אם אנו קוראים "כסף משנה": *kāsāf mīšnā*, איך נקרא "משנה כסף", שפירושו אותו דבר עצמו, בהטעמה על "כסף"? הרי אין סדר התיבות השונה משנה

1. ושוב יש להתחשב באפשרות הקרובה, שכל הדיון הוא עיוני בלבד, למעשה ודאי ביטאו *kīm* או *kīm* או כיו"ב.

2. ההמשך מתקשר על ידי "אלא", ולכן אין שום אפשרות לחפוס את "כי" כמלת קישור.

3. אע"פ שאין ראיה לדבר, וזכר לדבר בעברית ה"ישראלית", שבה אומרים *gámken* על יד *gamkén*, אגב, הביטוי "פלוני גם" בישראלית תת־תקנית אינו מלמד כלום (אפילו על הישראלית), שכן הוא בנוי על פי דוגמה לועזית.

4. דוגמה מאלפת במשנה סוף גיטין: דבר־ערוה = ערות־דבר, אין כוונת המשנה לדרש, כי אם לניחוח דקדוקי (ועיין בבבלי שם, המנחה את הצירוף גם באפנים אחרים, ובכלל הוא עוסק הרבה בדקדוק).

5. כדרך צירופים אלה בלועזית, ר' לעיל, ייתכן שסדר האיברים נקבע על ידי ההטעמה הנהוגה בשפה. העברית נוטה להטעמה בסוף, ולכן מקומו של המתאר בסוף הצירוף; וכן בגרמנית ובאנגלית להפך.

את הסדר ואת השעבוד הדקדוקי-הגיוני. רשאים אנו להסיק, שעד שלא יוכח ההפך, עלינו לקרוא גם כאן בהטעמה על „משנה“: ¹misnā' kāšāf. בכל צירוף מוקף, ובמידה מסוימת גם בצירוף בלתי-מוקף, יש אפוא לעיין, איזה איבר נושא את הטעם העיקרי של הצירוף כולו, ואין לסמוך על מקום כתיבת הטעם בלבד. כאן הובאו רק דוגמאות, שבהן נמצא סמך מסוים להטעמת האיבר הראשון (על הטעמת האיבר האחרון אין צורך לייחד את הדיבור). מובן, שמליות קטנות חשודות ביותר בעניין זה, שכן הן נוטות יותר לאבד את הטעם, ונוסיף רק עוד דוגמה אחת: בצורות האיווי עם „נא“ יש לחשוד, שמא המלה העיקרית (הפועל) מוטעמת יותר מ„נא“, שאינה אלא מלית קטנה המוסיפה גוון של משמעות לכל היותר; ² על כן יש להתחשב באפשרות הקריאה ³hosi'ānā לעומת הקריאה המקובלת ⁴hosi'ānā. ⁵ סמך לתפיסה זו של „נא“ אנקליטית אפשר לראות בעובדה, שאין היא באה לעולם בראשו של ביטוי או של צירוף. אבל אין הגבלה זו תלויה ביחסה של „נא“ אל הפועל, כי בכל מקרה שתיבה כל-שהיא קודמת, אפשר להסמיק אליה את „נא“, ואפילו לפני הפועל. ⁶

כיוצא בדבר, ייתכן שגם בצירופים מסוג ויתן-לך, תקח-לה וכל כיו"ב, יש להטעים את הפועל בהטעמה העיקרית. אולם הדבר נשאר בגדר השערה, שכן לא מצאתי עדות בטכסט לקריאה זו. ⁷

1. עם קריאה זו עולה יפה, שבדפוסנו „משנה“ בנו"ן סגולה, ולא צרויה. אם גם נביה, שאין כאן סמיכות, עדיין השוני שבסדר האיברים מצדיק את מסקנתנו.
2. כל זה נאמר לאור העובדה, שאין ההטעמה קשורה בהברה מסוימת (ר', לעיל, הערה 5). לולא היה הדבר כן, לא יכולנו להסיק שום דבר על סמך בדיקת המשמעות. השווה למשל את הצ'כית (ושפות סלאביות אחרות), שבה קשורה ההטעמה בהברה הראשונה. בשפה זו מקבלת מלת-יחס הקודמת לשם-עצם את הטעמת כל הצירוף, ושם-העצם אינו מוטעם כלל.
3. יש נוסחאות, כגון המקובלות אצלנו, בהן כתוב הצליחָה נָא (תה' קיח, כה). כיוון שאין כאן שום סיבה ל„ירידת“ הטעם מהברת מלעיל או מלרע, אין לנו אלא לשער שהייתה כאן נסיגה: ⁸hasliḥānā < hasliḥānā. אם זה נכון, הרי מתבטלת השערתנו, שצירופים עם „נא“ מוטעמים באיברם הראשון. לכאורה נראה, שנוסחאות אלה מסורת ברורה בידם, שכן הטעמת מלרע גוררת אחריה רפיון בנו"ן של „נא“, ודבר זה נשמר באותן נוסחאות. אבל טובי כה"י, כגון כ"י אסקוריאל (צילום העמוד הכולל את הפסוק הזה נמצא ברשימת כ"י מנור אסקוריאל, תדפיס מרבעון „ספרד“) והוצאת קאהלי, חולקים על קריאה זו. בהוצ' קאהלי מוטעם אמנם מלרע, אבל הנו"ן הדגושה מוכיחה, שיש כאן או טעות או forma mixta. אגב, בהוצאה זו מוטעם גם „הושיעה“ (באותו פסוק) מלרע, וכאן מסורת ברורה בידנו, שתיבה זו היא מלעיל. עם כל זה דרושה זהירות רבה בהסקת מסקנות בעניין זה, שכן כללי דחיק ואטי-מרחיק והקשור בהם שונים מכ"י לכ"י.
4. כשמלת שיליה קודמת, אנו מוצאים תמיד: אל-נא תפעול, ורק פעם אחת: אל תפעול נא (שופ' יט, בנ). כיו"ב נמצא: הנה-נא פעלתי, אפי"נא פעלתי. אולי נמצא בזה החסבר לצירוף „קום-נא שבה“ (ברא' כו, יט), ששני הפעלים שבו סותרים זה את זה מבחינת המובן. ייתכן שבאה כאן צורת פועל חסרת-משמעות (קום), כדי להסמיק לה את „נא“, משום שזו אינה יכולה לבוא בתחילה, אם נבונה השערה זו, הרי זה מקביל בדיוק למקרה ההפוך של הוספת מלית אחרי „גם“.
5. המתגים אינם יכולים ללמד דבר, לא בעד ולא נגד הטעמה מסוימת. בדפוסינו הם כתובים לפי שיטה מיכאנית; בכ"י הם נדירים מאוד, ועדיין לא הצליחו לקבוע את כלליהם במידה מניחה את הדעת. אלו ואלו אינם ניתנים אפוא לניצול בקשר לשאלות שנידונו כאן.

לעילוי נשמתו של מ"ד קאסוטו ז"ל,
מדריכי הראשון בשדות אוגריט

עוד זוגות מלים מקבילות במקרא ובכתבי אוגריט

במחקרו החשוב „ספרות מקראית וספרות כנענית“, שנתפרסם לפני עשר שנים ויותר,¹ עורר מו"ר הפרופ' מ"ד קאסוטו ז"ל בעיה חמורה בתולדות הספרות המקראית: כיצד אפשר לבאר את התופעה המתמיהה, כי בשלביה הראשונים של ספרות המקרא לא מצאנו כל זכר ליצירת ביכורים, כל סימן לחיפוש דרכים.² תופעה זו אומרת דרשני, שכן אם מיוסדת היא הדעה, כי הסיפורים הפרוזאיים שבתורה הנם המגבש הספרותי הקדום ביותר שבספרות המקרא.³ שלא כדעת אסכולות החדשים מבית מדרשם של ולהאוזן, גונקל והנוהים אחריהם, קשיא שלא מצינו בסיפורים אלה כל זכר לסימני ראשונות, כל שריד לגיטוש וניסיון, כל עקבות המורות על ימי עלומיה של היצירה מבחינה לשונית וספרותית גם יחד. אדרבה, עיוננו במגבש ספרותי קדום זה מלמדנו לדעת, כי יצירות מושלמות ומשוכללות לפנינו, שאי אפשר להן בלא התפתחות של מאות רבות בשנים.

באותו מחקר מגיע קאסוטו למסקנה החשובה, בלא ספק אחת המסקנות החשובות ביותר במפעלו המדעי,⁴ כי אין הספרות המקראית אלא המשכה ותולדתה של הספרות הכנענית, שקדמה לה בזמן. על יסוד מחקר מעמיק ומופתי בשרידי הספרות הכנענית, כפי שנתגלו בלוחות ראס-שמרה – אוגריט,⁵ קובע קאסוטו הלכה פסוקה, כי הן הספרות המקראית והן הספרות האוגריתית שתיהן אינן אלא ענפים ופאורות, המסתעפים מן הלשון הכנענית והספרות הכנענית הקדומות ביותר.⁶ כלשונו היא: „כשם שהלשון העברית אינה אלא אחד הדיאלקטים שצמחו מן הגזע הכנעני הקדום, וכשם שהיא ממשיכה – בשינויים דיאלקטיים מסוימים, שנתהוו דרך הסתעפותם והתפתחותם של הדיאלקטים הכנעניים השונים באלף השני לפני סה"נ – את הלשון הכנענית הקדומה ביותר והאחידה ביותר,⁷ כך ממשיכה הספרות העברית את המסורת הספרותית הכנענית, שכבר הלכה ונוצרה בתוך האוכלוסין המדברים כנענית לפני התהוותו של עם ישראל.“⁸ עתה ברי משום מה שלמות ומשוכללות הן היצירות הישראליות הראשונות. כלל ההבעה הספרותית ודרכיה נקבעו עוד קודם לכן, בדיאלקטים הכנעניים, וכאשר באו משוררי ישראל הקדומים להביע לראשונה את רעיונותיהם בצורה ספרותית, לא נזקקו עוד ליצירת כלי ההבעה, לפי שהכלים כבר היו מוכנים ועומדים, ונקל היה להשתמש בהם ליצירת ספרות חדשה – ספרות חדשה בתוכנה וברוחה, ועם זאת ישנה ועתיקה בצורתה ובלשונה, בחינת יין חדש בקנקן ישן.⁹

כאבני יסוד להנחתו זו שימשו לקאסוטו כמה וכמה תופעות המשותפות לספרות המקרא ולספרות אוגריט. בין אבני יסוד אלה¹⁰ נתייחד מקום מיוחד לתופעה של זוגות קבועים של מלים מקבילות.¹¹ רוצה לומר: המסורת הספרותית המשותפת למשוררי ישראל ולמשוררי אוגריט להשתמש בקביעות בזוגות מלים מקבילות בשתי צלעותיו של החרוז השירי, מעין ארץ – עפר, עולם – דור

(ו) דור, אויב — צר (צרה),¹² ראש — קדקד, יד — ימין, אלף — רבבה, כוס — קבעת, טל — רביבים, שעירים — רביבים, שנה — נקף, ירא — שתע,¹³ קנה — כונן,¹⁴ שלח — נתן,¹⁵ ועוד ועוד.¹⁶ לשון אחרת: במסורת הספרותית נוצר והלך מעין קשר מתמיד וקבוע בין מלה מסוימת לבין מלה אחרת נרדפת לה, וכבר ידעו משוררי ישראל ואוגרית, כי מלה מסוימת הבאה בצלעו הראשונה של החרוז, תגרוור אחריה בצלעו השנייה מלה קבועה המקבילה לה, השאובה מ„מילון המלים המקבילות“. עד כאן הצד הספרותי של הבעיה, שהוטעם בייחוד במחקרו הנזכר של קאסוטו משנת תש״ב—תש״ג, ברם, תופעה זו של זוגות מלים מקבילות חשיבות רבה נודעת לה אף לחקר הלשון העברית הקדומה, לפי שעשויה היא, כפי שהטעים קאסוטו בדיון,¹⁷ לסייע בידנו לבאר סתומות לשון שבעברית המקראית. צד זה של הבעיה נדון בפרטות במחקרו השני על נושא זה, שנתפרסם בספר היובל לכבוד הפרופ' טור-סיני בשנת תש״ו.¹⁸ מפאת קוצר המצע נביא כאן דוגמה אחת מני רבות, שעליה העמיד קאסוטו לראשונה,¹⁹ ואשר יצאה ללמד על הכלל כולו, ראשונים ואחרונים נתלבטו, בידוע, הרבה בתקבולת המזוזה שבישע' מג, ד: ואתן אדם תחתיו ולאמים תחת נפשו, וכבר נפסקה הלכה בבית מדרשם של החדשים, כי מלה זו, אדם, אינה עשויה לשמש תקבולת מתאימה למלה לאמים, וכיד הביקורת הטובה עליהם מציעים הם תיקונים מתיקונים שונים, כגון: אדמות, אי, איים וכיו״ב.²⁰ ברם, קאסוטו לימדנו, כי אין יסוד כל שהוא לדעה זו, וכי אין לתקן בנוסח המסורה אף כקוצו של יו״ד, לפי שזוג קבוע של מלים מקבילות לפנינו, משותף לספרות המקרא ולספרות אוגרית,²¹ ושאוּב אף הוא ממילון המלים המקבילות. מעתה ברי, כי המלה אדם במקומה היא, וקרובה בהוראתה, בלשון הקדומה לפחות, למלה לאום, עם, וכדומה.²² בשני המחקרים הנזכרים פרש קאסוטו לפנינו יריעה רחבה ומקפת, אך אין צריך לומר, כי לא נתכוון לשלמות ומיצוי, ואמנם, זמן לא רב לפני פטירתו נחבקשתי על ידו להשלים ולהרחיב את יריעתו שלו ע״י חומר נוסף, שיהא בו כדי לאושש את הנחתו דלעיל.

יוטעם כאן הטעם היטב, כי זוגות המלים המובאים לקמן אינם כולם חדשים מקרוב באו, שכן ראה קאסוטו חלק מן החומר לפניי, ואף הזכירו, אמנם בדרך רמז בלבד, במחקרו השני.²³ קאסוטו עצמו חשב לשוב ולדון בבעיה זו במקום אחר,²⁴ אך, למרבה הצער, חשבה ההשגחה אחרת, במאמר זה אני בא אפוא לפרוע חוב שהנני חב למורה נערץ ובלתי־נשכח, ואף כאן אין כוונה לשלמות ומיצוי, שכן אם באנו להזכיר כאן את החומר כולו, אין אנו מספיקים.²⁵ ידעתי גם ידעתי, כי טוב הוא בצירו של קאסוטו מן העוללות שלי, אע״פ כן כמדומה אני, כי יש חשיבות אף לעוללות, ולו אך משום שיש בהן תוספת ביסוס להנחתו של קאסוטו דלעיל, שכבר נמנו וגמרנו, כי מפתיעה היא בחידושה, מיוסדת בהוכחותיה ופותחת אפקים חדשים להבנת לשון המקרא ודרכי הבעתה הספרותיות.

(1) אִח — בִּן־אִם

במקרא: ברא' כז, כט: הוה גביר לאחיך וישתחוו לך בני אמך.²⁶ תה' ג, כ: תשב באחיך תדבר בבן־אמך תתן־דפי, שם סט, ט: מוזר הייתי לאחי²⁷ ונכרי לבני אמי,²⁸

בכתבי אוגרית: א.ו. א' שו' 8 — 9: דשבע [א]חם לה תַּמְנַת בן אָם²⁹, אשר אחים לו שבעה ובני אם שמונה³⁰.

AB, ו' שו' 10 — 11: — — — אַחַ ים יתן בעל לפאִי³¹ בנם אָמי כליי. 32 שם, שם, שו' 14 — 15: אַח ים יתנת בעל לפאִי בנם אָמי כליי. 33

(2) אש — שביב

במקרא א' ייח, ה: גם אור ישרים ידעך ולה יגה שביב אשו. 34
כתבי אוגרית: VAB, ד' שו' 42 — 43: מַחֶשֶׁת³⁵ כלבת אָלם³⁶ אַשֶׁת כלת³⁷ בת אָל שֶׁבֶב³⁸ (הכיתי כלבת האלים, אש, כיליתי בת אל, שביב). 37

(3) דרים — אהבים

במקרא: מ'ש' ז', יח: לכה נרוה דדים עד הבקר נתעלטה באהבים.
בכתבי אוגרית: VAB, ג' שו' 4 — 5: אַהֶבַת טלי בת רב⁴⁰ דד⁴¹ אַרְצִי⁴² בת יעבדר⁴³ (אהבת טלי בת רב, דוֹדִי ארצי בת יעבדר). 44

(4) דרים — מישרים

במקרא: ש'ש' א', ד: נזכירה דדיך מין מישרים⁴⁵ אהבוך. שם ז', י:
וחכך כין הטוב הולך דדודי למישרים דובב שפתי ישנים.⁴⁶
בכתבי אוגרית: VAB, ג' שו' 1 — 3: — — — רַאֲמַח⁴⁷ לַאֲרַתָּה⁴⁸ משר⁴⁹ לדד אַלְאִין בעל (חיבה לחיקו, מישרים⁵⁰ לדוֹדִי אלאין בעל). 51

(5) חיים — אַלְמוֹת

במקרא: מ'ש' י"ב, כח: בארח צדקה חיים ודרך נתיבה אַלְמוֹת.
בכתבי אוגרית: IID, ו' שו' 27 — 28: אַרֶשׁ⁵² חיים ואַתַּנֶּן⁵³ בלמת ואַשְׁלַחך.⁵⁴
(שאל חיים ואתן לך⁵⁵ אַלְמוֹת ואשלה⁵⁶ לך). 57
IIK, א' שו' 14 — 15: בחיך אַבֶּן נשמה בלמתך⁵⁸ נגלן⁵⁹ (בחיך, אבינו, נשמה, נגילה בַּלְמוֹתך). 60 שם: ב' שו' 98 — 99: בחיך [א]בן נשמה בלמתך נגלן. 61

(6) חלב — שד

במקרא: ישע' כ"ה, ט: את מי יורה דעה ואת מי יבין שמועה גמולי מחלב עתיקי משדים. 62 שם ס', טז: וינקת⁶³ חלב גויים ושד⁶⁴ מלכים תינקי. 65
בכתבי אוגרית: IIK, ב' שו' 26 — 27: יִנֵּק⁶⁶ חלב אַתְּ[ת]רת⁶⁷ מִצֵּן תֵּד בתלת [ענת]⁶⁸ (יִינֵק חלב אשרה, ימצוץ שד הבתולה ענת). 69

(7) יין — תירוש

במקרא: הוש' ד', יא: זנות ויין ותירוש⁷⁰ יקח לב. 71 מ' ו', טו: אתה תדרך זית ולא תסוך שמן ותירוש ולא תשתה יין. 7
בכתבי אוגרית: IID, ו' שו' 7 — 8: ותעל תרת⁷³ — — — יין עשי⁷⁴ לחבש⁷⁵ (ויעל תירוש — — — יין נשף מחבש). 76

(8) שכול – אלמון

במקרא: ישע' מ"ז, ח: לא אשב אלמנה ולא אדע שכול. 77 שם, פס' ט: ותבאנה לך שתי אלה רגע ביום אחד שכול ואלמן כתמם כאו עליך. 78 באוגריתית: לוח 60 (האלים הנעימים והיפים), שו' 8 – 9: בדה חט 79 תכל בדה חט אלמן 80 (בידו שבט שכול. 81 בידו שבט אלמן). 82

(9) שמים – כוכבים

במקרא: שופ' ה', כ: מן שמים נלחמו הכוכבים ממסלותם נלחמו עם סיסרא. ישע' י"ד, יג: ואחא אמרת בלבבך השמים אעלה ממעל לכוכבי אל ארים כסאי. 83 באוגריתית: IAB, ב' שו' 2 – 3: [שפת לארץ] 84 שפת לשמם — — — לשן לכבכבם 85 (שפה לארץ 86 ושפה לשמים, — — — לשון עד כוכבים). 87 VAB, ב' שו' 40 – 41: טל 88 שמם תסכה [ררב] נסכה 89 כבכבם. 90 (טל יסכוהו שמים, רביב נסכוהו כוכבים). 91 שם, ד' שו' 87 – 88: של שמן תסכה רבב נסכה כבכבם 92 (טל יסכוהו שמים, רביב נסכוהו כוכבים). 93

(10) שמן – נפת

במקרא: מש' ה', ג: כי נפת 94 תטפנה שפתי זרה וחלק משמן חכה. שה'ש ד', י—א: וריח שמניך מכל בשמים. נפת תטפנה שפתותיך כלה דבש וחלב תחת לשונך. 95

באוגריתית: IAB, ג—ד, שו' 6 – 7: שמם שמן תמטרן נחלם 96 תלך 97 נבתם. 98 (שמים שמן ימטירון ונחלים ילכו נפתים). 99 שם, שם, שו' 12 – 13: שמם שמן תמטרן [ן] 100 נחלם תלך נבתם. 101

(11) מלך – שופט

במקרא: הוש' ז', ז: כלם יחמו כתנור ואכלו את שפטיהם כל מלכיהם נפלו אין קורא בהם אלי. תה' ב', י: ועתה מלכים השכילו הוסרו שפטי ארץ. שם קמ"ח, יא: מלכי ארץ וכל לאמים שרים וכל שפטי ארץ. 102 באוגריתית: IAB, ו' שו' 28–29: ליהפך כסא מלכך ליתבר חט 103 מתפטך 104 (יהפוך את כסא מלכותך, ישבור את שבט משפטך). 105 IIAB, ד' שו' 43 – 44: תחמך 106 מלכך אללאין בעל תפטן ואן דעלנה (שולח לך, מלכנו, אלאין בעל, שופטנו אשר בל עליו). 107 VAB, ה' שו' 39 – 41: תחמך מלכך אללאין בעל תפטן אן דעלנה 108 (שולח לך, מלכנו 109 אלאין בעל, שופטנו אשר בל עליו). 110

(12) שמע – בין

במקרא: ישע' ו', י: פן יראה בעיניו ובאזניו ישמע ולבבו יבין ושב ורפא לו. 111 שם ל"ג, יט: עם עמקי שפה משמוע נלעג לשון אין בינה. 112 אי' י"ג, א: הן כל ראתה עיני שמעה אזני ותבן לה 113. שם כ"א, יד: ומה שמך 114 דבר נשמע בו ורעם גבורתו מי יתבונן 115. באוגריתית: IAB, ה' שו' 121–122: שמע אללאין בעל 116 בן לרכב ערפת 117 (שמע נא, אלאין בעל, בין נא, רוכב ערבות). 118 שם, ד' שו' 2 – 4: [שמע קדש] 119 ואןמרר [בן דגין] 120 ארת ים (שמע, קדש ואמרר, 121 בין, דגן אשרת ים). 122

(13) ידע – בין

במקרא: ישע' א' ג': ישראל לא ידע עמי לא התבונן. הוש' י"ד, י: מי חכם ויבן אלה נבון וידעס. מ' ד' יב: והמה לא ידעו מהשבות ה' ולא הבינו עצתו.¹²³ באוגריתית: VAB, ג' שו' 24 – 25: רגם¹²⁴ ל הדע¹²⁵ נשם ול תבן המלת ארץ¹²⁶ (דבר לא ידעוהו אנשים¹²⁷ ולא יבינוהו הכון ארץ). שם, ד' שו' 59 – 60: [רגם ל תדע נשם] ¹²⁹ [ול] תבן [המלת א] רץ¹³⁰.

(14) דין – שפט

במקרא: ישע' י' ב: להטות מדין דלים ולגזל משפט עניי עמי. ירמ' ה, כח: דין לא דנו... ומשפט אביונים לא שפטו. תה' ז' ט: ה' ידין עמים שפטני ה' כצדקי וכחמי עלי.¹³¹ באוגריתית: IID, ה' שו' 7 – 8: ידן דן אַלמנת¹³² יתפּט תפּט יתם¹³³ (ידין דין אלמנה¹³⁴ ישפוט משפט יתום). IIK, ו' שו' 33 – 34: לתדן דן אַלמנת לתתפּט תפּט קצר נפש¹³⁶ (לא תדין דין אלמנה, לא תשפוט משפט קצר נפש).¹³⁷ שם, שו' 45 – 47: לתדן דן אַלמנת לתתפּט תפּט קצר נפש.¹³⁸

(15) ינק – מצץ

במקרא: ישע' ס"ו, יא: למען תינקו ושבעתם משד תנחמיה¹³⁹ למען תמצו והתענגתם מזיו כבודה.¹⁴⁰ באוגריתית: IIK, ב' שו' 26 – 27: ינק חלב אַ[ת]רת מצץ¹⁴¹ תד בתלת [ענת] [יינק חלב אשרה, ימצוץ שד הבתולה ענת].¹⁴²

(16) לחם – שתה

במקרא: משי' ד' יז: כי לחמו לחם רשע ויין חמסים ישתו. שם, ט' ה: לכו לחמו בלחמי ושתו ביין מסכתי. באוגריתית: IAB, ו' שו' 42 – 44: אף לתלחם [ל]חם תרממת לתשת יין תעֶטֶית¹⁴³ (אף תאכל לחם רוממות, תשתה יין יקר). I*AB, א' שו' 24 – 25: ולחמם עם אחי לחם ושתת עם אנה¹⁴⁵ (וחאכל עם אחי לחם, ועם קרובי תשתה יין). IAB, ד-ה, שו' 35 – 37: לחם [לחם] בתלחנת¹⁴⁷ לחם שתנים¹⁴⁸ בכרפנס ין (אכלי מן השולחנות לחם, ושתי מן הגביעים יין).¹⁴⁹ לוח 60, שו' 71 – 72: הם [את] לחם ותן ונלחם¹⁵⁰ הם אַתְּ תִחַמְר ין ו[תן ונשת¹⁵¹ (הן יש לחם ותן ונאכל, הן יש יין-תִחַמְר ותן ונשתה).¹⁵³

(17) מלך – שרר

במקרא: ישע' ל"ב, א: הן לצדק ימלך מלך ולשרים למשפט ישרו. הוש' ח' ד: הם המליכו ולא ממני השירו ולא ידעתי. משי' ח' טו – טז: בי מלכים ימלכו... בי שרים ישרו. באוגריתית: IAB, שו' 32 – 33: בעלם ימלך — — — [חם¹⁵⁴ לשרר.¹⁵⁵ שם, שו' 34 – 35: [בעלם ימלך — — — חם] ¹⁵⁶ לשרר.¹⁵⁷

(18) שמח – גיל

במקרא: ישע' ט' ב: שמחו לפניך כשמחת בקציר כאשר יגילו בחלקם

שלל. שם כ"ט. יט: ויספו ענוים בה' שמחה ואביוני אדם בקדוש ישראל יגילו.
שם ס"ו. י': שמחו את ירושלים וגילו בת כל אהביה.¹⁵⁸
באוגריתית: IIA, א', שו' 14 – 15: בחיך אַבן נשמח¹⁵⁹ בלמתח¹⁶⁰ נגלן
(בחיך,¹⁶¹ אבינו. נשמח, נגילה באלמותך). שם, ב', שו' 98 – 99: בחיך [א]בן
נשמח¹⁶³ בלמתח נגלן.¹⁶⁴

19) שמח – צהל

במקרא: ירמ' ל"א, ו: רנו ליעקב שמחה וצחלו בראש הגוים. שם נ', יא:
כי תשמחי כי תעלוי... וצחלי כאבירים.¹⁶⁵ תה' ק"ד, טו: ויין ישמח לבב אנוש
להצחיל פנים משמן.¹⁶⁶
באוגריתית: IID, ב', שו' 8 – 9: בדנא[ל] פנס תשמח¹⁶⁷ ועל יצהל¹⁶⁸
פא[ת]ת¹⁶⁹ (דנאל פניו שמחים, ומעל יצהל מצחו).¹⁷⁰

20. שמח – חרה

במקרא: תה' כא, ז: כי תשיתוהו ברכות לעד תחדוהו בשמחה את סניך.
באוגריתית: VAB, ב', שו' 24 – 25: תחצב¹⁷¹ ותחד¹⁷² ענת תעד¹⁷³
כבדה¹⁷⁴ בצחק¹⁷⁵ ימלא לבה בשמח¹⁷⁶ (תחצוב ותחדה ענת, ירחב כבדה
מצחוק, יימלא שמחה לבבה).¹⁷⁷

ה ע ר ו ת

1. תרביץ, שנה י"ג (תשי"ב), עמ' 197 – 212; שם, שנה י"ד (תשי"ג), עמ' 10 – 1; והשווה עתה „האלה ענת", ירושלים תשי"א, עמ' 19 ואילך.
2. ר' תרביץ י"ג, עמ' 197 – 198; ספר טורטשינר, ירושלים תש"ז, עמ' 97; האלה ענת, עמ' 19 – 20.
3. לכאורה הנחה זו קשה היא ביותר, שהרי כלל גדול הוא בתולדות הספרות שהשירה קודמת לפרוזה, ברם, כבר הוכיח קאסוטו בראיות מכריעות, כי אף בספרות ישראל קדמה השירה לפרוזה, וכי שירת עלילה ישראלית, בדומה לאפוס הבבלי והאוגריתית, הייתה קיימת בישראל עוד לפני התהוותם של סיפורי התורה, ועקבותיה של יצירה שירית זו ניכרים יפה יפה בסיפורי הפרוזה שבמקרא. עי' קאסוטו, תרביץ י"ג, עמ' 199 – 200; מאדם עד נח, ירושלים תש"ד, עמ' 120 – 121; כנסת לזכר ביאליק, כרך ח', עמ' 121 ואילך; ספר היובל ל"ג אפשטיין, ירושלים תשי"י, עמ' 3 – 4, ועוד. ורי' מש"כ בלשוננו י"ה, עמ' 50 – 51.
4. עניין זה הוטעם בצדק ע"י חוקרים רבים. ר' לאחרונה י"א זליגמן,

IX, *Bibliotheca Orientalis* (1952), עמ' 198.

5. קאסוטו סבור, כי האוגריתית שייכת ללשונות הכנעניות. לענייננו אין כל צורך להיכנס בעבי הקורה של בעיה חמורה זו. על מקומה של לשון זו במשפחת הלשונות השמיות ר' לאחרונה נ"ה טור-סיני, הלשון והספר, כרך הלשון, עמ' 269 ואילך; והשווה בייחוד את מאמרו בספר היובל לפרופ' וייל, ירושלים תשי"ג, עמ' 7 ואילך.

6. ראה תרביץ י"ג, עמ' 198; ס' טורטשינר, עמ' 97; האלה ענת, עמ' 20.
7. על עניין זה ר' אולברייט, BASOR, 70 (1938), עמ' 21, ובייחוד ו' הריס.
- The Development of the Canaanite Dialects, New-Haven, 1939. במקומות הרבה.
8. תרביץ י"ג, עמ' 198; ספר טורטשינר, עמ' 97; האלה ענת, עמ' 20.
9. תרביץ י"ג, עמ' 198; האלה ענת, עמ' 20.
10. ר' עליהם תרביץ שם, עמ' 199 ואילך; האלה ענת, עמ' 21 ואילך.
11. תרביץ, שנה י"ד, עמ' 1; ספר טורטשינר, עמ' 97; האלה ענת, עמ' 24.
- על זוגות מלים מקבילות כבר העמידו גינזברג-מייזלר (מזר), JPOS, כרך י"ד (1934), עמ' 248-249; גינזברג, שם, כרך ט"ו (1935), עמ' 327; ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה, כרך ג' (תרצ"ה), עמ' 55-56 (לקמן: ידיעות), ועוד. אולם אין צריך לומר, כי קאסוטו הרחיב ידיעה זו הרבה יותר.
12. תרביץ י"ד, עמ' 3; והשווה בייחוד ספר טורטשינר, עמ' 68, האלה ענת, עמ' 82.
13. גינזברג היה הראשון שהעמיד על תקבולת זו במקרא ובכתבי אוגרית, וממילא הכיר, בחוש לשוני יפה, כי המלה תִּשְׁתַּע שבישע' מא, י (השווה שם פס, כג) אינה אלא בניין קל מן השורש שת ע (=תתע באוגריתית), בהוראה ברורה של ירא, פחד, וברי עתה, כי כל הדעות האחרות, של ראשונים ואחרונים, משוללות יסוד הן (ר' גינזברג, ידיעות ג', עמ' 55-56; כתבי אוגרית, עמ' 49, והשווה קאסוטו, תרביץ י"ד, עמ' 7-8; האלה ענת, עמ' 27). בידוע, נתגלה עתה שורש זה, שת ע, ובש"ן דווקא, ככתיב המקראי, בכתובת הכנענית החשובה מקיליקיה היא כתובתו של המלך אותוד (ר' טור-סיני, לשוננו י"ז, עמ' 198).
14. תרביץ י"ד, עמ' 8; מאדם עד נח, עמ' 113-114.
15. ר' ספר טורטשינר, עמ' 99-100; והשווה לקמן הערה 53.
16. תרביץ י"ד, עמ' 1-9; ספר טורטשינר, עמ' 98-100; האלה ענת, עמ' 24-28.
17. ספר טורטשינר, עמ' 98.
18. (=ספר טורטשינר, לשוננו ט"ז) עמ' 97-102.
19. שם, עמ' 98; האלה ענת, עמ' 77.
20. ר' למשל, דוהם, בפירושו לס' ישעיה, מהד' ד', גוטינגן 1922, עמ' 322.
- והשווה טורי, The Second Isaiah, אדינבורג 1928, עמ' 335.
21. השווה AB V, ב', שו' 7-8: תמחץ לאם חף י [ס] תצמת אדם צאת שפש (מחצה לאומי חוף הים, תצמת אדם של מזרח שמש).
22. ר' קאסוטו, ספר טורטשינר, עמ' 98; האלה ענת, עמ' 64; שם, עמ' 77.
23. ספר טורטשינר, עמ' 100-101; האלה ענת, עמ' 28.
24. ספר טורטשינר, עמ' 101.
25. אני מקווה לשוב ולדון בבעיה זו במקום אחר.
26. אבל בברכתו ליהודה אומר יעקב (ברא' מט, ח): יהודה אתה יודוך, אחיך... ישתחוו לך בני אביך, אלא שכאן ודאי סטייה היא מן המסורת הספרותית אח-בן-אם, וכבר הרגיש בכך רש"י, בחוש לשוני דק, שכן הוא מעיר כאן: "ע"ש שהיו הנשים הרבה לא אמר בני אמך כדרך שאמר יצחק", והשווה גם פירוש הרשב"ם לתורה, הוצ' ד' ראזין, ברלין תרמ"ב, עמ' 71.

27. השווה או' יט, יד — טו.
28. והשווה עוד כתובים מעין ברא' מג, כט; ד"ב י"ג, ז; שופ' ח, יט.
29. השווה II, ב', שו' 23 — 24: תלד שבע בנם לך ותמן תתמנם לך.
- AB¹, ה', שורה 8 — 9, שם, שם, שו' 19 — 20, VAB, ה', שו' 19 — 20, שם, שם, שו' 34 — 35, ID, שו' 62 — 64, לוח 60, שו' 66 — 67, ועוד ועוד. על בנייה מספרות זו במקרא ובכתבי אוגרית עי' גינזברג, מנחה לדוד (ילין), ירושלים תרצ"ו, עמ' ע"ח ואילך; קאסוטו, תרביץ י"ג, עמ' 203 ואילך (שם ביבליוגרפיה מפורטת); הנ"ל, האלה ענת, עמ' 84; נ"ה טורטשינר, משלי שלמה, עמ' 62; הלשון והספר, כרך הלשון עמ' 55 ואילך; פירוש החדש לס' איוב (יופיע בקרוב) עמ' 61; שם, עמ' 283.
30. גינזברג, BASOR, Supplementary Studies, 2-3, The Legend of King Keret 1946 New-Haven, עמ' 14 (לקמן = King Keret); גורדון, Ugaritic Handbook II, רומא 1947, עמ' 184 למטה (לקמן = UH).
31. אע"פ שהטכסט סתום, אין להטיל ספק בתקבולת אַחֵם / בן אַמִי הניסיונות לפרש שורות אלה במלואן לא הוכתרו עד עתה בהצלחה. ברם, דומה אני, כי מלה סחומה זו "לפא"י" אין לה מקום בשער הלמ"ד (שורש "לפא"? גורדון, UH III, עמ' 243, מס' 1107), אלא לפנינו מלה הקרובה אל שורש פִאֵי, אַפִי בערבית. שהוראתו: השמיד, ובייחוד: כרת את הראש (בחרב) (ר' לין, Arabic-English Lexicon I, עמ' 2326) ובערבית דרומית "שפא"י" (שפעל) = הכרית, השמיד (ר' גוניוס-בוהל, מהד' 17, עמ' 631) הוא השורש שבדב' ל"ב, כו: אמרתי אפאיהם אשביתה מאנוש וזכרם. לדעת, מסייעת התקבולת ל"כלי" לדעה זו. ואפשר כי אין מקום עוד להתלבטויותיהם של החוקרים בדבר פירושה של המלה הקשה אפאיהם שבכתוב הנזכר. מכל מקום דומה כי אין להניח טעות בנוכח ואין להטיל ספק בטכסט (ר' למשל, דרייבר, פירוש לס' דברים, אדינבורג 1896, עמ' 369; שטורנאגל, פירוש לס' דברים, גוטינגן 1923, עמ' 169), לפי שהדעת נותנה, כי לפנינו שורש עִבְרִי-כנעני קדום בהוראה ברורה של: השמיד, הכרית. האוגריתית מסייעת אפוא לדעתו של שולטנס, שהשווה אפאיהם אל פִאֵי הערבי כבר לפני שנים הרבה.
32. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 66 — 67; גורדון, UH II, עמ' 139 למטה.
33. גינזברג, שם, עמ' 67; גורדון, שם, שם.
34. השווה דנ' ג', כב, ז', ט, ועי' נ"ה טורטשינר, פירוש החדש לס' איוב, עמ' 174.
35. מַחֵשׁ || כלה. השווה שם, שו' 35 — 36; שם, שם, שו' 40 — 41 (מַחֵשׁ || צמת). אולי, בשיכול אותיות, מקביל אל hamāṣu האכדי, שהוראתו: השמיד (ר' אולברייט, BASOR 84 (1941), עמ' 16, הערה 21), והשווה חֲשׁ בערבית: היכה, פצע (בייחוד את הפנים), حَشَّ (בפנים), וכדומה. (ר' לין, Arabic-English Lexicon II, עמ' 811).
36. על ביטוי זה ומקבילו בעלילת היצירה האכדית ר' קאסוטו, האלה ענת, עמ' 83.
37. על פועל זה במקרא ובכתבי אוגרית עי' בייחוד קאסוטו, תרביץ י"ג, עמ' 212.
38. השווה sabābu באכדית, שָבַ בערבית, שלא כדעת גורדון ואחרים (UH III, עמ' 275, מס' 2015).

39. קאסוטו, האלה ענת, עמ' 68; גורדון, UH, II, עמ' 188א למטה.
40. הוראתם של שמות אלה לא נתבארה כל צרכה (ר', למשל, גינזברג, BASOR 97 (1945), עמ' 10, הערה 19b; גסטר, שם, 101 (1946), עמ' 28, הערה 53). אבל דומה כי מגלמים הם כל אחד תכונה אופיינית של בעל, כמות שנרמז בשם הראשון: טלי בת רב, כלומר: טל בת רביב (טל || רביב; ID, שו' 44 — 45; ר' קאסוטו, *Orientalia*, כרך ח' (1939), עמ' 239, הערה 6; תרביץ י"ב, עמ' 180; שם, יד', עמ' 6; והשווה מנח עד אברהם, ירושלים תש"ט, עמ' 36 — הטכסט שם נשתבש וצ"ל: בל רבב ת' בל רד), בעל הוא, בידוע, משיב הרוח ומוריד הגשם ורכושו הם בעיקר העבים, הרוחות והמטרות (השווה בייחוד IAB, ה', שו' 6 — 11) והוא מוריד טל ורביבים עלי אדמות (VAB, ב', שו' 39 — 41; ID, שו' 44 — 45; IAB, ד', שו' 68 — 69), ר' קאסוטו, ידיעות, כרך ט' (תש"ב), עמ' 49 ואילך; האלה ענת, עמ' 46 — 47, השערות של גסטר לפיה מציינים השמות אר, רב, יעבדר שמות ערים (פדרי בת המקום ששמו אר וכו') היא, לדעתי, רחוקה ביותר.
41. השווה שם, שו' 12 — 14; שם, ד', שו' 53 — 54; שם, שם, שו' 73 — 75.
42. אפשר כי יש להשוות שם זה אל השורש אֲרֻץ הערבי, שהוראתו: הצמח בשפע, היה פורה, נתן יכול רב (האדמה), (ר' ליינ, Arabic-English Lexicon, 11, עמ' 47: ارضت الارض; ارض الارض; וכדומה). בעל הוא, בידוע, הממונה על פוריות האדמה, כשהוא מת חדלה היא לתת את פריה, ורק כשהוא קם לתחייה שבת האדמה לתת כוחה (השווה בייחוד IAB, ג', שו' 6 — 13, IAB, ז', שו' 49 — 50.
43. אין אלה בנותיו של בעל ואף לא כלותיו או שפחותיו, כדעת רבים (ר' גינזברג, BASOR 97, עמ' 10, הערה 19b; גסטר, שם, 101, עמ' 25), אלא נשותיו כדעת קאסוטו, תרביץ י"ב, עמ' 176 — 177; ידיעות, כרך י' (תש"ג), עמ' 52; האלה ענת, עמ' 76. רמז לעניין זה כבר ב *Orientalia*, כרך ז', עמ' 273, על בעל ונשותיו מקווה אני לדון בקרוב במקום אחר. אשתו האחרת: פדרי בת אַר (השווה ישע' כ"ו, יט!) נזכרת אף היא בטכסט שלנו, שו' 3, והשווה VAB, א', שו' 23 — 25; שם, ה', שו' 3 — 6; שם, ו', שו' 49 — 51; IAB, ה', שו' 10 — 11; IAB, א', שו' 13 — 19; שם, ד', שו' 52 — 57.
44. קאסוטו, האלה ענת, עמ' 66; גורדון, UH, II, עמ' 188א למעלה.
45. על המלה מישרים ר' בייחוד נ"ה טורטשינר, שיר השירים, ת"א תש"ג, עמ' 20; הלשון והספר, כרך הספר, עמ' 369.
46. על כחוב זה ועל הביטויים הולך למישרים ודובב שפתי ישנים ומקבילותיהם באכדית, ר' טורטשינר, שה"ש, עמ' 18 ואילך; הלשון והספר, כרך הספר, עמ' 368 ואילך.
47. לא מלשון ראמות = קוראלות (ר' על מלה זו טור-סיני, פירושו החדש לס' איוב, עמ' 244) כדעת רבים (עי' גורדון UH, III, עמ' 268 — 269, מס' 1836), אלא לשון חיבה ואהבה, כדעת קאסוטו, ע"פ ר' הערבי, (ר' ליינ Arabic-English Lexicon, 31, עמ' 997), והשווה גסטר, JNES, כרך ז' (1948), עמ' 188; JAOS, כרך ע' (1950), עמ' 15. גטצה BASOR 93 (1944), עמ' 18, הערה 4.
48. Irtu באכדית: חזה, חיק, השווה, למשל, IAB, ג', שו' 18 — 19, IAB, ה', שו' 25, IAB, ד' — ה', שו' 67, IAB, III, שו' 3, ועוד, ועי' גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 31; גורדון UH, III, עמ' 214, מס' 271).

49. אותה מלה נמצאת אולי אף בתפילה האוגריתית (ר"ש 1929, מס' ב), שו' 18, 27. ע"י גינזברג, שם, עמ' 90; גורדון, שם, II, עמ' 129 באמצע.
50. התקבולת ברורה אף אם מבינים אנו מישירים בהוראת כוחו של הגבר באהבה, כדעת טורטשינר, שה"ש, עמ' 20; הלשון והספר, כך הספר, עמ' 369; משלי שלמה, עמ' 35), ואין צריך לומר, כי הוראה זו הולמת יפה אף את הטכסט האוגריתי דילן!
51. קאסוטו, האלה ענת, עמ' 66; גורדון, UH, II, עמ' 188 למעלה.
52. ארש, לשון משאלה ובקשה = *erēsu* באכדית (השווה ארשת בתה' כ"א, ג), והשווה שם, שו' 17 — 18, 26, IAB, ב', שו' 13 — 14, VAB, ה', שו' 36 — 37, ועוד. וע"י גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 61; BASOR 98 (1945), עמ' 17, הערה 31. זינגר, לשוננו י"ג (תשי"ד — תשי"ה), עמ' 201.
53. על זוג המלים נתן — שלח במקרא ובכתבי אוגרית כבר העמיד קאסוטו ע"י ספר טורטשינר, עמ' 99 — 100, דומה כי תקבולת מסורתית זו של נתן — שלח אף היא אין בה כדי לאושש את פירושו של אולברייט למלה ואשלחך (ר' BASOR 94 (1944), עמ' 32 — 33), טענה אחרת נגד פירוש זה, ר' גינזברג, שם, עמ' 98, 19.
54. כך הגרסה הנכונה, כמות שהורה גינזברג, שם, עמ' 17 ואילך, השווה קאסוטו, ספר טורטשינר, עמ' 99.
55. כבר השווה גינזברג בדין כתובים מעין מל"א ג', ה: שאל מה אתן לך, תה' ב', ח: שאל ממני ואתנה גוים נחלתך וגו'. ובייחוד שם, כ"א, ה: חיים שאל ממך נתתה לו ארך ימים עולם ועד.
56. ואשלחך ת' ואשלח לך, ליחס בלתי ישיר, השווה VAB, ג — ד, שו' 19 — 20 (וארגמך — ואתניך); שם שו' 57 — 58 (וארגמך [ואתניך]), VIAB, ג', שו' 12 — 13, IAB, ד — ה, שו' 77, 79, 93, 100, 102, ועוד. והשווה במקרא כתובים מעין דב' ל"ב, ז. יהוש' ט"ו, יט. שופ' א', טו. אי' ה, ד; ט"ו, יב ועוד.
57. גינזברג, BASOR 98, עמ' 19. גורדון, UH, II, עמ' 183 באמצע.
58. בלמתך = בבלמתך, ר' לקמן הערה 160.
59. על זוג המלים שמח — גיל, ר' לקמן מס' 18.
60. גינזברג, King Keret, עמ' 26; גורדון, UH, II, עמ' 162 למטה.
61. גינזברג, שם, עמ' 28; גורדון, שם, עמ' 163 באמצע.
62. על כתוב זה ר' טורטשינר, הלשון והספר, כך הלשון, עמ' 345 ואילך.
63. על תופעה זו של שני פעלים בכתוב אחד, האחד בפרפקט והשני באימפרפקט (וינקת — תינקי), ר' קאסוטו, תרביץ י"ב, עמ' 171; שם, י"ד, עמ' 9 — 10; האלה ענת, עמ' 37.
64. על מלה זו וניקודה ע"י טורטשינר, פירושו החדש לס' איוב, עמ' 114.
- 213, 219. וע"י קאסוטו, ידיעות, כך י', עמ' 48.
65. על זוג המלים חלב — חמאה במקרא ובכתבי אוגרית כבר העמיד פרופ' קאסוטו. ע"י תרביץ י"ד, עמ' 5; האלה ענת, עמ' 26.
66. על ינק — מצץ במקרא ובכתבי אוגרית ר' להלן מס' 15.
67. השווה לוח 6, 1929, שו' 31 — 32: תדה תנק (גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 71. גורדון, UH, II, עמ' 132 למעלה); לוח 60, שו' 24 (גינזברג, שם, עמ' 71).

80. גורדון, שם, עמ' 144 למעלה; שם, שו' 59, 61 (גינזברג, שם, עמ' 84; גורדון, שם, עמ' 145 למעלה).
68. אף כאן מצאנו הקבלה מעניינת לעלילת היצירה האכדית. עי' גינזברג King Keret, עמ' 41. והשווה BASOR 97 (1945), עמ' 9.
69. גינזברג, King Keret, עמ' 23. גורדון, UH, II, עמ' 165 באמצע.
70. על המלה תירוש בעברית ומקבילותיה בלשונות השמיות ר' טור-סיני, פירושו החדש לס' איוב, עמ' 189. לכאן שייכת אף המקבילה חרת באוגריתית.
71. השווה אי' ט"ז יב, ועי' טור-סיני, שם, עמ' 151.
72. בישע' כ"ד, ז מצינו את התקבולת: תירוש — גפן. והשווה עוד שופ' ט' יג; הוש' ט', ב, ועוד.
73. הטכסט לקוי ביותר, אבל דומה כי המקבולת תרת — ין אינה מוטלת בספק.
74. השווה עשא, עשי, ערב, נשף בערבית (ר' לין, Arabic-English Lexicon, I, עמ' 2055) ועיין II, א', שו' 30; שם, שו' 48; שם, ב', שו' 19.
75. אולי הכוונה לציין את מקום מוצאו של היין: חבש. השווה במקרא ביטויים מעין: יין לבנון (הוש' י"ד, ח); נזלים מן לבנון (שה"ש ד', טו). מן הדין להטעים, כי אף השירה הערבית העתיקה אוהבת לציין את שבחו של היין ע"פ מקום מוצאו. השווה, דרך משל, בפתחת המעלקה של המשורר הג'אהלי عمرو بن كلثوم: أَلَا هَبِّ بَصْحَكَ فَاصْبِحْنَا وَلَا تَبْقَى خُورِ الْأَنْدَرِيَا (= היינות שמוצאם מן המקום אנדרון. الزوزن מעיר כאן: والاندرون قرى بالشام; التبريزي: والايدين قرية بالشام كثيرة الخ).
76. גורדון, UH, II, עמ' 183 למעלה.
77. השווה ירמ' י"ח, כא.
78. על שכול ואלמן שבכתוב זה ומקבילתו בטכסט האוגריתית כבר העמיד גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 79. והשווה גורדון, UH, II, עמ' 200.
79. haftu באכדית: מטה, שבט, שרביט. השווה שם, שו' 37: הַטּ || מט (= מטה, ר' זינגר, לשוננו י"ג, עמ' 196); שם, שו' 40, 43 — 44, 47, IAB, ו', שו' 28 — 29, II, שו' 14, ועוד.
80. אַלמן = אַלמן בעברית (השווה אַלף = אַלף, אַרבת = ארובה, אַבר = אביר, ועוד ועוד). בהתאם לכלל החשוב שקבע קאסוטו, שלפיו מורים לפרקים שלושת סימני האלף האוגריתית לא על התנועה שאחר האלף עצמה, אלא על התנועה המוטעמת של המלה, ר' מיד קאסוטו, שלוש צורות האלף האוגריתית והדקדוק העברי, לשוננו י"ז (תשי"א), עמ' 123 ואילך (= הכינוס העולמי למדעי היהדות, כרך א', ירושלים תשי"ב, עמ' 134 ואילך). והשווה מאמרו Orientalia, כרך, 16 (1947), עמ' 466 ואילך. רמז לעניין זה נמצא כבר במאמרו שם, כרך ז' (1938), עמ' 285, הערה 3; תרביץ י"ב, עמ' 171. והשווה זינגר, לשוננו י"ג, עמ' 195; שם, עמ' 197, הערה 4.
81. בידו של מת נמצא שבט שכול ושבט אלמן, ואין תימה בכך, שהרי הוא, בידוע, מלך שאל ותפקידו אינו אלא כריתת החיים וגרימת המוות. עיין קאסוטו, ידיעות, כרך ט' (תש"ב), עמ' 45 ואילך; האלה ענת, עמ' 47 — 48. רמז לעניין זה מצינו כבר במאמרו Orientalia, כרך ז', עמ' 266 — 267; תרביץ "ב, עמ' 5; שם, עמ' 169 ואילך.

82. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 78; גורדון, UH, II עמ' 144 למעלה.
83. השווה עוד ישע' מיז, יג. יחו' ליב, ז. אי' כיב, יב.
84. ההשלמה אינה מוטלת בספק. השווה לוח 60, שו' 61 – 62: שפת לארץ שפת לשמם.
85. כאן מצינו זוג מלים מקבילות שפת – לשן, ואין צריך לומר כי אף זוג זה מצוי ביותר במקרא. השווה, למשל, ישע' כ"ח, יא. ל"ג, יט. נ"ט, ג, תה' יב, ד–ה. ל"ד, יד. ק"ב, ב. ק"מ, ד; מש' י"ב, יט. ועוד ועוד.
86. כך תיאורו של מת בפיו של חאל השלוח גפן ואגר. השווה בייחוד IAB, א', שו' 14 – 22 מקום שם מתואר מת כמי שפוער את פיו לבלי חוק ובוולע את האנשים חמרים חמרים. והשווה IAB, ב, שו' 15 – 19; 21 – 23, IAB, ח', שו' 15 – 20; IAB, ב, 4 – 6, ועוד.
87. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 49; קאסוטו, תרביץ י"ב, עמ' 174; גורדון, UH, II, עמ' 184 באמצע.
88. על זוג המלים טל – רביבים במקרא ובכתבי אוגרית כבר העמיד הפרופ' קאסוטו. ר' תרביץ י"ד, עמ' 5 – 6; האלה ענת, עמ' 79.
89. תסכה – נסכה. כאן באות שתי צורות של פועל אחד, האחת בפרפקט והשנייה באימפרפקט, ואף זו תופעה משותפת היא לעברית ולאוגריתית, כמות שהורה קאסוטו. ע' תרביץ י"ד, עמ' 9 – 10; שם, י"ב, עמ' 171; האלה ענת, עמ' 37. ור' משיכ' בלשוננו י"ח, עמ' 51. וירולו גורס פעמיים נסכה, אבל מן האמור כאן ברי כי יש לדחות בהחלט גרסתו זו.
90. על כוכב – ככב, ککب בערבית, kakkabu באכדיח, kebkib במהרית, ר' גינזברג, תרביץ ה', עמ' 83. והשווה בייחוד מייזלר (מזר), שם, עמ' 376.
91. קאסוטו, האלה ענת, עמ' 65; ד"ר, RB, כך 48 (1939), עמ' 596; גורדון, UH, II, עמ' 187 למטה.
92. והשווה VAB, ג', שו' 21 – 22; שם, ד', שו' 60 – 61.
93. קאסוטו, האלה ענת, עמ' 70; גורדון, UH, II עמ' 188 למטה.
94. מלה זו מסתתרת, לדעת טורסיני, אף במש' ז, יז. ר' משלי שלמה עמ' 110.
95. על זוג המלים שפתים – לשון במקרא ובכתבי אוגרית ר' לעיל הערה 85.
96. ר' על מלה זו נ"ה טורטשינר, הלשון והספר, כך הלשון, עמ' 173; שם, עמ' 320.
97. גינזברג העיר בדין על ההקבלה שביואל ד', יח: והיה ביום ההוא יטפו ההרים עסיס והגבעות תלכנה חלב וכל אפיקי יהודה ילכו מים, יחו' ז, יז: וכל ב"רים תלכנה מים. ע' כתבי אוגרית, עמ' 63; BASOR 97 (1945), עמ' 6. הערה 13; והשווה קאסוטו, ידיעות י"ג (תש"ז), עמ' 78.
98. נבתם, בריבוי דווקא, מסייע אולי לטורסיני, הגורס במש' ז, יז: נָפְתָם ת' נָפְתִּי (ר' משלי שלמה, עמ' 110).
99. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 63; גורדון, UH, II, עמ' 138 למעלה.
100. במקרא מצאנו את זוג המלים דבש – נפת (תה' י"ט, יא מש' כ"ד, יג. שה"ש ד', יא) ולעומתו באוגריתית ין–נבת (א, ב, שו' 71–72; שם, ד', שו' 164–165), אבל בטכסט פרוזאי מאוגרית, המכיל רשימת פירות ובשמים, נזכר

נבת על-ידי שמן דווקא (ג' פעמים!). עי' גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 102; גורדון, UH, II, עמ' 133 (טכסט 12, שו' 2, 8, 15).

101. גינזברג, שם, עמ' 63; גורדון, שם, עמ' 138 למעלה.

102. השווה עוד כתובים מעין שמ"א ח', ה-ו; שם פס' כ'. ישע' ל"ג כב. הוש' יג, י. עובד' כא. מש' ח', טו-טז. שם כ"ט, יד, ועוד.

103. על המלה חט בהוראת מטה, שבט, שרביט, ר' לעיל הערה 79.

104. גינזברג משווה בדין את דברי הקללה שבכתובת אחר: תחתסף חטר

משפטה, תחתסף כסא מלכה, ר' כתבי אוגרית, עמ' 67; השווה סלושץ, אוצר הכתובות הפיניקיות, ת"א תש"ב, עמ' 2.

105. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 67; גורדון, UH, II, עמ' 139 למעלה.

106. כלומר: שולח לומר לך, להגיד לך, לפי שתחם באוגריתית לשון דיבור

הוא (תדיר בהקבלה אל: רגם או: הות). השווה, למשל, IAB, ד', שו' 34-35.

IAB, א, שו' 12-14; שם, ב', שו' 10-11, 17-18, IAB, ד', שו' 41, VAB,

ג', שו' 10-11; שם, ד', שו' 51-52; שם, שו' 38; שם, ו', שו' 24-25.

והשווה ר"ש 1929, מס' יח, שו' 3 (גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 96; גורדון,

UH, II, עמ' 134, באמצע), ר"ש 1929, מס' 21, שו' 1; ר"ש 1932 (איגרת אור'ר)

שו' 1, ועוד.

107. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 30. גורדון, UH, II, עמ' 141 למעלה.

108. קאסוטו משווה תה' ט"ו, ב: טובתי כל עליך, ומפרש: אתה טובתי ואין

למעלה ממך. ר' תאלה ענת, עמ' 88.

109. לדעת רוב החוקרים תארים אלה מכוונים לבעל, אבל אליבא דקאסוטו

תארים אלה מכוונים לאל דווקא וצ"ע.

110. קאסוטו, תאלה ענת, עמ' 72. גורדון, UH, II, עמ' 189 למטה.

111. על זוג המלים המקבילות שמע—בין במקרא ובכתבי אוגרית כבר העמיד

גינזברג לפני שנים הרבה. ר' תרביץ ד (תרצ"ג), עמ' 385. הערה 19. שם, ה,

(תרצ"ד), עמ' 88-89, 96. שם ו' (תרצ"ה), עמ' 104. ידיעות, כרך ג' (תרצ"ה—

צ"ו), עמ' 55. כתבי אוגרית, עמ' 34. קאסוטו לא הודה לו בכך (עי' תרביץ י"ד,

עמ' 1, הערה 53), אבל לאחר מכן חזר בו (ר' מאדם עד נח, עמ' 137; ספר

היובל ל"נ אפשטיין, עמ' 5). לשם שלמותה של התמונה שנתן קאסוטו, כללתי

אף זוג זה ברשימתי, ומה עוד שיכולתי להוסיף על דברי החוקרים הנ"ל את

הכתובים ישע' ה, י. אי' כ"ו, יד.

112. אין צריך לומר, כי במקרא שגורים אף הזוגות: האזן—בין, שמע—האזן.

113. אליבא דגינזברג יש להזכיר כאן אף את הכתוב מש' י"ג, א (ר' תרביץ

ה', עמ' 96. ידיעות ג', עמ' 55. כתבי אוגרית, עמ' 34), ברם פירושו של גינזברג

לכתוב זה אינו וודאי, ר' נ"ה טורטשינר, משלי שלמה, עמ' 98.

114. אך בימים אלה עלה בידי טור-סיני להציע פירוש מסתבר למלה סתומה

זו, וממילא לכתוב המוקשה כולו, וברי עתה כי אין לתקן בנוסח המסורה אף

קצו של יוד. ר' בפירושו החדש לס' איוב, עמ' 233, והשווה שם, עמ' 47.

115. השווה עוד כתובים מעין מל"א ג', יא. ישע' כ"ח, יט; שם פס' יט; שם

נ"ב טו, אי' ל"ד, טז, ועוד.

116. השווה לוח 6, 1929, שו' 21-23; (גינזברג, תרביץ ו', עמ' 104; כתבי

אוגרית, עמ' 71; גורדון, UH, II, עמ' 131 למטה).

117. על רכב ערפת באוגריתית, רכב ערבות במקרא, ר' קאסוטו, תרביץ י"ב עמ' 2 ואילך.
118. גינזברג כתבי אוגרית, עמ' 34; קאסוטו, ספר היובל לאפשטיין, עמ' 5; גורדון, UH, II, עמ' 142 למטה.
119. כך לפי השלמתו הבטוחה של קאסוטו, על יסוד האמור בטכסט דילן שו' 8: ישמע קד < ש > ואמרן, והשווה U, שו' 49 ואילך. אין לתמוה על חזרת הטכסט דילן, מילולית כמעט, בלוח U, שכן לפנינו נוסחה קבועה, שאף לה מקבילות במקרא. ר' קאסוטו, ס' אפשטיין, עמ' 3 – 4; האלה ענת, עמ' 33 – 34.
120. אף השלמה זו בטוחה היא, לפי טבלות VAB, ו' שו' 10 – 11 מכונה קדש ואמרר בתואר: דגי אַתֶּרת. והשווה עוד IIAB, ב' שו' 31, ועי' גינזברג, *Orientalia*, כרך ט' (1940), עמ' 43; BASOR 95 (1944), עמ' 25, הערה 3.
121. = נעלה ונשגב (שורש אמר = רום), או: קדוש ורצוי (שורש מרר = ברך, רצה), עי' קאסוטו, ספר אפשטיין, עמ' 4 – 5; האלה ענת, עמ' 89.
122. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 27. קאסוטו, ס' אפשטיין, עמ' 2. גורדון, UH, II, עמ' 141 באמצע.
123. וכן תה' צ"ב, ז. קי"ט, קכה. קלי"ט, ב; מש' א', ב. ח', ט. י"ז, כז. כיד, יב. כי"ט, ז; אי' י"א, יא. י"ד, כא. ט"ו, ט. כ"ג, ה. כ"ח, כג. ל"ח, יח. מ"ב, ג; קה' ט', יא. והשווה עוד כתובים מעין ישע' י"א, ב. כי"ט, כד. ל"ב, ד. מ', יד. שם פס' כא. מ"ג, י. מ"ד, יח – יט. נ"ו, יא; ירמ' ד, כב; תה' פ"ב, ה; מש' ב', ו. ד', א. ז', ד. י"ד, ו. י"ט, כה. כ"ח, ב; אי' כ', ג. ל"ח, ד', ועוד ועוד.
124. רגם מקביל בדרך כלל ליהות (ר' לעיל הע' 106), והשווה בעברית דבר – אמרה, על הקבלות מסוג זה מקווה אני לדון בקרוב במקום אחר.
125. ל' השלילה = לא בעברית, השווה, למשל, VAB, ד', שו' 49 – 50: לאַב יפע לבעל צרת לרכב ערפת (לא אויב הופיע לבעל, לא צרה לרוכב ערבות), ועיין קאסוטו, תרביץ י"ד, עמ' 3; גינזברג, BASOR 98, עמ' 20, הערה 46.
126. לביטוי המלת אַרְץ (=המון ארץ) השווה, למשל, IAB, ב', שו' 18 – 19, IIAB, ז', שו' 51 – 52 ועוד. המלה המלת באה אף בתקבולת למלה לאַם, השווה, למשל, IAB, ו', שו' 23 – 24.
127. הכוונה היא לאבני הברק, ר' על עניין זה קאסוטו, מאדם עד נח, עמ' 42 – 43; ספר הויכרון לשור, ניו-יורק תש"ה, עמ' 256. והשווה האלה ענת, עמ' 81.
128. קאסוטו, שם, עמ' 67. גורדון, UH, II, עמ' 188 באמצע.
129. טכסט זה נשנה אף בלוח VIAB, ה' שו' 15 (האלה ענת, עמ' 96. גורדון, שם, עמ' 190 למעלה).
130. קאסוטו, שם, עמ' 68. גורדון, שם, עמ' 188 למעלה.
131. והשווה עוד תה' ט', ט. ק"מ, יג. מש' לא, ט.
132. על המקבילות המקראיות עי' קאסוטו, תרביץ י"ב, עמ' 4 ואילך, והשווה גינזברג, BASOR 97 (1945), עמ' 4, הערה 6.
133. השווה U, שו' 23 – 25 (קאסוטו שם, שם. גורדון, UH, II, עמ' 179 באמצע).
134. כאן מצינו זוג מלים מקבילות אֶלְמֶנַת – יתם ואין צריך לומר, כי אף זוג זה שגור ביותר במקרא, השווה, למשל, שם' כ"ב, כג. ד"ב כיד, יז. ישע' א', יז; שם פס' כג; י', ב. ירמ' מ"ט, י"א. תה' ס"ח, ו; קי"ט, ט. אי' כ"ב, ט; כיד, ג, ועוד.
135. קאסוטו, תרביץ י"ב, עמ' 4. גורדון, UH, II, עמ' 182 באמצע.

136. לביטוי האוגריתי קצר נפש השווה במקרא במד' כ"א, ד. שופ' י, טז, שם טז, טז, זכר' י"א, ח. ודומה לכך קצר רוח (שמ' ו' ט. אי' כ"א, ד).
 137. גינזברג, King Keret, עמ' 32, גורדון, H, ו, עמ' 164 למעלה.
 138. גינזברג, שם, שם, גורדון, שם, עמ' 164 באמצע.
 139. ר' לעיל הע' 64.
 140. גם במקרא וגם בכתבי אוגרית מורה היניקה על האכילה לשובע. עי' קאסוטו, *Orientalia*, כרך ז' (1938), עמ' 281–282; תרביץ י"ג, עמ' 208; ידיעות כרך י', עמ' 48 ואילך. השווה האלה ענת, עמ' 74. ור' גינזברג, 98 BASOR (1945), עמ' 15.
 141. עד כמה שיריעתי מגעת, אין הפועל מצץ נמצא במקום אחר בכתבי אוגרית. בהוראה זו של אכילה והנאה שגורים הפעלים ינק (לוח 6, 1929, שו' 31–32; לוח 60, שו' 24, 59, 61) או רַעַת (= رَغَتْ בערבית: ינק. H, ו, עמ' 164 באמצע, שם, ו', שו' 55–56).
 142. גינזברג, King Keret, עמ' 23, גורדון, H, ו, עמ' 165 באמצע.
 143. שורש עָטַי, לשון כבוד, יקר, השווה, למשל, H, ו, עמ' 164 באמצע, שו' 22–23; שם ב', שו' 10–11; שם, ג', שו' 25–26, 28–30, 32–35.
 144. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 68, גורדון, H, ו, עמ' 147 למטה.
 145. כך גורסים גינזברג וקאסוטו, גורדון: א[ר]ן. ין, אמנם, אה–ארי מצינו תדיר בתקבולת, (השווה H, ו, עמ' 164 באמצע, שו' 22–23, H, ו, עמ' 164 באמצע, שו' 44–45, ועוד), אבל במקרה זה קשה להניח האפולוגרפיה של אריי–ין, לפי שאריי (=חבריי) בא ביו"ד כפולה אף בכתב החסר של אוגרית, מה שאין כן באחי–ין, שהאפולוגרפיה כאן פשוטה וברורה.
 146. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 48, קאסוטו, תרביץ י"ב, עמ' 170, גורדון, H, ו, עמ' 148 באמצע.
 147. ר' על מלה זו נ"ה טורטשינר, הלשון והספר, כרך הלשון, עמ' 324. השווה זינגר, לשוננו י"ג (תשי"ד–תשי"ה), 191.
 148. גורדון: שת[נ].
 149. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 29, גורדון, H, ו, עמ' 141 למעלה.
 150. השווה שם, שו' 6, H, ו, עמ' 164 באמצע, שם, ד–ה, שו' 110; שם, ו', שו' 55, VAB, ה', שו' 85, ועוד.
 151. גורדון: הם אֵת [ין ו]תן ונשת.
 152. השווה H, ו, עמ' 164 באמצע, שו' 3–4, שם, שו' 8–9, 10–12, 13–14, שם ב', שו' 30–31, 32–34, 36–37, 38–39, שם, ה', שו' 19–20, 29.
 153. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 84, גורדון, H, ו, עמ' 145 למעלה.
 154. אולי יש להשלים כאן פועל מעין ילחם וכיו"ב, שורש לחם מצוי, בידוע, באוגריתית, השווה H, ו, עמ' 164 באמצע, שו' 23, VAB, ג', שו' 11–12; שם, ד', שו' 52–53, שם, שם, שו' 71–72, ועי' גורדון, H, ו, עמ' 242, מס' 1078.
 155. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 74, גורדון, H, ו, עמ' 150 א"ב.
 156. הטכסט לקוי ביותר, אבל דומה כי אין להטיל ספק בתקבולת של מלך–שרר, והשווה שם, שו' 36–37.
 157. גינזברג, כתבי אוגרית, עמ' 74–76, גורדון, H, ו, עמ' 150 למעלה.
 158. וכן זכר' י', ז; תה' י"ד, ז. כ"א, ב. ל"ב, יא. מ"ח, יב. נ"א, י. נ"ג.

ז. צי' יא. צי' א. שם פס' ח. קמיט. ב; מש' ב/ יד. כ"ג, כד. שם פס' כה. כיד. יז; דהיי"א ט"ז, לא. והשווה עוד כתובים מעין ישע' ט"ז, י. כ"ה, ט; ירמ' מ"ה, ליג; הוש' ט/ א; יואל א/ ט"ז, ב. כא. שם פס' כג; חבק' א/ טו; צפ' ג/ יז; תה' ט"ז, ט. ל"א, ח. מ"ג, ד. מ"ה, טז. קי"ה, כד; שה"ש א/ ד. התקבולת באי' ג/ כיב מוטלת בספק. ר' טורסיני, פירושו החדש לס' איוב, עמ' 37 — 38.

159. על הפועל שמח בעברית ובלשונות השמיות ר' טורטשינר, משלי שלמה, עמ' 34 — 35; הלשון והספר, כרך הלשון, עמ' 96 ואילך; כרך הספר, עמ' 368 ואילך. הגרסה הנכונה היא בלא ספק נשמח (לא אשמח), כמות שהורה גינזברג BASOR 98, עמ' 20, הערה 46), השווה: אבן, גגלן.
160. = בבלמתן! השווה, למשל, שם' שו' 13 — 14: יתן גה בכי (= יתן קולו בבכי). אוו, ב/ שו' 22: תקח בתך עֶלְמַת (= תקח בביתך את העלמה). עיין גינזברג, BASOR 98 (1945), עמ' 16, הערה 27; שם, עמ' 20, הערה 46. תופעה זו מצויה, בידוע, אף היא במקרא. ר' קאסוטו, ספר טורטשינר, עמ' 101. ור' משיכ בלשוננו י"ח, עמ' 52.

161. על זוג המלים חיים — אלמות ר' לעיל מס' 5.

162. גינזברג King Keret, עמ' 26; BASOR 98, עמ' 19, הערה 46. גורדון, UH, וו, עמ' 162 למטה.

163. שמח בעברית, شخ בערבית, שמח באוגריתית, הוראחם היסודית: רום, הרים וכדו'. כבר הורה ג'ה טורסיני, כי אין שמח אלא קיצור שבלשון ת' שמח לבבו, רם לבבו. באוגריתית בא הפועל שמח תדיר ע"י ניבים המורים על הרמת הקול (מעין: צח, תצח, ותען, תשא גה, ישא גה וכדומה). השווה AB, א/ שו' 39 — 40; שם, ג — ד, שו' 14. AB*, ב/ שו' 20. AB, ב/ שו' 28; שם, ה/ שו' 82; שם, שם, שו' 97. VAB, ב/ 25 — 26, ועוד.

164. גינזברג, King Keret, עמ' 28. גורדון, UH, ו, עמ' 163 באמצע.

165. קרי: תשמח, תעלז, תצהלו.

166. ר' על כתוב זה ג'ה טורטשינר, משלי שלמה, סמ' 35; הלשון והספר, כרך הספר, עמ' 369. והשווה אס' ח/ טו: והעיר שושן צחלה ושמחה.

167. על הפועל שמח, ר' לעיל הערות 159, 163.

168. השווה AB, ב/ שו' 18. VAB, ד/ שו' 31. סו, שו' 208.

169. המלה פֶּאֶת מורה בדרך כלל על קצה, פינה, פאה. השווה, למשל, או, ג/ שו' 105 (רם חסן פֶּאֶת מדבר), שם, ד/ שו' 193 — 194 (כחסן פֶּאֶת מדבר), לוח 6, 1929, שו' 15 (עפעפֶּן לפֶּאֶת), לוח 60, שו' 68 (פֶּאֶת מדבר), ועוד. כאן, בהשאלה, בהוראת מצח, פנים וכד'. ועיין גורדון, UH, וו, עמ' 261, מס' 1595.

170. גינזברג, BASOR 98 (1945), עמ' 15, הערה 20; גורדון, UH, וו.

עמ' 182 באמצע.

171. על הפועל חצב במקרא ובכתבי אוגרית ר' קאסוטו, תרביץ י"ג,

עמ' 211—212.

172. אין להתעלם מן הקושי שבפועל זה, שהרי, לכאורה, צריך היה לבוא כאן תִּחְדִּי, בחית שנייה (= ח בערבית), בהקבלה אל khadā האכדי. ואכן גורדון אינו קושר פועל זה כלל אל חדה, לשון שמחה וחדווה. השווה UH, עמ' 18, מקום שם הוא תופס פועל זה כלשון ראייה, והשווה UH, וו, עמ' 228, מס' 654, ברם, הקושי

אינו חמור ביותר, כמות שהורה קאסוטו. עי' Orientalia, כרך ו' (1938), עמ' 285, הערה 1, והשווה בייחוד האלה ענח, עמ' 78.

173. ע"פ הערבי ג' שהוראתו בין השאר: היה נפוח, התרחב (ראה לייך, Arabic-English Lexicon, 61, עמ' 2231).

174. כאן מצינו זוג מלים מקבילות ככד – לב, השגור, בידוע, באכדית, ודומה כי זוג זה נמצא אף הוא במקרא, לפי שהדעת נותנת לגרוס בתה' ט"ו, ט: קבדי ת' קבוי. ושמא יש לגרוס כך אף בברא' מ"ט, ו: בסדם אל חבוא נפשי בקהלם אל תחד כבדי (= קבדי). גונקל כבר שיער לפני שנים הרבה (ר' בפירושו לס' בראשית, מהד' ב, גוטינגן 1902, עמ' 423), כי המכוון בכתובנו קבדי ת' כבדי, ושמא מותר לומר היום כי האוגריתית מסייעת לדעתו?

175. כאן מצינו זוג מלים מקבילות צחק – שמח, ואין צריך לומר כי אף זוג זה מצוי במקרא. השווה מש' י"ד, יג. קה' ב', ב; שם, י', יט.

176. לכאורה היה מקום להזכיר כאן בייחוד את הטכסט שבלוח VAB, ה' שו' 29 – 31 (השווה סוּו, נוסח ב', שו' 8 – 9): אל תשמח ב... אל אַחֲדֶהֶם (אל תשמח ב... אל תחדה?), כדעת גירדון ואחרים (UL, עמ' 22; שם, עמ' 91; UH, III, עמ' 230, מס' 727). ואע"פ שדעה זו יש בה כדי למשוך את הלב, מוטל העניין בספק, שכן יש רגלים לדעתו של קאסוטו, לפיה מדובר כאן על מריטת שער הראש (והתלתלים?). קאסוטו משלים את הטכסט דילן מתוך היסוס רב אמנם לאמר: אל תשמח ב – – – [תל'תלן] אַל אַחֲדֶהֶם בין[מני] [קין]צנתך] בגדלת אַרכתי (אל תשמח ב – – – תלתלך אוחוס בימיני, קוצותיך בגדולת כוח ידי) השערה חריפה ומפתיעה, אשר אילו הייתה ודאיה, היינו יכולים להוסיף את הזוג קוצות-תלתלים (השווה שה"ש ה', יא), אבל ברי כי לידי וודאות לא באנו, שכן הפרוץ רב כאן על העומד. ר' קאסוטו, ידיעות כרך י"ג, הש"ז, עמ' 77 – 78. והשווה האלה ענח, עמ' 86. תימה שאין קאסוטו מזכיר את הטכסט המקביל ב סוּו, נוסח ב', בין כה ובין כה אין זוג המלים שמח – חדה מוטל בספק.

177. קאסוטו, האלה ענח, עמ' 66 – 67. גורדון, UH, III, עמ' 187 למטה.

בעלי שערים

במדרש בראשית רבה יג (הוצ' תיאודור, עמ' 121) כתוב: חמשה שמות נקרא לו (לענן הגשם) עב איד ענן נשיא חזיונים, עב, שהוא מעבב את פני רקיע שנאמר עבי שחקים (ש"ב כב, יב), איד, ואיד יעלה מן הארץ (בראש' ב ו) שהוא שובר לבעלי שערים וכו'. ברוב הדפוסים הגרסה: שהוא שובר אידן של בעלי שערים. ומאמר זה מובא גם בילקוט ובמדרש הגדול לכתוב (מרגליות, עד), ובערוך ערך אד, ועוד. ופירשו כל המפרשים והמילונים בעלי שערים כלשון מפקיעי שערים, מה שקשה לקבל בין מצד הלשון ובין מצד העניין – כי מה לענן הגשם ולהפקעת שערים?

ואולם למעשה אין לבאר מאמר זה מלשונו במקום זה. כי, כפי שרמזו אף קוהוט בערוך השלם, לא דובר כאן על שבירה, אלא משום שנדרש אד כלשון איד שהוא לשון שבר. אלא שלא היו אומרי הדרשה ממשיכים ואומרים: שהוא שובר לבעלי שערים אלא אם כן היו במדרש מלים מפורשות כגון „ואין איד אלא שבר“ (כדברי רשב"ל בירוש' תענית ב א: ואיד יעלה מן הארץ, עלה שבר מלמטן, מיד גשמים יורדין), שהושמטו בטעות המעתיקים. כי מקורו העיקרי של המאמר הוא בדרשה אחרת, שבאה גם היא בדברי חז"ל, ראשונה בירושלמי ברכות ב, ד, וז"ל: ומפני מה התקינו מברך השנים ברכה תשיעית כנגד קול ה' שובר ארזים שהוא שובר כל בעלי שערים, ע"כ. ואמנם גם כאן הובנו הדברים, כאילו בעלי שערים מפקיעי שערים הם, ובמדרש תהלים (הוצ' בובר קטז): לתהלים כט משולב בתוך הדרשה (בוודאי מיד מאוחרת) גם פירוש תמות זה של מפקיעי שערים: קול ה' שובר ארזים כנגד ברכת השנים שמשבר מפקיעי שערים ומקטיני איפות ועשירי שלוח שהן כארזים, ע"כ. אך בפשוטו של המאמר בלשונו המקורית שבירושלמי, וכן במדרש בראשית רבה אי אפשר לקבל שאמרו כאילו בעלי שערים, על מפקיעי שערים, ואין הביטוי בעלי שערים בא אלא ככינוי פיוטי לעצים, לארזים, ועוד בא כדברים אלו בבבלי (שבת לב:), בדברי ר' אלעזר בר יהודה: בעון חלה אין ברכה במכונס ומארה משתלחת בשערים וזורעין זרעים ואחרים אוכלין וכו', ע"כ. והואיל ואין „המכונס“ בא כך במשנה אלא לגבי (ענפי) עצים, כלשון המשנה (ביצה ד ב:), מביאין עצים מן השדה מן המכונס ומן הקרפף אפילו מן המפוזר ע"כ, יש לראות שערים גם כאן כלשון ענפי עצים בקירוב. והנה ידוע הדבר, כי בא במשנה „שער“ כשם עצם במשמעות ענפי האילן ושרביטים המתפשטים בירקות (כהגדרתו של קסובסקי, אוצר לשון המשנה, 1809), במקומות כגון (פאה ב, ג): הכל מפסיק לזרעים ואינו מפסיק לאילן אלא גדר, ואם היה שער כותש (ז"א אם נקלעו ונסתבכו הענפים) אינו מפסיק אלא נותן פאה לכל. והשווה את דברי רש"י על השעירתה (שופטים ג כו): השעירתה יער דק ועב שקורין ברוצש (brosses) בלע"ז, וטוב הוא להחבא והרבה יש בסדר זרעים שענפי אילנות דקים קרויין שער, הופך את השער, אם היה

השער כותש עִיכ. ועי' גם רש"י למשנה ולגמרא, ועל יסוד דברי רש"י מבאר גם מ' נאור בספרו „המקרא והארץ” א 60 את שמו של הר שעיר: „מובנו האמיתי של השם שעיר הוא כנראה מכוסה יער, וכן נבין את השם הר שעיר אשר ליד הר יערים (יהושע טו י) ואת השם השעירתה המציין את גאון הירדן”.

ואמנם כל אלה שדנו במלת שער במשמעות ענף האילן שבמשנה ראו בה שימוש מושאל של שָׁעַר כלשון שערות הראש. ואילו המאמרים שהובאו מן המדרשים ומשני התלמודים מראים, כי בא במלה זו בריבוי שְׁעִירִים ולא שערות: מארה משתלחת בשערים; שובר כל בעלי שערים, ומכאן שאין לפנינו שימוש מושאל של שָׁעַר, אלא מלה אחרת, אשר מבטאה המדויק אינו ידוע.

על כל פנים לפנינו מלה מיוחדת, שאינה לא לשון שער ופתח ולא לשון שערות הראש, מלה שפירושה ענף האילן. ענפי אילן אלו הם שנאמר עליהם, כי בעוון חלה מארה משתלחת בהם, וארזים בעלי ענפים הרבה נקראו בעלי שערים, ואך בהשאלה מן הארזים הגבוהים, רחבי הענפים, אפשר היה אולי לדבר גם על בני אדם רמי קומה ואדירים — ולא דווקא על מפקיעי שערים, כעל בעלי שערים כארזים.

עיונים בלשון חכמים *

י.

כתיב קונסוננטי מלא בעבר של פעלי ל"ג ול"ת

תקופת ההשכלה, שהכניסה בספרות החדשה את לשון המקרא, לא השליטה בה את הסגנון המקראי ואת הדקדוק המקראי בלבד, אלא הנהיגה גם את הכתיב המקראי. ואם חל שינוי בזמן האחרון בנידון הכתיב המלא של וו"ן ויו"ד, לא בא הדבר אלא על ידי התגברות העיסוק בספרות לשון חכמים ובספרות ימי הביניים ואף לשם הקלה על הקריאה. לאחר היאבקות ממושכת בחוגי ועד הלשון העברית ניצח כתיב זה. אולם למרות הניצחון הזה ישנה צורת כתיב מלא אחת של לשון חכמים, אשר כמעט נשכחה מלב, והכתיב החסר הנהוג במקומו גורם לעיקום תיבות ולהארכת הדיבור — גם בכותרות שבעיתונים — ואף לשיבושי צורה (אנחנו סימנו במקום סימנו = סמנו, דנינו במקום דנו = דנו וכדומה). במכילתא דרבי ישמעאל למקרא וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה' (שמות יד, י) אנו מוצאים: וכן [באסא] הוא אומר ויקרא אסא וגו' כי עליך נשעננו (דברי הימים ב', יד, י); מהדורת לאוטרבך ומהדורת הורוויץ ורבינן, ו לא חשש המעתיק משום זיוף ושינה בטכסט בלתי מנוקד זה מן הכתיב המקראי (נשענו). כתיב מלא זה נמצא בדרך כלל בכל ספרות חז"ל, בספרות הגאונים, בפיוטים, בספרות ימי הביניים עד לימי ההשכלה.

בתוספתא: מפני הרמאין כיצד, שלא יהו אומרין כבר נתנו (מהדורת צוקרמאנדל, פאה א 6); עולה הייתי במעלה אדומים וכו' ראיתיו ונבעתתי ונפילתי לאחוריי (ר"ה א, 15).

בתלמוד: אע"פ שאמרו עדים, אנו כתבנו וחתמנו ונתנו לו (בבלי ביב, דף קסח ע"ב. כן הוא גם בכ"י המבורג משנת 1184 ובכ"י מינכן); הרבה שווקים תקנו (בבלי ע"ב, ב ע"ב. כן בכ"י מינכן, בהוצאות של עין יעקב ובמנורת המאור של אלנקאווה, חלק ג' עמוד 212. בדפוסים בטעות: תקנינו); כמדומה אני שלא כיווננו שמועתינו עד עתה (בבלי מנחות יח ע"א, וכן בכ"י²). במדרש: אמר לו כאן ישנו (במדבר לג, א, מובא ברש"י על התורה). והרבה כיוצא בהם בספרות חז"ל.

* ראה לשוננו יז 8 ואילך, יח 8 ואילך, 82 ואילך.

1. בחילופי הנוסחאות של המהדורות רשום גם נוסח של כתיב חסר.

2. כתיב מלא זה שפיר גם בארמית התלמודית: זבינא לך (עירובין ק, ע"ב); הכי דא'נא לך (פתובות כו, ע"ב); זיינא לך בדחייטי (גיטין נו, ע"א, כי"מ ובדפוסים: זיינא); אמר רבי אנא זיינא (ירושלמי יבמות פ"ד ה"ב, ו' ע"ב); ובתרגומים: יהודה את אורית ללא בהיתא (בראשית מט, ח, אונקלוס); ודא'נא בין גברא ובין חבריה (שמות יח, טו, אונקלוס); תבהתין כמה דבהתת (ירמיה ב, לו); ארום אודבנא (כי נמכרנו, אסתר ז, ד, תרגום ראשון).

בתפילה ובפיוטים: ועל חסדך הגדול באמת נשעננו (ברכת על הצדיקים בשמונה עשרה, נוסח ספרד); ו איכה אצת באפך וכו' ובכן רגננו, ובכן תאננו (ובמחזור איטאליאני גם ובכן וקוננו. קינה לר' אלעזר הקליר);² אשפוך שיחיוכו', כוננו לבנו (=ננו, רבנו גרשוב בן יהודה, סליחות אשכנז עריה, וכן במהדורת הברמן); אמרתך צרופה וכו', בו שועננו מעולם (ר' שמעון בר יצחק, קרובה לב' ריה); תבוא לפניך שועת חינוך וכו', נתנו בעוננו לשבי ולביזה (שלמה הקטן, סליחה ליום ראשון, כמנהג פולין ואשכנז, הוצאות עממיות); חנו ה' חנונו וכו', כי עליך נשעננו (סליחה ליום ששי, פולין, שלמה הקטן); אל דמי לדמי וכו', קדם נשעננו (סליחה לעריה אשכנז, דוד בירבי משלם); אשמתי וכו' שמתתי (מחזור איטאליאני, חלק שני, דף ריא, ב); באופן שאוכל לתקן את אשר שמתתי (בקשת יהי רצון קודם תהלים) ועוד.

בספרות הגאונים והמפרשים ובשאר ספרי ימי הביניים: שמיעה זו... ומשובשת היא בכל הנוסחאות, ואנו תיקננוה מנוסחי הישיבות (אוצר הגאונים, ברכות ע' 3); ונתנו שבח לצור מעוננו (חסדאי אבן שפרוט באחד ממכתביו, A. Mann, Texts, עמ' 29); אמרתי בלבי נגרותי, נכרתתי (רשי, תהלים לא, כג); השתא דקשישנא, עכשו שהזקננו (רשי ב"ק צב, סוף ע"ב); ומוה הבננו, נתנו לב (תשובת רשי על כי משמש בד' לשונות, ספר רשי מוסד הרב קוק, עמ' תצד וע' תצח); כתבנו וחתמנו ונתנו ביד פלוני (נוסחת שטרות בספר השטרות של ר' יהודה אלברצלונג, אשר גולאק, אוצר השטרות מספר א, מח, ככה, קמד, קסו ועוד); אמרו ראינוהו בלא כוונה וכיון שהתבוננו בו ונתכוננו לראותו להעיד שוב לא ראינוהו (משנה תורה להרמב"ם, קידוש החודש ב, ו); ולא האמין כאשר האמנו (יהודה אבן בתרגומו לספר אמונות ודעות של רס"ג סוף פרק א); ועל זה סמכנו לעשות מעשה בעצמנו ליטול פרס מהצבור להתמנות רב ודיין עליהם ולא נהגנו היתר בעצמינו אלא אחר שנשאנו ונתנו בזה וכו' והנחנו כל נכסינו שם והניצול בידנו נתנו אותו לעכו"ם (מגן אבות לר' שמעון בן צמח דוראן, מהדורה ב', לפסאי תרס"ו, דף סד); כאשר עיינו ביעודים הגשמיים (ספר העיקרים לר' יוסף אלבו, מאמר ד, תחילת פרק מ, מהדורת הויזיק); ונתנו להם כח ורשות (תקנות קנדיאה וזכרונותיה, א"ש הרטום ומד"א קאסוטו, חלק א, סי' ב); הסכמנו ותקננו (שם, חלק ב, סי' יד); ראשונה תקננו... שנית תקננו (שם חלק ד, סי' נב); נשאנו ונתנו, ציינו (מבוא המהדירים, ע' ח); ציינו, תיקנו, סימנו (שם, ע' 6). המדקדים של ימי הביניים ר' דוד קמחי בכילולו ואחיו ר' משה קמחי במהלך שבילי הדעת הכניסו את הכתיב התלמודי הזה במערכת הדקדוק העברי³ והכשירוהו לשימוש, והמדקדים הבאים אחריהם—מהם ראו וכן עשו.

1. מכיוון שבתחילה לא ניקדו את התפילות והפיוטים, נהגו לכתבם בכתיב מלא.

2. ואין זה מסממני הפיוט ומסגנון הקליר דווקא, אלא דבר שכיח בספרות לשון חכמים ובלשון ימי הביניים, ולא אצל עדה מסוימת בלבד. ועיין מנחם זולאי, האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון, אורלוגין 6, ריש עמוד 145; יצחק שבטיאל-דמתי, מסורות התימנים בדקדוק לשון חכמים, קונטרסים לענייני הלשון העברית, א, 15.

3. לא כן אביהם ר' יוסף קמחי פוריסט ללשון המקרא היה, ולא לשימוש הלשון, לאזרות

גם בזמן החדש השתמשו בכתוב מלא זה ולא פסק מן הספרות במשך כל הדורות: אם תאמר שהיה שם חומר, הרי האמננו שיש דבר קדמון (ר' נחמן קרוכמאל, מורה נבוכי הזמן, מהדורת שמעון ראבידוביץ, ע' שז; הוצאה ראשונה ע' 271, חכמת המסכן, ג); בפרק שלפני זה דנו במשניות ביחסן לברייתות (יעקב נחום הלוי אפשטיין, מבוא לנוסח המשנה, עמ' 27); אבל על העבר לא תיקנו כלום (הרב הראשי לא"י, ר' יצחק אייזיק הלוי הרצוג, לנמוקי התקנות, רבעון תלפיות, ניו-יורק, שנה א', ע' 459).

ובספרות החדשה: הסכן הסכנו אמנם בשנים האחרונות לראות (אחד העם, על פרשת דרכים, בכרך אחד, עמ' מא, א, דרך הרוח, ר' מרדכי עליאשברג); אתה בעצמך כפתת אותו (מנדלי מוכר ספרים, בעמק הבכא, ספר ג, פרק ו); הלכנו אצל שערי גן עדן והמתנו לו (כל סיפורי ש"י עגנון, כרך ה, עמ' צט); אבל אנחנו לא המתנו (כרך ט, תמול שלשום, עמ' 23); פעם אחת נזדמנו שנינו (כרך י, סמוך ונראה, עמ' 69); ריתתתי והרהרתי (עגנון, שירה, סוף פרק כג, לוח הארץ, תשי"ג, ע' 180).

אמנם יצא עורר על הכתיב המאוחר הזה בתחילת המאה השמונה עשרה. המדקדק האשכנזי ר' שלמה זלמן הענא (רו"ה) תפס על כך בספרו יסוד הניקוד (שנת ת"ץ, שער הדגש, ו): "טעות גמור מה שנדפס בכל הנסחאות בתחנה שאומרים קודם אמירת תהלים באופן שאוכל לתקן את אשר שָׁחַתְתִּי... וכן בסליחות לייז בתמוז בפיוט המחליל אתאנו וכו', לכן נִתְּנוּ להשמיד... והוא ממשיך (שם, ז) ומתמרמר בדברי טרוניא על גדולי המדקדקים: „הר' משה קמחי כתב בספר מהלך שבילי הדעת... בבנין הקל מחסרי הקצוות נִתְּנוּ או נִתְּנוּ בדגש וכו'... ור' אליהו בחור בפ' המהלך ראה כל אלה ושתק. גם אחיו הרב דוד קמחי עם כל חכמתו ובקיאותו וידיעתו בדקדוק הלשון אף הוא שגה בדבר הזה... ובעל ערוגת הבושם (וויניציא 1602, ר' שמואל ארקיוולטי. — נ"ב) שגה בזה יותר מכולם, ובעל שיח יצחק (1627, ר' יצחק בן שמואל הלוי. — נ"ב) האחרון שבאחרונים נמשך אחריהם. ברם יחיד הוא הרו"ה בדעתו, והמדקדקים שקדמו לו ידעו, כי — גם בעניין הכתיב — „לשון תורה לחוד ולשון חכמים לחוד" כלל צודק הוא מבחינת חכמת הלשון, ולא מצאו שום דופי בכתוב מלא זה.

עד כאן על הצד האורתוגרפי. ומה על הצד הפוניטי? במקרא מצטרף הגה ה' הנחה של פעלי לִנְ עם הגה ה' השימושית להגה ארוך אחד (כפול), ות' רפה של פעלי לִית נטמעת בת' הדגושה ונעשות גם הן הגה ארוך אחד. בכתוב שלאחר המקרא וודאי התקיימה תחילה הגייה לפי החוק הפוניטי הזה, אף על פי שהאות כפולה. ברם, במשך הזמן חלו שנויים פוניטיים בכך. „החסידיים" גוהגים לקרוא נ' נשענו שבתפילה בשני הגאים, בשוא נע, כקריאת

ולמשקלים בלבר. על כתיב מלא של יי קונסוננטית כתב; ראיתי בני אדם שכותבין ב' יודין במלת קיים וטעות הוא בידם, וכן כאשר כותבים נכון וקים (ספר זכרון עי' 52).

1. שמות בעלי סיומת ית, שהם מלשון נקבה, שימשו בלשון ימי הביניים במשך דורות רבים בלשון זכר, וגם טובי המדקדקים לא נמנעו מכך. היסוד לשימוש זה הוא לדעתי השם דמות הנמצא בלשון זכר שלוש פעמים במקרא (דמות אחד, יחזקאל א, טז; י; כדמות פני אדם נוגע, דינאלי טז), ומכאן הדיבור השגור טעות לעולם חוזר, שנעשה למטבע לשון מקובל ואין צורך לשנותו (ובמקרא: וטעותא מי חדרא, בל"ג ברכות כז, ע"ב), ואקוה לדון בזה עוד.

נוסח אחד).³

1. העולם חושבים, שאין לעברית אלא פֿוֹלוגִיָּה אחת ושנקראו הדומות מאז ומעולם בלועזית, ושעות בידם. עד זמנו של רא"ב לא הייתה אחידות בקריאת הדומות. ורק הוא הנהיגה, ונתקבלה ע"י הספרדים והאשכנזים, ועדות אלו קוראות, למשל, בברכת כוהנים יְיָ-יְיָ-יְיָ (ה') וישמרך, במדבר (ו, כד) כאילו היה המתג של המקרא באות ר': יְיָ-יְיָ-יְיָ. אולם התימנים אינם נוהגים לפי הכלל הזה, והם קוראים בברכת כוהנים יְיָ-יְיָ-יְיָ (לפי המתג שבתורה). עיין מאמרי בלשוננו טו, ע' 160 ואילך, ובייחוד תחילת פרק ד, שם ע' 174 והערת 2 שם.
2. בתיבת ישרם אין דגש קל בדי השנייה, אולם נקדני התפילות המאוחרים מנקדים צורות פעלי ל"ג ול"ת בד"ק.
3. על כתיב זה שדנתי עליו במאמרי העיריות בתורת הצורות, תרפ"ד, עמ' 83 ובהצוטה, יח סיון תש"א.
- לא הבאתי בין הדוגמאות את תיבת פוחתתו (שבת הפוחתתו בדמים, ב"ק סוף סה ע"ב), משום שלא נקראה כנראה בל"ח בדרך המקרא. עיין מעשה אפר משנת 1403, עמ' 119: כשיחובר אל הפעלים ויהיה אז שם הדגש החזק כמו שחיה הענין בכל הנזכר בתלמוד הנקראים בד"ח... הלחמנו... וכבר הגיעני אל כל זה מה שראיתי במשניות מדויקות ומנוקדות שנכתבו זה סביב לשלש מאות שנה; שד"ל, דקדוק עברי באימלקית, עמ' 820 — 321. וכן ניקד חנוך ילון בעירובין ו, ט.

מילון המשנה לרב סעדיה גאון

ר' פתחיה מריגנסבורג (חי במאה השתים-עשרה) מעיד: ¹ „ובארץ בבל לומדים פי' רבינו סעדיה שעשה מכל הקרייה (= המקרא) ומששה סדרים. וידענו כי כתב רס"ג פירוש למשנה, ואך נשאר שרידים ממנו. ² אולם חלוקות היו הדעות, אם כתב רס"ג גם מילון למשנה, כמו שכחב מילון למקרא והוא „ספר האגרון“. ³ ברשימות ספרים שונות בגניזת קהיר נמצאים שמות מילונים למשנה וייחסום החכמים למחברים שונים:

א) שכטר פרסם ⁴ „סעדיאנה“ קטע גניזה אחד, ⁵ שבו נמנים חיבורים רבים לרס"ג וגם: „אלפאט' אלמשנה“. פוזנסקי שיער, ⁶ כי מחברו הוא רב שרירא גאון או רב האיי גאון. אין סמך מספיק לייחוס החיבור לרס"ג על יסוד אותו קטע, כי הספר הבא אחריו הוא: „וכתאב פיה מסרה אכלה ואכלה“.

ב) בקטע גניזה אחר, ⁷ שפרסם פוזנסקי, ⁸ כתוב שוב: „אלפאט' אלמשנה“, ונשאר המהדיר נאמן גם בזה להשערתו.

ג) בפעם שלישית נזכר שם זה בקטע אחר, ⁹ שפרסם מאן, ¹⁰ „ח' כראריס אלפאט' אלמשנה“, ונמנע המהדיר מייחוס המילון לגאון מסויים. כאן נוסף לנו סימן להיקף המילון, שמונה מחברות (עיין להלן).

ידועים מאותן רשימות הספרים בגניזת קהיר גם מילונים וחלקים שונים של המשנה.

ד) קטע גניזה, שתיה רכוש אי"נ אדלר ¹¹ ופרסמו ז' בכר ¹²: „וג'זו אלפאט'“

1. סיבוב, מהדורת גרינהוט, ירושלים 1894, עמ' 12.

2. עיין י"נ אפשטיין, מבוא לסדר טהרות, ברלין 1915, עמ' 29 — 36.

3. עיין קובץ רס"ג, ירושלים תש"ג, עמ' רמא — רעד (= מתורת הלשון והשירה בימי הביניים, ירושלים תש"ד, עמ' לג — מח). השם הערבי של הספר נזכר גם ברשימת ספרים בגניזת קהיר שפרסם בכר, REJ, XXIX (1899), עמ' 200, 203.

4. קמברידג' 1903, עמ' 79.

5. T — S 13 K 1.

6. סעדיאנה, עמ' 21, מסי' 7, VII, ZfHB (1908), עמ' 185.

7. Ar. T — S 75 סימן זה לא נהיר לי. 8. XII, ZfHB (1908), עמ' 120.

9. T — S 10 K 20/9.

10. I, Texts and Studies, עמ' 655.

11. קטע זה והבא אחריו עברו כנראה לביה"מ לרבנים בניו-יורק.

12. REJ, כרך 21 (1899), עמ' 200 ואילך.

זרעים ומועד משנה ופיה מגלת בית חשמונאי מפסרה". המהדיר היה הראשון ששיער את ההשערה, כי רב שרירא גאון או רב האיי גאון היה מחברו. (ה) בקטע אחר של הנ"ל, ופרסמוהו אדלר-בראדי,¹ כתוב "אלפאט' ברכות". ולא שיערו המהדירים השערת בעלות.

(ו) בקטע שפרסם מאן מובאים מילונים אלה למשנה:²
 "אלפאט' זרעים ואלפאט' שבת",
 "כראס אלפאט' זרעים",
 "כראריס אלפאט' טהרות".

(ז) בקטע³ שפרסם פווננסקי⁴ נזכר:
 الفاس (ו) מסכת שבת"

מאלטר שיער לראשונה,⁵ בניגוד לדעתם של בכר ופווננסקי, כי רס"ג היה מחבר המילון למשנה, ואף ייחס לו כל הנזכר במילונים למשנה ולתלמוד.⁶ והנה נמצא בידי הצלום קטע גניזה של המוזיאון הבריטי⁷ שמצאתיו בביקורי באנגליה בשנת תש"ו, ועמוד אחד ממנו הוא מילון המשנה לרב סעדיה גאון, כי בראשו כתוב:

"אלפאט' אלמשנה לרב סעדיה זצ"

(= מלות המשנה לרב סעדיה נוחו עדן)

מציאה זו מאשרת את דעת מאלטר, אולם אין מכאן ראיה, כי יש לייחס לרס"ג את כל הנזכר ברשימות ואצל מחברים אחרים.⁸

תיאור הקטע. בקטע שבידי רק דף אחד, ורק עמוד אחד הוא "אלפאט' אלמשנה", הכולל את מלות המשנה של מסכת ברכות ומסכת פאה עד פרק המשנה ח. בעמוד השני של הקטע דברי הלכה (עיין נספח). יש מקום לשער, כי במילון המשנה כולו היו 60—70 דפים, אם היו כתובים בצורה זו כבעמוד המתפרסם כאן.⁹

גודל הקטע 8.5×13.5 ס"מ, והכתוב בו 12×7 ס"מ. הכתב מרובע מזרחי והאותיות בגודל בינוני. בעמוד 23 שורות. בצדו הימני הכתב מטושטש מאוד גם במקור.¹⁰

1. JQR, XIII (1901), עמ' 54 מספר 45, ועיין שם הערות עמ' 59, ופווננסקי, שם.

עמ' 326 הערה 45.

2. בספר הנ"ל (הערה 2), עמ' 654 שורה 71; 655 בשורות 93—98.

3. Ar. T—S 214, סימון זה לא נהיר לי.

4. XII, ZfHB (1908), עמ' 124.

5. Saadia Gaon, פילדלפיה 1942, עמ' 142—144.

6. כגון "אלפאט' לתלמוד" הנזכר בקטע אדלר-בראדי הנ"ל ולא רק מה שרשום במילונים למשנה.

7. Or. 5554 A, דף 30. בתצלום שבידי רשום Or. 5560 C (P. 6737), וסימנו הוא לפי

הרשום במחברות.

8. עיין המבוא לפירוש טהרות הנ"ל (הערה 2 בעמוד 167).

9. שמונה החוברות שנזכרות בקטע הגניזה הנ"ל הן איפוא בנות 8—10 דפים כל אחת.

10. הריני מודה לפרופ' ד"צ בנעט, שעזר לי בקריאת הקטע.

המלים ותרגומיהן באות בקטע זה נמשכות זו אחר זו ולא בשורה לכל מלה ותרגומה כמו בספר האגרון.¹

אחרי כל מלה וביאורה באה נקודה מפרידה בחלק העליון של השורה או שתי נקודות בשורה, אחת למעלה ואחת למטה. בסוף מסכת ברכות באות שתי נקודות ונקודה ניספת בתוך מעגל.

הקטע הוא העתק מעתיק, והוכחה לזאת הטעות בכתיבת המלים: באחת יד (48). אף הכותרת של החוברת תעיד על זאת. התעתיק הוא:

ح = گ ; غ = گ ; خ = ح ; ط = ط . לא ציין המעתיק: ت (עיין מתל. שו' 17, יחדת, שו' 6) ; ذ (עיין דהנה, שו' 2).

קשה לקבוע את זמן כתב-היד, אולם אפשר לשער, כי נכתב במאה האחת-עשרה או השתיים-עשרה.

שיטת המילון. המלים באות לפי סדר המסכחות ובכל מסכת לפי הפרקים ובכל פרק לפי המשניות (ההלכות). אולם לא חמיד נשמר סדר זה באופן מדויק, כי לפעמים הקדים הכותב את המאוחר באותה משנה ולפעמים גם הקדים את המשנה וגם את הפרק.

מלה מהמשנה ומלת תרגום ערבית אחריה. לעתים רחוקות יש בתרגום יותר ממלה אחת ולפעמים מרחיב את התרגום למשפט שלם אחד או שני משפטים. אינו עוסק בביאור העניין, שבו קשורה המלה וזהו באמת מילון, תרגום המלה או הגדרתה.

רק פעם אחת מובאת דעה אחרת בתרגום המלה (ויקאל'), ולא נמצאת דרך זו „בספר האגרון“ שלו.

במילון המשנה אין רס"ג מביא מלים של המקרא אלא לצורך מיוחד לשם הבדלה (עיין נדבך 7) — „בספר האגרון“ אינו נמנע מהביא מלים של המשנה וספרות חז"ל. מסתבר, כי במילון המקראי הכניס גם מלים אחרות בניגוד לדרך הקראים, מה שאין כן במילון המשנה, שהוא כולו התנגדות לקראים.

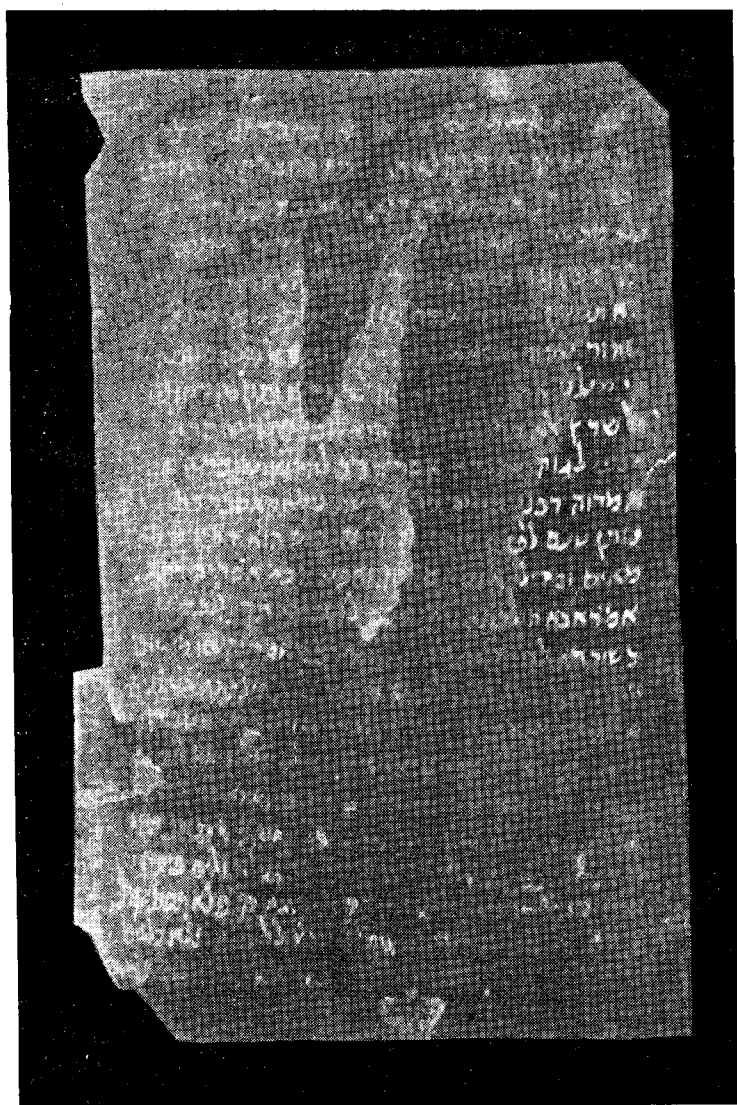
קטעי מילון רבים למשנה נמצאים בגניזת קהיר המפוזרת בספריות העולם.² ורק אחרי שיכנס את פזוריה המכון לכתב-היד העבריים בירושלים, שנוסד על-ידי מדינת ישראל ביזמתו של ראש הממשלה, מר דוד בן גוריון, אפשר יהיה לברר, אילו מהם שייכים לחיבורו של רס"ג „אלפאט' אלמשנה“ ואילו מהם אינם מחיבור זה והם למחברים אחרים. ישמש-נא פרסום קטע זה וירוז להכמים לזהות קטעים נוספים מחיבור זה לרס"ג, שמציאותו לא היתה ידועה עד היום. בפרסום מילון זה תתבררנה גם הלכות שונות מסופקות בספרות ההלכה.

1. פקסימיליה של קטע מוצרי מצרפת למאמר על ספר האגרון (עמוד 167 הערה 3). פקסימיליה של עמוד אחד מכתב-יד לנינגרד מצרפת למאמר שו"ל סקו ז"ל, JQR (מחזור חדש), XXIII, 1932/3, עמ' 329 — 336.

2. בידי רשימת קטעי גניזה של מילונים למשנה ומחלק של קטעים האלה תצלומים בידי.

אלפאט אלמשנה לרב סעדיה נע

- ברכות' אשמורת נובה' כרחן אלסלם' לסטין לצוץ'
 כיון לבו אפרג דהנה' פרקים פצול' למפרע מקלוב'
 נדבך צף אלבניאן' אסתנים מתקוז זיק אלצעף'
 5 שורה צף' משרה נקעה: פלטה זלקת' קבע חד
 ורסם' תארע יחדת' תקלה תשוש' מעין מן גנס'
 אסדה מעדיה' פרפרת לון: שלק סלק' טבל גלה למ'
 תכסר (ז') אפונדתו מערקתה או צדרתה' נובלות אל'
 פאכהה אלסאקטה' גובאי גראד: מוגמר מגמרה:
 10 מליח ציר' עיקר אצלי טפילה אלמצאף' מפה ט'
 סבניה' הכסת אלסאדה' שיתאכל ינטחן' הזיקין'
 אלכואכב אלתי תמתד: הזועות אלזלאול: הרעמים
 אלרעוד' הרוחות אלאריאח אלעאצפה. הברקים
 אלברוק' כרך אלמדינה: קפנדריא מתטרק: ©
 15 הענניה גניה' האוג אלסמאק' שימרח ידלך ינטף:
 השלולית נקעה מא אלדי יגתמע מן אלמטר: השחת
 [תבן] (ז') מלבנות מסאכב מתל ערוגות' המנמר
 [אלזא] רע יחצד מוצעא ויתרך מוצעא: קלחין
 [] 'קרסמוהא קרצוהא' אפונים חמץ' ה'
 20 המדל אלמדלי' באחת יד מן נאחיה ואחדה' פרוזבול
 [] ואצלאת לאדא אלדין פי אלשמיטה' הדלית
 [אלדאליה] אובעיות אוקאת ויקאל דפעאת' טופיה חשיש'
 אריסות חכארה' כובעות תיגאן מן נבאת' כומסות

עמוד ב של הקטע (עיין עמוד 177)

אלפאט אלמשנה לרס"ג, קטע הגניזה במוזיאום הבריטי, עמוד א (עיין עמוד 170)

מלות המשנה לרב סעדיה נע

ברכות

- א. א 1 אָשמוּךְ — נובה
= פרק זמן.
בדפוסינו: אשמורה: קאופמן: אשמורת.
- ב 2 כְּרֶתֶן — אֵלֶסֶם
= מִין צֶמַח, Mimosa flava used as tan. ועיין ליו (Löw), IV, עמ' 194.
בספרינו: כרתי. קאופמן: כרתן.
- ג 3 לָקְטִין — לָצוץ
= גזלנים.
בספרינו: לסטים. קאופמן: לָקְטִים וגם לָסְטִים (פאה ב, ז).
ב, א 4 כִּיּוֹן לָבוֹ — אפרג לָהֵנָה
= הפנה מחשבתו.
בספרינו: כוון לָבוֹ. קאופמן: כִּיּוֹן את לָבוֹ.
- 5 פָּרָקִים — פָּצוֹל
= חלקים.
- ג 6 לְמַפְרָע — מְקַלֵּב
= הפוך.
קאופמן: לְמַפְרָע. ניקודי הוא לפי המקובל מבית אבא.
- ד 7 נִדְבָךְ — צף אלבניא
= שורה של בניין.
מלה מקראית ובכל זאת ביארת, כדי להבדילה מהמלה הבאה אחריה (9).
ו 8 אֶסְתָּנִּים — מתקוֹז זיק אלצעיף
= איש רגיש.
בספרינו: אסטנים, וחילוף תו בסית שכיח. קאופמן: אֶסְטָנִּים.
עיין באוצר הגאונים א, חלק ב, עמ' 101, 109.
- ג, ב 9 שוֹךָה — צף
= כמו נדבך (7), אולם שם הוסיף „של בניין” (עיין 7). מלה זו אינה במקרא. ולא חשב כמו אלה שמביא רדיק בספר השרשים, ערך שורה, „בין שורותם יצהירו (איוב כד, יא) והכוונה בין שורות היותם מדברי רבותינו ז”ל שורה”. ועיין רס”ג לאיוב.
- ה 10 מְשָׁרָה — נקעה
= המים ששורין בהם או השרייה במים. עיין Dozy (להלן—דווי).
ו 11 פְּלִטָה — זלקת
= הפרש. עיין דווי, המביא שימוש מלה זה במחלת הדיונטריה.
- ד, א 12 קָבַע — חד ורסם
= גבול ותחום.
- ב 13 תְּאָרַע — יחדל
= יקרה.

14 תָּקְלָה — תשוּשׁ

= מכשול.

ג 15 מָעִין — מן גִּנּוּם

= ממין.

ו 16 אָסָדָה — מעדיה

= מעברה, רפסודה. ועיין אפשטיין, פירוש טהרות, עמ' 99; אוצר

הגאונים א. II, עמ' 41 — 42 והערות א רב.

ה 17 פָּרְפָּרָה — לון

= מנה ממנות המזון בארוחה, ולא ייחדו רס"ג. ועיין ליו, I, עמ' 148;

II, עמ' 458.

מלה זו ושלוש המלים הבאות אחריה אינן במקומן.

ח 18 שָׁלַק — סָפֶק

= סלק. במילונים התלמודיים: ירקות שנתבשלו הרבה, אולם רס"ג מיחדו

למין הירקות המקובל בשמו גם בימינו.

ז, א 19 טָבַל — גלה לם תכסר (?)

= תבואה שלא נחרמה. במקרא תרגם תרומה — רפיעה וצ"ל: תרפע;

ונוסח פ: פריזה, וצ"ל: תפרז.

ט, ה 20 אָפוּנְדָתוּ — מערקתה או צדרתה

= כיפתו הלבנה מתחת לטורבאן או גופיתו. ועיין אפשטיין, פירוש

טהרות, עמ' 75 — 76 (כאן סודרה במקום צדרה) והשווה שם עמ' 78.

בספרינו: פונדתו בהשמטת האלף; בקטע גניזה אחר שאף הוא ממילון

למשנה וטעון זיהוי ובידור ויפורסם לחוד: „אפונדתו צדרה ומערכה“.

תנחום ירושלמי, אלמרשד אלכאפי (= המספיק), בלקוטים שהוציא

לאור ב"ז באכער (= בכר) בודפשט 1903, עמ' 23, מביא את שתי

הנוסחאות: אפונדה ופונדה ומגדירה בערך פנד: „קד בִּינָא פי חרף

אלאלף שרח אפונדה אִנָּה אלערקיה והו אלחוב אלדי עלי אלגסם

ילקי אלערק ויסקטו אלאלף ויקולו פונדה וכאנו יעמלו פיה גִּיבָא

שבה כִּיס כמא תפעל אהל אלמגרב פי הדה אלאיִאם וכדלך אלגנד פי

אקביתיהם ותיאבהם יִצְעוּ פיה מא יחתאגו פיה מן פִּצָּה ודהב או

גירה, ותרגמו: „כבר ביארנו באות האלף ביאור אפונדה כי הוא

גופייה והוא הלבוש אשר על הגוף יספוג הזיעה. וישמיטו האלף ויאמרו

פונדה. והיו עושים בו כִּיס דומה לארנק כאשר עושים אנשי המערב

בימים אלה וכך גם הצבא בלבושיהם ובבגדיהם ישימו בו מה שהם

צריכים מכסף וזהב וכדומה.

ו, ג 21 נִזְבָּלוּת — אלפאכהה אלסאקטה

= הפרי הנושר.

מכאן ואילך נשמר סדר הפרקים והמשניות.

22 גובאי — גִּרְאד

= ארבה.

קאופמן: גוביי, במשנה קודמת משנה זו לשלפניה.

ו 23 מְגָמֶר — מגמרה

= עצי בושם להריח אחרי הסעודה.

קאופמן: מְגָמֶר.

ז 24 מְקִיָּם — ציר

= דגים מלוחים.

25 עֵיקָר — אצל

= יסוד.

26 טְפִילָה — אלמצאף

= נוסף, נספח.

במשנה קודמת מלה זו לשלפניה.

ה. ג 27 טָפָה — סבניה

= צעיף.

קאופמאן: מָטָא.

28 הַקָּטָה — אלוסאדה

= הכר.

ה. ז 29 שִׁיתָאֲכַל — ינטחן

= ייטחן.

בספרינו כתובה באלף או בעין.

ט. י 30 הַזִּיקִין — אלכואכב אלתי תמתד

= הכוכבים אשר מתפשטים. רש"י מפרש כוכבא דשביט בתלמוד: כוכב

היורה כחץ... וארוך... ועיין אוצר הגאונים א חלק ב, עמ' 91 והערה.

קאופמן: הַזִּיקִים. ועיין באוצר הגאונים, שם.

31 הַזִּזְעוֹת — אלזלאזל

= רעידות האדמה. ועיין באוצר הגאונים, שם, עמ' 91 — 94.

קאופמן: הַזִּזְעוֹת.

32 הָרְעָמִים — אלרעוד

= קולות התנפצות העננים.

33 הָרוּחוֹת — אלאריאח אלעאצפה

= רוחות הסערה. ועיין אוצר הגאונים, שם, עמ' 64.

34 הַבְּרָקִים — אלברוק

מלה שכיחה במקרא ותורגמה רק לשם הבדלה משאר המלים הנ"ל.

במשנה מלה זו קודמת לשלפניה.

ד 35 בְּרָךְ — אלמדינה

= העיר.

קאופמאן: בְּרָךְ. ועיין המספיק הנ"ל, עמ' 27.

ה 36 קִפְּנִיָּא — מתטרק

= דרך קצרה.

הערוך השלם: קִפְּנִיָּר; קאופמן קִפְּנִיָּי; פירוש רבנו חננאל: קִפְּנִיָּא (אוצר הגאונים א, עמ' 71 — 72). וזה כנראה נוסח קאופמן בלי תיקון המנקד, שמחק את הוי"ו.

[פ א ה]

א, א 37 הֶעֱנִיָּה — גניה

= סיפוק, הספק.

בספרינו ובקאופמן: הֶעֱנִיָּה; ש"ס כ"י מינכן: העניה ועיין ר"ע מברטנורה. בכה"י הכתב מטושטש מאד. מוזר שלא נרשם שם המסכת כמו בראש המסכת הקודמת.

ה 38 הָאוֹג — אלסמאק

= שם עץ. הרמב"ם בפירושו לדמאי: „והאוג נקרא סמאק של א"י והם אילנות עושין אשכולות אדומות יאכלו", אפשטיין, פירוש טהרות, מבוא עמ' 154 הערה 1: ועיין הערוך, ערך אָג.

ו 39 שְׂיָמַח — ידלך, ינטף

= יצחצח, ינקה.

ב, א 40 הַשְּׁלִילִית — נקעה מא אלדי יגתמע מן אלמטר

= מקווה מים אשר יתאספו מן הגשם. ועיין דווי.

קאופמן: הַשְּׁלִילִית, וההא נוספה על-ידי הנקדן.

41 הַשְּׁמַת — [תָּבַן]

= תבן.

ג, א 42 מְלָבְנוֹת — מסאכב מהל ערוגות.

= שכבות עפר כמו ערוגות.

קאופמן: מְלָבְנוֹת, כראוי בסמיכות. עיין דווי; המספיק הנ"ל עמ' 33: „מלבנות תבואה אחואץ מן אלג'לה מרבעה שבהת באלה אללכן כמה קלנא אן כל מא עלי שכלהא יסתמי כדלך. וקיל אנה אסם אואני תעמל פיחא אלגלאל הודא שכלהא", ותרגומו: ערוגות תבואה מרובעות דומות לכלי החלב (= לבן — מלבנות) כמו שאמרנו כי כל דבר הדומה לצורתו (של כלי החלב) ייקרא כמותו ויש אומרים כי זהו שם כלי לשימוש התבואה וזהו צורתו (כלומר מרובע). סעדיה אבן דנאן הביא בשם יונה אבן ג'נאח פירוש דומה לפסוק משכב וספית (שמואל ב יו, כח) עיין כתאב אלאצול, עמ' 804 שורה 12, וכבר פירש כך דוד בן אברהם אלפאסי, גאמע אלאלפאט.

43 הַמְנַמֵּר — [אלוזא]רע יחצד מוצעא ויתרך מוצעא

= האכר יקצור מקום אחד ויניח מקום אחר.

ההשלמה היא של בנעט.

- 44 קָלְחִין — []
אפשטיין, פירוש טהרות, עמ' 107: „כשיצאו ב' וג' קנים משורש אחד... שמו קלחין ועיין הערוך. קאופמן: קָלְחִים.
המלה נמצאת בפרק א, ג ולא פירשה שם.
- ב, ז 45 קָרְסְמוּהָ — קרצוהא
= חתכוה. — בכהיי בטעות סופר: קרסמוהא.
מלה זו קודמת במשנה לשלוש המלים שלפניה.
- 46 אָפּוּנִים — חמץ
= מין קטניות ידוע במזרח.
בספרינו: אפונין; קאופמן: אפונים, ונמחקה היוד אחרי האלף על-
ידי המנקד.
- מ, ג 47 הַמְדֵּל — אלמדלי
= הורד, עקר.
קאופמן: המנדל, ונמחקה הנון על-ידי הנקדן.
- 48 בָּאֶחָת יָד — מן נאחיה ואחדה
= מצד אחד.
בספרינו ובקאופמן: מאחת יד, וכך גם לפי התרגום וטעה המעתיק.
- 49 פְּרָזְבּוּל — [] ואצלאת לאדא אלדין פי אלשמיטה
= [] מגיעות לתשלום החוב בשנת השמיטה.
קאופמן: פְּרָזְבּוּל. אפשטיין, פירוש טהרות, עמ' 146: פרוסבול (לא
פירשה). ועיין שביעית פיק י משנה ב — ד.
- ד, א 50 הַדְּלִית — [אלדאליה]
= הגפן הקשורה בסמוכות. ועיין ליו, I, עמ' 68, 94, 126; IV, 194.
במשנה: בדלית, והשמיט רסיג את בכיל.
- ה 51 אָוֶבְצִיּוֹת — אוקאת ויקאל דפעאת
= זמנים ויש אנמרים: פעמים.
בספרינו: אבעיות. קאופמן: הֶבְצִיּוֹת.
- ה, ג 52 טוֹפִיָּה — חשיש
= עשב יבש. ר"ע מברטנורה: „מן קטניות דק שקורין לו גילבאן. —
והרמב"ם פירש שהוא מן זרע שקורין לו קורטיין ודומה לשעורים.
אפשטיין, פירוש טהרות, עמ' 136: ממניי קטניות.
קאופמן: טוֹפֶה; בספרינו: טופח, בכח"י מטושטש ונראה לי כי נוסחו
טופיח. וזה נוסח פירוש טהרות (אפשטיין), עמ' 176.
- ה 53 אָרִיסוֹת — חכארה
= חכירה.
- ח 54 פּוֹכְעוֹת — תיגאן מן נבאת
= זר מן צמחים.
- 55 פּוֹקְסוֹת

מפתח המלים

23	מוגמר	51	אובעיות
47	מדל	38	אוג
42	מלבנות	48	אחת יד
24	מליח	29	אכל (שיתאכל)
43	מנמר	16	אסדה
15	מעין	8	אסתניס
27	מפה	20	אפונדתו
	מפרע, עיין למפרע	46	אפונים
39	מרח (שימרח)	53	אריסות
10	משרה	13	ארע (תארע)
21	נובלות	1	אשמורת
	עין, עיין מעין	34	ברקים
37	ענוה, עניה	22	גובאי
25	עיקר	50	דלית
11	פלט (פלטת)		דלל, עיין המדל
	פונדתו, עיין אפונדתו		הבעיות, עיין אובעיות
49	פרוזבול	31	זועות
	פרע, עיין למפרע	30	זיקין
17	פרפרת	19	טבל
5	פרקים	52	טופיח
12	קרע	26	טפילה
44	קלחין	54	כובעות
45	קפנדריא	55	כומסות
33	רוחות	4	כיון לבו
42	רעמים	28	כסת
9	שורה	35	כרך
41	שחת	2	כרתן
40	שלולית	6	למפרע
18	שלק	3	לסטין
14	תקלה		

נספח

קטע הלכה בידי טומאה וטהרה

עמוד ההלכה הניתן להלן הוא אחד משני העמודים בדף, שבו נמצאת ראשית „אלפאט“ אלמשנה¹ לרס"ג שנדפס לעיל.

לפי נוהג ימיי-הביניים היו פותחים את החיבור בעמוד ב של הדף הראשון ומסתבר, כי העמוד המוקדש להלכה נכתב בעמוד החלק שלפני פתיחת „אלפאט“ אלמשנה². יש לציין, כי דברי ההלכה אינם פותחים בעמוד זה, והם כאילו נמשכים מכתוב בדף קודם (או דפים קודמים לו). גם אין לומר בוודאות כי דברי ההלכה מסתיימים בסופו של עמוד זה, מאחר שהשורות האחרונות מטושטשות מאד ואין משמעותן ברורה. מלים אחדות כתובות כהמשך העמוד בשוליו לאורכו. העניין ההלכי הוא טומאה וטהרה, כפי שיש להוכיח מהדיון הכללי והמלה „שרץ“ הנשנית בשורות 9, 23.

בעמוד 24 שורות והכתיבה רבנית מזרחית באותיות זעירות. ברור הוא, כי אין הכתיבה בעמוד זה מידו של מעתיק „אלפאט“ אלמשנה³. הכתוב בעמוד זה הוא 7×11.5 ס"מ.

בכתוב מעורבות מלים ערביות, וכנראה לפנינו תשובת אחד הגאונים או מפירוש ספר הלכי בענייני טהרה וטומאה או מחיבור הדן בנושא זה. הכתוב בעמוד זה מטושטש יותר מאשר בעמוד המלון, ולא עלה בידי לפענח את ארבע השורות האחרונות.

המקור

דרב! כהנא אימא כלא שכיחי אי כתב רחמ' מחוברין
הוא אמינא אדרבה לאידך גיסא מחוברין הו דחשיבי
בדוכתיהו אבל תלושין דלא חשיבי בדוכתיהו אימא
כלא מכשרי קא משמע לן דמכשרי². דלא מיתיבי
ת"ר³ מעין ובור מקוה מים יהיה טהור הני הוא בטהורין
הא תלושין טמאין שהרי... יומא מאי...
טהור טהור מטמא... פי מעני אל... מטמא
פי מעני אל תפריס פלא... אד אותך מן דאת
אלשרץ אלא תרי קולתם ההיא⁴ חביתא דשיכרא
דנפל לגוה עכברא אסריה רב לההיא שיכרא א
אמרוה רבנן קמיה דרב ששת נימא קאסבר רב⁵
נותן טעם לפגם מותר האיי⁶ חידוש הוא דהא מימאס

1. האות הראשונה לא ברורה.

2. המלה לא ברורה.

3. פסחים טז, א.

4. רי"ף, עבודה זרה, מהדורת וילנא, דף לב, ב.

5. חסר בבבלי, ורק ברי"ף. המעתיק דילג שורה שלימה.

6. בבבלי: הכא,

מאִים וּבְדִילֵי אִינְשֵׁי מִיְּנִיה וּאִפִּילוּ הֵכָא אִסְרִיה רַחֲמֵ
 אִמִּי רַי אַבְא וְהִלְכְתָּא נֹתָן טַעַם לַפֶּגֶם מוֹתֵר עַכְבְּרָא
 בְּשִׁיכְרָא לֹא יִדְעֵנָא מֵאִי טַעְמָא דְרַב דְּאִמְרִיה אִי מִישוּם
 דְּקֶאֱסֹבֵר נֹתָן טַעַם לַפֶּגֶם אִסּוּר וְלִית הִלְכְתָּא כּוֹאֲתִיה
 אִי מִישוּם דְּקֶאֱסֹבֵר עַכְבְּרָא בְּשִׁיכְרָא אִשְׁבוּחֵי מִשְׁבַּח
 מֵאִי אִיבְעִיא לְהוּ נִפְל עַכְבְּרָא לְגוּ חֵלָא מֵאִי אִמִּי לִיה
 רַב הִלֵּל לְרַב אִשִּׁי הוּהוּ עוֹבְדָא בִּי רַב כְּהֵנָא וְאִסּוּר רַב
 כְּהֵנָא אִמִּי לִיה הֵהוּא אִימְרָטוּטִי אִימְרָטֻסְט אֶלְזָגָג פְּהִי
 אֲדַע נִפְל וְלִיס פִּיה

שִׁאִין
 בְּבֵית טַהֵר
 טַהֵר הַכְּהֵן
 פִּלָּא תַסְתַּעְמַל
 שְׂרַץ לִלְטָמָא פִּלָּא כִּלְאָם

סְאִיִּלָּא פִּי גִשְׁטַטֻסְט אֶלְזָגָג
 אֶלְזָגָג (ו) אֶלְזָגָג

חובל — Cordelier, נזיר פרנציסקני

במחברת השישית ממחברות עמנואל הרומי (מהדורת ברודי עמוד קעג, מהדורת הברמן עמוד 187) באה, במערכת של שאלות ותשובות, הפסקה דלקמן:
 — התאמר על החובלים מזמור?
 — שבו לכם פה עם החמור!

ברודי במהדורתו אינו מפרש את הפסקה ומסתפק רק בהערה לשאלה: „שעורו: התאמר מזמור על החובלים”. אברונין (לשוננו ט”ו, תש”ז, ספר טורטשינר, עמוד 188) כותב: „הרעיון סתום והנה במהדורת וואלף 50 התאמר על הסובלים ונראה שצ”ל הס”ל הם השאלה היא: מהו הפסוק הנאה לומר על הסובלים? תש”ו: שבו לכם פה עם החמור (עפ”י דרשת חז”ל הידועה) הסובלים נוטים שכמם למשא כחמור גרם”. הברמן במהדורתו (עמוד 877) כותב: „והחובלים הם המלחים, והוא אומר להם שלא ילכו בים, ולא נראה לי תיקונו של אברונין 188, ע”י שם”. ואולם הגרסה „חובלים” מקויימת גם על-ידי כתב-יד פריס סימן 1286 (עמוד 43), וכנראה אין „סובלים” אלא תיקונו השרירותי של סטנוב בעל מהדורת ברלין תקנ”ו של מחברות עמנואל, שמתוכה העתיק וואלף. מצד שני, אם „חובלים” כאן הם מלחים, מה סמיכות רעיונות יש ביניהם ובין חמור?

והנה אפשר, כי בשם „חובל” משתמש כאן עמנואל במובן Cordelier, כפי שנקראו הנזירים הפרנציסקנים, על שם החבל (cordel) בצרפתית עתיקה, הקטנה מן (corde, חבל), שהיו נוהגים לחגור אותו למותניהם. משמעות כזאת למלה „חובל” נזכרת במילון בן-יהודה ערך חבל (עמוד 1459), ושם מובאות שתי עדויות למשמעות זאת, „שם לכומרים חגורי חבל: cordeliers”; „ויבא דבתינו אל המלך ואל (היקפונש) והחובלים וההגמונים פלילים וכל ראשי הגלחות אשר בעיר פריש” (ויכוח ר”י מפיסא, הקדמה), „ויאמר בלבם כל מצפוניו אבעה ואונו וגאונו בעזרת החובלים המתהללים באילילים” (שם).

לפי זה תהיה כוונת השאלה: התאמר מזמור, כלומר, שיר היתול ולעג, על החובלים, האחים הפרנציסקנים? (לשימוש „מזמור” בהוראת „שיר היתול” השווה מחברת כ, הברמן 581: „ראיתי בשכונתי אשה עברית. דומה בצורתה לשפחה מצרית וכו’ ועתה אמור עליה שיר או מזמור”. בהמשך מחבר עמנואל שיר לעג על המדוברת), ובאשר לתשובה „שבו לכם פה עם החמור” נראה היה לי כי היה זה דרך קנטור ידוע שהיו מקנטרים בו את הנזירים הפרנציסקנים, שנתחייבו מטעם חוקי מסדרם בחיי עוני, והיו עוברים ממקום למקום רכובים על חמורים, לקיים את הכתוב „עני ורכב על חמור ועל עיר בן אתנות” (זכריה ט ט), כישו בשעתו (מתי כא א-ה). (השווה גם מחברת ט, הברמן 269: „עורה, משיחנו, צלח

כיום רכב על סוס אשר דוהר וכו' אם על המור תרכב, אדוני, שוב שכב!'.
לשימוש ב"חמור" כמלת ביזיון השווה גם מחברת ו, הברמן 184: "התכיר חמור
פלוגי רעך? – כה יהיה זרעך!").

והנה השערתו זו נתאמתה במילואה על-ידי הפרופיסור חירם פרי (פלאום),
שהרציתיה לפניו ושהשיב לי לאמור:

"שם נרדף לנזיר פרנציסקני בצרפתית עתיקה וחדשה cordelier (בצרפתית
עתיקה גם cordelois), רמז לחבל בן שלושה קשרים שהיה סימן היכר לנזירים
הפרנציסקניים. מסדר הפרנציסקנים נוסד ב-1210 והמלים הצרפתיות הנ"ל נמצאות
החל משנת 1265. המלה הצרפתית עברה לאיטלקית עתיקה בצורת cordigliero
או cordelliero (דנטה, אינפרנו, פומון 27 שורה 67). באיטלקית חדשה אינה משמשת.
הפרנציסקנים היו נודדים הרבה ברגל או רכובים על חמור או פרד (לא על סוס!).
מכאן רמזים הומוריסטיים תדירים לבהמת הרכיבה של הפרנציסקנים. כן בפואמה
Renard nouveau (מאה 13) שורה 1827: *troverent moi avoec la soumeile dou*:
Cordelois ("מצאו אותי עם חמורתו של הנזיר החובל"). הפתגם ההומוריסטי
aller sur la haquenée ² (du Cordelier = *mule* 1א) ("הלך רכוב על סוסתו או
פרדתו) של החובל" (שהוראתו: "הלך ברגל"), החי עוד היום, נזכר במילונו של
Antoine Furetière, 1640, ונהג כבר בימי הביניים, ולפיויסטר 4 היו הפרד והחמור
נחשבים בימי הביניים במערב (כניגוד למזרח) לבהמות רכיבה בזוויות לגברים
ובייחוד לאבירים, והולמות רק לשימוש לנשים, כמרים ונזירים; כן נאמר ברומן
המחורו Eracle של Gautier d'Arras, שישו רכב על חמור כדי להשפיל את כבודו.
מתוך כך שנראתה הרכיבה על חמור, כאמור, כאופיינית לפרנציסקני, מקבלות
שאלתו ותשובתו של עמנואל הרומי את הסברן המלא."

1. בשיר לטיני של המאה ה-13 בשם Sortes Plato Cicero שפרסם פרי (פלאום),
Speculum VI (1931), עמ' 499 – 533, נאמר (שורה 2) על הדרשן-הנודד הפרנציסקני, שהוא מתרוצץ
הרבה ואינו יכול לרכוב על סוס: *in equis et curribus non est dispensatio*.
2. סוס מאומן כך שלא לרוץ, בשימוש של נשים וכמרים בלבד (אנגלית: hackney).
3. הביטוי הגרמני *auf Schusters Rappen gehen* ("הלך על סוסו השחור של הסנדלר",
כלומר: הלך ברגל) הוא אפוא בוודאי תרגום של הפתגם הצרפתי תוך ערבובייה של *Cordelier* =
חובל עם *cordonnier* = סנדלר (הסוס השחור הוא כמובן הנעל השחורה).
4. Wüster, Die Tiere in der altfranzösischen Literatur des Mittelalters, Göttingen 1916, p. 20.

¹(ארבע הערות אלו גם הן מדברי פרוס' פרי, המעיר, אגב, שבערך הנ"ל "חובל" של בן-יהודה
צ"ל: יחיאל מפריס, 1240, במקום יחיאל מפיסא [ויכוח רבנו יחיאל מפאריס עם המומר ניקולאו
דונין, אוצר ויכוחים, אינונשטין, 1981]).

בִּיקוּרֵת וּבִיבִלְיוֹגְרַפִּיָּה

מאיר מדן

„תניך ירושלים“

(הערות לעניין הנוסח, הניקוד והטעמים)

כל מי שמצוי אצל דפוסי התנ"ך השונים ואצל ספריהם של בעלי המסורה ושל מדקדקים יודע ומכיר את הקשיים ואת הבעיות שמסביב לנוסח המסורתי של המקרא. יש בהן בעיות של שינויי נוסחאות בפרטים קטנים אך מרובים של מלאות וחסרות, של ניקוד וטעמים, של חלוקה לפרשיות (פתוחות, סתומות) ועוד, ולפעמים גם בעיות בעקרונות שבניקוד ובטעמים (כגון שוא פשוט או שוא מורכב באותיות גרוניות ולא־גרוניות, ענייני דגש ורפה, מקף, כללי המתג ועוד ועוד); מהם שינויים, שבהם נחלקו קדמונים, ומהם שינויים, המתגלים בשעה שאנו משווים זה לעומת זה טפסים שונים של התנ"ך בכ"י או בדפוס. ואין המדובר כאן אלא בספרים הכתובים עפ"י המסורת המקובלת, כלומר בשיטת חכמי טבריה. דיו לאדם, הקורא לו את פרשת השבוע מתוך חומש מן החומשים המצויים בבתי ישראל (שניקודם דומה בדרך כלל לניקוד שבתנ"ך לטריסו), שישווה את הפרשה עם אותה פרשה עצמה בחומש מחומשי רדלֵהיים (בהגהת ר' בנימין־וולף היידנהיים), שאף הם מצויים לרוב בבתי ישראל, ומיד ייפגש בחלק של אותן בעיות, בין בבעיות של פרטים בודדים ובין בבעיות שבשיטת ניקוד (מתג בהברה סגורה, דגש קל שלא באותיות בגדכפ"ת, חטף־פתח באותיות לא־גרוניות, הכפלת סימני הטעם של זרקא, של סגול ושל תלישא גדולה או קטנה, כשהן נכתבות שלא מעל לאות המוטעמת, ועוד כיו"ב), ואם יבוא וישווה לכך גם את מה שימצא במהדורת בער־דליצש או במהדורות הבדוקות והמוגהות עפ"י יעקב בן־חיים, כגון של קיטל (בצורתה הראשונה, מלפני קאהלה) או בזו של כ"ד גינצבורג (תגדולה או הקטנה), ולבסוף יתבונן גם במהדורת קיטל־קאהלה, המתייחסת על נוסחתו המקורית של בן־אשר, — יראה וייווכח, שגם השינויים בפרטים וגם ההבדלים שבשיטות מצטרפים לסבך של בעיות, שאינן עניין לקורא הרגיל אלא לפילולוג ולחוקר תולדות הדקדוק, והן שייכות לנושאים שונים, החל בעניינים פעוטים בניקוד ובטעמים וכלה בבעית מקומם של פסוקים שלמים, שנחלקו בהם הספרים והחכמים, אם להביאם או להשמיטם (יהושע כא לו—לו, נחמיה ז סח).

ואכן מאמר זה, שעיקרו אך הערות אחדות בשולי מהדורת התנ"ך החדשה,²

1. המצוי והנפוץ מאוד בהוצאות חברת התנ"ך הנוצרית הבריטית ובחצולמים שונים, שנעשו

מהוצאות אלה ע"י הוצאות ספרים יהודיות בפולין, באמריקה ובארץ־ישראל.

2. תורה נביאים וכתובים, הוצאת ירושלים, מוגהים לפי המסורה עפ"י בן־אשר

בידי משה דוד קאסוטו, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשי"ג. רואה אני חובה לעצמי לציין, שהמהדורה לא יצאה לאור מתחת ידי קאסוטו ז"ל

אלא לאחר פטירתו.

אין בו מקום כדי להאריך בפרטים אלה ואף לא בתולדות הדפסת התנ"ך בכלל. על הצד ההיסטורי הכללי של הדפסת התנ"ך ועל כמה בעיות כלליות, הכרוכות בהוצאת התנ"ך בימינו. עמדו באחרונה ד"ש לוינגר¹ וא"מ הברמן² ובדבריהם פרטו את תכונותיהן העיקריות של מהדורות התנ"ך המצויות ואת עיקרי תפקידן של מי שרוצה להוציא מהדורה חדשה כוגהת ומדויקת של התנ"ך בימינו.

כוונתם של מהדירי התנ"ך החדש הייתה „להוציא לאור עולם . . . את כתבי הקדש מוגהים עפ"י כה"י של בן-אשר . . . בידי חכם עברי מובהק, שעשה מלאכת הקודש שלו בירושלים עיה"ק תובב"א" (בהקדמה לכרך התנ"ך). לפי דברי ההוצאה בפרוספקט, שיצא עם צאת הספר (תמצית הדברים הובאה גם במאמרו של א"ש הרטום, הנזכר להלן) נאמר: „שפרופ' קאסוטו לא סמך על קודמיו, כי אם בדק מחדש את כתבי-היד העתיקים ביותר, והם: כתבי-יד לנינגראד, כתבי-יד קהיר וכתבי-יד לונדון . . . עבר בשנת תש"ד בחלב שבסוריה על כתבי-היד המפורסם, שהיה שמור בבית-הכנסת, ושלפי הדעה הרווחת הוא הכתרי של אהרן בן-אשר, שעליו סמך הרמב"ם בקבעו את הפרטים שבפרק ח' מהלכות ספר תורה. מתוך בדיקתו המדויקת מצא פרופ' קאסוטו, שאין דעה זו נכונה, אך השווה כתבי-יד זה עם כתבי-היד העתיקים האחרים והוציא מתוכם את שנראה לו לחשוב לעבודתו בהכנת ההגהה המסורתית של תנ"ך. כן הלך בתש"ט לרומא ועבר שוב על כה"י העתיק הנמצא בוואטיקן, שכבר עבר עליו לפני עלייתו ארצה".

כלומר, מטרה כפולה הייתה לבעלי ההוצאה: א) נוסח בדוק ומדויק; ב) עבודה של חכמים יהודיים, ולא של נכרים או של מומרים. קהל קוראי התנ"ך קידם את בשורת הופעת המהדורה החדשה בשמחה רבה. בשל קשיים טכניים ובשל החיפזון להוציא את הספר מיד אחר פטירתו של קאסוטו ז"ל, ראתה ההוצאה לשבץ פרי מחקרו וקביעתו של קאסוטו „ביד אמנים לתוך אחת ההוצאות הקיימות" (הוצאת גינצבורג הגדולה, שיצאה ע"י החברה הבריטית). היו בציבור ובעיתונות ויכוחים ותמהיות על כך, אך אין הן מענייננו כאן (עיין במאמרו הנזכר של הברמן ובמאמר הביקורת של לוינגר -). כדי לקבוע את הנוסחה של ההוצאה החדשה היו לעיני קאסוטו שתי דרכים, כפי שאומר עוזרו ושותפו, א"ש הרטום: 4: א) חקירת כל מקום, שיש בו הבדל בין כתבי היד וקביעת הגירסה הנכונה ביותר; ב) בחירת כתבי-יד אחד מסוים, המדויק ביותר לדעתו, וקבלת הגירסה של אותו כתבי-יד. „פרופ' מ"ד קאסוטו — מעיד הרטום — בחר בדרך השנייה, וגירסת הוצאת ירושלים היא בדרך כלל זו של כתבי-היד, שאותם ראה פרופ' קאסוטו כמדויקים ביותר, שיצאו מבית-מדרשו של משה בן-אשר. רק באותם המקרים הבודדים, שהיה באותם

1. בעית הוצאת התנ"ך, „בטרים" ח (קצנ), ניסן תשי"ג.

2. המקרא המסורתי והאוניברסיטאי ב, הוצאת ירושלים, מבחינות

לביקורת הספרות, תשי"ג, חוברת 5, עמ' 78 ואילך.

3. תנ"ך ירושלמי מוגה בידי פרופ' מ"ד קאסוטו ז"ל, „תרבות

וספרות" (תוספת להארץ) מיום 21.8.53 (י' באלול תשי"ג).

4. דברים אחדים על תנ"ך הוצאת ירושלים, „דבר" מיום י"ב באב תשי"ג.

כתבי־יד שיבוש ברור, או כשהניקוד אינו לפי הכללים אצלנו, סטה מגירסת כתב־היד שמצא לפניו. נוסף על כך הוסיף מתגים במקומות שחסרו, ושלפי דעתו צריכים היו להימצא בהם לפי שיטת אותם כתבי־היד.

ההערות שלהלן לא באו לשם ניתוח מפורט ולא מחוך בדיקה מכוונת ומדוקדקת של המהדורה החדשה. אין אלו, כאמור, אלא הערות בודדות וקטועות, שעלו מאליהן תוך עיון פה ושם והעלו בלב המעיר חששות כבדים וספקות חמורים באשר לדיוקה ולמהימנותה של המהדורה בכלל ובאשר לאמיתותה של שלשלת היוחסין שלה, המגיעה עד בן־אשר. והסיבה לספקות נעוצה גם בכתבי־היד המוסמכים, גם בעבודתם של המהדירים וגם ביד האמנים המשבצת.

א. היעדר סימון המקורות ושינויי הנוסחאות
ליקוי חמור בהוצאה בדוקה ומוגהת הוא היעדר כל זכר למקורות הנוסחאות ולשינויים שבהן. ציונים למקורות ולשינויים חשובים הם מאוד להנמקה ולאישורה של הנוסחה שבחר המהדיר. לא די לו למהדיר בכסות־העיניים הידועה והמצויה „כך נוסח כתב־היד“. לא הכול מחפצלים היום ביותר ממלת הקסמים „כתב־היד“, המשמשת לפרקים אמתלא להיפטר מעיון ומחקירה, והעלולה להרבות ולהוסיף שיבושים על השיבושים הישנים. גם כתבי־יד עלול להיות משובש או מלוקט ממקורות שונים וסותרים; אין השיבוש והסתירות מונופולין של מדפיסים. והרי קאסוטו ז"ל עצמו — כעדות הרטום — תיקן ושינה במקום שנראה לו משובש, ולא הלך בעיניים עצומות אחר כתב־היד. ועוד: חמישה כתבי־יד היו לפניו, ובודאי יש בהם שינויים בין זה לזה. הייתה אפוא חובתו של המהדיר לציין שינויים אלו ואת המקומות שבהם נטה ממקורותיו, ואף את המקומות, שבהם נוסחת כתב־היד באה להכריע לגבי השינויים הקיימים בין הנוסחות הידועות לנו או לחלוק על כולן. מאחר שלא ניתנו ציונים כאלה, מי חכם וידע בפרט זה או בפרט אחר, אם בספר שלפנינו נוסחה מוסמכת, או שאין זו אלא נוסחה או טעות דפוס של „אחת ההוצאות הקיימות“ או של „יד האמנים“? ושגיאות משל הדפוס הישן ומשל „האמנות“ החדשה יש בשפע, ובעניין הפרשיות הפתוחות והסתומות נשארה כאן — בידועים ולכתחילה — בשל קושי טכני (שבירת שורות) ונוסחתו של גינצבורג (עפ"י רוב לפי בן־חיים), אף במקומות, שהמסורה ונוסח כתב־היד סותרים אותה (עיין להלן).

יפה עשו מהדירים בדורות הקודמים, שהביאו שינויי נוסחאות וציוני המסורה, אם מעט ואם הרבה; למשל: רוס"ה (בחומש „מאור עינים“), לטריס, בערדליצש, גינצבורג (בשתי מהדורותיו), קיטל, ובדורנו קאהלה (במהדורה החדשה של תנ"ך־קיטל) והרב ח"מ בךר (בתנ"ך שנדפס עם תרגום יידיש של יהואש בשנת תשי"א). חבל שלא עשו ככה גם בעלי המהדורה הירושלמית.

1. בשל קשיים טכניים נשארו בספר גם עקבותיה של שבירת העמודים (רווחים גדולים מן המידה או קטנים מן המידה בין השורות) וחללים ריקים בתוך השורות או בראשיתן ובסופן בעקבות השמטת העיגולים לציון ההערות של גינצבורג.

ב. שגיאות משגיאות שונות

רבות מאוד השגיאות הטכניות במהדורה זאת, וההוצאה חייבת ליתן דעתה עליהן לפני הדפסת המהדורות הבאות. ע"י כך יתוקן לפחות חלק מן המעוות. אותו החלק ש"יוכל לתקן" ללא קשיים יתרים. מהן שגיאות משגיאות-הדפוס של מהדורת גינצבורג — לא נוסחאות אלא שגיאות דפוס כפשוטן — בייחוד בחלק של הכתובים, מן משלי ואילך, שנדפסו אחר מות גינצבורג. שגיאות הרבה מן הסוג הזה תוקנו, אבל רבות נשארו ולא תוקנו. קצת מהן הזכיר לוינגר במאמרו ב"דבר", קצת הביא ע' חכם ב"הצופה" (מיום ה' באב תשי"ג), וקצת מביא אני כאן, וכאמור לעיל, לא ישבתי להגיה וללקט שגיאות, אלא באקראי נודמנו לי אלה פה ושם.

1. נִיּוֹשֵׁעַן (שמות ב' יז) — בכל הנוסחאות חסר יוֹד כתיב (נִיּוֹשֵׁעַן), וכאן נדפסה יוד אחר שִׁינִן בעקבות שגיאת הדפוס שבמהדורת גינצבורג הגדולה, שממנה הותקן התצלום. במהדורה הקטנה של גינצבורג מודפס חסר, כדין, וכן קיטל-קאהלה וכל האחרים.

אשר יצא לִפְנֵיהֶם (במ' כז יז) — תיבת לִפְנֵיהֶם מוטעמת כאן בּוֹיָק, וצ"ל ברביע, ואין כאן נוסחה אחרת (ע"י בהערות גינצבורג: "ס"א אֶשֶׁר | לגרמיה", ולא ייתכן לגרמיה לפני ז"ק), וכן בכל הדפוסים.

פְּשָׁפּוֹר (ישע' כד כ) — נשמט החולם שעל הוי"ו בגינצבורג, ולא תוקן כאן. הֶרְשֶׁע (קהלת ג טז) — צ"ל הֶרְשֶׁע (כפתח השי"ן). בהוצאת גינצבורג יש שגיאה גם בתיבה שלפני זו, אך שגיאה זו תוקנה, וזו נשתיירה. וְתַעֲשֶׂה (אסתר ה ו) — גם זו שגיאה (ש ימנית במקום שמאלית) מירושת גינצבורג.

נִצְמַד (נחמ' ח ד) — הַמִּים מוטעמת בגינצבורג וכאן במונח ובגרשיים, וצ"ל בגרשיים לבד; שגיאת דפוס ולא נ"א.

2. יש אותיות, שהסר בהן הניקוד; במהדורת גינצבורג הנקודה מטושטשת, וכאן נשתחקה לגמרי, כגון הוֹיָק מעל לתיבת לִקְלָקָה (מיב כב יט), המפיק בה"א של אֶלֶף (איוב לג יב), הנקודה באל"ף של רָאוּ (שם שם כא), ומי יודע, שמה בדוגמה אחרונה זו אין זו שגיאת דפוס או טשטוש, אלא הושמטה הנקודה במכוון, כבקצת נוסחאות. היכן ציוני הנוסחאות, שיאמרו זאת במפורש, שלא נצטרך לסור אחרי קאהלה?

3. ויש שגיאות, של אמנות: יד האמנים חידשתן בשעת שיבוץ נוסחאות קאסוטו לתוך מהדורת גינצבורג. יש שהוכנס התיקון, אך לא נמחק הנוסח הקודם, ונשארו, מרתרי דסתר"י, ויש שלא נמחק העיגול, ששם גינצבורג כדי לרמוז להערותיו שבתחתית העמוד; ויש שכיוון שניתנה רשות למוחק למחוק עיגולים, שוב לא הבחין בין עיגול הרומז להערה לבין... תלישא גדולה, למשל. והרי דוגמאות מעטות לשגיאות מעין אלו:

שְׁמִים שני עשרונים (ויק' כג יז) — ברוב הספרים מוטעמת תיבת שְׁמִים בשתי פשטין. במהדורה שלפנינו — וכן קיטל-קאהלה ועוד — מוטעמת תיבה זו כאן ועוד במקומות אחדים (עיין להלן) לא בשתי פשטין אלא בתיבת שְׁמִים. המתקן, שרצה לשבץ כאן את הניקוד בתיבת, שכח לגרד את הפשטא השנייה,

ויצאה לו צורה משונה, שאין הדעת סובלתה: שְׁמִים, בתיבת ובפשטא! אֶשֶׁר הוצאתיך (דב' ה ו) — גם כאן וגם בעשרת הדיברות שבס' שמות

נמחקה במכוון מערכת הטעמים ה"עליונים" של התיבות "אשר הוצאתיך מארץ מצרים מבית עבדים", אבל בתיבת "אשר" נשתייר המונח, והתיבה מוטעמת גם בדרגא וגם במונח, בעוד שהתיבה שלאחריה מוטעמת בתביר בלבד (ולא בתלישא). בתיבה המקבילה בס' שמות נמחק ראשו ורובו של המונח, אפס קצוה נשאר, וזכר לגינצבורג.

טפכם נְשִׁיכֶם (דב' כט י) – רוח שיצאה מהיכל הנגינה נחה כאן על יד האמנים, ושינתה את הוֹזֵק של תיבת נשיכם לפשטא, ללא כל טעם וללא כל הצדקה.

וְהָיָה מִקֵּץ יָמִים (ש"ב יד כו) – המוחק ראה בתלישא הגדולה של וְהָיָה עיגול סתם, וכיוון שנצטווה למחוק עיגוליו של גינצבורג, שוב לא חס על הטעם של תיבה זו ומחקו.

יִשְׁבִּי הָאָרֶץ (ירמ' י יח) – נקודת החולם מעל ליו"ד מיותרת כאן בניקוד הנוהג בספרי התנ"ך, ובמהדורה זו בכללם, שדי לנו בנקודת השי"ן הימנית. אלא שגינצבורג גרס כאן יִשְׁבִּי מלא וי"ו, ובשעת תיקון הכתיב הוסיף כאן המתקן נקודה משלו.

הַעֲלִיתִי (עמוס ב י) – כאן נשתייר עיגולו של גינצבורג ולא נמחק. הַשָּׁמַיִם (קהלת ב ד) – הדגש ביו"ד אינו בגינצבורג, והאמן חידשו מ"דעתו". הַעֲנֵן (שם ג י) – היו"ד מנוקדת בפתח, אין נוסח כזה לא בשינויים של גינצבורג ולא בקיטל-קאהלה. כלום זה נוסח של אחד מכתבי-היד, או שאין זו אלא אחת משגיאות הדפוס? אין כאן ציונים לשינויי הנוסחאות, שיגידו לנו זאת, ושוב אנו צריכים לקיטל-קאהלה לפסוק הלכה על פיו, ואם כן מה הועילו חכמים בתקנתם?

נַעֲרֵה-בְּתוֹלָה (אסתר ב ג) – אף דגש זה בבי"ת של בְּתוֹלָה איני יודע אם מכתב-יד הוא, או שנוסף כאן בטעות האמן המתקן. בגינצבורג אין כאן דגש, וכן גם בקיטל-קאהלה.

מִשְׁתִּי מִזֶּבֶחַ (יזאל א ג) – שוב מעשה אמנים: פשטא וז"ק מעל תיבת מִשְׁתִּי. מלבד המונח הכתוב שם כדין, בגינצבורג אין שגיאה זו. ומה ראה האמן להיטפל לתיבת וְדוֹמְמָתִי (ישע' א ב), שלא היה בה כל צורך בתיקון אמנותי? מי ביקש מידו לשבש את הרי"ש ולכתוב "וְדוֹמְמָתִי"? וכיוצא בזה בירמ' סימן פרק בא במקום כא.

ג. קרי וכתיב

במקום שהמסורת מציינת "קרי וכתב", נהגו, כידוע, הוצאות התנ"ך לתת בגוף המקרא את אותיות הכתיב מנוקדות בניקוד של הקרי. גינצבורג בשתי מהדורותיו, שינה מנוהג זה, ונתן בפנים את הכתיב ללא ניקוד, ובשולי העמוד הביא את הקרי המנוקד, אלא שאת סימני הטעמים שם עם הכתיב ולא עם הקרי. כנראה עשה זאת כדי שלא לגרום לפגם ולקטר במערכת הטעמים, שהרי טעמה של

1. ויפה שנמחקה, שכן אם תיבת "עבדים" מוטעמת ברביע, איך תבוא תיבת "אלהיך" מוטעמת בזיק, שהוא מפסיק גדול מן הרביעי? ועיין בהערותיו של הרב ח"מ ברכר לעניין זה בסוף תנ"ך-יהואש.

התיבה אינו קשור בה בלבד, אלא גם בטעמי התיבות הסמוכות אליה לפניה ולאחריה. ואך את סימן המתג לא נתן בתיבות אלו כלל. אולי מתוך ספק אם לתת אותו עם הניקוד שבתחתית העמוד או עם הנגינה שבפנים. מהדורת ירושלים, שהותקנה מתצלומי גינצבורג, נהגה בפנים המקרא כמוהו, ולפנינו כתיב ללא ניקוד אבל עם סימני הנגינה, ו אך בקרי שלמטה הושם גם המתג. יש בכך קצת קושי לקרוא. אבל יש גם היגיון וטעם לדבר.

אבל אין היגיון ואין טעם בדרך שהלכה בה המהדורה, בעקבות גינצבורג, במקומות, שיש בהם „קרי ולא כתיב“. בנוהג שבספרים הרגילים, ואף בספרים המוגהים של היידנהיים, של לטריס, של קיטל, של קיטל-קאהלה ואחרים, רשום ניקודה וטעמה של התיבה הנקראת ולא כתובה מתחת לחלל ריק או לעיגול או לכוכב וכד' בפנים המקרא, כגון: פֶּאֶשֶׁר יִשְׁאַל־יֶ֫בֶר בְּדִבְרֵי הָאֱלֹהִים (ש"ב טז כג); החלל או הסימן מורה לקרוא, שעזיו לקרוא כאן את התיבה הרשומה למטה או בצד („איש“), וכן בשאר המקומות (ש"ב ח ג, שם יח כ, רות ג ה, שם שם יז), ואילו כאן אין לנו לא חלל ריק במקום התיבה החסרה בכתיב, ולא ניקודה של התיבה בגוף המקרא, ואפילו לא סימן הטעם שלה. לא בגוף המקרא (כפי שהיה צריך להיות לפי השיטה שבכל קרי וכתיב) ולא עם הקרי למטה. ע"י כך נפגמת מערכת הטעמים, ואנו מוצאים: מירכא מונח אתנח (חסר טפחא, שהרי אין תיבת איש, ש"ב טז כג), מקרא בלי סוף-פסוק (שם ח ג, שהרי אין בפנים תיבת פָּרַח), תביר מירכא סוף-פסוק (רות ג ה), יתיב מונח מירכא וגו' (שם שם יז), וכך אנו קוראים: פֶּאֶשֶׁר יִשְׁאַל־בְּדִבְרֵי הָאֱלֹהִים, כִּי־צִל־בֶּן־הַמֶּלֶךְ מָת (ארבע התיבות הראשונות מדוברות במקף, ש"ב יח כ).² הקורא אינו נפגש בשום סימן בולט וניכר (כגון מקום פנוי או ניקוד ללא אותיות), שיוורו לחפש את הקרי הנדרש, וסימן הטעם חסר לגמרי מן הספר. והרי המהדורה אינה מיועדת לחוקרי הנוסח בלבד, אלא בעיקר לעם ולתלמידים, והיא מכוונת לרשת את מקומן של המהדורות שלא „הוגהו עפ"י כ"י בן-אשר"!

ד. פרשיות

זכותו של גינצבורג היא, שבמקום הקאפיטולים מובלטות כאן הפרשיות של המסורה, הפתוחות והסתומות. אלא שגרמה הטכניקה, ולא ניתנו לנו כאן הפרשיות של כה"י המתייחס על בן-אשר, איא הפרשיות של גינצבורג על פי מקראות גדולות של בן-חיים, ואלו נבדלות הרבה משל כה"י (ולפעמים גם מחלוקת הפשריות שבספרי המקרא, הנכתבים היום על הקלף לשימוש בקודש), בייחוד

1. יש סטיות מדרך זו, ואין להבין על שום מה. מִן־בְּחִתָּו (מ"ב יא יח) שונה כאן ממה שנדפס בגינצבורג, והריהו מנוקד, אך סימן הנגינה (מהסך) חסר בו. וכן נדפס בניקוד בְּשִׁמְעָם (קרי בְּשִׁמְעָם, יהו"ו ה), אֶבְרָהָם (קרי אֶבְרָהָם, מ"ב ה יב), וְאַרְוָם (קרי וְאַרְוָם, שם טז ו), וכן בגינצבורג. וכן קשה לדעת, על שום מה זכה הכתיב של יִשְׁעָלָה, תִּשְׁעָלָה, שְׁעָלָה (דב' כח ל, ישע' יג טז, זכרי' יד ב, ירמ' ג ב) להיכתב בניקוד. מניין הביטחון, שהכתיב התכוון לניקוד זה ובבניינים האלה? גם זה מעיבונו של גינצבורג.

2. אם לא נכתבה המלה שאחר המקף („איש“, „כן“) ואף לא נשאר מקומה פנוי, למה עשו את המקף? ע"י כך עשו את המלה שלפניו מוקפת למלה שאין לה כל קשר אליה. ובפסוק „כאשר ישאל“ קיים האמן גם מצוות מחיקת העיגול של גינצבורג.

בנביאים ובכתובים. דוגמאות רבות לליקוי זה. למשל, באסתר ג ח (וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ) ושם ט כט (וְהַכְתָּב אֶסְתֵּר) אנו מוצאים פתוחות במקום הסתומות שבמגילות אסתר שבידינו היום ושכ"י לניגראד לפי עדות קיטל-קאהלה. במקומות אחרים במגילה זו אנו מוצאים בקיטל-קאהלה פתוחות, שאינן במגילות שבידינו, וכיוון שלא גרס אותן גינצבורג, לא ימצאן המעיין במהדורת ירושלים. בכל עניין הפרשיות המהדורה הירושלמית זהה למהדורת גינצבורג, אלא שלא סומנו בה כל חילופים בחלוקת הפרשיות, שציין אותם גינצבורג במהדורותיו, וכך יצאו גם ספקותיו של גינצבורג כוודאות, כגון סתומות בש"ב טו כח (בקיטל-קאהלה אין כאן סתומה), שם טז י וי"א, ועוד הרבה. לעומתן חסרות פתוחות וסתומות, שנמצאות בכ"י לניגראד (כנמצא אצל קיטל-קאהלה), ושאין אצל גינצבורג, אם יבוא מי שיבוא וילמד זכות על המהדירים, שקשיים טכניים מנעום מלשנות את סידור השורות מן המהדורה שצולמה, לא ימצא להם זכות על שלא ציינו לפחות בסימנים מיוחדים או בשולי העמודים את החלוקה המקורית של כתב-היד.

שהרי לפי כך אין אני יודע, היכן ספרנו מכון לחלוקה המקורית והיכן לא. מוצא אני, למשל, במגילת איכה כאן, ככגינצבורג, ריבוי של פרשיות סתומות: אחר כל פסוק בקינות הפותחות "איכה" ואחר כל ג' פסוקים ב"אני הגבר". גם קיטל-קאהלה גורסים כך. אבל המסורה הרווחת אינה גורסת כל הסתומות האלה, ובמגילות הקלף המצויות בכתב-הכנסת היום אין סתומות אלה, ואם אין בידי מהדורת קיטל-קאהלה, אין אני יודע, אם באה מהדורת ירושלים לאשר את החלוקה המצולמת מגינצבורג, או שיש לראותה כירושת-אונס שירשה ממנה.

גינצבורג נגרר בשתי הוצאותיו אחר מסורת מוטעית וחיבר את פרשת ויצא עם פרשת תולדות ללא סתומה או פתוחה ביניהן (ע"י הערותיו למקום וע"י מנחת שי, ראש פ' ויצא). "תנ"ך-ירושלים" הלך כדרכו בעניין זה כסומא בארובה אחר הפנים של גינצבורג, ואין כאן לא סתימה — כמו בספרים שלנו ובכל ספרי הדפוס, ואף בכ"י המתייחס לבן-אשר, כנוסח קאהלה — ואף לא כל הערה וכל זכר לכך. מהדורת גינצבורג גורסת פיסקא באמצע פסוק אחר התיבות "וַיֹּאמֶר קִין אֶל הָבֶל אָחִיו" (בר' ד ח), ודרשו חוקרים מה שדרשו על פיסקא זו בעקבות התרגומים הקדומים. אבל בספרי-התורה שלנו אין כאן פיסקא, ועיין במנחת-שי. גם כתב-יד לניגראד (עפ"י קיטל-קאהלה) אינו גורס פיסקא זו. ואילו המהדורה שלפנינו הביאתה, כגלגול מגינצבורג, הקורא בה לתמו יבוא לפסול על פיה את ספרי-התורה המצויים. מדוע לא בא כל ציון הערה?

ה. המתג

"עשרים אלף התיקונים", שמדובר בהם בדברי הפרסומת, חלקם הגדול, ואולי רובם, הם מחיקות של סימני המתג והוספות סימני המתג. ואמנם כל עניינו של המתג, תולדותיו וכלליו ודרכי שימושו בכתב-היד ובספרי הדפוס עדיין לא הובררו כל צורכם. אם נתעלם מפרטים רבים, רשאים אנו לומר, שבספרי הדפוס רווחות שתי שיטות עיקריות בשימוש המתג: האחת — המצויה ברוב החומשים וספרי המקרא שבשימוש העממי וגם ברוב הספרים בתנ"ך-לטרס, ולפיה אין בדרך כלל מתגים בהברה סגורה, כלומר ליד תנועה שבא אחריה שוא נח או דגש חזק (כגון תחת הה"א של "וַהֲשִׁמְתִּיכֶם" או תחת המ"ם של "מִשְׁפָּעֶיךָ").

השיטה השנייה — זו שבמקראות גדולות של ויניציאה ובתנ"ך-קיטל (מהדורות ראשונות) ועוד, ובשינויים שונים בחומשי הידנהיים, בתנ"ך בערדליצש, ולפיה יש "מתג כבד" בהברה סגורה (כגון בתיבות שהזכרתי לעיל). באלה ובאלה אנו מוצאים גם יותר ממתג אחד בתיבה אחת, כידוע, ובספרים, המרבים במתגים ושמים אותם אף בהברה סגורה, יש שאנו מוצאים מתגים בהברות רצופות כגון וְהַשְׁתַּחֲוִי, הַכְּנָעִי, הַמִּקְנָה ועוד. על ריבוי המתגים כבר התרעם ר' מנחם לונזאנו בראש ספרו "אור תורה" ואמר: "קצתי בחיי מפני רוב הגעיות היתרות כנטולות דמו ששמו האשכנזים בספרים וקראום מתג, ואני קורא אותם מתג לחמור, היו עלי לטורח נלאתי נשוא עול הגהתם, כי רבו מארבה ואין להם מספר, ואני אמרתי אגלה אונך עליהם למען תוכל לתקן כס"ס (= כספרי ספרדים) המדויקים, וכן עשיתי בספרי, אבל עתה שבאתי להדפיסו חדלתי מלהדפיס הגהת הגעיות, לפי שידעתי, ששום אדם לא יחוש להטריח עצמו להגיהם בספרו, ואם כן למה זה הבל איגע להדפיסם".

מדקדקים ניסו לנסח את הכללים המרובים והמסובכים של המתג, ומהם כדאי להזכיר בעיקר את רוו"ה ("משפטי הטעמים", רדליהיים תקס"ח, שער ד פרק ב) ואת בער במאמרו המפורט והארץ Die Metheg-Setzung nach ihren überlieferten Gesetzen, שנדפס ב־ Archiv für die wissenschaft. Erforschung des A. T. Merx, כרך א' (שנות 1867-9), עמ' 56 — 67, 194 — 207. הצד השווה בהם, ששניהם מיינו את המתג וניסחו את דרכי שימושו לפי מה שמצאו בספרים המאוחרים ולפי מה שתיקנו בהם הם עצמם מדעתם.

בכתבי היד הקדומים ובמהדורות שנסדו עליהם — קיטל-קאהלה וקאסוטו — אנו מוצאים נוהג אחר (במידה שאפשר למצוא נוהג קבוע) בשימוש המתג. חשובה לעניין זה היא חקירתו של א"ש הרטום, שסיכומה נאמר בהרצאתו בכינוס העולמי הראשון למדעי היהדות בקיץ תש"ז בירושלים, ושנדפסה בספר הכינוס בחשי"ב בעמ' 190 — 194. לפי הכללים שמצא הרטום ושלפיהם נהגה היוצאת ירושלים אין — זולת מקומות מיוחדים — יותר ממתג אחד במלה אחת, אין הבדל בין מתג שבא מימין התנועה לבין מתג שבא משמאלה, ולא תמיד בא מתג לפני שוא נע ולפני חטף. רבים מאוד המתגים בהברה סגורה, ומכיוון שאין להרבות במתגים לשיטה זו, הריהם דוחים תכופות את המתג, שהקורא רגיל בו ממקום אחר, לא הַנְעֶרָה ולא הַנְעֶרָה, אלא הַנְעֶרָה, וכן הַהוֹלָקִים (ולא הַהוֹלָקִים) וכד'. כתבי-היד אינם עקיבים לשיטתם, והמהדירים תיקנו בהם והשלימו.

בדרך כלל הלכו המהדירים לשיטתם, ואף על-פי כן אנו מוצאים מקומות הרבה, שאינם מתפרשים לנו על-פי שיטתם זו. אילו הייתה המהדורה עבודה שלמה, ללא שרידי מורשה של מהדורה אחרת וללא שיבושים טכניים, כגון אלה שהזכרנו בפרקים הקודמים, היינו רשאים לראות במקומות אלה חריגים, יוצאים מן הכלל, שיש לחפש להם מקור וסיבה. עכשיו, שנשתרבו כאן נוסחותיו של גינצבורג ושגיאות טכניות של הצייר המתקן, מי חכם ויבן אלה, נבון וידעם, מה כאן משל כתיב-היד, מה מתיקון המהדירים, ומה אינו אלא שגיאה טכנית?

הרי כמה דוגמאות לכך: וַיִּשְׁתַּחֲוּ (שמות יב כז), וַיַּעֲשׂוּ (שם שם כח), וַיֵּאכְלֶךְ (דברים ח ג), וַהֲחִיֵּיקָהּ (שם כב כה), הַמִּקְנָה (יהושע א יא), הַמִּתְעַבִּים (מיכה ג ט) — באלה ובכגון אלה אנו מוצאים שני מתגים בתיבה אחת, שלא ככלל ושלא כנוהג בתיבות מעין אלה ברוב התנ"ך במהדורה זו.

הצורות יִהְיֶה, יִהְיֶה, תִּהְיֶה וכד' באות כאן כרגיל במתג ליד החיריק. אבל
אנו מוצאים גם ללא מתג: יִהְיֶה על מדין (במ' לא ג). מה נשתנה זה משאר
„יִהְיֶה“? היש טעם מיוחד לדבר, או שאין כאן אלא שגיאה טכנית?
מדוע אין מתג מתחת לאל"ף של „אַשְׁת־הַמֶּת" (דב' כה ה)? מה נשתנה
זה מן „פָּצוּצ־דָּפָא" (שם כג ב). השווה לו במספר הברותיו ובטעם שמתחתיו.
ויש בו מתג?

ומדוע נמחק המתג בתיבות הַמְעֻשָּׁה (ישע' כג יב), הַמְסֻאִים (איכה ד ב)?
במ"א יב יא מוצא אני „ואני אוסיף עַל־עֲצָקָם", במתג בתיבת „על" ואילו
בכתוב המקביל בדה"ב י יא — עַל־עֲצָקָם, ללא מתג. הנה נוסח כה"י? הרי
המהדירים השתדלו לתקן את המתיגה ולכוונה כולה לשיטה אחידה, ושמה אין
כאן אלא שיבוש באחד משני המקומות? אם כן — איזהו הנכון?

ו. טעמים

גם בענייני הטעמים יש במהדורה שלפנינו כמה תמיהות, שמקורן או
בליקויים טכניים או בדרך עבודתם של המהדירים.

1. כבר אמרנו לעיל, שדרכה של מהדורה זו (וכן גם קאהלה וקצת נוסחות
של גינצבורג) לסמן את תיבת שְׁתִּים (אם אין טעם משרת לפניה) בתיב ולא
בשתי פשטין (ויקרא כג יז ופעמיים יחז' מא כד). ויש רגליים לניקוד זה, שכן ראה
הנקדן בשוא של השי"ן מעין שוא נח, הנהגה ביחד עם ת, ובתיבה כולה תיבה
בת שתי הברות, שהראשונה שבהן היא המוטעמת,¹ וכיוון שאינה סמוכה
לשלפניה, דינה בתיב ולא בפשטא. אבל אם כן, מדוע לא נוקדה כך תיבה זו
בכתוב „שְׁתִּים חֲבֵרוֹת אִישׁ" (יחז' א יא), אלא בשתי פשטין (בקיסל־קאהלה
ובנוסחאות גינצבורג נוקד גם כאן יתיב). היש כוונה בזה, או שמא שכחו סתם
לתקן את הנדפס במהדורת גינצבורג בגוף המקרא?²

2. חידוש גמור בשיטת הטעמים מצאתי במהדורה זו, שלא מצאתי מעין
זה בשום מהדורה אחרת, והוא קדמא וזקף קטן בתיבה אחת, כשיש פשטא (או
יתיב) לפניה. בספרים שלנו, לרבות היידנהיים, בער, גינצבורג, קיטל ואפילו
קיטל־קאהלה, דינו של צירוף טעמים זה כדברי ריו"ה: „ואם הזקף בלא משרת
ומבלי פשטא או יתיב לפניו, יבוא לפניו מקל בתיבתו לתיקון הנגינה, או בתיבה
שלפניו אם היא מוקפת לו וכו'" (משפטי הטעמים, עמ' יג).³

במהדורה החדשה אנו מוצאים (מהפך) פשטא ואחריהם קדמא וז"ק בתיבה
אחת, אם קיימים שאר התנאים הקובעים קדמא בתיבה אחת עם ז"ק, כגון:⁴

1. סברה זו שמעתי מפי ידידי עקיבא שלזינגר ז"ל.

2. בס' ויקרא כתבו את התיב לפני השי"ן, וביחז' מא פעמיים — לפני התי"ו, אחר השי"ן.

3. אין עקיבות ואחידות גמורה בעניין זה בספרים, ויש חילוקים בין הספרים, אף אם קיימים

התנאים הדרושים לקדמא עם ז"ק (הברה סגורה מרוחקת מן הנגינה של המלח וכו', למשל: אֶת־הַדְּבָרִים
(שמות לד א, דברים י ב), אֶת־כֶּסֶפְךָ (ויק' כח לז), בְּכֻל־הַגּוֹיִם (דברים ל א), לְכֻל־הַדְּבָרִים (שם
לב מו) ועוד. במקומות כגון אלה יש ספרים, שיש בהם ז"ק לבד, יש ששמים קדמא עם ז"ק, ויש
ששמים מתג במקום קדמא, ואף במהדורה זו אין עקיבות גמורה בעניין זה.

4. התיבת המודפסת כאן בפיוור מסומנת במהדורה החדשה בקדמא עם ז"ק, והתיבה שלפניה

ויבאו עדיה ירדן (יהושע ג א), ואת־הפרזי ואת־הגרגשי (שם שם י), והיה ה' עם־השופט (שופ' ב יח), ודקרוני והתעל לו־בי (שם לא ד), לקחת מצאנו ומבקרו (שם יב ד), ליושב על־המשפט (ישע' כח ו), ונחמתי על־הטובה (ירמיה יח י), אל־המקום הזה להכריתו (שם נא סב), יפתח פיך את הפליט (יחז' כד כז), אשר יאפו את־המנחה (שם מו כ) ועוד ועוד, ואף אחר יתיב: זה השלחן (יחז' מא כב). ו

אולם מזור הדבר, שאין למצוא שיטה מעניינת — ואף נאה מצדה המוסיקלי — זו־אלא בספרי הנביאים בלבד, לא בתורה ולא בכתובים. הרי דוגמאות אחדות של תיבות, שמצבן בפסוק ותכונותיהן מחייבים לפי שיטה זו קדמא עם ז"ק ביחד, והנה אין בהן (אף במהדורה זו) אלא ז"ק בלבד: את־קרסיו ואת־קרשיו (שמות לח יא), ואת־מזבח הקטרת ואת־בדיו (שם שם טו), וכל־פקדיכם לכל־מספרכם (במד' יד כט), ובא האות והמופת (דבר' יג ג).

אם שיטת בן־אשר וניקוד מבית־מדרשו הוא זה, מדוע נצטמצמה השיטה בנביאים בלבד? מה נשתנו הנביאים משאר ספרי המקרא (פרט לאמ"ת)? ואביא ציונים אחדים לפסוקים זהים ומקבילים בנביאים (שמואל ומלכים) ובכתובים (דבריי־הימים), והם שווים זה לזה לא רק בתיבותיהם אלא גם בטעמיהם; והנה בפסוק שבנביאים הוטעמה כאן התיבה בקדמא עם ז"ק ואילו בכתובים היא מוטעמת בז"ק בלבד: שִׁבְּחָהּ — דִּהֲיָא יוֹז (מִן־הַנוֹה), מִיָּא זִמ — דִּהֲיָא דִּיָּא (את־המלאכה), מִיָּא זִנָּא — דִּהֲיָא הָא (כל־המלאכה), שִׁם שִׁם (ואת־]כל־[הכלים), מִיָּא חֲכָט — דִּהֲיָא וֹכ (אל־התפלה), מִיָּא חֲל — דִּהֲיָא וֹכָא (אל־השמים), מִיָּא יִבֵּג — דִּהֲיָא יִג (ויקראו־לו), מִיָּא יָאִי — דִּהֲיָא כִּטָּג (ואת־השלטים), מִיָּא כָא ג — דִּהֲיָא לָג (את הבמות), מִיָּא כָג ב — דִּהֲיָא לָדִל (והנביאים/הַלְוִיִּים).

הרי שתי שיטות לפנינו כאן, ומי ששנה זו לא שנה זו, ואם כן אין לומר, שיש בידני נוסח אחד, אחד ושלם, אלא כתבי־יד שונים וסותרים שימשו למהדורה יסוד לחלקים שונים של התנ"ך, או שכתב־היד עצמו אינו אחד, ואם כן ספק גדול מתעורר לגבי אמיתותה של מגילת היוחסין של כתב־היד או של כתב־היד, המתייחסים על בן־אשר, מכל מקום לא בן־אשר לפנינו כאן, אלא ערבוב שיטות, בין שערבבן המהדירים, בין שערבבן הסופר שכתב את כתב־היד. והדעה נותנת, שערבוביה מעין זו אירעה לא רק בעניין קדמא־ז"ק, אלא מי יודע היכן ובאיזו מידה. כל הדרך שבחר בה קאסוטו — כעדותו של הרטום — מפוקפקת היא. אין ללכת בהדפסת נוסח מוסמך ומדויק של המקרא אחר גירסת כתב־היד נבחרים.

1. לפני שנים אחדות — בחיי קאסוטו — יצאה חוברת לדוגמה של תנ"ך־ירושלים, שכללה את ס' יונה ושלא הייתה מורכבת מחצולום גינצבורג עם תיקונים, אלא מסורת כולה לשמה באותיות, שצייר צייר מיוחד, בחוברת זו מוצא אני שתי פעמים קדמא וז"ק בתיבה אחת: וקרא אליה את־הקריאה (ג ב), האדם והבהמה (שם ח), במהדורה החדשה לא הוסיף ה"אמץ את הקדמא, ותיבות אלו נדפסו כפי שהן מוטעמות במהדורות גינצבורג ובשאר מהדורות. אין זאת אלא שסמך קאסוטו על החוברת לדוגמה יהיה בדעתו להשתמש בה כיסוד להדפסת התנ"ך, שטמנה יועברו התיקונים אל המהדורה החדשה, ולכן לא רשם איתם בטופס תנ"ך לטריס שבידו, שממנו העבירו המביאים לבית־הדפוס לטופס של גינצבורג שצולם, ועושי המלאכה שכחו כנראה, שיש בידם טופס מוכן של ספר יונה, והשתמשו בטופס לא־מוגה.

הנראים למהדיר כמדיקים ביותר, שיצאו מבית-מדרשו של בן-אשר.¹ נראה שהדרך הנכונה בהוצאת תנ"ך מוגה, המיועד לשימוש הרבים היא לעשות כמו שעשה יעקב בן-חיים וכמו שעשו רוויה, לטריס, בערדליצש, גינצבורג ובכרך, כלומר לבדוק את הנוסח בכל תיבה ותיבה ובכל נקודה ונקודה; כמובן — תוך תשומת לב מיוחדת לכתב-היד החשובים והמיוחדים, שלא היו ידועים למהדירים הקודמים.

ז. שונות

תמיהות שונות וחדשות עולות לפני כל פעם שאני מעיין במהדורה זו. שהטוב והרע משמשים בה בערבובייה. ואין אני יודע, אם הלכה לבן-אשר מטבריה כאן, או משגה של המהדירים, או מורשה של „אחת ההוצאות הקיימות“, כשהיא מתובלת בתיקון אמנותי. הרי שוב כמה ניקודים תמוהים:

במ"ב כה יז — לְצֹמֹד, הלמד בקמץ. ואילו בכתוב המקביל בירמ' נב כג לְצֹמֹד, הלמד בפתח. כלום שני הניקודים מקורם אחד?² ושמא כאן שתי שיטות של שני כתבי-יד שונים? או שמא במקום אחד טעות היא או מורשת גינצבורג? על סמך מה יוכל אדם ללמוד ממהדורה זו, מהו הניקוד הנכון על-פי בן-אשר, אם לעולם לא יוכל להיות סמוך ובטוח, אם לפנינו נוסח כ"י או שגיאת דפוס? בשירת האוינו מנקדים רוב הספרים שלנו הִלְיִי (דבר' לב ו), וכפריים אחרים הִלְיִי, כניקוד הרגיל של ה"א השאלה ושל למד היחס לפני א, והי"ד שבראש שם הוי"ה נחה, כרגיל (בהתאם לאלף הנחה בקרי ג'אדנ'י). וכאן אנו מוצאים ניקוד מזור הִלְיִי, בשוא תחת הוי"ה. על שום מה? נוסח כ"י (ואולי טעות בכ"י), או טעות המהדירים בעקבות טעות במהדורת קאהלה? היכן הערה או ציון לשינוי נוסח?

בתפילת שלמה אנו קוראים במ"א ח לא ובד"ב ו כב: „וְנִשְׁאַבוּ אֶלֶּהִי; לטריס גורס בשני המקומות „וְנִשְׁאַ“ בסי"ן שמאלית, כן גם בִּכְרַךְ (ועי' בהערותיו). במהדורה הקטנה של גינצבורג וכן בקיטל ובקיטל-קאהלה (1) אנו מוצאים בשני המקומות „וְנִשְׁאַ“, וכך קראו גם רש"י ורד"ק (עי' בפירושיהם). אבל במהדורה הגדולה של גינצבורג אנו מוצאים במלכים „וְנִשְׁאַ“, ובד"ה „וְנִשְׁאַ“. וכך מודפס גם במהדורת ירושלים. ושוב נשאלת אותה השאלה: כלום כך גורס כ"י בן-אשר? או אולי שני כתבי-יד מבית מדרשו של בן-אשר גורסים אחד בסי"ן ואחד בשי"ן? או שמא טעו המהדירים? או שמא עוד שריד אחד של גינצבורג לפנינו?

מי שחקר בענייני הטעמים במקרא יודע, שיש כמה וכמה מקומות בתנ"ך, שסדר הטעמים מוקשה וחורג מן המסגרת (עסקו בדבר שד"ל ואחרים, ובאחרונה יש למצוא חומר מעניין ומאלף בפרשה זו בהערותיו של רח"מ הכהן בכרך). אילו הייתה המהדורה שבידנו נקיה מליקויים ובדוקה כראוי, היינו יכולים לבדוק על-פיה מקומות מוקשים אלה, הנה, למשל, העירני ידידי עקיבא שלזינגר ז"ל על זרות

1. איני מתכוון בזה לפסול מה שעשה קאהלה, שכן כוונתו לא הייתה אלא להעתיק את כ"י לגינצבורג לשימושם של חוקרים.

2. ראוי לציין, שבין השינויים שיש לנו במהדורה זו (וכן אצל קאהלה), אנו מוצאים גם קמץ לפני עי"ן שבראש שם מזור, במקום שהספרים המצויים גורסים פתח (בְּעֵצָם — בְּעֵצָם, במד' יט יח), וגם להפך, פתח, במקום שהניקוד המצוי הוא קמץ (הַעֲבֹט — הַעֲבֹט, דברי' כז י"ב).

ביהושע כ ד, שבאים שם שני תבירין רצופים («ודבר באזני וגו'») בלי שיבוא רביע לפניהם. בכל הנוסחאות, שעלה בידי לבדוק בהן, לא מצאתי שינוי בטעמיהן של תיבות אלו. אילו הייתי רשאי לסמוך על המובא במהדורה שלפנינו, הייתי אומר: בין שבן-אשר הוא אביהם של כתב-היד, בין שאין הם מבית-מדרשו ממש, מכל מקום יש בית-אב לטעמים המוקשים בפסוק זה. עכשיו שאני בטוח כלל במהימנותה של המהדורה, מה אוכל ללמוד ממנה? אולי אין זה אלא גינצבורג?

וכן אני מוצא זרות ברוב הנוסחאות שבידנו (זולת בער-דליצש ובכרך ונ"א בגינצבורג) בטעמי הפסוק בעזרא ז יג, שיש בו זרקא וסגול בלא שיבוא אח"כ אתנה באותו פסוק. וגם במהדורה החדשה כך. אבל מניין לי, מי מדבר מתוך הכתוב בה בפסוק זה, אם כתב-היד העתיק או הדפוס המצולם של גינצבורג?

סיכום

אל יאמר האומר, שדקדוקי עניות אני מדקדק עם המהדורה שלנו. לא! תנ"ך אינו דבר ספרות סתם. זהו ספר-הספרים, שדורות על דורות עמלו בבדיקתו, בהגהתו ובספירת אותיותיו ונקודותיו. והמהדורה שלפנינו אין בה משום הליכה במדבר בארץ לא-זרועה. קדמו לה מהדורות מוגהות, ולא היה הכרח לשמור ולהמשיך את שגיאותיה של אחת מהן בתוספת «נופך» של שגיאות חדשות. ביחוד מותר לדרוש דיוק והגהה מעולה ממהדורה החתומה בחותמו של בן-אשר ושל קאסוטו ושל האוניברסיטה העברית ושל ירושלים ושל «עשרים אלף תיקונים» ושל שמות ומליצות כיוצא באלו, שנאמרו בכל דברי הכשורה והפרסומת. «התיקונים» אין בהם הידוש גדול אחר שינויי הנוסחאות המובאים אצל בער-דליצש ואצל גינצבורג ואחרים ואחרי נוסח כ"י לגינצראד שד קיטל-קאהלה, ואילו השגיאות – הישנות והחדשות – יש בהן מכשול לפני עיור.

שגיאות טכניות ניתנות לתיקון במהדורות הבאות, אם יהיה רצון בכך. פגמים וליקויים שבשיטת העבודה ובעקרונותיה – קשה לתקן. יש להתחיל מבראשית, ובוודאי יש להסתייע במה שמצא קאסוטו. ואסור שעבודה גדולה ואחראית כבירור נוסח התנ"ך, הגהתו והדפסתו, תיעשה על-ידי יחיד או יחידים ועל דעת יחיד או יחידים – ואפילו הם יחידים סגולה כקאסוטו ז"ל. גם חוקר דגול כקאסוטו ז"ל וגם מדקדק מומחה ובקי כהרטום יבלח"א אינם עשויים לראות את הכול ולדעת להכריע בכול. אסור שעבודה כזו תיעשה במחשך, מעין מחתרת. יש לשתף אחרים בעבודת הבדיקה, בחוות דעה, במתן עצה, בשיקולים ובדיונים, ואין ללכת אחר כתב-יד נבחרים בלבד, כשמדובר במהדורה לשימוש הרבים. יש לחקור ולבדוק גם שאר נוסחאות בכתב-יד ובדפוס, בכתבי המסורות, בספרי הראשונים, הן בדקדוק, הן בפרשנות, הן בהלכה, שהרי בכלם עשויות להיות משוקעות נוסחאות קדומות וחשובות או לפחות אסמכתות לנוסחאות המצויות והחלוקות זו מזו, ואין לצאת ידי חובת המדע, חובת הקורא וחובת הספר בלי ציון מקורות לנוסח שנבחר ונקבע כעיקר, ובלי להביא את הנוסחאות האחרות, שכן גם לה יש בית-אב ויש להן על מה שיסמוכו.

בשעת קריאת ההגהה האחרונה הגיע לידי מאמרו של א' ביליק «מתנ"ך וויניציה עד תנ"ך ירושלים» («הצופה» כ"ו באב וי"ז באלול תשי"ג), ויש לזכרו עם המאמרים שנזכרו בראש דבריי, שכן הוא סוקר את סיבם של כתב-היד המיוחדים לבן-אשר, שבהם השתמש קאסוטו.

הערות למילון בן־יהודה

אות ה

1015a. [ה, אם היא נוספת למלה, שהאות הראשונה שלה עלולה להדגש כמו הַמִּלָּךְ הַשָּׁמֶשׁ וכו'. יוצאות מכלל זה קצת אותיות, שאע"פ שבעצם הן מקבלות דגש, מכל מקום הן רפות אחרי הא הידיעה, כמו: י, ל, מ, צ.] הניסוח של הכלל הזה מטעה, שהרי גם אותיות אלו מודגשות אחר ה: היום, הַשָּׁשׁוֹן, הַמִּין, הַצָּפֹר. אכן מן הדוגמאות שהביא המחבר: "הַיָּלָדִים, הַיָּסוֹד, הַמִּהְלָךְ, הַצִּפְרָדִּים" נראה שרצה לומר: קצת אותיות... כשהן באות בשוא הן רפות אחר הא הידיעה, כמו: ק, פ, צ: הַיָּלָדִים, הַיָּאֹר, הַיָּסוֹד (אבל הַיְּהוּדִים, הַיָּנִים וכל יוד שוואית שאחריה ע"ן כמו הַיָּעֲפִים, הַיָּעֲנִים, הַיָּעוֹצָה), ק בצורות הַקִּפְצָל וְהַקִּפְצָל (יוצא מכלל המפעל: הַמִּשְׁעָע), ק בשם הַלְוִיִּים ו־ץ בשם הַצִּפְרָדִּים. (כן נראה לי לנסח את הכללים ביתר דיוק).

1015 b. [ה, לפני פ ולפני ה לא בטעם, כמו הַהָרִים, הַצֶּן, ולפני ה, ה, פועלם כמו הַהָג, הַחֶכֶם]. גם ניסוחו של כלל זה אינו מדויק, ויש להוסיף בסוגריים (והווקא לפני ה, פ, ה המנוקדות בקמץ גדול, אולם לפני ה, פ, ה המנוקדות בקמץ קטן, הא הידיעה מנוקדת כדרכה, למשל: הַחֶכֶם, הַחֶפְשִׁים, הַחֶכְנָה, הַחֶפְצִל; הַחֶנְיָה, הַחֶרְמָה).

1017 a. שורה 13: [ויש שתבוא ה ההודעה על השם ולא על התאר: נאמנין על הירק חי (פאה ח ד)]. גם במקרא באות דוגמות לשימוש זה, "את הכבש אחד" (במדבר כח ד), "נוהגים את העגלה חדשה" (שמו"ב ו ג), "על הארץ אחרת" (ירמיה כה כ).

1019 a. שורה 16: [וייסיפו עוד בראש המלה להמקום]. צ"ל ק־ה המקום (טה"ד).

1019 b. שורה 8 מלמטה: [שם כ"ב]. צ"ל: (בראשית כה, כב).

1020 a. שורה 23: [וְהָא]. צ"ל וְהָא.

1021 b. שורה 24: [מה תלמוד לומר כי אין לו בן שהיו חכמות ודורשות

הא אם היה לו בת ובן לא היינו תובעות (ספרי פנחס קלג)]. צ"ל: "הא אם היתה לו בת ובן לא היינו תובעות". כלו', הן ידעו את ההלכה כי בת הבן קודמת בירושה לבת, לכן אמרו כי אין לו בן כלו' אפילו בת בן אין לו. וע"כ הן זכאות לרשת את אביהן. ע"ש.

1022 a. ערך הַאָדָמָה. [הַאָדָמָה, שה"פ מן הַאָדָמָה]. צ"ל הַאָדָמָה שה"פ מן

הַאָדָמָה, וכן בשורה 26, צ"ל: הַאָדָמָה, שה"פ מן הַאָדָר.

1023 a. שורה 21: הַאָרְהָ. אין ה' חטופה לפני גרונית. הקש הַעֲדוּתִי כנגד

הַקִּימוּתִי, הָאֵם? (כנגד הָגֵם?). והיה צ"ל הַאָרְהָ, אולם לפני א' קמוצה עובר הפתח של ה' השאלה לסגול, כגון: הַאָנְכִי הִרִיתִי. וצ"ל לפי זה כאן הַאָרְהָ, וראה לקמן את ההסבר למלת הַעָרָה.

- 1023 b. שו' 5 מלמטה: הַקְדָּשׁ. צ"ל הַקְדָּשׁ.
- 1028 b. ערך הַקְנָה. הוסף: „אי זו שמחה? זו שמחת ההבנה“ (רמ' נחמיאש משליח לא). הלשון שם קצת מגומגמת: „ואי זו שמחה, כשמת ההבנה ותקנתי הלשון. ואפשר לנסח כך: אין שמחה כשמת ההבנה. והבוחר יבחר.
- 1029 b. ערך הָבֵר. [מ"ר הָבֵרִים, הָבֵרִיו]. צ"ס: הָבֵרִים, הָבֵרִיו (הוֹבֵרִיו).
 1035 a. ערך הָגוּי. [מ"ר הָגוּיִם, שֶׁהִסֵּן מִן הַגָּה: פֶּרֶשָׁה דַת הַלְכוֹת שְׁחִיטָה אֶל תַּחְעֵלֶם מִמֶּנּוּ בַּהֲגוּיִים“ (אזהרות לרסע"ג. קובץ מעש' גאוניס)]. צ"ל: שמאלו פֶּרֶשָׁה דַת וכו'. המלה „שמאלו“ העומדת מן הַד פותחת את המאמר. אגב: בסדר רס"ג שיצא ע"י מ"נ עמ' רי"ד מנוקד בְּהָגוּיִם, וְאֵל הַיְחִיד הָגוּי.
- 1036 a. הוסף ערך: הַגִּיגָה, „ההגיגה“ (רד"ק ישע' נט יא).
- 1044 a. ערך הָדָם. [ק"ל אינו נהוג]. ובגנזי שכטר עמ' 117.65: „וְעֶדְנִי (כצ"ל) כשסע גרגשי להדום, כלו' נָתַן לי עדי כאשר שיסע את הכנעני—הגרגשי—זֶהְדָּמִין: לחתיכות, כנ"ל לפרש (דוידזון לא ידע לפרנס את הלשון. ע"ש).
- 1044 a. ערך הָדָמוֹת. [מִן הַדָּמָה]. צ"ל: מִן הַדָּמָה.
- 1046 b. שו' 24: הוסף: „ואמר המליץ. לראות את כל ככר הארץ אשר עבר בה פתוחה לפניו כספר הגלוי עם כל הדוריה וְהַדָּרִיָּה“ (יל"ג הקדמה להו"א אה"י).
 1046 b. שו' 4 מלמטה: הוסף הָדוּרָה... „והיה די לנפשי זאת לעולם בשורי את דמותך ההדורה“ (בעמדנו מדבקים, רשב"ג. ב"ר דביר כרך ג' ס' א' עמ' 10)... הָדוּרִים... „שנתהלך במעלה הגסנים ונשתוקק ראות פנים הָדוּרִים“ (לכה רעי' הוא שם שם עמ' 17).
- 1047 a. שו' 13: הוסף: „כמו נבזה בלב נהדר בדינו אשר דן לו בריבו דין מַעֲקָל“ (ב"מ, ששון כ"ז, אברמסון כ"ו).
- 1048 a. שו' 9: [לזהר צורתו והדרת פניו (אברבנאל, שופטים יג, ו)].
 יש מ"מ קדום: „הדרת פנים — זָקָן“ (שבת קנד ע"א).
- 1048 a. הוסף ערך: הָדָרָה — ואמר המשורר: „זָקָן אָדָם הָדָר פָּנָיו ופָּתִי / אשר יוציא הדר פנים לבושה / ויַעֲשֶׂה לוֹ אַחִי נֶפֶשׁ וּבֶעַל, יָקָר כָּל יוֹם ויוֹם הָדָרָה הַדָּשָׁה“ (בן משלי תק"ה, אברמסון).
- 1059 a. ערך הוֹקָה: הוסף: הוֹמִים, כינוי פייטני למים: „טעו גאים ופצו סור לנגדך, טרפו בחם הוֹמִים וזרבו נצמתו“ (אמיץ כח, עבודה ליום כיפורים).
 1060 a. הוסף ערך: הוֹעִילוֹת, „אין בתרופתו הוֹעִילוֹת“ (מנחם 81), וכן אמר המשורר: „אזי קמת והשכמת לך, לא להוֹעִילוֹת ולא דרך סחורה“ (רשב"ג, ב"ר, ס"א 10, „בעודנו מדבקים“).
- 1060 a. שו' 13 מלמטה: הוסף: הוֹר, ע"י הוֹרָה.
- 1062 a. שו' 7: [ולהאב לבד הוֹרָה, בכינוי הוֹרָן]. הוסף: הוֹר, „וקם בלעם להוֹר בלק וזָחִי“ (ראב"ע, כהנא, ע"ד). „בן הוֹר מיסר עלי מעל וי(הוא), יע"ז ישוֹרָן“, שירים מאת ראב"ע, ידיעות המכון, כרך ו', כ"ו).
- 1063 a. ערך הוֹת. [פוע' הוֹתָת]. הוסף: ואמר המשורר: „שם טיטוס יהותת, ירבה שוד ורצח“ (יל"ג, בין שני אריות). נראה שיל"ג כפרשו מלשון הוֹת. [פועל זה הוראתו במקרא: בטוח. ועיין בדבריי בקובץ „דביר“ ב' (תרפ"ד) עמ' 87. — נה"ט].

1065 a. שו' 2 מלמטה: [הַנְקָה, ש"נ]. משורש זמס אין לגזור שם הַנְקָה בשני קמצים וראוי לנקד הַנְקָה כמו הַסְכָּה או הַנְקָה כדי ליתן מקום לדגש חזק. 1066 b. הוסף ערך: הַחֲלָה, ש"נ. מן חלל צ"ד הַסְכָּה (ה) במקום ה' כמו וזה הַחֲלָם, ברא' יא ו): „מלוחה בַּחֲחִילָה הַחֲלָה, ש"נ. כי לכל ממרה בראשיתה מכָּה" (בן משלי תת"ט, אברמסון). א' בהערות מתקן בַּחֲחִילָה ומעיר: „כן יש לנקד ע"מ הַסְכָּה, הַחֲחִילָה(?). בכתב-היד היה כתוב ומנוקד בַּחֲחִילָה, וזו צורה משונה". אולם גם הניקוד של המהדיר אינו מהודר, שכן אין מקום לחטף פתח תחת הה"א, כמו שכתבתי, וצ"ל „בַּחֲחִילָה", ואמנם זה מתנגד למשקל.

1068 b. ערך הַשְׁלָה. [ש"נ מן הַשִּׁיל]. ויש להוסיף גם „הַשְׁלָה" מן הַשִּׁיל (טול). 1075 b. שו' 2 מלמטה: [והזקה וחיתין] (טה"ד). צ"ל: וחזקת והיית. 1077 b. שו' 6 מלמטה: [פֶּעֶל, הִיָּה]. צ"ל הִיָּה (הניקוד של העבר) או הִיָּה (הניקוד של המקור). „הִיָּה" איננה צורה של פועל כלל. והוסף: ובסה"מ: „כל מום לא יִהְיֶה בו — לא יִהְיֶה בו, כלו' לא יטיל בו" (סמ"ג לאוין שי"ד; חרדים פרק ה'). 1080 b. הוסף ערך מקראי: הִיָּלָל, מן הִלָּל, זֶהר, יפעה, נגה: „איך נפלת משמים הילל בן שחר" (ישע' יד יב) — כוכב הנוגה המאיר ככוכב הבוקר, ואמר המשורר: בְּכָל־צָר יַעֲלֶה רִיחַ לְבוֹנָה / בְּיוֹם הִיָּלָל מִקְדָּר אֶל לְבוֹנָה" (ריה"ל, זמורה ב', 8). „זַעַק יִצָּר עָלַי אֲרוֹז וְהִילָל / אֲשֶׁר הָיָה לְאוֹר שַׁחַר וְהָאֵל לִי / אִמַּת לֹא יָדְעָה נַפְשִׁי בְּטָרִם / סִפּוֹתָיו כִּי יִמּוֹתוּן עֵשׂ וְהִיָּלָל (הוא), זַעַק יַעֲרֶה, זמורה, ד', 77). [ואולם עי' על הילל בן שחר, טור-סיני, הלשון והספר ב, 255 וכו'. — העורך].

1088 a. ערך הַקְשָׁר. הוסף: הכשר לקבל טמאה, ז"א הכשרת אֲוֹכְלִין במים לאפשר בהם קבלת טמאה: „הכשר חבת קדש גורלו" (ברוך אל עליון, זמירות לשבת מאת ברוך ממגנצא; מליצה ע"פ חולין לג ע"א: „חבת קדש מכשרתן"). 1091 a. ערך הַלָּךְ. [ש"נ] — שה"פ מן הַלָּךְ: מקום הילוך רגלי הכהנים (מדות ג, א), שהובח נפסל בדי' דברים בשחיטה ובקבול ובהלוך ובזריקה... (זבחים א, ד)]. לדעתי אין מקום ההבאה השנייה (מזבחים) בערך זה. שכן אין „הַלָּךְ" זה אלא „הולכה", הולכת הדם, אלא שנודווג אל קיבול. ויש ליחד לשם זה וכן לפיעל הַלָּךְ: „קָבַל וְהַלָּךְ וּזְרַק שֵׁלָא לַשְׁמֶן" (שם, שם), ערכים מיוחדים בחוראת הולכה, ואכן מצאתי כן במילונים: לוי הלך (2) = הולכה, וכן קוסובסקי: לַהֲלֹךְ, הַלָּךְ — במעשה הקרבנות, וראה לקמן „הַלָּוֶכָה".

1091 b. שו' 10 מלמטה: [ואמר הפיטן: ולא תאכל ערלים, בטרם הַלָּוֶים ולא תהדר גְּדוּלִים ודָּלִים נְהָפְרִים (אזה' לר"י ברצלוני, בצל שדי)]. לא ר"י ברצלוני אומר הדברים אלא רשב"ג (אזהרות ר' יצחק בר' ראובן ברצלוני פותחות: איזה מקום בינה). „בצל שדי", הוא החלק השני על „לא תעשה" שבשיר רשב"ג „שמור לבי מענה" ראה רשב"ג, ב"ר, כרך ב', עמ' 145.

1092 a. ערך הַלָּוֶם. הוסף: „כתר הַלָּוֶים על ראשם יצור צור העולמים" (ברוך אל עליון לברוך ממגנצא, זמירות לשבת).

1093 b. ערך הַלָּךְ. השלם: הַלָּךְ, שה"פ: „מאן בלעם הַלָּךְ עמנו" (במד' כב יד). לא הובא בכל הערך. גם לצורה „הַלָּךְ" הובא מאמר מן המדרש ולא מן המקרא: „מאן ה' לתת להלך עמכם" (שם שם כג), ועוד. והואיל שעם בכל"ם רגיל יותר שם הפועל „לכת", הרי יש עניין לציין הצורה הַלָּךְ הבאה בשימוש אותיות אלו. במקרא מצאנו: הַלָּךְ מְהֵלֵךְ. בשימוש ב' יש בקינות: „או בְּהַלָּךְ

ירמיהו על קברי אבות" (קליר, או בהלוח, קינות לת"ב). וכן יל"ג: "אז בַּהֲלוֹךְ הַחֲמוֹר עִם הָאָרִי אֲדוֹנָהוּ" (החמור גבה הלב, משלי יהודה). ונמצא גם בנטייה: "לְתַקֵּם נַצְנוּ אַנְשֵׁים בְּקִדּוֹי / עָלֵי תַקֵּן וְעַל הַקֶּקֶךְ נִכְתָּךְ" (בן משלי שפ"ג, אברמסון). מעניין שהנגיד השתמש בצורה זו ללא שום סיבה מיוחדת, לכאורה, שהרי המשקל סובל גם "בְּלִכְתָּךְ" ואולי השפיע המקור: "הולך נִכְחוֹ" (ישע' נו ב) ואולי דמיון האיתיות. 1097. [פֻּעַל, הֶלֶךְ]. יש להוסיף שה"פ לְהִסְתָּךְ (ע"ד לְיִסְתָּךְ): "פסיעה גסה בְּלִי לְהִסְתָּךְ" (כך מנקד הרוו"ה ואולי צ"ל לְהִסְתָּךְ בקל) (תשלום כל מעש, סדר ליום שני של שבועות לר' שמעון בר יצחק).

1104 b. שו' 14 מלמטה: [נפעל, נִהְיָם]. הוסף: "ואבוא בית תפלתך, אשר עליו אני נהלים" (רשב"ג, תברך יה, ב"ר, כרך ג' פה).

1105 a. שו' 21: [ובהשאלה, בדברים מפשטים, הלים את המאמר, באר אותה היטב...: הפרשה הזאת אי אפשר להולמה... (רמב"ן שמות לג יד)]. הוסף את השם: הוֹלָמוֹת: "ועם היות כי רבים נבוכו בהולמות המאמר הזה הנראה בפרש"י וכו'" (אמרי בינה לר' עזריה מן האדומים פרק ט).

1106 a. שו' 14: [הקפות. שה"פ מן הקפות... (ר"א בדרשי, חותם תכנית)]. צ"ל: הִקְפָּתוֹת.

1110 b. ערך הִמָּה. [לא מהם ולא מהמונם ולא מהמקם (יחז' ז יא)]. טעות. אילו היה הִמָּה ע"ד השלמים היה בא בכינוי הִמָּה כמו זָאב, פָּאָר — זָאָב, פָּאָרָם. גם ההבאה מרס"ג אינה מאשרת צורה זו. כי מהלשון: "יימח המונם ומהמקם" (כך הכתיב בסדר רס"ג עמ' רפב, 6), נראה שהוא משריש את המם הראשונה, כאילו מן היחיד "מָהֶם" ע"ד מָאָן, מָאָן, מָאָנִים, מָאָנִיהֶם — מָהֶם, מָהֶמִּים, מָהֶמִּיהֶם). והנכון שהוא ריבוי (בחסרון יו"ד) מן "הִמִּי" ע"מ פָּלִי, פָּלִיָּהֶם (כך שטינברג) או הִמָּה ע"מ נָה, נָהִיהֶם (כך גזניס-בוהל), ואפשר גם "הִם" (צמוד עם "הם הכינוי), שם ע"מ צָן, צָצִיהֶם (כעדות הסמיכות עצי היער. — א').

1115 b. ערך הִמָּם. הוסף: "ואין מִקְבֵּא ביום י' ה' ויקרא מרום ותהום" (ריה"ל: רדפום אחרי הבל, זמורה, ד 23).

1117 a. ערך א. הִמָּם. [ש"ן מ"ר הִמָּסִים, — ענפים וזרדים יבשים]. יש להעיר כי ההבאה מיליג "זאת אש הִמָּסִים בשלג נוזלת" (קוצו של יוד) איננה מאשרת את פירושו של המחבר. יותר נראה שיליג חושב "המסים" חומרים בני המסה, כדעת הרד"ק. וראה לדבר — במשל "בקיעת ים סוף" מתואר המבול: "גִּמִּים עברו חק, המסים קדחו" ואלה בוודאי אינם זרדים וענפים יבשים, אלא כדעת הרד"ק חומרים בני תמיסה באש לוהטת או במים רותחים, כאמרם: "ברותחים נדונו". [עי' על הִמָּסִים את הערת העורך במילון ב"י עמ' 5741, בערך א. קצה. — העורך]. 1118 a. הוסף ערך: הִמָּצָה, משורש קצה, מצוי, התמצה: "אוצרו המלא מועת כפת דק מתמלא מים הִמָּצָת מי מלא" (מלשון) "מי מלא ימצו למו" (הרוויה, גשם, יפתח, קליר).

1125 a. ערך הִנָּס. הוסף: הִנָּס — פִּלְפֵּל, חֶקֶר: "ושמעתי מהנדסין בזה הרבה ללא תועלת" (הריטב"א, עין יעקב, יומא ב' ע"א. ד"ה קול לו קול אליו).

1129 b. שו' 13: [ונהנה בדבר]. לשתי הדוגמאות שהביא המחבר יש להוסיף "שיהנו ישראל בבזה" (תנחומא בוכר בשלח יד), "ואימתי הוא נהנה בנרו?" (שויט בוכר, קכו), "כשם שאסור לאדם ליהנות במאכל או במשקה קודם ברכה כך אסור לו ליהנות בריח טוב" (רמב"ם הלכות ברכות פרק ט, א).

- 1131 b. ערך הנחה. הוסף: „הגו על כל ראש קרחה / ובכל חוצות צוחה והנחה תהי אנחה ועינים מעינות” (ריה”ל, „עלי כזאת”, זמורה, ד, 82).
- 1133 b. ערך הַנְּסָקָה. מובא מ”מ מג”ע לר”א הקראי ויש קדום וקרוב לנו ממנו: רמב”ם שבת ז א. כל ההבאות שב”י מביא כאן ולהלן מן הקראי, נמצאות אות באות במשנה תורה להרמב”ם כי משם לוקחו! (ראה בן יעקב, אוצר הספרים עמוד 98 ערך גן עדן).
- 1134 a. ערך הַנְּפָה (הערה 1): [הספרדים קוראים הַנְּפָה. טעות. צ”ל: הַנְּפָה.
- 1134 b. ערך הַנְּצָה. [משעת הנצתו עד גמר פריו]. צ”ל: הַנְּצָתוֹ בַּח”פ (כי שרשו נוק, ע”ו).
- 1134 b. שו” 10: [הַנְּקָה]. צ”ל: הַנְּקָה (בח”פ מן נוק, השווה [תניקהו, ש”מ ב”ט].
- 1135 a. שו” 8: [הַסְּבָה]. זוהי צורה משובשת, כי אין דגש חזק אחר צירי בלא נגינה, וצ”ל: הַסְּבָה.
- 1136 a. הוסף ערך: הַסָּה, ת”ז ע”מ יָסָה: „עודד” להיות שוטנינו. הַסָּים” (אמצת, שחרית ליו”כ).
- 1136 a. שו” 25: [הפעיל, הַהָסָה: רש ידבר יְהִסְוֵהוּ וכו’ (ב”ז)]. אם „ויהס כלב את העם” הוא לדעתו (ע”פ ג’נאח, ר’ הע’ 2) קל, כמו ויעש, מנליה כי יהסוהו של בן זאב הוא מן ההפעיל?
- 1137 b. הוסף ערך: הַסְּפָנוֹת — הרגל: „ההרגל [הַסְּפָנוֹת]” (ד’ פרישמן „ביום הכפורים”).
- 1140 a. ערך הסתכלות. [ש”ג, שה”פ מן הסתכל, הבטה]. אפשר לחדש „הסתכלות” מן סָכַל (הסכלתי עשו), למשל: סימן להסתכלות (טפשות) הסתפלות (הבטה) (הקש מבחר הפנינים שער הכסילות „מרבזה להטיב”), וכבר חידש הקליר הפועל נסתכל במובן סָכַל, „ושמע שיחת נועצו לב יחדיו עליך עלות נסתפלו” (קינות לת”ב, הטא אלהי אונך).
- 1142 a. ערך הַעֲבָדָה. [ש”ג, שה”פ מן העביד... והשחיטה וההפשטה, ההעבדה ומחיקת העור וחתוכו (ג”ע לר”א הקראי, שבת ה)]. ראה הערתי לע’ 1133 b; ושוה לקוח מן הרמב”ם ולא מן המשנה יעיד הניסוח — במשנה: „השוחטו והמפשיטו המולחו והמעבדו והמוחקו והמחתכו, וברמב”ם בשינוי מ פעלים לשמות הפעולה: „והשחיטה וההפשטה וההעבדה (המולחו” בוטל כי חיינו מולח היינו מעבד, ראה מגיד משנה) ומחיקת העור וחיתוכו. איך לא ראה ב”י את הרמב”ם והלך לנוע על ספרות הקראים, קשה לבאר.
- 1142 a. ערך הַעֲבָרָה. הוסף: שה”פ מן העביר (קול) שופר: „והעברתם שופר תרועה” (ויקרא כה ט), „דרור לכל בריה, בקול העברת שופר” (אשא דעי, מוסף ליום ב’ דר”ה).
- 1144 b. ערך הַעֲזָה. [שה”פ מן העיז]. צ”ל: מן „הַעֲזָה” (כפולים), ויש אפוא לנקד הַעֲזָה או הַעֲזָה, וראה לָקַמְן הַעֲזָה.
- 1144 b. ערך הַעֲלָמָה. [שה”פ מן הַעֲלִים]. צ”ל: הַעֲלָמָה, שה”פ מן הַעֲלִים. וכן בא יַעֲלִימוּ, נַעֲלָם, הכול בשווא נח.
- 1145 b. ערך הַעֲקָה. [שה”פ מן הַעֲקִי]. צ”ל: הַעֲקָה, ראה הַעֲקָה.
- 1145 b. ערך הַעֲרוֹת מ”ר הַעֲרוֹת (הע’ 1). [בן זאב... נקד הַעֲרוֹת... אך זה נקוד זר ואין לו יסוד בלשון]. — ניקודו של בן זאב נוסד על מידת מה מצינו. מצינו שניקוד ה’ הבניין בהפעיל בפעלי ע”ו וכפולים דומה לניקוד ה’ השאלח

לפני גרונית: העידותי, העירותי, החלתי (כנגד הקימותי, הסבותי), כמו האם, החייתם? כנגד הגם, הקזה, הנסה? (כל'י) הוא החטופה מפילה את השווא וננקדת בתנועה). והנה מצאנו שה"א השאלה לפני אל"ף או עי"ן קמוצות ננקדת בסגול: האנכי הריתי? הקצה נדף תערץ? אף בשמות הפעולה הנגזרות מהפעיל הבאות בקמץ. נותן הדין שהה"א תקבל סגול: הקצה מן העיר, הקצה מן העיק, הקצה מן האיר. וכן מצינו בארמית המקראית העליונה (דניאל ב כד—ציווי), הקצה (שם ה ז — שה"ס).

1152a. שו' 22: הוסף: הפך אל (= הפך ל): „לשונך תהפך אל עלגי פה נגידי השפחות הברורות“ (ריה"ל, „התמיד בזקונים“, זמורה, ג, 7).
1161a. ערך הפקעה. [שה"ס מן הפקיע, א] הפקעת ממון וכדומה... כאן בגי' וכן בהפקעת הלוואתו (ב"ק קיג ע"ב). אין הפקעת הלוואה הפקעת ממון אלא ביטול הלוואתו, אי תשלום ממלווה.

שם. שורה 3 מלמטה: (ב) הפקעה מבגד, הוצאת חוטים שמפקיעים מדבר ארוג כדי לעשותם מוכים: אבל הפקעת סודרין לא גזרו (תוספות, שבת לט ע"א) [וכן גזר במילוננו]. וזה לשון התוספות בדיה: „שמא יטמין ברמץ“ (שבת לט ע"א): „אבל הפקעת סודרין לא גזרו אטו שמא יטמין ברמץ. שסודרין לא דמו לרמץ ואטו סודרין שנתחממו באור לא בעי ר' יוסי למגזר, דאין דרך לחממן כל כך שלא יהיו נשרפין“. הבאתי את כל התוספות כדי שהקורא יראה ברור, שאין ללשון „הפקעת סודרין“ שום עניין עם „הוצאת חוטים מבגד ארוג“. אלא מאי? התוספות יצרו ביטוי „הפקעת סודרין“ מלשון המשנה שבדף לח ע"ב: „אין גותנים ביצה בצד המיחם בשביל שתתגלגל, ולא יפקיענה בסודרין“, ופירשיו: „לא יש ברנה על סודר שהוחם בחמה, כדי שתפלה מחמו של סודר, מכאן שיפקיענה = יבקיענה, ישבור אותה; לא ישבור אדם ביצה בשבת על גבי סודר מחומם בחמה כדי לצלותה. וזה הכול. יש אפוא לנסח כך: (ב) הפקעה כמו הכקעה, שבירה: אבל הפקעת סודרין לא גזרו. פ' במקום ב' נמצא במשנה: הבקר במקום הפקר, מן „הפוצע“ (שבת ז ב) כותב הרמב"ם הקציעה וכדומה. [עי' גם בערך פקע, עמ' 5116 וכו'. — העורך].

1165a. ערך הקלה. הוסף: מ"ר הצלות: „גמולך ישיב לך אל גמולות ואף עמי הצלות כי חנון ורחום הוא“ (ר' ישראל נגרא, עולת חדש, אזכרה ימים, 405, 10, מהדורת פריס-חורב).

1166b. הוסף ערך: קצע: „נמצא ענין הדברים והקצען כך הוא“ (רמב"ם ברכות יא ג).

1168a. שו' 16: [הקאה מן הקיא]. צ"ל: הקאה.

1172b. הוסף ערך: הקיעה: „לא שינה ולא הקיעה“ (רמב"ם, יסודי התורה א יא).

1172b. שו' 6 מלמטה: [הקלה] מן הקל. צ"ל: הקלה או הקלה.

1180b. ערך הקאה. [שה"פ מן הקאה... ויראה מה שאין הקאה טוב בעיניך].

צ"ל: הקאה (הקעה) = הקאותו, או כנוסח חו"ה סלוצקי (122) הקאותו.

1188a. ערך הרון. [ש"ז כמו הריון]. יש להעיר, כי לדעת רבים בא הרונך משום זיווג לעצבונך. ו. אגב יש להביא כאן את המליצה הנאה של ריה"ל: „לא

1. [אין זה ברור מעניין הכתוב כי הרנך (הכתיב חסר) לשון הריון הוא. ועי' בפירוש העורך לאיוב לה, לב. — העורך].

מכל אכן יעשה תרן, ולא מכל ה'רן יולד אהלן' (ריה"ל, אגרת אל החבר רבי אהרן אלעמיוני, ריה"ל זמורה א, 64).

1193 a. שו' 26: [...] וישחת כסם וחומתו]. צ"ל: ?חוקתו (טה"ד).

1195 a. שו' 23: ?והרמת הראש: תחת שהייתי חייב לך הרמת ראש

נתת לי תלוי ראש ע"י נתן הנביא (פסיק' דר"כ, שקלים). אינו מבאר את לשון ההבאה, כדרכו, ויש לבאר שבלשון הפסיקתא הרמת ראש היא לרעה: כריתת ראש, הסרת ראש וההפך מזה הוא "תלוי ראש".

1205 b. ערך השקנה. הוסף: "חשגרת דמעות" (אוצר הגאונים, ברכות, התשובות 83).

1209 a. הוסף ערך: השקעה: "טוב הוא להשמעת אונים" (ראב"ע בר' י.

ח). [ועי' שמע, הפעיל. — העורך].

1209 a. הוסף ערך מקראי: השקעות: "ביום ההוא יבוא הפליט אליך

להשמעות אונים (יחז' כד כו).

1215 b. שו' 1: [השפצדות]. צ"ל: השפצדות, מן השפצד.

1215 b. שו' 23: [השפצעות]. צ"ל: השפצעות, מן השפצע.

— חסרים: השפאות, השתארות, השתבחות, השתברות, השתהות, השתוחות,

השתוללות, השתחקות, השתוררות, השטות.

1228 a. שו' 16: [התחקטות, שה"פ מן התחקט]. צ"ל: התחקטות מן התחקט.

1229 a. שו' 10: [התקצעות, שה"פ מן התקצע]. צ"ל: התקצעות מן התקצע

(השווה ?תקצצו, תה"פ פג ד).

1231 a. הוסף ערך: התל, ש"ז ע"מ הפך: "מהבלי עולם ומהל' המלטי נמש

יחידה" (רשב"ג ב"ר כ' ג, 47).

1231 b. הוסף לערך התל: התלים, לדעת רש"י תואר לאנשים מהתלים בני

אדם: "התלים" (איוב יז ב), וכן הרלב"ג: על משקל עצמים.

1231 b. הוסף ערך: התלות, ש"נ בריבוי: "אם יש צדיק שומע בהתולות

החנפים" (רש"י לאיוב יז ח במקראות גדולות ורשא), בתנ"ך ביאור לנדה:

"בהתול החנפים" — (שתי הצורות חסרות בהיכל רש"י).

1247 a. ערך התקרות. [כאב שנים עז מאד אשר הסבה לי ההתקרות (מא"ג

קרית ספר צג)]. לדעתי זוהי תמונה משובשת, וצ"ל: "ההתקררות", והוא

אחד עם הערך שאחריו.

1. הר"ש בובר מעיר (י' ע"ב, ט): "תחת שהייתי חייב וכו'" כ"ה גם בכ"י אקספארד וכרמולי

ובתחומא שם, אולם בילקוט חהלים רמז תרכד בשם מדרש שו"ט... הגרסא, תחת שהייתי חייב לך

תלוי ראש נתת לי הרמת ראש' והיא הגרסא הנכונה. — אולם גרסת הספר מקוימת ממקומות אחרים.

בספסא ט', שור או כשב' אומר אלכסנדר מוקדון על שאלת המלך דקריטניגא, ויאילו הוה הדין דינא

(על האוצר שנמצא בבית שהלוקט טען שהוא קנה רק את הבית אבל לא את האוצר) בארעכון מה

היותו עבדין? אמר ליה מרים רישא דדין ורישא דדין וסימחא סלקא לבי מלכא, הרי

הרמת ראש במובן הסרת ראש (בב"ר במקום זה קטליה, ד"ה מילר, קומפוזיציון צד 141), וכן

בספסא דברי ירמ' דף ק"ג, נבחראדן אומר לירמיה: "שופך דמים אתה, שאם ישמע המלך (שאינך

רוצה ליהנות מן החופש) הוא משלה למרים רישיה דהאי גברא. ובמדרש איכה מובא אצל

בובר, דישמע מלכא ויקטלוניה להווא גברא.

[עי' מה שנאמר על ענין זה בהערתי במילון ב"י ערך ראש, עמ' 6818. — העורך].

אות ו

1251 b. שו' 2 מלמטה: [והדמיון מן האחרונים שמרתם וקראתם]. צ"ל: ושמרתם (טה"ד).

1252 b. שו' 3: [ולפני יוד ו]. צ"ל: ולפני יוד שוואית. למשל ויהודה, וישורן; וכן לפני ה ה בפעלי היה; והייתם, וחי. שם. שו' 4: [ולפני במ"ו]. צ"ל: ולפני בו מ"פ ו, כי גם לפני וי"ו בא ו, למשל: ונעד, ונרד.

1253 a. שו' 1: [ואם התבה שהו מחברת אליה היא מלעיל ... תונע הו בקמץ: שם חם וקפת]. בעצם אין לדרוש ממילון שייתן כללי דקדוק בכל פרטיהם, אולם יש לדרוש ממנו שכללי הדקדוק הנתונים בו יהיו מדויקים. הנה הכלל הנ"ל אינו מדויק. שהרי תבות מלעיליות כמו שמים, רגלים, צפחת, שקפת, בצרת וכדומה לעשרות, כלום נוקד הוי"ו לפניו בקמץ? ניקוד הוי"ו בקמץ אינו מותנה במלעיליות גרידה של התבה, אלא שמלעיל זה יבוא בראשה, באות הראשונה שלה, כעדות כל הדוגמאות שנרשמו בערך זה נלה, נהנה, נדר, נאבן, נשער, נפלא וכו'. וצריך אפוא לומר: ואם בתבה שהוי"ו מחוברת אליה, הנגינה על האות הראשונה ... תונע בקמץ...

1254 a. שו' 29: [כי ימצא איש גנב נפש מאחיו והתעמר בו ומכרו (דברים כד ז), ר"ל התעמר בו או מכרו]. ושוב, אין מילון משמש פוסק בהלכה, אבל יש לנו זכות לדרוש ממנו, שלא יכניס את עצמו ואת הקורא לעניינים שאינו מומחה בהם או שיבדוק ויכתוב על דעת מומחה. והנה בנידון דין עיינתי ברמב"ם הלכות גנבה ט ג וז"ל: "גנבו והוציאו לרשותו ונשתמש בו (היינו התעמר. — א') ולא מכרו, או מכרו קודם שנשתמש בו... הרי זה פטור". הרי שלדעתו "ומכרו" הוא וי"ו החיבור ולא במשמע או.

1255 b. שו' 10: [והמהפכת מעבר לעתיד תנועתה כתנועת וו החבור הפשוטה: ו, ו, ו, ו]. הוסף: ו (וירשם, וקייחם). ו (והכיץ).

1263 b. שו' 12 מלמטה: [אך בספר ירושלמי אתוהב מלה אחת]. לפי דרכנו ייתכן שזהו שם מורכב כמו אֶתְבַּעַל.

1269 b. ערך נעד. [ש"ז מ"ר וצדים]. צ"ל: וצדים.

1270 a. שו' 12: הוסף: נעד — שם ו' מופשט, נעד (?). "הנעד והנתיקות פתי עולמים" (האדרת והאמונה, רהיטים ליוה"כ).

1270 a. שם. הוסף: נעד — לשון הבטחה: ו "ונעד קשוננו, בנתו קהנונו לכל איש יגונו להסיר" (ספר התרשיש, א רצג).

1271 b. שו' 18: הוסף: הריח מר ואם ריח עסיסים / ואם ריח מנופפת הדסים / ואם דמעת עפרים על לחיהם / ואם על הנקדים רסיסים? (ריה"ל, "הריח מר", זמורה, ג, 9).

1273 a. (לפני ותור). הוסף: ערך: ותוק: "על חטא שחטאתי לפניך בנתוק ואמוץ" (שער נפתלי, שירי מוסר, מינסק תקע).

1274 a. עיין ות: הוסף: ות, במשמע התיר: "שמיני ות רספה עוצרים, לישוב בבתי ובחצרים" (שמיני אשפך לב, מעריב שמיני עצרת, דניאל ב"ר יעקב).

מילון רפואי למשה רובי*

הד"ר רובי הביא ברכה רבה מאוד בהוציאו לאור את פרי עמלו בשנים רבות — המילון הרפואי. בעבודתו זו הוא משרת שירות חשוב לא רק את הרופאים, שידיעם בשפה העברית היא לקויה ולא רק את הרופאים, הרחוקים משאלת הנומנקלטורה הרפואית העברית, למרות בקיאותם בשפה, אלא גם אותם הרופאים העוסקים בעניין רב ובשקידה גדולה בבעיה זו, החשובה כל כך לגבי התפתחות הלשון הרפואית העברית והחדרתה בשימוש הרגיל בחיים היום-יומים של הרופאים והרפואה, ואמנם גם רופאים אלה, המסורים בכל מאודם לעניין הנומנקלטורה העברית הרפואית, שוכחים לפעמים את המונח העברי שנקבע, ויש מהם שלא הספיקו עדיין ללמוד את הוראתו הלועזית של מונח עברי זה או אחר, ובמילונו של ד"ר רובי מוצאים הם עזר רב כדי להגיע לשורש הדבר ולברר לעצמם מה משמעותו של המונח העברי, שנתקלו בו מבלי לדעת את פשרו. אכן ספרו של הד"ר רובי, שחובר בעמל רב, בזירות רבה ובמידה רבה של דייקנות, היה כבר מזמן צורך השעה, ואילו היה מצליח לכלות את מלאכתו שעה אחת קודם היה חוסך טרחה וטרדה רבה לאלה המזדקקים למילונו.

ובכל זאת יש לי כמה טענות, ובמקצתן כבדות מאוד, על ד"ר רובי ביחסו לקביעת מונחים מסוימים. לפי מהותו והיקפו אפשר לראות בחיבורו של ד"ר רובי מילון שימושי גרידא. שבו יוכל הרופא או המתלמד למצוא בנקל את הוראת המונח הרפואי, בלי חיפושים מרובים ומבלי להעמיק במחקר הלשון. במילון כזה יש מקום רק למונחים שנתקבלו על ידי רשות מוסמכת, או שהשתרשו כבר בשפה השגורה במידה כזאת, שאין מערערים עוד עליהם, ואין בעיני כל ספק שהרשות המוסמכת היא כיום ועד הלשון העברית, ובנוגע לאותם המונחים, שלא אושרו עדיין על ידי ועד הלשון, נשארת הסמכות בידי אותן הרשויות, שהציבור מכיר בהן כבעלות סמכות לקביעת מונחים. אלה הן לגבי המונחים הרפואיים הרשויות של "הספרות העיתית ברפואה ובמקצועות המקורבים" הנזכרות בהקדמה למילון (ע' א). אולם לא ייחכן להביא מונחים, שנתקבלו רק על דעת המחבר, ולתת להם גושפנקא של סמכות על-ידי זה שנכללו במילון שיצא לאור בסיוע של גופים ציבוריים הנקובים בהקדמת המחבר. ומכל מקום לא הייתה בידי המחבר כל רשות לדחות מונחים כגון סקפון, או מסב, שאושרו אישור סופי, כפי שידוע היה לד"ר רובי, ע"י ועד הלשון, משום שלפי שיקוליו נכונים יותר המונחים שלו, קְנֹאקְנָה וסב, וכל אותם המונחים, שחידש המחבר וכינסם במילונו, מקומם אינו במילון, והם יכולים לבוא רק כהצעות לפני הרשות המוסמכת כיום לענייני מונחים — היינו ועד הלשון.

* מילון רפואי, עברי — אנגלי — לטיני, בצרוף מפתח לועזי, מאת ד"ר משה רובי (רובינגר).

נכון הוא שהמחבר התחשב במידה רבה בחידושים ובתיקונים של ועד הלשון, כפי שהופיעו בספרי הרפואה של ד"ר סדובסקי וד"ר רבינוביץ ובמילון השלם למונחי האנטומיה של ועד הלשון, שטרם יצא לאור ותיאור לפני עיניו של ד"ר רובי בשעת חיבור מילונו. אבל כנראה לא היה ברור לד"ר רובי, מהם היסודות שעליהם ביססו חברי הוועדה למונחי הרפואה שעל יד ועד הלשון את תרגומיהם למונחים האנטומיים הלועזיים על גוניהם ועל גוני-גוניהם המדויקים. כי אחרת קשה להבין מדוע מקבל המחבר את החלטת ועד הלשון בעניין המונחים: גֶּמֶץ – fossa, גֶּמְצִיץ – fossula, ואינו מוצא לנכון להביא עליהם גֶּמָה – fovea גם את המונח האנטומי גֶּמְמִית – foveola. על אותו היסוד של אי-תפיסת הרקע לתרגומי הוועדה אפשר להבין את הערבוביה המצויה אצל המחבר בעניין המונח vesica, המתורגם על ידו גם בשִׁחוּף וגם בשִׁחוּפִית, ולא ראה לדייק, כפי שעשתה הוועדה הנ"ל בקבעה שִׁחוּף – vesica, שִׁחוּפִית – vesicula.

מלבד ההשגות היסודיות האלה הנני רואה חובה לעצמי לציין עוד כמה פרטים מוזרים במילון הזה. אינני יודע מה ראה המחבר להביא מלה גרמנית, delle, כתרגום לִשְׁקָצְרוּרִית, רק משום שמצא אותה במילונו של מוֹיא־טְשְׁרֵנִיחוֹבְסְקִי, ועל יסוד מה הוא מתרגם את המלה gumma גם במלה גוֹמָה, שהיא אינה אלא הטֵרְנֶסְקְרִיפְצִיָה העברית של המלה הלועזית וגם גוֹמִית, שהיא הצורה העברית של המונח הלועזי. לדעתנו אין צורך בתרגום המלה גומה. גם עניין השמות הנרדפים אינו מניח ביותר את הדעת. כדי לדעת אם המחבר מעדיף אחד מן המלים הנרדפות הרשומות מול המונח הלועזי, יש לחפש במפתח הלועזי ולראות אם נרשם שם כוכב עלי-יד המונח הזה. במקום זה היה הרבה יותר פשוט, אילו סימן המחבר בגוף המילון את המונח העברי העדיף בכוכב.

אולם למרות השגותי על כמה ליקויים שבעבודתו רבת החשיבות והתועלת של הד"ר רובי, ראוי הוא לברכה. בחיבור מילונו הרפואי הוא העשיר את אמצעי הביטוי הרפואי העברי בכלי המחזיק ברכה מרובה והוסיף מכשיר טוב ויעיל ליישור הדרך להפיכת שפתנו העתיקה-המחודשת לשפת הרפואה העברית להלכה ולמעשה.

ספר בבלשנות הכללית

דקדוק הלשון העברית מימות ילדותה עד הומן שפסקה מלחיות בפיה של אומה בהסקת מסקנות ללשון שבימינו של צבי הר-זהב; כרך ראשון: פתיחה הסתורית ללשון ולדקדוק. — הוצאת מחברות לספרות בהשתתפות משרד החינוך והתרבות. תל-אביב, ה'תשי"א, יב+202 עמודים.

לפנינו ספר, שאפשר לומר עליו ללא ספק, כי הוא בא למלא חסרון רציני בספרות המדעית הכתובה עברית. עדיין אין לנו כל ספר בלשני מקיף על דקדוק העברית למבנה ולשיטתה; בייחוד אין לנו עדיין ספר עברי, המתאר את הבלשנות הכללית באופן שיטתי וממצה. כרך ראשון זה של "דקדוק הלשון העברית" של הר-זהב פותח בטיפול בלשני כללי בשאלת "הלשון" ו"הלשונות". כבר נכתבו סקירות קצרות על עבודה זו בעיתונות היומית; כבר יודע הקהל המעוניין על מהות החומר, המוגש כאן, ויהיו בוודאי רבים, שהשתוקקו זה שנים ללמוד "לשון" במובן הכללי, המדעי, של המלה.

לכן, חושבני, טוב יהיה להעביר ספר זה תחת שבט הביקורת מן הצד הבלשני הכללי. שאינו מיוחד לעברית דווקא, כדי שידע המעוניין, מה יוכל ללמוד מספר זה ולמה יוכל לשמשו; טוב יהיה הדבר לתועלת אותם הקוראים הרבים, הנוטלים לראשונה לידם ספר בעל תוכן כזה לשם היכרות ראשונה, עם מקצוע הבלשנות.

ספר, הנוטל על עצמו תפקיד תיאור מדעי של הדקדוק ההיסטורי של הלשון העברית על רקע בלשני כללי והגשה ראשונה של חומר הבלשנות ההיסטורית וההשוואתית כאחד, תובע ממחברו מידה עצומה של רב-צדדיות בידיעותיו, שבקושי אפשר למצאה באיש אחד. יודע אני, שעלי להיזהר וזהירות משנה, שלא לחרוג מן המסגרת ושלא לעבור לתחומים, שבהם חסר אני את מידת ההכשרה הראויה, בייחוד כשאני בא להוכיח, שמחבר ספר זה לא נהג לפי עיקרון זה. ומתוך כך לא אוכל להקדיש מידה שווה של תשומת לב ושל התעמקות לכל הנושאים, שבהם מטפל הספר שלפנינו ולכל הצדדים שבו.

הספר פותח בדיון על גזעי האדם. איני רוצה להיכשל במה שנכשל בו המחבר, ולכן לא אעז לחוות דעה בעניין זה, הור לי לחלוטין (ואין לדרוש ממבקר שיביע פסקו לגבי האנתרופולוגיה כלגבי הבלשנות, כשם שאין מחבר רשאי לדרוש מעצמו ולא מקוראיו להאמין לו בתחום תורת הגזע כבתורת הלשון). אבל אם מותר להקיש היקש מן הפרקים הבלשניים על פרק זה, ניתן להניח, שפרק זה משונה הוא ככל חבריו. יש כאן ניסיון להפריד — בדרך נכונה מבחינה עקרונית — בין חלוקת המין האנושי לגזעים מנקודת ראות אנתרופולוגית ובין חלוקתו לקבוצות דוברים ב"גזעי לשונות" מסוימים. מנקודת ראות בלשנית. דבר זה נחוץ; אך איני יודע, באיזו מידה מסתמכת החלוקה ל"מטות", כפי שנותן אותה הר-זהב באופן ברור ואכסכוליסיבי, על קריטריות אנתרופולוגיות, ובאיזו מידה מעורבות בהן בחינות לשוניות.

בכמה מקומות מגיש לנו ה"ז דעה מוכנה בבעיה, שבה, למיטב ידיעתי, נטוש עדיין הוויכוח המדעי. אם המובא בספר הוא עמדתו ודעתו של ה"ז בנידון, עליו לומר זאת בפירוש, שאם לא כן הריהו מכשיל את הקורא, בהגישו לו כסברה מוכרת דבר, שאינו אלא צד אחד של ההשקפות האפשריות.

השומרים מוצגים (4) כמנוגלים. דבר שלא הוכח כלל; החבירו (13) מזוהים עם העבריים, והרי זו שאלה השנויה בוויכוח; עניין המולדת הקדומה של העמים השמיים (13) מוגש לנו אמנם כנושא לעיון, אך הנדידות של אותם העמים מתוארות כאילו היה תהליך זה מן הברורים שבעולם (10).

המחבר יצר לעצמו נקודת ראות מיוחדת במינה באלצו עצמו לראות את תורת הגזע כולה באספקלריה של התורה. וילמדו על כך העובדות הבאות:
עמ' 3: "הערבים אינם בני ישמעאל, שם 'ערב' אינו מוזכר בלוחות האמות שבמקרא."

עמ' 7: "ועל הכושים החבשים האלו אומרים חכמים רבים ששמיים הם. ומה שעל פי התורה כוש הוא בנו של חם ולא של שם, אומרים הם שאין צריכים לחוש ללוח זה של האמות, הואיל ומדיני הוא ולא אתנוגרפי. אבל דעה זו אינה מתקבלת כלל. הכושים חמים הם. בלא שום ספק, ולשונם, לשון געז העתיקה שמית היא, מפני שפרשו מן השמים בזמן מאחר." הנמקה זו בנויה על הנחות מוקדמות, שטיבן לא במתודולוגיה, כי אם באידיאולוגיה; אי לכך אין רצוני לנקוט עמדה מפורשת כאן — עניין לקורא הוא.

עמ' 8: "יש מקשים: אם האמות השמיות והחמיות והיפתיות שני מטות של גזע אחד בלבד הן ושאר כל האמות, המרכבות כל כך, שבעולם אינן מבני בניהם של שם, חם ויפת, — וממי הן, אם בניו של נח בלבד נצלו מן המבול? קשה זו מתרצת בזה, שהמבול לא היה כללי... אלא חלקי... ושעל זה כבר עמדו רז"ל, ואמרו 'דלה טפת ארעא דישראל במבולא'."

השתעבדותו של ה"ז ללוח העמים מכריחה אותו לזהות (כדרך המסורת) את הגזע השלישי הגדול שבעולם התרבותי העתיק בבני יפת. לפיכך מכנה הוא את ההודו-אירופים — "יפתים"; אך זה בלתי-מוצלח (ר' להלן). עוד כמה פרטים לנידון:

ה"ז טוען (5), שאצל האנגלים והגרמנים מקובל השם "הדים גרמנים", בשעה ששאר האומות שלא מתוך "הירות שובינית" נוהגים ב"הדים-אברפים". אין זה נכון היום; זה למעלה מארבעים שנה נוהגים האנגלים אף הם ב"אינדו-אירופים".

עמ' 6: האטימולוגיה ל"אריים" בסאנסקרט הוא *arya(s)* ומשמעותו "אדם ממעמד עליון", ולא ככתיבתו וכהסברו של ה"ז.

לקביעת מקומה של כוש אומר ה"ז: "וכן נראה אף מדבריו של הרודוטוס (VII. 70). באמת אין הירודוטוס מזכיר במקום המובא דבר על מקומה של כוש, אלא רק זאת, שלתושביה היו שערות חלקות.

הפרק השני — לפי כותרתו "הלשונות הראשונות והתפתחותן" — מכוון להיות מבוא לבלשנות ההיסטורית. אבל אין כאן אלא כוונה בלבד, שהרי פרק זה מצטיין במיוחד בדילטאנטיות ובתמימות. אף אם לא נתחשב במושכל הראשון של הבלשנות הרשמית, שעצם ההתעסקות בגלוטוגוניה היא מחוץ למדע הלשון, שכן אין כל דרך מדעית להתחקות על ראשית המבעים הלשוניים של המין

האנושי, ו אף אם נראה עצמנו בני-חורין להתעלם מאכסיומה מוכרת זו, נצטרך לקבל בחיוך את הדיון על דיבורו ועל תנועותיו הסמליות של האדם הקדמון; בסכמו את חידושי עוד מבלית ה"ז (273) את הישגו המקורי, והוא, בטול הדעה שעל האדם הקדמון עברה תקופה שאֵלִם היה לגמרי". ממימותו של ה"ז מתגלה גם בכך, שהוא חושב, שיש צורך לגקוט עמדה ברצינות לגבי, הדעה על קדמות של לשון אחת" (27). אולם עלינו גם להודות, שיש כמה קווים טובים בפרק זה, אל נכון מעריך המחבר, ש"הכתב עכב הרבה בשינויים הגדולים של הלשונות" (24); וכן יש רשימה מועילה, לדעתי, להדגמת ה"מובן המנוגד של המלים הקדומות" מתוך הלשון העברית. אבל כל זה אינו יכול להאפיל על העובדה, שאופקו הבלשני והתפיסה המתודית כאן מצומצמים הם עד למאוד!

דוגמאות:

עמ' 19: בהתרגשות ניכרת מציין ה"ז את היעדר קאטיגוריות דקדוקיות רבות (פאסיבום, מין דקדוקי, פועלי עזר) בלשונות רבות. הלא שמע עדיין, שאין כל הכרח, שיימצאו הקאטיגוריות הדקדוקיות של הלשונות האירופיות או השמיות בשפות של גזעים זרים לאלו? בקשר לכך מונה ה"ז (18) לשונות אלו בכך, שיש בהם "פעלים טמטומיים וסתמיים שלא הראו לא את המין, לא את הגוף ולא את המספר — תופעה זו מצויה עד היום אף בלשונות, שאינן עתיקות כלל". זה סותר במקצת את הטענה, כי "בלשונות העתיקות... יש, שלכל אחת יש משמעות של שני חלקי לשון כאחד (של שם ופועל, של שם ומלה ושל פועל ומלה)". מה התמיהה?! בלשונות עתיקות? אדרבה, בדיוק להפך! הרי בלשון האנגלית עובדה זו של היעדר הבדלה פורמאלית בין חלקי הדיבור היא בחינת commonplace דקדוקי!

וכן שואל ה"ז, אם העבר קדם לעתיד, או להפך או ש"קדם הציווי לכולם"? (עמ' 18, הערה 14). על עצם הצגת השאלה הזאת יענה ספרו של טור-סיני "הלשון והספר" (עמ' 163 — 305), ואף אם אין מישוה מוכן לקבל את כל השיטה הגנטית של טוים כיסוד שיטתו, יש שם מכה ניצחת לעניין הצגת השאלה גרידא. בכמה שאלות נוקט ה"ז עמדה ללא דין ודברים בשאלות, שעליהן נטוש היום ויכוח מתודולוגי בבלשנות: התהוות דיאלקטים מתוארת (29) כדרך ההתפצלות מלשון האם; בלשנים חשובים רבים בימינו רואים את ההפך הגמור, ואין לסלף את התמונה בפני הקורא. וכן, אין כלל — לדברי ה"ז (24) — לפקפק באמיתות ההקבלה שבין התפתחות לשונית ובין איבולוציה שאצל החיות, העמים הפרימיטיביים והילדים. יש ויש לפקפק, וכל המעיין בספרות המקצועית יודע על כך. אין להעלים ויכוח זה מעיני הקורא.

ליקויים וחוסר אינפורמציה כאן כבכל מקום: על הסינונימיקה נאמר (עמ' 21, הערה 3), שאין עדיין במקצוע זה ספרים בשום לשון. אין הדבר כך! יש ויש בקצרה רומז ה"ז לכך (25), שיש "התפתחות במשמעותיהן של המלים וביצירת מלים חדשות על יסודן של הישנות ויצירת מלים חדשות לגמרי וכצ"ל". כך מוגש לנו אחד הפרקים המרתקים והמקיפים ביותר של מדע הלשון. במלים אלו ותו לא, אך ה"ז מוסיף: "אבל כל זה לא נתברר לנו אלא בימים האחרונים". למי? או שמא יש להבין "בימים האחרונים", לנוכח הנצח?

כשמביאים את המיתוסים על הלשון הקדומה ביותר שבעולם, אסור להתעלם מהסיפור הידוע של הירודוטוס (2.2), שלפיו נקבע בדרך „אכספרימנטאלית“, כי הלשון הפריגית היא הקדומה שבשפות.

ולאחרונה: סיפורו של ה"ז (24, הערה 2) על המיסיונרים באמריקה המרכזית שמילונם נתיישן עשר שנים אחרי חיבורו ולא היה יעיל לשימוש עוד בגלל השתנות מוחלטת של השפה המקומית תוך פרק זמן קצר, זה הוא סיפור, שקשה להאמין בו, והיה מן הדין שיביא המחבר את המקור לסיפור זה.

פרק ג' נושא את הכותרת „הלשונות שבעולם נחלקות“ ומוכיר את שמותיהן של לשונות העולם על גזעיהן, את שמותיהן ותו לא; סקירה זו נעשית לפי ספר מדעי-פופולארי Fink, Die Sprachstämme des Erdkreises (בסדרת Aus Natur und Geisteswelt משנת 1911), שנכתב כולו מתוך נקודת הראות האירופית-גרמנית. מה טעם לספר לנו על „העילמית, הכסאית, הכלדית (דרך אגב בעברית יש לומר „כשדית“!) החיתית, המיתנית, הליקית, הכרית, הלודית, המיזית, האטרסקית, האיברית והבסקית“ (עמ' 34), אם אין מרבית השמות הללו אלא שמות חסרי משמעות בשביל הקורא! ספרו של פינק נכתב בשביל קהל גרמני ומידת הפירוש גדלה והולכת במידה שהלשונות הנזכרות מתקרבות לאופקו התרבותי של הגרמני. בנוגע ללשון הגרמנית עצמה ניתנת החלוקה לדיאלקטים המפורטת ביותר (פריזית, גרמנית תחתונה וגרמנית עליונה.... המתחלקת לגרמנית עליונה עתיקה, לגרמנית עליונה מאוחרת ולגרמנית עליונה חדשה — עמ' 33 אצל ה"ז); מה טעם להעתיק חלוקה זו בלי לציין לפחות מהי מהותו ומהם גבולותיו המקומיים או הזמניים של כל אחד מן הניבים הנזכרים? כמובן זכתה גם היוונית אצל ה"ז לפירוט העולה על המידה הראויה באופן יחסי (הלשונות הקלאסיות הן במרכז תשומת לבם הבלשנית-תרבותי של הגרמנים); אין צורך להזכיר כאן את ניביה, אם אין עושים זאת לגבי הלשונות המזרחיות (כגון הפרסית, העשויה לעניין את הקורא השמי יותר); דרך אגב יש ללמוד, שהזכרת הדיאלקט היווני הצפון-מערבי (32) הוא פרי אי-הבנה; אין דיאלקט כזה; זהו שם כולל לקבוצת דיאלקטים, שבחלקם אף הם מובאים ברשימה של ה"ז.

כבכל מקום, לא הגיעו גם כאן לידיעת ה"ז הישגי המדע של שלושים השנים האחרונות. מאז 1915 (פרסומי הראשונים של ה'רונ'י) ידוע לבלשנים אופיה ההודי-אירופי של החיתית; פינק לא היה יכול לדעת זאת (ספרו יצא ב-1911), וה"ז מונה אותה בין לשונות קוקזיות (34); לשונות, שנתגלו אחרי כן (כגון הטוכארית) אינן מובאות כלל. — מהי לשון ג'רבר שבענף הארמני (32)? קיומה אינו ידוע לי, ולא יכולתי למצוא זכרה בספרי השימוש האינדוגרמניסטיים, ושמה יש לחלות את הליקוי באותם ספרי השימוש? — בעמ' 34 נאמר: „רובן (של החקיקות האטרסקיות) קצרות מאד, ומשום זה מגבלת עדין ידיעת לשון זו“. לא זוהי הסיבה, שהרי נוסף יש גם כתובות ארוכות למדי (כגון תכריכי חנוט אגראם). על תורת הגלים, שהיא נעשתה לאם המתודה ההשוואתית המודרנית אין ה"ז (36) יודע להגיד אלא זאת: „ותורה אחרת לגמרי ישנה, והיא „תורת הגלים“ Wellentheorie של יוחנן שמיד Die Verwandtschaftsverhältnisse d. indogerm. Sprachen (ימר 1872).“

מלבד זה מטפל הפרק השלישי בדרכי הקלאסיפיקציה של הלשונות, מספר

מעט מאוד על עצם היסוד המתודולוגי או הפילוסופי של כל אחת מדרכי הסיווג (ר') הציטאטה לעיל על "תורת הגלים". סעיף אחר שבפרק זה מטפל בלשונות הקדומות ("פרוטו —", ואף על פי שה"ז מציין בבירור, שהן "לשונות שבהנחה" (40) מורגשת בכל הפרק אמונתו בקיומן למעשה של הלשונות הללו: "בימינו הוכח כבר כל הצרך, שכל הלשונות השמיות יצאו מלשון שמית אחת, שעברה כבר מן העולם, ושכל הלשונות ההנדיות-אברסיות יצאו מלשון יפתית קדמונית, ששלטה לפנים בעולם" (36). הדבר האחרון לא זו בלבד שהוא סותר את דברי ה"ז שלעיל, אלא אף אינו נכון לפי מיטב ההבנה ההיסטורית של הבלשנות המשווה. מלבד זה — בין אם נסכים לניקולאי מאר, בין אם נראה בדעותיו ספקולאציה דוגמטית, הרי אין להשתמש במונח "יפתית" (הקשור קשר בליינחק בתורת מאר) במשמעות "הודו-אירופית".

אין גם לומר, שיש "עוד שיטת המיון הדקדוקי... אבל שיטה זו עדין קרקע בתולה היא" (37). אכן, בתולה זקנה! — ובשביל קורא, שמושגי השפות האגלוטינאטיביות, הפוזיסינתטיות וכיו"ב אינם נהירים לו, לא יספיקו לשם אינפורמציה השמות הללו בלבד, אלא יש לתת לו גם דוגמאות חיות וממשיות, לפחות אילן, לשונות (ולאו דווקא גרנלנדית כבמקרה אחד) נמנות עם כל סוג, כל הפרק נושם נרבליסמוס חסר שחר.

עתה אנו מצמצמים את נקודת הראות ועוברים יחד עם ה"ז (פרק ד) לטיפול בלשונות השמיות בלבד. פרק זה מביא את חלוקת הלשונות השמיות ואת הלשונות עצמן בדרך מנייה. ה"ז דוחה את רעיונות הקרבה הלשונית בין שפות שמיות ובין לא-שמיות ואת רעיונות הקרבה האטימולוגית בין מלים לא-שאלות, אך דומות, בשני הגזעים, דבר זה לברכה הוא, אך נראה, שבכמה מקומות אין ה"ז נאמן לעקרונות המוצהר הזה. אחר כך בא דיון ב"דברים החשובים, המציינים את השפות השמיות" בכלל ואת בנות המשפחה הזאת, כל אחת לעצמה. "יחסי הקרבה" הפנימיים בתוך המשפחה מוצגים בסקירה שקופה. לפרטי התיאור יש בידי להעיר את הבאות:

בעמ' 43 נזכרת עובדה השאלת מלים מהשומרים לבבלים. מן הראוי להביא דוגמאות (תרנגול, היכל ועוד).

עמ' 63: "השוויון בין הלשונות החמיות ללשונות השמיות נראה בתפקיד הדקדוקי של אמות הקריאה". אין אימות הקריאה עניין בלשונות המשווה, כוונת ה"ז לתנועות, ויש לומר כך בפירושו.

כאחת התכונות, המציינות את הלשונות השמיות, מובאת (65) העובדה של הוספת ה"א לביטוי "משמע של גרם הפעלה". אין זה מדויק, ה"א זו אינה שמית כללית, כי אם לעתים קרובות באה בתפקיד זה אל"ף, ולעתים ממלא בניין בעל תחילית ש — תפקיד, שבלשון אחרת ממלא בניין, הפותח בה' או בא'.

עמ' 68: "עד שלא קבלו בני ישראל את הלשון העברית, דברו בלשון הדומה ללשון ארמית". זה סתום, ולא ידוע, על סמך מה נאמר, על אף הרמיזה למקום אחר, שאינו מבהיר דבר.

בין המלים המשותפות לאכדית ולעברית בלבד מובא הזוג אַרְצַת — ארץ (69). המנוגד, כביכול לארמית ארע(א), ארק(א); ולא היא: "ארעא" ו"ארקא" זהים זהות אטימולוגית ל"ארץ" לפי ייצוגי הגאים חוקיים, השווה: מועא (= מוצא), אע (= עץ) או עק, הזוג רעפים — רצפות.

לא נכון לדבר (69) על „חלופי ת' רפה וּש' וכד' באכדית“, אלא על ייצוגים הגאיים. למעשה אין באכדית אלא ש אחת מלבד.

תמימה מאוד אף הטענה, ש„שתי העינין והחיתין... היו לפנים גם בעברית“ (65). אין זה כה פשוט וכה ברור!. והמשפט ש„היוונים קבלו תבות שמיות על ידי המסחר הפניקי“ (64); בע' 64 אומר ה"ז: „כשמבקשים קרבה בין לשונות שמיות ללשונות של גזעים אחרים אין משגיחים בחבות הקשאלות...“ מי אינו משגיח? אי-בהירות רבה ניכרת מסביב למושג ה„כנענית“. מהי אותה לשון כנענית הדומה לעברית (71). ביחד עם המואבית, האוגריתית ואף הצידונית (ז"א שונה מכל אחת מהן; 68). ושבה דיברו החיתים (44 / 45; זה מוטעה בהחלט; לעיל)? סתמיות זו גוברת במידה שאנו למדים כמה עובדות תמוהות למדי לגבי הפיניקית. למשל, שהיא קרובה יותר לערבית מאשר לעברית (75). זה יסתור כל מי שיעיין באיזה טכסט פיניקי. באותו מקום נאמר, שהלשון הפיניקית שמרה על היגוי ת' בתור — עד לתקופת היוונים. קשה לאשר או לסתור ידיעה זו, כי אין אנו יודעים, מה היא „תקופת היוונים“. כוונתו של ה"ז להוכיח עובדה פוניטית של הצידונית מתוך המלה השאולה *ταῦρος* (תור = שור), אך זה ניתן להוכחה, רק אם אנו מניחים שמלה שמית עשויה הייתה להיקלט ביוונית מתוך הצידונית דווקא ולא משום לשון אחרת.

ה"ז רואה להדגים לנו את טיב הלשון הפיניקית על ידי „חקיקות“ אחרות. זוהי שאיפה בריאה, אך חבל, שלא נהג כך גם לגבי לשונות שמיות אחרות. הטכסט נמסר בדרך כלל אל נכון. אולי חוץ מפרט אחד (עמ' 50, ש' 5 צ"ל פתח ולא פתחי וכן לא נמסר נכון סימן המספר 10; עמ' 51, ש' 1). אך בדבר אחד יש סילוף גמור של תמונה לגבי הקורא הלא-משוחד. ה"ז החליט לנקד את הטכסט הפיניקי לפי אחת ההשערות; מכך אפשר בהחלט להגיע לרעיון, שניקוד כזה הוא לא רק משוער ומוסכם בלבד (לשם מתן אפשרות להשמעת הטכסט), ושהוא מתבסס על אמת היסטורית במידה כל שהיא. ויצירת תמונה כזאת היא הטעיה מסוכנת. הפרק על הלשון העברית, הבא אחרי הפרק על השפות השמיות, הוא ספק תולדות השימוש של הלשון העברית בכתב ותולדות ספרותה, ספק ניסיון הגדרה לשונית של העברית.

יש לציין לשבח את רשימת החידושים של לשון החכמים לעומת העברית המקראית הקדומה (עמ' 96 – 116). אולם הפרעה לא מעטה נגרמה לקורא על ידי השיטה המשוונה להביא את מראי המקימות למטה, רחוק מגופו של אוסף הדוגמאות. עצם האוסף יפה ומעניין, אף שאולי לא כולו מקורי הוא. כדאי לשים לב באופן מיוחד לדבר אי-תלותו של הבינוני על משקל פעול בקאטיגוריות אקטיבום ופאסיבום (חבל שלא ניסח ה"ז כך; הוא אומר: „בינוני פעול בא בכמה פעלים במקום בינוני פועל, עמ' 104). כגון: זְכֹר, אֲנִי, שְׁתֹּי, תָּפֹס וכד'. אם ניגשים לעניין זה גישה אוניקטיבית, אפשר להגיע למסקנות נכונות יותר המקובלות לשאלת האספקטים בעברית.¹

ולעניין האספקטים עצמם, ה"ז מכיר מושג זה (אמנם לא בשמו הנכון), שהרי קוראים אנו בעמ' 133 על ניגוד „פרפקטום“ – „אימפרפקטום“. אך למה לקרוא להם זמנים? (וכן גם בעמ' 95).

1. [עיי' מאמרו של י' בלאו ב"לשוננו" כרך זה, עמ' 87].

בשטח המלים השאולות לעברית וממנה יש כאן כמה טענות מוטעות ומטעות מאוד. אין זה נכון, כי „במקרא יש תבה אחת בלבד יִנְיָ: אֶפְרַיִם” (86) ולא ש„אקלים” היא מלה השאולה לערבית מהעברית (87). הרשימה הנתונה כאן של המלים העבריות ששאלה היוונית, גדולה מן הראוי והיא מכילה מלים רבות שאינן לא יווניות ולא שמיות. אלא הושאלו מאחת משפות התרבות האֶגְאֵאיות או המזרח־תיכוניות לשני הגזעים גם יחד, כגון נֶרֶךְ, נֶחֱר, סֶרְבֶל ועוד (87). והוא הדין לגבי יֵין = יִנְיָ = *vinum = Foivos* (שאת פתרונו לא ידע ה'ו), ואילו על אֶרֶץ = *Erde*, ריח = *Geruch* (שם) אין, כמובן עוד לשאול, אלא יש לראות בדמיון מקריות כמו במקרים אחרים הידועים: לָבָה = *Lava*, או עד = *ad* וכדומה. שלא כדין מנצל ה'ו מלים מצריות, השאולות לעברית (וזה ידוע בבירור, ולו אף מחוסר אטימולוגיה עברית פנימית) להוכחת קשר משפחתי בין הלשונות החמיות ובין השמיות (שש, בוצ, שְׁנָהב: 63) ואין להביא כניהוי מדעי (לפחות אין להביאו בלי סימן שאלה בולט) את ההסבר האטימולוגי העממי התלמודי (עירוב' יח ע"א) כי דיומד = *δύω* עומדין (עמ' 106), — דרך אגב: אם רוצים להשוות למשהו אירופי את דרך הביטוי המשנתי „ששים חסר אחד” (עמ' 101), הרי בוודאי יהיה הקרוב ביותר ברומית: *undesexaginta*.

ובקשר לתעודות האפיגראפיות העבריות מותר בוודאי לתקן, שתעודות לכיש אינן שתיים עשרה במספרן, אלא יותר, וכי על כל פנים — אין לומר בוודאות גדולה, כי „המגילות הגנוזות... נכתבו זמן רב לפני חרבן בית שני” (83). כמה ניסוחים פוגעים בטעם המדעי הטוב ובאמיתות ההשגה של החומר: „הכתב העברי... יש בו אותיות הגיות בלבד” (עמ' 83. הכוונה, ב„אותיות” לקונסונאנטים); „... הרבה יהודים באלכסנדריה ובעירות אחרות...” (81); „הצורות המארכות...” „בתקופה הראשונה היתה האמה כעין תינוק, מה דרכו של תינוק? הוא מרבה לפטפט, והוא מאריך בדבורו ומושך את הגורים” (92 — 93). דרכו של תינוק? — בגאווה קובע ה'ו בחלק המסיים את סקירתו ההיסטורית על תולדות העברית, שעתה „ראויה היא לשם לשון מדינית” (131). אם כוונת ה'ו היא ל-*Staatssprache*, הרי בדרכי כתיבתו לא גילה התחשבות יתרה בנוהג ה-*Staatssprache*, כפי שלא התחשב בנוהג זה גם במקומות אחרים.

עתה לפנינו פרק קטן באופן יחסי על התהוות הטיפול בספר המקרא מבחינה ביקורתית ונורמטיבית (המסורה והנקודה). אמנם נכונה ראית הדגש כנקודה דיאקריטית בתחילתה, אך אין התרגום „רִמְזוֹן” הולם את המונח „דיאקריטי” (136). הפרק מסתיים ברשימה קצרה של חכמים שעסקו במסורה, ומעביר אותנו באופן כזה באופן אורגאני לעניין הפרק האחרון: „הדקדוק והמדקדקים”.

מעמ' 164 עד 258 משתרע פרק עצום בשם „הדקדוק והמדקדקים”, שתפקידו להביא לפנינו את האנשים והספרים, שיש להם ערך בהתפתחות המדע הדקדוקי העברי. ערכו של פרק זה הוא בזה, שהחומר למן המאה ה-11 ואילך עדיין לא כונס בצורה שקופה, אולם באשר לימי הביניים הקדומים תלוי החומר המובא תלות יתר בעדותו של באכר, ואף אינו מסתמך במידה הדרושה על מה שהביא ילין בהרצאותיו, שפורסמו אחרי מותו; ומאידך, במידה שהדברים נוגעים לימי הביניים המאוחרים ומתקרבים יותר ויותר לימינו אנו, נהפך פרק זה לרשימת שמות גרידא. והגרוע בדבר הוא, שיש הגזמה רבה בהבאת השמות ללא אבחנה, ואין הקורא מסוגל ליצור לעצמו תמונה על ערכם היחסי של המדקדקים ושל

ספריהם. לפי אופן הבאתם והבלטתם אצל ה"ז אין כל אפשרות להכיר מוזסירה הזאת, מה מידת החשיבות היחסית, למשל, של גויניוס ושל אחד מבעלי ספרי הלימוד הישראליים; כולם מובאים באותה המידה של תשומת לב.

פרק זה לקוי ככל האחרים בזה שלא הובא בו החומר המדעי, שפורסם בחמש עשרה השנים האחרונות לערך. כשמדברים, למשל, על כתביו הדקדוקיים של רב סעדיה גאון (עמ' 170 – 171), אין הכרח להזכיר את ה"כתאב ג'אמע אלצלואת ואלתסאביח" (ספר כלל התפילות והתשבחות), שאין לו זיקה לדקדוק, אבל הכרח להזכיר עתה גם את ה"כתאב אללעה" (ספר הלשון) לרס"ג; אמנם לא באכר ולא ילין הכירוהו, ולא פורסם נוסחו אלא על ידי סקו (ר' עתה גם ב"מרבץ", כ"ב 174), אך לפני שמונה שנים! וספר זה ללא ספק מקור חשוב הוא להכרת תולדות הדקדוק העברי.

וכן אומר ה"ז על רב סעדיה גאון, כי "הדקדוק הערבי השפיע עליו כל כך, עד שבחר לו אף את הלשון הערבית לכתיבת ספר זה" (171); כאן, כבכל מקום, שבו חורגת החקירה ממסגרת העבריות-היהדות גרידא, יש להאשים את ה"ז בעיוות השיפוט. "עד כדי כך...? ועוד הרבה יותר! לא ניתן בפרק הזה כלל ביטוי ומקום ראוי לאותה התלות ההיסטורית-גניטית של הדקדוק העברי בדקדוק הערבי על שיטתו, אורח מחשבתו ומערכת מונחיו. שהרי אילו עשה ה"ז כך, היה מגלה ללא ספק לפני עצמו ולפני קוראיו את הדרך הגניטית אחורנית. והיה מראה, שאין כל דקדוקנו (הערבי כעברי) המקובל אלא מזיגה נפלאה של דרך הפשטה (המובעת בטרמינולוגייה) של הדקדוק היווני ושל כושר הניתוח הפורמאלי שלמחוללו רואים את פאניני ההודי. – אך עתה דבר זה הוא מעבר לאיפקו של הקורא ושל הספר עצמו, אף על פי שספרים כגון מחקרו של באכר, עצמו על התהוות המינוח הדקדוקי השמי עשויים היו ללא ספק להימצא ברשותו של ה"ז. חלק גדול, המכוון לתאר את התפתחות מדע העברית בעת החדשה ועד לימינו האחרונים איננו אלא רשימה ביבליוגרפית; אך בתור כזאת נוטל פרק זה כל ערך מעשי, וזה מכמה טעמים.

אחד הטעמים הללו הוא המספר העצום של טעויות כתיב, המרוכזות בעמודים כה מעטים, ואין לייחס את כולן לפעולי הדפוס בלבד. חלק מן השגיאות הללו (במידה שהן נוגעות למלים ולשמות גרמניים) תוכננה את השפעת האידיש, חלק (במידה, שהן מופיעות במלים רומיות, איטלקיות וכד') – חוסר ידיעה סתם: הרכן לְבִרְכָּה שתרַק (163), Gramm. Ebr. cum margarita philosophiacedita (217) צ"ל כנוי הנראה de abbreviaturis hebreaicis, ספר Abbreviaturis hebreaicis (219) צ"ל אולי Dissert. de Hebr. accentuum etc. (שם), Grecy (שם), Elementale, hebreaicis (220), לאיזו מלה שייך (de ?), krilisches (224), Leitfadem (226), אידיש, כמו "לְבִרְכָּה" (Atratisse (230), Einblicke (244), Hanbwörterbuch (247) Rhythmus, (כמה טעמים, 248), biblicoe (258), צ"ל biblico e), babilonischen (שם).

ומהו hebr. Pentry (עמ' 240) ?

וכיוון שדננו בכגון אלה, אביא מקרים מקבילים גם משאר חלקי הספר: Tunell (82, הערה 3); ומנהגו המוזר במקצת של ה"ז במתן (יתר) או באימתן אקצנטים וסימני קריאה יווניים: οἶκος (87), ἑβραίων τῶν γλωσσῶν (78), Κοσσοῖτοι (7) das ägyptische verbum; (63, הערה 1). ועוד טעם למקפק בערכה המעשי של הרשימה הביבליוגרפית הזאת

וברצונו הכן של ה"ז לתת בידינו חומר סוקר ומועיל (ולא רק להפגין את רוחב רשימותיו) — היא העובדה, שאך החלק הקטן ביותר של שמות הספרים הלועזיים ניתן להבנה באופן מלא. המחבר שכח את ההבדל שבין ציטוט שמו של ספר בגוף עבודה או בהערה ובין רשימה ביבליוגרפית. כשעליי לצטט (בהערה) חיבור ששמו מובא ברשימה ביבליוגרפית מרכזית בחיבורי אני, רשאי אני להסתפק בציון מקוצר של שם החיבור, ולהשתמש בקיצורי מלים כגון Spr. במקום Sprache I. במקום lingua וכיו"ב, ובמקרה זה אוכל לתת רמיה בלבד לשם החיבור המצוטט ולהוסיף etc. אך אין זה דינה של אינפורמציה ביבליוגרפית, שלה מתכוון ה"ז. מה ילמד קורא מציוני ספרים כאלה:

Observationes in ling. hebr. etc. — Ex variis libellis Eliae, Grammaticorum doctissimi etc. — De literarum vocum et accentum (! accentuum צ"ל) h. natura (כולם 218). — Sanctae ling. erotemata etc. — Grammatices h. l. tabulae succinctae et breves etc. — L'harmonie étymologique des langues Hébr., Syr., Chald. Grecy. (corr. Grecq.) etc. (כולם 219). — Gramm. regionata della ling. ebr. (corr. ebr.) etc. — Urschrift etc. (243). — Über die Verbal-nominale etc. (244).

או צירוף מעין זה: Paradigmen des etc. Verbi etc. (224) ?

מר הר"והב ראה ללא ספק, שבעלי ספרים מלומדים מאוד ציטטו כך לקהל המלומד, המכיר את הספרות המקצועית הנוגעת לנושא ויכול להסתפק ברמז בלבד, כגון אם יגידו לפילולוג מקראי Perles, Analekten או לבלשן יווני Bekker, Anecdota ידע, במה המדובר, אף על פי שלמלים המובאות אין כל זיקה לעצם תוכנם של החיבורים) — וה"ז חשב ללכת בדרך בטוחה, אם יעביר קריטריון חיצוני מובהק זה של ספרות מדעית אף לספרו הוא, כדי לשוות לו אופי מדעי „מובהק" לא סחות.

והקיצורים בעצם שמותיהם של הספרים! אמנם ניתנת לנו רשימתם, כביכול, בעמ' 277; לפיה מסמן z, למשל, zu, zum, zur: באיזו משלוש האלטרנאטיבות עליי לבחור (אם איני יודע במקרה גרמנית; ואם אני יודע, אין צורך להעיר לי, כי z הוא zu וכד', אלא אם כן חושבים, שרשימת קיצורים היא קריטריון של ספר „מדעי") — במה אפוא עליי לבחור במקרים האלה: Neue Beiträge z. semit. Sprachwissenschaft. — (247) — Hebräisch. u. aram. Wörterbuch ? z. A. T. (230)

או האם תספק באמת המלה ling. במקום linguae את כל המקרים הבאים, שבהם נדמה, כי בשם הספר מופיע קאסוס רומי אחר מהניתן ברשימה:

Observationes in ling. hebr. etc. (... ? 218) — Gramm. quatuor ling. (220) — Introductio Grmm. Orif (??) in ling. hebr. (223)

מה עליי לעשות בסימן Spr. = Sprache (en) ? הכיצד, Spracheen או Sprache ? ולפי מה לבחור ?

בשביל הסימן h. נותן ה"ז את המבחר בין hebraeae ובין hebraeorum. עד כמה שקשה להחליט לחסר ידיעת רומית, תקשה בחירתו במקרים, שבהם לא זה ולא זה יתאימו:

Introductio... in ling. hebr. (223) — De omnibus Accent. h. qui in S. (= Sanctae, 227!) Bibliis reperiuntur (219).

והשיא (עמ' 223) בשם הספר ad ling. S. V. T. לפי רשימת הקיצורים

עליי לפתור את ראשי התבות כך: *linguae sanctae* (סיומים מוטעים), *von* (בכלל דבר אחר), *T* (חסר ברשימה).

ואיך יבטא אדם קיצור זה: *Tabulae novae conjugg. h.* (219) ? ולא היה זה אלא מבחר זעום.

עצם „מדיניותו“ של ה'ז' בתחומת תחומיה של סקירתו הביבליוגרפית-היסטורית משאירה מקום רב לפקפוק ולדיון. אפשר להבין, כי התחום המוגדר להיקף הרשימה הזאת הוא הטיפול בלשון העברית, אולם בכמה ובכמה מקומות חורג המחבר מתחום זה לשטחים גוביים; בעצם חריגה זו (למשל: לארמית, לאוגריתית, לבלשנות כללית) עשויה להיות צפונה ברכה; אולם החריגה בשטחי גבול אלו היא כה מקרית, שאפשר במידה רבה של הצדקה לקרוא לה „פשיטה“ לפי שיטת „פגע וברח“, וזה כמובן, נוטל ממנה כל ערך, אדרבה, מוּיָק הדבר בגלל סילוף התמונה הנוצרת.

דוגמאות:

עמ' 247: בסעיף צ"ג מובאים (במקום המתאים לפי הסדר הכרונולוגי) סיוורס ו"יספסן". מספריהם נזכרים: *Grundzüge der Phonetik, Metrische Studien, etc.* (!) *Rhythmisch-melodische Studien, Lehrbuch d. Phonetik, Elementarbuch d. Phonetik*. אין אלה, כמובן, אלא החלק הקטן ביותר של כתביהם, ואף אם נקבל את ההנחה, שאלה נזכרים בגלל טיפולם בתורת ההגה (או כמובן אי-אפשר לומר: „פרסמו ספרים חשובים מאד בפוניטיקה“, כי אם „בין ספריהם הבלשניים יש אחדים החשובים לפוניטיקה“) — אף אם כך, במה זכו שני אלה דווקא, בעוד ששום ספר בלשני-כללי ושום בלשן כללי לא נזכר בכל הסקירה מלבדם? ואף קשה בוודאי לומר, שסיוורס או יספרסן עולים לפי המצב הנוכחי של המדע בחשיבותם על אחרים.

עמ' 252: „... וספר אחד... על לשון חדשה שנתגלתה לא כבר, ושמו, כתבי אוגרית' ומחברו ח'א גינזברג“. אפשר לדון בשאלה, אם יש מקום להביא כאן בכלל ביבליוגרפיה על אוגרית, אך אם כן, יש לתת ביבליוגרפיה על הלשון האוגריתית ולא ספר אחד באופן מקרי.

עמ' 164: בהערה 1 נזכרים „שלושת ספריו החשובים“ של „פויל' פֶּהֶלֶה“: *Der masoret. Text d. Alten Testaments etc.* 1902; *Masoreten d. Ostens*, 1913 ואילו אחרים, ובראש ובראשונה השתתפותו בהוצאת ה" *Biblia Hebraica* של חברת התנ"ך הווירטמברגית — אינם קיימים? למקרות זו של ידיעות ביבליוגרפיות הנמסרות בספר השווה את דברי ה'ז' בעמ' ח (מבוא) „והז'תני (כך! ח"ר) נתונה ל„בית-ביליק“, על אוצר ספרי הדקדוק שבו, שהיו לי לתועלת (בעיקר לפרק האחרון שבכרך זה)“ (הוא הביבליוגרפיה); ההבלטה שלי.

לסוג זה של פגמים שייכים גם הליקויים הרציניים בחסר בסקירות הביבליוגרפיות, המתבטאים לרוב בכך, שסקירה מסוימת מגיעה לשנת פרסום כל-שהיא (תכופות בראשית המאה העשרים) ותו לא.

לדוגמה:

רשימת גזעי השפות שבעולם מתבססת על ספר מדעי-פופולארי (סדרת „*Aus Natur und Geisteswelt*“): *Die Sprachstämme des Erdkreises* ל-Fink, שמהדורתו הראשונה היא משנת 1909. מה זה עולל לו לה'ז' ולנו, ראינו במקום

אחר (ר' עמ' 30, הערה 2). להפגת הספקות, אוכל לציין, כי נכתב הרבה אחרי זה ולא דווקא ספרות עממית.

הביבליוגראפיה על תעודות אל-עמארנה מגיעה עד 1910, והוצאת קנודטצון (1907) נקראת „ההוצאה החדשה“.

ההערה הביבליוגראפית (6) בע' 6 בעניין הכושים מגיעה עד 1898.

והרשימות על הדקדוק העברי! אינם נזכרים: דרייוור, ז'ואויון, קאז'י, טורסיני (הלשון והספר) ועוד ועוד.

לסוג זה של טעויות הטעויות שייכת גם העובדה, שדוד ילין ז"ל נמנה בעמ' 130 בין החיים, אך תמורת זאת נסמכת הרשימה על המדקדקים העבריים שבימי הביניים על באכר (הגרמני או העברי ג, עיין עמ' 172, הערה 2), וספרו של ילין (שהופיע אחרי פטירתו) בשטח זה אינו נזכר כלל.

לעתים קשה להבין, מה ראה המחבר בספרים או בפרסומים מסוימים להביאם בתור אסמכתאות אוטוריטטיביות לעניינים ידועים; קשה באמת לבסס השקפה על עניין העברו לפי מאמריהם של אולברייט ב„השילוח“ ושל מייזלר ב„תריבין“ דווקא מלפני 19 שנה (עמ' 12, הערה 5). ומסופקני, אם „הפראנץ פֶּרְסֶה“ באמת היא הפורום המתאים, שיובא ממנו דיון בשאלות תורת הגזע (עמ' 4, הערה 1); ובטוח אני, שלא התכוונו ולא העזו לחשוב הפרופסורים קלוזנר ודינור, שיובאו בתור אוטוריטות – האחרון לווקאבולאר העברי של תעודות אל-עמארנה ולאוצר המלים המצריות והאכדיות, השאולות לעברית (64, הערה 1 ו-45, הערה 1). הראשון לשאלת מולדתם הקדומה של „היפתים“ (עמ' 15, הערה 1), „איזה עיוות של שיפוט מדעי!“

קו אחד ושולט בחיבורו של הר־זהב היא שאיפה למקוריות, להיבדלות מן המקובל, לאכסטרואוגאנסיות. שאיפה זו מתגלה לא במעט בשיטה, שבחר בה להעתיק שמות לועזיים.

בשיטת תעתיק זו נאמן המחבר למה שנדמה לו כערכים ההגאיים האמיתיים של סמלי האלפבית העברי בימי המקרא (בניגוד לנוהג של הספרות שלאחרי המקרא). הוא נרתע מלהשתמש למשל, במלים האירופיות באותיות ק, ט, בגלל נחוציות ההגאים, המסומלים על ידיהן. עדים אנו ליצורים משונים כגון הסתורי (בשער ועוד), תותולוגיה (23), הֶתְנַתְתִּים (62), פֶּנִּיג (Koenig, 12 ועוד) ואחר־ויי החיבור כִּף רפה „כדין“: קוהוט וְכִנִּיג (138, הערה 3), כואינה (צ"ל *κοινή*, האלף סותרת כאן את מרבית חוקי הפוניטיקה היוונית. 32), פֶּנֶת (1) ועוד ועוד. אמנם כללים אלו מוסכרים בע' 273 ואילך, כך שבעמל מסוים אפשר לו לקרוא לזהות, מהי כוונת המחבר; אך אילו נשאר ה"ו לפחות עקיב לשיטתו הוא! ולא היא, מוצאים אנו גם אריסטוטל (27), אפיקורוס (שם), סטואיקים (שם), דיאלקטיה (הווה אומר: הדיאלקטים שלה, 32), אקסתי (17), סנתכטית (66), פֶּלֶכְטִיּוֹת (64), דִּיקְרִיטִי (מה טיבה של ה"וֹד הדגושה? 136), אך בדוחק נוכל לתרץ, שחלק מהמלים המובאות לאחרונה התאזרחו בכתובן זה (והרי לא כולן נתאזרחו!), שהרי היינו טועים במידת השאיפה הבלתי מרוסנה של ה"ו להיות „אוריגינאלי“, אילו חשבנו, שיימנע מ„לחקן“ גם שגיאותיהם של כמה אנשי מדע עבריים בכתוב שמותיהם הם! וכי איך נוכל להתעלם מסברתו של המחבר, שכתוב השמות טורטשינר ובנעט, מוטב שיהיה תֶּרְצִינר (249) ובנט (45, הערה 2); ולמה זה לא יכתב שמו של האחרון „בֶּנֶת“ לפי כתיב הר־זהב?

בנספח הנזכר מסביר לנו ה"ז את שיטתו, להעתיק $\check{c} \check{g}$ על ידי \check{g} . ואכן מוצאים אנו דליץ (26 ועוד), סלושץ (45 ועוד), יונה בן גנח (127) וכיו"ב. אך האם באמת עלינו להעשיר את המילון הערבי במלים החדשות 'acdād (אצדד), 20), 'arc (ארץ, 71) ? !

לתעתיק au ממציא ה"ז את הכתיב וי (שורק ויו"ד), כנראה מתוך נאמנות להגאי אחד מניבי האידיש ולכתיבה (עוד נדבר על נאמנות זו), אך מתוך הכרת השוני שבין oy ובין au. כך עדים אנו למשל, לבלוי (163), בויצ'ר (249) ולתערובת היפה פאָנלֹוס של (1) פלויטוס (למה אל"ף ב-Poenulus ? ר' לעיל על "כואינה". מדוע ט' בפלויטוס ?) בעמ' 53. ה"ז אומר, כי "פעמים מועתק הדפתג au ל"אצ" (275), מדוע דווקא באבסטריו (33), באבסטרלי (5), בלשונות מבריות (56) ? שמא זה משום ש כך מקובל לכתוב ? ומהו היסוד של הצירוף קבוצ — יו"ד בכתיב הַיִסָּקָה (62, הכוונה Hausa), וכאיזה שווא (נע או נח) מונעת הסמ"ך הראשונה כאן ? היאך אבטא מלה זו, אם לא נודמן לי במקרה להכירה ? במקרה זה, נדמה כי שיטתו המקורית של ה"ז אינה יכולה להועיל לי הרבה.

למותר להוסיף כי נשאר ה"ז לכאורה נאמן לכללי הניקוד העברי בתעתיק מלים זרות. אם נחוצה ראיה, כמה אבסורדית שאיפה כזאת, הרי אפשר למצוא אותה גם בחוסר העקיבות של ה"ז עצמו. אנו מוצאים אמנם קיבוצים וקמצים קטנים בהברות סגורות לא-מוטעמות כגון במלים רִבְנָה (6), נְרַמְלִית (131) ועוד ועוד, נאמנות כביכול לכללי הנטייה השמנית העברית ב"הדים" (17 ועוד), — ד"א מדוע לפתע הנדיר-אָבְרָפִי (עמ' 4) ? — אָבְרָפִי (275 ועוד), אך בריבוי אָבְרָפִיּוֹת (65), אבל כיצד עולים בקנה אחד עם חוקי הניקוד המסורתי, הדגש החזק ברי"ש (שָׂרָפִי, 44), השוואים, שבהם "מונעות" ההא"ים שבפִּהָה (220), ובפִּהָה (163), התי"ו הדגושה שבשם אָבְרָפִיּוֹת (252, הערה 10), החולם המלא שבשם דורם (45, הערה 2) והשורוק שלפני הבי"ת הדגושה בשם הנובים (2) ?

היש צורך בהוכחה נוספת, כמה כל זה אבסורדי ? וכיצד השאיפה $o\check{u}k \acute{a}n\check{o}$ העבירה את המחבר על שיקוליו הבריאים, העשויים אולי להתאים למה שנראה למשכיל העברי שבישראל, שבה השתרשו ככלות הכול מנהגי דיבור וכתיבה מסוימים.

במקרה אחד, לפחות, היינו מתעניינים בהצעת פתרוננו של ה"ז לבעית תעתיק, ודווקא בו נשאר השם הזר בלתי מועתק (Schröder, עמ' 6). בכמה מקרים נראה, כי המחבר התלבט בעצם מבטאה של המלה הזרה: דקלמטיון (ד"א מדוע ק', ט' ? 126) לעומת ריפרמציון (26), האין זה בריא יותר לכתוב דקלמציה, רפורמציה ? ון הֶגֶט (221) אינו תעתיק הגאי נכון של van der Hooght ולא סְגִירְלִי (56) של Zingirli, הרי"ש הכפולה של שָׂרָפִי (70) אינה נובעת אלא מתוך אי הבנת אופן הכתיב ההברתי האכדי, וּבְנִלְיִן (217) אינו תעתיק של Reuchlin אלא על יסוד אידיש (ר' עוד להלן). ואיך נשמיע את המלה missionary או כיו"ב, אם נמצאנה מועתקת ביו"ד דגושה דגש חזק: מְסִיוֹר (45, הערה 3) ?

יורשה לי לשאול בהזדמנות זו, על מה מתבססת התצורה — שאינה עוד אוריגינאלית — איזולורי (39) ? וכי לא על אי הבנת האופי של ההברה -ier- שבמלה הגרמנית isolierend ?

לזה אפשר גם לצרף מקרים, שבהם ניכרת תלות נפרזת ב"מקור המדעי" חלוצי: אי הכרת היסוד הסופיכסאלי שבמלה פפואני (5), תרגום המונח "מלות ענין" לגרמנית דווקא (Partikeln, 65), הביטוי קפיטלים במקום פרקים (157), שם העיר המצרית בצורת Theben (12).

אולם שאיפתו של ה"ז להיות "שונה" ניכרת במידה לא פחותה גם בביטוי העברי. אין כאן כוונתי לחידושי המונחים שלו דווקא, אף כי גם כאן אפשר להצביע על דבר (169), ה"א ההודעה (70 ועוד), גזרון (137 ועוד), גזר (93 ועוד ועוד), לשון פרוזית (122), תפוסת (64), עברונות (128), שחלקם מובאים אף ברשימת חידושיו שבסוף הספר. מה ראה ה"ז לפסול חיחק, ה"א הידיעה, גזירה (לפי מונחי ועד הלשון) או אטימולוגיה, הברה, פרוזאי, תפיסה, ו...עברונות, לא מצאתי פשרה; אולי הכוונה לתורת עיבור השנה, אולי לתולדות העבר (עי' בן-יהודה) אולי למקצוע המיילדות, אולי למושג, הקשור בכעס (ר' גור, ערך עברון) ? על מחווה (272, 49 ועוד) כמובן φράσις אין יסוד לחלוק, אלא להטיל ספק בצורך שבחידוש זה; "כיל" כללים (168 ועוד) אינו נחוץ אף הוא, ואף אינו עולה בקנה אחד עם משמעות המלה במקורות.

גם לא איחס משקל יתר לעובדה המשונה, שהמחבר מנצל את מקורותינו שמאחרי המקרא למציאת צורות דקדוקיות שונות ומזרות, שאין ללשונו המודרנית שום דבר עמהן. מה הרווחנו בכתבנו "כ" (בכל מקום) תחת כאן, בהביאנו פעלים בגזרת ל"ה תחת ל"א, המקובלת היום: לקרות (= לקרוא, 48 ועוד) נקריט (= נקראת 120), באי כתיבת ה"א בשם-הפועל של בניין הנפעל: קָרָא (44), קָבַע (ד) לִזְקַק (ה), — כל אלה מצריכים, כמובן, ניקוד; ואם כך למה "להבנות" (ו) ? — בבנותנו שמות פועל ללא תימו בבניין קל כגזרות הפ"א: לצא (ו), דָּעַ וכיו"ב ? מה מפיקים אנו מכתובת פְּנִי (ז) ולא פנאי, אפריקי (42 ועוד) ולא אפריקה, הקלת קליטתם בקו"ף חרוקה מניקדת (ד), בבנותנו שמותם (ד) ולא שמותיהם. יותר מאשר את רושם האכסטראוואגאנטיות והפניארה הלשונית ?

אך לא לכל אלה כיוונתי בעיקר, כי אם למרידות ממש בלשונו הסטאנדארדית, מרידות, שאין להן כל סומכין, כמה שנחטט במקורות על סוגיהם.

התמרדויות כאלה מתגלות, בין השאר, במתן צורה עברית לשמות גיאוגרפיים כגון עם הפרנצים (6 ועוד), שלשונו היא הפרנצית (בכל מקום); וארץ אספמיה (123), בה מדברים אספמית (32). (למען ההבהרה: ידוע גם ידענו, כי צרפת וספרד אינם מתכוונים במקורם לאותן שתי הארצות; אך אלה אינם השמות היחידים, שאנו משתמשים בהם בידועים במשמעות בלתי היסטורית; ואם כדרכו, המותר לו לה"ז להשתמש באשכנזי במובן גרמניה ?) גם ליטאית לא עמדה בפני ה"ז וליטית באה במקומה (33); ובשטח זה: השבט האבסטרי (34) זקוק לשם אחר, כי אין במקום הנידון הכוונה (השם ה"ז לבו לכך ?) לחושבי אוסטריה, כ"א אוסטראסיה. מניארה לשונית "נחמדה" הן "החטיטות", בהן מגלים "חקיקות" (הווה אומר,

החפירות, שבהם מגלים כתובות, שתי מלים פסולות בעיני ה"ז בגלל השתרשותן הגמורה בלשון החיה) — ר' עמ' 44 ובכל מקום אחר. לשיאו הגיע ה"ז גם כאן ב"תיקון" שמו של ספרו של נ' סלושץ ובתתו לו שם חדש: "אוצר החקיקות הפיניקיות". יקשה עלינו למצוא ספר בשם זה באחת הספריות.

ועוד: לשון או דרך מלאכית (29, 254). אינן משל מלאכי השמיים, אלא מלאכותיות. קרבה (27, 40, 62 ובכל מקום אחר) טובה משום מה מקרבה, האוקיאנוס

השוקט (28) שוקט יותר משלנו, שהוא שָקֵט בלבד. על כל אלה אפשר להשתמש בביטוי של ה"י: נְלָחוֹת (115) של תבות, שִנְתָּנָלו (114)!! אכסטרואגאנטית היא דרכו של המחבר לעבור (מאילו טעמים? – לא דתיים, שהרי פסל את מניין השנים מבריאת העולם) לשיטה כרונולוגית, הבנויה על התאריך הלא-נדוד של חורבן בית שני. שיטה זו השתלטה על הכול. גם על ציונים ביבליוגרפיים של הספרות הלועזית! אך הלוואי ונשאר ה"י נאמן לעצמו! ולא היא. הוא ממציא לו מניין שנים נוסף: אחד „לחרונו" (ט) – כבר הספקנו להחרגל אליו; אך חידוש הוא המניין להכ"ב (ח), ונראה שזה מניין זה עם המניין „להכרזה", וכיוון שזה האחרון אינו אלא אלף תתמ"ז לחורבן (ז) – לפי חשבוני: 1917 – מסתבר הדבר לחלוטין: להכ"ב ראשי תבות הם של „להכרות בלפור" – פירושים נוספים מיותרים.¹

וכל בקיאותו של המחבר במקורות, במידה שהיא מתגלה במניארה הלשונית שלו, אינה מונעת אותו מלפגוע פגיעות רציניות בחוקי הלשון העברית: עמ' 122: שבפרנציה וגרמניה (מוטב: ובגרמניה!); עמ' 76: צורות של תבות יש בה מה שבעברית אינן; עמ' 71: לארמית... יש מקצת טיבים מה שאין לשאר הדיאלקטים; (הבאמת הכיונה לכך, שלשאר הדיאלקטים אין טיבים?) וכדומה. ואם הגענו כבר לטפל באופן ביטוי של הריזהב, הרי עלינו לקבוע, כי כושר ניסוחו המדעי משאיר מקום רב לשיפור. יתר על כן: ניסוחים רבים בנויים בדרך בלתי מפיתחת ופרימיטיבית. והרי אוסף, לפי סדר מקומם בגוף הספר: עמ' 9: לפיכך אין שום טעם לומר שהכנענים שמים היו, מה שמתנגד לתורה ויסוד לזה אין" (פיזור שלי; ח"ר).

עמ' 16 (על לשונו של האדם הקדמון): „הראשון לקולותיו היה הקול של אות האלף... אחריה הגה אף את קולה של אות ההא, ואחריה – של החית ואחריה – אף של העין".

עמ' 25: (הסבר טיבו של תהליך הגאי): „הוא מבקש חמיד להקל מעליו, ומחליף הוא אות הקשה בהברה באות רכה ממנה ותנועה... בתנועה נוחה ממנה, יש שגורע אות או תנועה או שמוסיף וכיוצא באלו (זה ממצה! מתי ילמדו את ההבדל בין אות ובין הגה? ח"ר). וכל מיני התפתחות יש בלשונות". (הדגשה של ה"י).

עמ' 29: „סגנון משובח של סופר גדול, שראוי להיות לדגמה ללמד ממנו קרוי סגנון שלדגמה או סגנון של מופת". (הפיזור – ה"י). עמ' 31: „הלשון של טפרים עתיקים אחרים... היא הסנסקריט, הדומה מאד לודית ונוחה (?) ח"ר) ממנה".

עמ' 33: „מן הדנית יצאה הנרוגית החדשה". (יש בזה גרעין של אמת, אך אי אפשר להתבטא כך בספר „מדעי" – שם: „האנגלית העתיקה... אחר כך נעשית האנגלית המאחרת ואחר כך – האנגלית החדשה" – שם: „הסלביה העתיקה נעשית סלביה רסית של הכנטיה, סלביה סרבית של הכנטיה". (זה אינו טוב אף

1. המעיין בדבר הוא, שאף בכל המניארה הזאת אין ה"י אחיד ועקיב? בשלושת הפרקים הראשונים (אומות העולם, הלשונות הראשונות והתפתחותן, הלשונות בעולם וחלוקתן), שטיבם כללי, לא שמי ולא עברי, ניתנים כל הציונים הביבליוגרפיים שבהערות במספרים, „נורמאליים" (לפי ספירת הנוצרים). הקשור שינוי טעם כזה קשר כל שהוא ב„מקורות הספרותיים" של ה"י?

מבחינת העניין: הסלאבית העתיקה — Old Slavonic, Altkirchenslawisch — נמסרת בטכסטים שונים, שלפי גוניהם הדיאלקטיים ומקום מוצאם אפשר לכוונתם — ומכנים אותם — בשמות סלאבית-כניסייתית רוסית, סלאבית כניסייתית בולגארית (וכו').

עמ' 35: „המטה הנגרי האפריקני חלוק לשני ענפים, לאפריקני עתיק ולאפריקני חדש“ (הבלטות שלי).

עמ' 36: בהבאת הקריטריות השונות, שלפיהן נהוג לסייג לשונות: „וחלקה יש של לשונות משפחתיות, נומדיות, וממלכיות... ותורה אחרת לגמרי ישנה.“ (ההבלטות שלי).

עמ' 44: „עברית כנענית ועברית ישראלית... (הכוונה לעברית שבפי שבטי ישראל; ח"ר) משתיהן יצאו הלשונות האגריות, המואבית, הפיניקית...“ (ההבלטות שלי).

עמ' 65: „אותיות, שאין דגמתן בלשונות היפתיות...“ (הכוונה: הגאים). — שם: „אמות-הקריאה (הכוונה: תנועות) באות בתוך האותיות ההבורות משנות משמעותיהן של התבנות...“.

עמ' 68: „מסוף ימי הבית הראשון התחילה הלשון העברית... משפעת והולכת מן הלשון הארמית. אחר כך נתחברו בארמית... תפלות ופיוטים ותרגומים וספרי התלמודים...“ (מה הקשר?).

עמ' 68: „הלשון האכדית חשובה מאד ללשון העברית, אף על פי שכבר כבר מתה.“

עמ' 68: „הארמית הרי היא בת לויתה הנאמנה של הלשון העברית.“

עמ' 71: „הצדי שלפנים היתה דגושה.“ (הכוונה: ההגה הקדום. המסומן על ידי צ' (ואין זאת צדי דגושה, ועל עצם העניין — ח' ערבית — ר' לעיל).

עמ' 92: „הגה o הכפול“ (?)

עמ' 129: „במאה השבע עשרה לחרבן התחילה הלשון העברית עומדת לתחיה על ידי גדול אחד מאיטליא, ר' משה חיים לוצטו...“ (ההבלטה שלי).

עמ' 273 (ברשימה המסכמת „החדושים שבכרך זה“): „בטול הדעה, שעל האדם הקדמון עברה תקופה, שאלם היה לגמרי; ובטול הדעה...“.

ובסוג זה של הערותי אפשר גם להביא את העובדה, שחלק עצום ממשפטי המבוא הפתיטי מסתיימים בכימן קריאה ובשלוש נקודות, כגון: „סוף סוף יוצר אני עכשיו יצירה זו הנתונה לקהל...“, „הדקדוק לקוי ופגום — ותקון הוא טעון!...“.

סיכומם של הדברים המובאים, יש בו כדי לשקף את הערכתנו את טיב הספר ואת עומק יסודיותו ולא פחות מזה את מידת התועלת — או הנזק — שהוא עשוי להביא למי שמתכוון בכנות ובגישה בלתי משוחדת ללמוד את הנושא, שכרך ראשון זה מתיימר לספל בו.

והנה:

לפני חדשים מספר הוכתר ספר זה בפרס ציבורי.

מכך נבעה ההצדקה המוסרית והציבורית בכתיבת ביקורת מסכמת, שאינה מסתמכת אלא על עובדות, הנהירות בלאו הכי לכל המעיין בביקורת זו עצמו. כתיבת ביקורת כזאת, עם כל הפולמוסיות שבה, מצרעת וגורמת עגמת נפש לנוכח המידה של ההתלהבות וה"הלב", שהשקיע בחיבור זה המחבר הוותיק והנכבד. על-כן: עמו הסליחה.

אהוב סוקראטים ואהבג אפלטון, אך אהובה משניהם האמת.

ספרים שנתקבלו במערכת

א' אבן-שושן וד' ירדן, מילון עממי מנוקד ומצויר, 10000 מלים, 1000 ציורים, הוצאת "קרית-ספר" בע"מ, ירושלים תשי"ד.

אברהם אבן-עזרא, כפר הטעמים, יוצא לאור מתוך כתביד ע"י יהודה ל' פליישר, הוצאת מחברות לספרות בסיוע מוסד הרב קוק ירושלים תשי"א.

אגרת תימן, לרבנו משה בן מימון, המקור הערבי ושלוש התרגומים העבריים, ערוכים ומוגהים בצירוף מבוא והערות בידי אברהם שלמה הלקין, ונוסף עליהם תרגום אנגלי מאת בועז כהן, ניו-יורק, האקדמיה האמריקנית למדעי היהדות, תשי"ב.

איסכילוס, הפרסים, טראגדיה, תרגם מיוונית והוסיף מבוא וביאורים בנציון בנשלום, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.

בובר, מרדכי מרטין, במשבר הרוח, שלושה נאומים על היהדות, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.

בודנהיימר שמעון, זואולוגיה כללית, ספר ראשון, הוצאת ספריית פועלים/מענית, מרחביה 1948.

— , אנטומולוגיה כללית, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ב.

— , החי בארץ-ישראל, הוצאת דביר, תל-אביב תשי"ג.

בן-יהודה א', מילון הלשון העברית הישנה והחדשה, כרך ארבעה-עשר (טו), בעריכת פרופ' נ"ה טור-סיני, המוצגים לאור: חמדה ואהוד בן-יהודה, ירושלים — תלפיות, בסיוע משרד החינוך והתרבות למדינת ישראל, שנה שיטית למדינת ישראל.

ברגמן שמואל הוגו, מבוא לתורת ההיגיון, המדע העיוני של הסדר, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.

ברנד יהושע, כלי החורם בטפרות התלמוד, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ג.

בתי מדרשות, עשרים וחמישה מדרשי חז"ל על פי כתבי יד מגניזת ירושלים ומצרים, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ג.

גוטשטיין משה, תחבירה ומילונה של הלשון העברית שבתחום השפעתה של העברית, ירושלים תשי"א, במכפלת.

גומפרץ יחיאל גדליהו פ', מבטאי שפתנו, מחקרים פוניטיים-היסטוריים, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ג.

כהן יעקב, עוף החול, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.

לחובר פ', בתחום ומחץ לתחום. מסות על סופרי אירופה, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.
מדרש ויקרא רבה, ח"א, פרשיות א — יא, יוצא לאור על פי כתבי יד ושרידי הגניזה, עם חילופי נוסחאות, הערות וביאורים, מאת מרדכי מרגליות, הוצאת משרד החינוך והתרבות של מדינת ישראל וקרן יהודה ליב ומיני אפשטיין שעל יד האקדמיה למדעי היהדות בארצות הברית, ירושלים תשי"ג.

משנת פסטאלוצי, מבחר מקורות, הכין לדפוס, פירש והוסיף מבוא עקיבא א' סימון, מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.

ספר אסף, קובץ מאמרי מחקר, בעריכת מ"ד קאסוטו ז"ל, יוסף קלוזנר ויהושע גוטמן, הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשי"ג.

ספר בן סירא השלם, כולל כל השרידים העבריים שנתגלו מתוך הגניזה והחזרת הקטעים החסרים, עם מבוא, פירוש ומפתחות מאת משה צבי סגל, מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.

ספר היובל לכבוד מרדכי מנחם קפלן למלאת לו שבעים שנה, חלק עברי, הוצאת בית המדרש לרבנים באמריקה, ניו יורק תשי"ג.

עקביא א"א, הלוח ושימושו בכרונולוגיה, ספר עזר לכרונולוגיה סכנית והיסטוריה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשי"ג.

פרידברג ח"ד, בית עקד ספרים, לקסיקון ביבליוגרפיה, [ח—מ] הוצאה שנייה, מושלמת ומתוקנת, הוצאת מ"א בריינדא בי"מ ספרים והוצאת ספרים, תל-אביב תשי"ב.

פיכמן יעקב, רוחות מנגנות, סופרי פולין, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.
פרץ יצחק, עברית כהלכה, מדרין בענייני לשון, הוצאת יוסף שרברק בע"מ, תל-אביב תשי"ג.
קאסוטו מ"ד, תורת התעודות וסידורם של ספרי התורה, מהדורה שנייה, הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשי"ג.

— , מאדם עד נח, פירוש על ספר בראשית, מהדורה שנייה, כנ"ל.
 — , מנח עד אברהם, פירוש על ספר בראשית, מהדורה שנייה, כנ"ל.
רובי (רובינגר) משה, מילון רפואי עברי-אנגלי-לטיני, בצירוף מפתח לועזי, הוצאת המחבר, תל-אביב תשי"ג.

רפפורט בנציון, טבע ורוח, מחקרים פילוסופיים, הוצאת מוסד ביאליק, ירושלים תשי"ג.
ר' שמואל הנגיד, בן קהלת, יוצא לאור על פי כתבי יד וספרי דפוס בצירוף מבוא, הערות ומפתחות, על ידי ש' אברמסון, הוצאת מחברות לספרות, בסיוע מוסד הרב קוק, תל-אביב תשי"ג.
שניאור זלמן, הגאון והרב, הוצאת עם עובד, תל-אביב תשי"ג.

— , ביאליק ובני דורו, כנ"ל.
 — , שירים, שלושה כרכים (א—ג), כנ"ל.

ששה סדרי משנה, מפורשים בידי חנוך אלבק ומנוקדים ניקוד חדש בידי חנוך ילון, סדר מועד וסדר נזיקין, מוסד ביאליק ירושלים —, דביר" תל-אביב תשי"ב-תשי"ג.

THE BABYLONIAN LAWS, edited with translation and commentary by G. R. Driver and John C. Miles, Volume I: Legal commentary, Oxford, 1952.

BIBELLEXIKON, herausgegeben von Herbert Haag, im Benziger Verlag, Zürich-Köln, 1951.

EX ORIENTE LUX, Jaarbericht No. 11 (1949-50), No. 12 (1951-52), Leiden.

HEBREW UNION COLLEGE ANNUAL, volume xxiii, part I, II, Cincinnati, Ohio, 1950-51.

DAVID KIMHI'S Hebrew Grammar (Mikhlol), systematically presented and critically annotated by William Chomsky, published by Bloch Publishing Company, New-York, 1952/5713.

LINK PABLO, Manual Enciclopédico, Judío, Editorial Israel, Buenos Aires, 1950/5710.

MORDCAI M. KAPLAN Jubilee Volume, English section, The Jewish Theological Seminary of America, New-York, 1953.

ORIENS, Journal of the International Society for Oriental Research, vol. 6, No. I, E. J. Brill, Leiden, 1953.

ה ע ר ו ת ו ה צ ע ו ת

מנשה קונסטאנטינובסקי (בואינוס איירס)

הערות

1

„סלקא דעתך“, „קא סלקא דעתך“

שני הביטויים התלמודיים המפורסמים האלה מפורשים בכל המילונים: „עולה על דעתך“, הנוסח העברי כבר נמצא במשנה סוטה פרק ט, משנה ו: „וכי על דעתנו עלתה שוקני בית-דין שופכי דמים הן?“ ובירושלמי קידושין, פרק שני, הלכה ח' (דף סג, עמוד א): „לא עלתה על דעתו לעבור על דברי תורה“, ובילקוט שמעוני, פרשת שופטים, סימן תתקכ"ד: „וכי עלתה על דעתך שוקני בית-דין וכו“.

והתרגום הארמי של „עלה“ הוא „סליק“, למשל: „והנה עלה קיטר הארץ“ (בראשית יט, כח), מתרגם אונקלוס: „והא סליק תנא דארעא“, ובדניאל ב, כ"ט: „רעיוניך על משכבך סלקו“, וזמן הווה אנו מוצאים בדניאל ז, ג': „ואַרבע חיון רברבן סלקן מן ימא“.

וכאן אני צריך להעיר על כלל אחד, שמזכירו ק' לויאס בספרו „דקדוק ארמית בבליה“, סעיף תס"ו (עמוד 265), על דבר „המין במושגים הסתמיים“, וזה לשונו שם:

א) „לציונו של הרעיון המופשט, או של המאמר כולו, הלשון משמשת פעמים בזכר ופעמים בנקבה, והאחרונה גוברת“, וכן רואים אנו בנידון דידן, שהלשון משמשת בלשון נקבה: „עלחה“, בשביל ציונו של המאמר כולו: „שוקני בית-דין שופכי דמים הן“.

אבל בשביל בינוניים ניתן כלל אחר והוא הכתוב לקמן בזה הלשון:

„ד) בינוניים ושמות התואר משמשים על הרוב בזכר“.

ועכשיו נגיע לעיקר ענייננו: כמו שבעברית אומרים: „עולה על דעתך“ (הפועל „עלה“ מתחבר עם „על“), כן גם בארמית הפועל „סלק“ (תרגומו של „עלה“) מתחבר עם „על“, כמו שאנו רואים בתרגום דברי הימים ב, פרק ז', י"א, על הפסוק „ויכל... ואת כל-הבא על-לב שלמה לעשות“, — מתרגם: „וחסל ית כל מה דסליק על לבא דשלמה למעבד“, ואם כן במקום הביטוי העברי: „עולה על דעתך“, — צריכים לומר בארמית: „סלק על דעתך“, ומכיוון שנהוג בגמרא להשתמש באל"ף בפתח בראש המלה במקום „על“, — אנו באים על יסוד זה לידי מסקנה, שצריכים לומר: „סלק אדעתך“, ולא „סלקא דעתך“, כמו שכל העולם — והחוקרים והפילולוגים בכלל — טועים לקרוא.

מסתמא נכתבו המלים „סלקאדעתך“ בכתב היד סמוכות זו לזו, והמעתיק חיבר, על-פי טעות, את האל"ף של „אדעתך“ אל המלה „סלק“ ונעשה: „סלקא דעתך“.

2

נרני"ח או נרנח"י?

ב"כל כתבי ח"נ ביאליק", הוצאת "דביר", חל-אביב, תש"ו, יש מאמר בשם: "חבלי לשון", ושם (עמוד קפ"ט) אנו קוראים הדברים דלקמן:

"רק מי שמאמין ש"ראובן" יכול להתהפך ל"שמעון", הוא יאמין שאפשר להפוך בכת-אחת, על-ידי תרגום מלון, לשון אחת לחברתה. אבל היודע שכל לשון הוא בריה חיה, אורגנית, בפני עצמה ועולם מלא בפני עצמו, עם "שר" שלה ועם "נרני"ח" שלה – הוא לא יאמין בכך לעולם". ובהערה בשולי העמוד מבאר את הראשיתבות "נרני"ח": נפש, רוח, נשמה, יחידה, חיה. ובספר "מפתח לראשיתבות" מאת גרשם באדר (הוצאת "פרדס", ניו-יורק) ג"כ מביא (עמוד 79) ראשיתבות אלו, וגם (בשורה אחרת): נרנח"י (נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה). רואים אנו, כי נמצאות בזה שתי ניסוחאות שונות: האחת (שבחר בה ביאליק) מקדימה "יחידה" ל"חיה", והשנית, להפך, מקדימה "חיה" ל"יחידה". ומתעוררת השאלה: הלכה כדברי מי?

ועל זאת אני רוצה להעיר, כי לפי עניות דעתי הנוסחה שביכר ביאליק היא מוטעה. וטעמו של דבר הוא, מפני שמקור השימוש ברעיון זה הוא קבלת האר"י ז"ל, שיש בנשמת האדם חמש בחינות זו למעלה מזו במדרגתן, וסדרן מלמטה למעלה הוא: נפש, רוח, נשמה, חיה, יחידה.

ראה, למשל, בסוף ספר תיקוני הוזהר. יש בכל ההוצאות פירוש, שבראשיתו אנו קוראים הדברים דלקמן: "פירוש על קצת מאמרים מהתיקונים מכתבת ידו של הרב מורנו הרב רבי חיים ויטאל, זלה"ה, אשר העתיק מטהרת יד הקודש האלהי רבי יצחק אשכנזי לוריא זצוק"ל, והמה באו מארץ מצרים יע"א". ועכשיו קרא בסוף את הפירוש על המאמר האחרון, ותמצא שם (בשתי השורות הראשונות) את הדברים האלה: "כבר הודעתין, כי ה' בחינות הם: נפש, רוח, נשמה, חיה יחידה; וכל אלו היו כלולים באדם הראשון".

וגם בספר "עץ חיים", בר"סמכא היותר גדול בקבלת האר"י, אנו קוראים בהיכל ז', היכל אבי"ע, שער א', דרוש אבי"ע, פרק ב', הדברים דלקמן:

"כל האורות דאדם קדמון נקראו: יחידה, ואורות דאצילות הם: חיה, ואורות דבריאה הם: נשמה, ואורות דיצירה הם: רוח, ואורות דעשיה הם נפש" (עץ חיים (קארעץ, תקכ"ה), דף פ"ו, עמוד ב'). כאן הוא חושב מלמעלה למטה, החל מן המדרגה העליונה, שהיא יחידה, וירוד עד המדרגה התחתונה, שהיא נפש; וזה מקביל לסדר העולמות מלמעלה למטה; כי על-פי קבלת האר"י יש חמישה עולמות, והעולם היותר עליון מן עולם האצילות נקרא בשם: "אדם קדמון". ובמקומות רבים אחרים בעץ חיים הוא חושב אותן כסדרן מלמטה למעלה ומשתמש בראשי-התבות: נרנח"י, כמו, למשל, בהיכל ו', שער פנימיות וחיצוניות, דרוש י"ג, דרוש ט"ו ועוד.

האמת ניתנה להיאמר, כי לסדר חמשת השמות הנ"ל של נשמת האדם יש מקור הרבה יותר קדום, והוא במדרש רבה בראשית פרשה י"ד י"א, ושם נמצאות שתי הניסוחאות. ביחד, דהיינו גם הנוסחה של ביאליק, וזה לשון המדרש שם:

"חמשה שמות נקראו לה: נפש, רוח, נשמה, יחידה, חיה. נפש – זה הדם, שנאמר: כי הדם הוא הנפש; רוח – שהיא עולה ויורדת, שנאמר: מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה; נשמה – זו האופיא... חיה – שכל האברים מתים

והיא חיה בגוף; יחידה – שכל האברים משנים שנים, והיא יחידה בגוף".
 רואים אנו אפוא כאן, שהמדרש מתחיל באותו הסדר של ביאליק, כלומר: הוא
 מקדים יחידה לחיה! אבל על זה יש להשיב: מכיוון שכך, מפני מה שינה
 תיכף אחר זה את הסדר הקודם, בשעה שהוא מבאר בפרטות כל אחד מהם? –
 ומוכרחים אנו לומר, שבוודאי יש כאן טעות המעתיק, או ברישא, או בסיפא.
 אבל יש להוכיח, שהטעות היא דווקא ברישא, מפני שלושה טעמים:
 1. לטעות ולהחליף את הסדר בשתי מלות סמוכות זו לזו, ולכתוב: "יחידה
 חיה", במקום: "חיה יחידה", – קל הרבה יותר מאשר לטעות ולהחליף את הסדר
 בשני משפטים שלמים וארוכים (כמו שהם בסיפא).
 2. ראתה שנייה, שדווקא בהסוף היא הנוסחה הנכונה: אותו הדרוש על אותו
 הפסוק "ויפח באפיו" מובא גם בילקוט שמעוני בראשית סימן כ', ויש שם רק
 הסיפא, שהסדר שם בהסכם לקבלת האר"י.
 3. ראתה שלישית: במדרש דברים רבה סוף פרשה ב' (סימן כ"ו) נמצא
 מאמר זה: "אמר רבי סימון: חמשה שמות נקראו לנפש, ואלו הן: רוח, נפש,
 נשמה, חיה, יחידה". כאן עוד פעם הסדר בתחילה חיה ואחר-כך יחידה,
 כפי קבלת האר"י. ומה ששינה כאן הסדר בשנים הראשונים וכתב בתחילה "רוח"
 ואחר-כך "נפש", – זה בוודאי טעות סופר, כמו שנראה מן הפירוש מתנות כהונה,
 שהוא מצטט (בשביל הערה) את הפנים בנוסח: "נפש, רוח, נשמה". הוא אינו
 מגיה, אלא כותב סתם; נראה מזה, שלפניו היה הנוסח כך, וזה לגמרי כדעת
 האר"י ז"ל.

הערה להערה:

בהוצאת תיאודור נמצאות לפסקה שבבראשית רבה נוסחאות שונות, ובהן סדר שונה של
 כינויי הנשמה (לפי הסדר: ננח"ר, נרנ"ה, נרנח"י, נרח"י, נרחנ"י, ננחנ"י). וייתכן שהיו כאן גם
 תיקונים מאוחרים מכוונים כדי להתאים את הדברים אל הסדר המודרג לפי הקבלה.
 אין ספק, שלעניי ביאליק הייתה הנוסחה לפי סדר נרנ"ח לא רק ממדרש רבה כנוסח הדפוס,
 אלא גם ממקור נפוץ ושגור הרבה יותר מזה, ושאף הוא מקור קדום, ומכל מקום קדום יותר מאשר
 קבלת האר"י או מקורותיה לעניין זה, והוא פיוטו של הקליר לקדושת ראש-השנה (בפסקה
 "ואתה איון"):
 "טוחות וכסל ושכוי וטרעף ובטן וקרב ועשתנותיהם, נפש רוח נשמה יחידה חיה עור
 ובשר וגיד ועצמותיהם".

מ' מדן

מהנדס, הנדסה – אינג'ינר, אינג'ינריות *

בקשר עם מאמרו של פרופ' אטינגן בחוברת כסליו, תשי"ג דעתי היא כי המלים „מהנדס” ו„הנדסה” צריכות להישאר בלשוננו במובן המקובל זה כיובל שנים. נכון הוא כי משמעותה המקורית של המלה בתקופת התלמוד וימי הביניים הייתה מיועדת לסוג אחד בלבד של „אינג'ינריות” – מדידה והקשור בה. אולם הרי טבעי הדבר שעם התפתחות המקצוע עצמו תורחב גם משמעות המלה המציינת אותו ואת העוסקים בו.

ואשר לטענה שאף המלה „מהנדס” אינה עברית מקורית ומוצאה פרסי-הודי, הרי אין בעובדה זו כדי להמעיט מעבריותה של המלה אף כמלוא הנימה. הרי אם נלך לפי קו זה נמצא מלים מועטות מאוד שהן עבריות טהורות. המקורות, שבהם באה המלה „מהנדס” ולו גם במשמעות המצומצמת של מודד, כפי שהזכירם פרופ' אטינגן (התלמוד, הערוך, הכוזרי, מורה נבוכים, העיקרים ועוד), וכן השימוש הנרחב והיומיומי במלה זו בארץ במשמעותה הרחבה יותר, דיים להקנות זכות אורח מלאה למלה זו בשפתנו.

התפתחות השפה העברית, כהתפתחות כל שפה חיה, צריכה להיות תהליך טבעי, אורגני. אפילו אם נכנסה מלה מסוימת לשפה מלכתחילה מתוך טעות, לאחר שימוש נרחב במלה במשך תקופה ממושכת ולאחר שהמלה הכתה שורש בשפה החיה, הרי אין עוד מערערים אחריה. דוגמאות אין סוף לעובדה זו אפשר להביא מכל שפות העולם. לעתים קרובות לא הבלשנים ואנשי מחקר כי אם המון העם הוא הקובע עובדות בשטח כיוון התפתחות השפה.

השימוש במלה אינג'ינר בארץ כיום הוא מצומצם. אין איש אומר בשיחה היומיומית „אני אינג'ינר”, בוודאי לא יאמר איש ממנו „בני נוסע לאנגליה ללמוד אינג'ינריות”. המתבטא כך ייחשב ל„סנוב”, ובצדק. ואמנם הגיע הזמן שגם „אגודת האינג'ינרים והארכיטקטים” תיקרא בשם עברי, ומובטחני כי לא יפול דבר מערכה האקדמאי בעיני המהנדסים או בעיני העם. וזאת לא מפני שפגם הוא להשתמש במלים לועזיות, כי אם מפני שבמקרה זה קיימות מלים עבריות שהן מקוריות, מקובלות, נוחות לשימוש ובעלות צלצול עברי יפה.

לדעתי יכולה המלה „אינג'ינר” להיכנס לשפה העברית כמלה נרדפת ל„מהנדס”, ודינה כדין כל מלה לועזית בין-לאומית אחרת אשר נתקבלה לתוך שפתנו כתוספת למלה עברית מקורית. אולם למלה „אינג'ינריות” הכבדה והמסורבלת אין מקום בשפתנו.

בסיכום:

א. יש להשאיר את המלה „מהנדס” במשמעותה המקובלת כיום, ז"א במובן „אינג'ינר”.

ב. יש להמשיך ולהשתמש במלה „הנדסה” בשתי משמעויות נפרדות, היינו „אינג'ינריות” ו„גיאומטריה”.

ג. למלה „אינג'ינר” מקום בשפה העברית בתור מלה נרדפת ל„מהנדס”.

ד. למלה „אינג'ינריות” אין מקום בשפה העברית.

זאב סגל, מהנדס, ת"א

אינג'ינר – מהנדס ; אינג'ינריות – הנדסה – מהנדסות

תוארי כבוד ובפרט תארים המציינים גדול בתורה ובחכמה, מתקבלים בחיים כמעט תמיד זמן רב לפני שמקבלים אישור חוקי או אסמכתא מצד איוה מוסד. כך נתקבל התואר „רב“ „רבי“ זמן רב לפני הנהגת הסמיכה, והתואר „דוקטור“ נתקבל באירופה שנים רבות לפני פתיחת אוניברסיטאות. בעיקר נתקבל התואר „דוקטור“ לציון חכמת הרפואה, ועד היום המלה הזאת היא שם נרדף לרופא אפילו בארצות שאין לרופא תואר רשמי זה.

זה גם גורלו של התואר „אינג'ינר“. שנים רבות לפני ייסוד בתי ספר טכניים נתקבל באירופה, תחת השפעת צרפת, התואר „אינג'ינר“ לעוסק במקצועות מדידה ובניין. התואר נתקבל בצרפת בעיקר בצבא ומשמעו היה: קצין בניין, מדידה, או קצין בניין דרכים וגשרים.

בתי ספר הטכניים הראשונים היו של הצבא, והם חינכו טכנאים גם בשביל החיים האזרחיים. בתי ספר טכניים גבוהים נוסדו באירופה בתקופה מאוחרת – בשנות השבעים של המאה הקודמת – ושנים רבות עברו עד שהתואר אינג'ינר קיבל הגנה חוקית ברוב מדינות אירופה (לא בכולן) בתור תואר אקדמי למוסמכי בתי ספר טכניים גבוהים (פוליטכניקות) או אוניברסיטאות טכניות.

מתעוררת השאלה: כלום יש לתרגם את התואר אינג'ינר לעברית או לא. התשובה היא פשוטה, אם ננהג בעקיבות ובהגיון. הייתה תקופה שהיו נוהגים לתרגם תוארי כבוד, וכך אנו מוצאים שבימי הביניים היו מתרגמים את התואר „דוקטור“ „רב“ או „חכם“ וכמו כן בערבית „חכים“ – המלה הזאת נכנסה למילון הערבי ופירושה „רופא“ עד היום הזה – וזה היה גם גורלו של התואר „אינג'ינר“. עמי המזרח, ותחת השפעתם גם יהודי א"י, תרגמו את המלה „אינג'ינר“ ב„מהנדס“ (האונגרים – במלה מֶןֶק – כלומר „מודד“ ועד היום האוניברסיטה הטכנית בבודפשט מסמיכה את חניכיה בתואר זה). המלים „הנדסה“ ו„הנדס“ עברו אלינו עוד בימי התלמוד (וכנראה גם לשאר עמי המזרח) מפרס ופירושן חכמת הינדוס, כלומר תורה הבאה מהודו ומשמעותה: חכמת החישוב והמדידה. המלה „אינג'ינר“ היא מהשורש הלטיני ingenium ומהמלה הצרפתית Genie, שפירושה „כושר מַלְדָה“, „הכשרה טבעית“. ואלה דברי פרופ' קמרר (Kamerer) רקטור הפוליטכניקה הברלינית בנאומו ב־1902: „אמנות האינג'ינר מחייבת הכשרה טבעית... ע"י לימוד אפשר לעוררה ולהגבירה אך לא להולידה“. באנגליה מציין Inst. of Civil Engineers בתקנותיו את המונח „אינג'ינר“ במלים אלה: „איש היודע לשלוט על כוחות הטבע ולהטותם לטובת האנושות“ – דומים הדברים שנאמרו על בצלאל בן אורי: ואמלא אותו רוח אלהים בחכמה ובתבונה ובדעת ובכל מלאכה. לחשוב מחשבות וכו'.

היום נוהגים אנו, וגם אחרים, לקבל תארים אקדמיים כמו שהם, ובפרט אחר שהונהגו בעולם התרבותי לפני שנוסדו במזרח בתי ספר גבוהים, לא יעלה היום על דעת איש לקרוא ל„דוקטור“ בשם „רב“ או „חכם“ או „מורה“, וע"כ אין לתרגם גם את התואר „אינג'ינר“.

אחרת יש לנהוג בציון המקצוע. אין לבטל את השם „מהנדס“, ששימש שנים רבות לציון המקצוע הטכני לכל המזרח, אך יש להעלותו לדרגה גבוהה יותר. כשם שאנו מכנים היום בשמות „רופא“ ו„עו"ד“ רק מוסמכים, כך יש לנהוג

בשם "מהנדס" אינג' פלוני – מהנדס בניין, אינג' אלמוני – מהנדס מים וכו'. – לציון המקצוע יש להשתמש בשם "הנדסה", לא "אינג'ינריות" ולא "מהנדסות" מטעמים דלקמן:

(א) המלים "הנדס", "הנדסה" נכנסו לאוצר המלים העבריות, צורתן היא עברית ואפשר להטותן בכל הצורות הדקדוקיות. יש להשתמש במלה "הנדסה" לציון מקצועות טכניים שונים: "הנדסת בניין", "הנדסת חשמל" וכו'.

(ב) "הנדסה" מקובלת כבר היום בספרות, ברדיו ובצבא למקצועות הנ"ל ולציון "חיל הנדסה", שפירושו בצבא האירופי Genie-Corp או Genie-Abt. אמנם מקובלת המלה הזאת בבתי-ספר בתור תרגום המלה Geometria, אבל שם יש להוציאה מטעמים אלה: (1) אם אנו מקבלים בכל המדעים המדויקים את הביטויים הבינלאומיים כמו מתמטיקה, פיסיקה, כימיה, איזה פסול ימצא במלה "גיאומטריה"? (2) המלה "גיאומטריה", שפירושה "מדידת הארץ" או "מידת הארץ", נתקבלה לתורת המדידה בכלל בזמן שאמת המידה הייתה אמת האיש (אמה, זרת, טפה, אצבע); עאכ"כ יש לקבלה היום כשהשיטה המטרית (מטר, קילוגרם) – כלומר "אמת הארץ" – כובשת את כל עולם המדע ודוחקת את רגלי "אמת האיש".

(ג) את הצורה "מהנדסות" אין לקבל. היא אינה יפה ואינה עברית. (ד) גם ל"אינג'ינריות" יש להתנגד: (1) המלה היא זרה ובצורתה אינה יפה. לתואר בין-לאומי יש טעם – אך לא לציון מקצוע; (2) אנו איננו נוהגים ליצור מתואר כבוד מלים אחרות כמו "דוקטוריות", "פרופסוריות". אפילו התואר "רבן" שניתן לכתחילה לצאצאי הלל, וממנו המלה "רבנות", נתבטל במשך הזמן בתור תואר ונשאר בפירושו "מורה"; ומהתואר "רב" "רבי" אין מלה "רביות". אינג' יוסף טישלר, ירושלים

הערות למאמרי על פעלי ל"ג ול"ת (בחוברת זו)

1. ע' 165. לערעור של הרז"ה האשכנזי, בן המאה הי"ח, על הכתיב המלא של פעלי ל"ג ול"ת בעבר יש איזה צד של זכות. הוא מדבר ביסוד הניקוד על צורות אלה שבתפילות וסליחות מנוקדות. וכאן הצדק אתו. כי מלבד הנימוק ההלכותי הניתן על ידו, ששווא הדומות נע הוא, הרי שמע מפי בני דורו ומדינתו: נְתַנְנוּ, קריאה שאינה מתאימה לתולדות צורות אלו, והיא צרמה את אוזנו, ובפרט הגיית שֶׁסֶסֶתִי (= שֶׁסֶתֶתִי), שניתוסף בה הגה אחר לגמרי במבטא האשכנזי, הרמיק ואחיו הרד"ק הספרדים, בני המאה הי"ב והי"ג, לא קראו הדומות בשווא נע (לשוננו ט"ז, ע' 173 – 174), לפיכך לא ראו בצורות תלמודיות אלו אלא שינוי קל של כתיב מתוקן, שאינו פוגם בהגייה, וקיבלוהו. בעל ערוגת הבושם האיטלקי, בן המאה הט"ו, שקיבל כלל הדומות, ובעל שיח יצחק, איש פולין, בן המאה הי"ז, נגררו אחרי המכלול של הרד"ק.

2. ע' 166, שורה 4. יש להוסיף כאן ולקרוא: וגם ללמד את בנינו להגות בספרות בלתי מנוקדת ובתפילות ופיוטים מנוקדים וכו'.

ניסן ברגגרין

בשם "מהנדס" אינג' פלוני – מהנדס בניין, אינג' אלמוני – מהנדס מים וכו'. – לציון המקצוע יש להשתמש בשם "הנדסה", לא "אינג'ינריות" ולא "מהנדסות" מטעמים דלקמן:

(א) המלים "הנדס", "הנדסה" נכנסו לאוצר המלים העבריות, צורתן היא עברית ואפשר להטותן בכל הצורות הדקדוקיות. יש להשתמש במלה "הנדסה" לציון מקצועות טכניים שונים: "הנדסת בניין", "הנדסת חשמל" וכו'.

(ב) "הנדסה" מקובלת כבר היום בספרות, ברדיו ובצבא למקצועות הנ"ל ולציון "חיל הנדסה", שפירושו בצבא האירופי Genie-Corp או Genie-Abt. אמנם מקובלת המלה הזאת בבתי-ספר בתור תרגום המלה Geometria, אבל שם יש להוציאה מטעמים אלה: (1) אם אנו מקבלים בכל המדעים המדויקים את הביטויים הבינלאומיים כמו מתמטיקה, פיסיקה, כימיה, איזה פסול ימצא במלה "גיאומטריה"? (2) המלה "גיאומטריה", שפירושה "מדידת הארץ" או "מידת הארץ", נתקבלה לתורת המדידה בכלל בזמן שאמת המידה הייתה אמת האיש (אמה, זרת, טפה, אצבע); עאכ"כ יש לקבלה היום כשהשיטה המטרית (מטר, קילוגרם) – כלומר "אמת הארץ" – כובשת את כל עולם המדע ודוחקת את רגלי "אמת האיש".

(ג) את הצורה "מהנדסות" אין לקבל. היא אינה יפה ואינה עברית. (ד) גם ל"אינג'ינריות" יש להתנגד: (1) המלה היא זרה ובצורתה אינה יפה. לתואר בין-לאומי יש טעם – אך לא לציון מקצוע; (2) אנו איננו נוהגים ליצור מתואר כבוד מלים אחרות כמו "דוקטוריות", "פרופסוריות". אפילו התואר "רבן" שניתן לכתחילה לצאצאי הלל, וממנו המלה "רבנות", נתבטל במשך הזמן בתור תואר ונשאר בפירושו "מורה"; ומהתואר "רב" "רבי" אין מלה "רביות". אינג' יוסף טישלר, ירושלים

הערות למאמרי על פעלי ל"נ ול"ת (בחוברת זו)

1. ע' 165. לערעור של הרז"ה האשכנזי, בן המאה הי"ח, על הכתיב המלא של פעלי ל"נ ול"ת בעבר יש איזה צד של זכות. הוא מדבר ביסוד הניקוד על צורות אלה שבתפילות וסליחות מנוקדות. וכאן הצדק אתו. כי מלבד הנימוק ההלכתי הניתן על ידו, ששווא הדומות נע הוא, הרי שמע מפי בני דורו ומדינתו: נְתִיבֵנוּ, קריאה שאינה מתאימה לתולדות צורות אלו, והיא צרמה את אוזנו, ובפרט הגיית שֶׁסֶסֶתִי (= שֶׁסֶתֶתִי), שניתוסף בה הגה אחר לגמרי במבטא האשכנזי, הרמ"ק ואחיו הרד"ק הספרדים, בני המאה הי"ב והי"ג, לא קראו הדומות בשווא נע (לשוננו ט"ז, ע' 173 – 174), לפיכך לא ראו בצורות תלמודיות אלו אלא שינוי קל של כתיב מתוקן, שאינו פוגם בהגייה, וקיבלוהו. בעל ערוגת הבושם האיטלקי, בן המאה הט"ו, שקיבל כלל הדומות, ובעל שיח יצחק, איש פולין, בן המאה הי"ז, נגררו אחרי המכלול של הרד"ק.

2. ע' 166, שורה 4. יש להוסיף כאן ולקרוא: וגם ללמד את בנינו להגות בספרות בלתי מנוקדת ובתפילות ופיוטים מנוקדים וכו'.

ניסן ברגגרין

נ' טמיר / להקלת הכתיבה והקריאה

רבות מאוד התופעות בדקדוק לשוננו, שבהן נבלעת אות מאותיות התיבה בשכנתה, ויש שמכל שלוש אותיות השורש שורדת רק אחת (כמו: יז, יט). אם התיבה מנוקדת ויש בה דגש, קל להבינה ולעמוד על שורשה. הדגש שאחרי מקום 'ההשמטה' מטמן את החיסור והוא בא במקום האות החסרה. גם אם הוחלף ההגה החסר בהגה אחר (כמו אָסַע [אָסַסַע] ת' אָנַסַע) לא נתמוטט המשולש שבשורש התיבה. אך עתה, שקשה להטיל את גורת הניקוד על הלשון הכתובה, דומה שחייבים אנו לוותר על היתרונות שבהבלעת אותיות ובצמצום התיבות. בכתיבה ללא ניקוד אסור לקמץ באותיות, אם רוצים אנו, שדברינו יהיו מובנים, והרי זהו עיקר העיקרים. בתיבה הנכתבת "נתנו" יכול להיות המכוון גם נְתָנו וגם נָתָנו, ומה תפסיד הלשון ומה תפסיד אנו, אם נכתוב את המלה "נתנו"? וכן: טעננו, טמננו, צפננו, חפננו? וכן: כרתתי, שרתתי, הצתתי, להתשר, להתדרדר. וכן סִבְכָה, מָדְדוּ (במקום סִבָּה, מָדַדוּ). [עי' במאמרו של נ' ברגרין בחוברת זו].

נ' טמיר / על המלה המחודשת "תמיר"

כשהשתמש הסופר קבק ז"ל במלה מסתייד במובן הסתודד, השתוממו על כך רבים, והוא הוכיח. שבן-סירא השומש בפועל "הסתייד" במובן זה ("עם פלטה תִּסְתִּיד"). הוא הוכיח אפוא שיש לו על מה לסמוך; אך על ידי כך היה מכניס ערבוביה ללשון, אילו נתקבלה דעתו. שהרי הלשון בהתפתחותה היטיבה לעשות בהסתלקה מלצות מלה אחת בשני כתרים" ובמנעה פגימות נוספות. יצירת המלה "תמיר" במובן "זקוף כתמר" גם היא מזיקה בהחלט ללשוננו. מכיוון שאין המדברים מבדילים בביטוי "ט" ו"ת" ומובן המלה "תמיר" שונה בהחלט ממובנה של אותה מלה הנכתבת ב"ט". ע"י שימוש במלה שוות-הצליל בהוראה מנוגדת הריהי מאבדת את כל ערכה. לא מן הדין הוא, שמלה אחת תשמש לשני מושגים מנוגדים מן הקצה אל הקצה, ואמנם סופרים רבים אינם מסכימים לכך והם משתמשים במלים תימור־תימורה, תימיר־תמרת, תמור־תמורה ועוד (ס' יזהר, שזר, סערני, אליעזר, שלונסקי). מה מוסיפה המלה מלבד מכשול? איש לא יגיד למשל "לֹא גָבְרִים" ת' "תרנגולים", אע"פ שאוצר המלים ירשה זאת. יש להשאיר אפוא את המלה "טמיר" בכיוונה ובמובנה המקובל, ואילו למושג "זקיפות כתמר" נשתמש בשתי מלים או באינו מלה מחודשת כלל, שִׁצְצִיָּה אינו מטעה.

ד' בראש / אירוסים — שידוכין

בערך אירוסים מפרש בן-יהודה: "מעשה הכטחת הנשואים, בדרך הנהוג, בקשר כתוב בין איש ואשה וכדומה". כך הוא מפרש גם בערכים ארוס, ארס וארש והוא מביא לכך עשרות דוגמאות. אבל בכל המקורות המובאים שם פירושו של "אירוסים" הוא קידושין (באחד מג' דרכים שהאישה נקנית בהם, המפורשים בתחילת מסכת קידושין) והאשה המאורסת (= המקודשת) היא אשת איש גמורה: ארוסה שזינתה סוקלין אותה על פתח בית אביה (תוספ' סנהדרין י' י'—מובא במילון ב"י בע' ארוס). רק דין נשואה (לגבי חיי-אישות ושאר חיובים שבין הבעל לאשתו) אין לה עד שתיכנס לחופה. השימוש באירוסין בהוראת קשר-שידוכין החל רק ב־50 השנים האחרונות, ואין לו כל מקור.

נ' טמיר / להקלת הכתיבה והקריאה

רבות מאוד התופעות בדקדוק לשוננו, שבהן נבלעת אות מאותיות התיבה בשכנתה, ויש שמכל שלוש אותיות השורש שורדת רק אחת (כמו: יז, יט). אם התיבה מנוקדת ויש בה דגש, קל להבינה ולעמוד על שורשה. הדגש שאחרי מקום 'ההשמטה' מטמן את החיסור והוא בא במקום האות החסרה. גם אם הוחלף ההגה החסר בהגה אחר (כמו אָסַע [אָסַסַע] ת' אָנַסַע) לא נתמוטט המשולש שבשורש התיבה. אך עתה, שקשה להטיל את גורת הניקוד על הלשון הכתובה, דומה שחייבים אנו לוותר על היתרונות שבהבלעת אותיות ובצמצום התיבות. בכתיבה ללא ניקוד אסור לקמץ באותיות, אם רוצים אנו, שדברינו יהיו מובנים, והרי זהו עיקר העיקרים. בתיבה הנכתבת "נתנו" יכול להיות המכוון גם נָתְנו וגם נִתְנו. ומה תפסיד הלשון ומה תפסיד אנו, אם נכתוב את המלה "נתנו"? וכן: טעננו, טמננו, צפננו, חפננו? וכן: כרתתי, שרתתי, הצתתי, להתשר, להתדרדר. וכן סִבְכָה, מָדְדוּ (במקום סִבָּה, מָדַדוּ). [עי' במאמרו של נ' ברגרין בחוברת זו].

נ' טמיר / על המלה המחודשת "תמיר"

כשהשתמש הסופר קבק ז"ל במלה מסתייד במובן הסתודד, השתוממו על כך רבים, והוא הוכיח. שבן-סירא השומש בפועל "הסתייד" במובן זה ("עם פלטה תִּסְתִּיד"). הוא הוכיח אפוא שיש לו על מה לסמוך; אך על ידי כך היה מכניס ערבוביה ללשון, אילו נתקבלה דעתו. שהרי הלשון בהתפתחותה היטיבה לעשות בהסתלקה מלצות מלה אחת בשני כתרים" ובמנעה פגימות נוספות. יצירת המלה "תמיר" במובן "זקוף כתמר" גם היא מזיקה בהחלט ללשוננו. מכיוון שאין המדברים מבדילים בביטוי "ט" ו"ת" ומובן המלה "תמיר" שונה בהחלט ממובנה של אותה מלה הנכתבת ב"ט". ע"י שימוש במלה שוות-הצליל בהוראה מנוגדת הריהי מאבדת את כל ערכה. לא מן הדין הוא, שמלה אחת תשמש לשני מושגים מנוגדים מן הקצה אל הקצה, ואמנם סופרים רבים אינם מסכימים לכך והם משתמשים במלים תימור־תימורה, תימיר־תמרת, תמור־תמורה ועוד (ס' יזהר, שזר, סערני, אליעזר, שלונסקי). מה מוסיפה המלה מלבד מכשול? איש לא יגיד למשל "לֹא גָבְרִים" ת' "תרנגולים", אע"פ שאוצר המלים ירשה זאת. יש להשאיר אפוא את המלה "טמיר" בכיוונה ובמובנה המקובל, ואילו למושג "זקיפות כתמר" נשתמש בשתי מלים או באינו מלה מחודשת כלל, שִׁצְלִיף אינו מטעה.

ד' בראש / אירוסים — שידוכין

בערך אירוסים מפרש בן-יהודה: "מעשה הבטחת הנשואים, בדרך הנהוג, בקשר כתוב בין איש ואשה וכדומה". כך הוא מפרש גם בערכים ארוס, ארס וארש והוא מביא לכך עשרות דוגמאות. אבל בכל המקורות המובאים שם פירושו של "אירוסים" הוא קידושין (באחד מג' דרכים שהאישה נקנית בהם, המפורשים בתחילת מסכת קידושין) והאשה המאורסת (= המקודשת) היא אשת איש גמורה: ארוסה שזינתה סוקלין אותה על פתח בית אביה (תוספ' סנהדרין י' י'—מובא במילון ב"י בע' ארוס). רק דין נשואה (לגבי חיי-אישות ושאר חיובים שבין הבעל לאשתו) אין לה עד שתיכנס לחופה. השימוש באירוסין בהוראת קשר-שידוכין החל רק ב־50 השנים האחרונות, ואין לו כל מקור.

נ' טמיר / להקלת הכתיבה והקריאה

רבות מאוד התופעות בדקדוק לשוננו, שבהן נבלעת אות מאותיות התיבה בשכנתה, ויש שמכל שלוש אותיות השורש שורדת רק אחת (כמו: יז, יט). אם התיבה מנוקדת ויש בה דגש, קל להבינה ולעמוד על שורשה. הדגש שאחרי מקום 'ההשמטה' מטמן את החיסור והוא בא במקום האות החסרה. גם אם הוחלף ההגה החסר בהגה אחר (כמו אָסַע [אָסַסַע] ת' אָנַסַע) לא נתמוטט המשולש שבשורש התיבה. אך עתה, שקשה להטיל את גורת הניקוד על הלשון הכתובה, דומה שחייבים אנו לוותר על היתרונות שבהבלעת אותיות ובצמצום התיבות. בכתיבה ללא ניקוד אסור לקמץ באותיות, אם רוצים אנו, שדברינו יהיו מובנים, והרי זהו עיקר העיקרים. בתיבה הנכתבת "נתנו" יכול להיות המכוון גם נְתָנו וגם נָתָנו, ומה תפסיד הלשון ומה תפסיד אנו, אם נכתוב את המלה "נתנו"? וכן: טעננו, טמננו, צפננו, חפננו? וכן: כרתתי, שרתתי, הצתתי, להתשר, להתדרדר. וכן סִבְכָה, מָדְדוּ (במקום סִבָּה, מָדַדוּ). [עי' במאמרו של נ' ברגרין בחוברת זו.]

נ' טמיר / על המלה המחודשת "תמיר"

כשהשתמש הסופר בקב"ל במלה מסתייד במובן הסתודד, השתוממו על כך רבים, והוא הוכיח. שבן-סירא השומש בפועל "הסתייד" במובן זה ("עם פלטה תִּסְתַּיֵּד"). הוא הוכיח אפוא שיש לו על מה לסמוך; אך על ידי כך היה מכניס ערבוביה ללשון, אילו נתקבלה דעתו. שהרי הלשון בהתפתחותה היטיבה לעשות בהסתלקה מלצות מלה אחת בשני כתרים" ובמנעה פגימות נוספות. יצירת המלה "תמיר" במובן "זקוף כתמר" גם היא מזיקה בהחלט ללשוננו. מכיוון שאין המדברים מבדילים בביטוי "ט" ו"ת" ומובן המלה "תמיר" שונה בהחלט ממובנה של אותה מלה הנכתבת ב"ט". ע"י שימוש במלה שוות-הצליל בהוראה מנוגדת הריהי מאבדת את כל ערכה. לא מן הדין הוא, שמלה אחת תשמש לשני מושגים מנוגדים מן הקצה אל הקצה, ואמנם סופרים רבים אינם מסכימים לכך והם משתמשים במלים תימור־תימורה, תימיר־תמרת, תמור־תמורה ועוד (ס' יזהר, שזר, סערני, אליעזר, שלונסקי). מה מוסיפה המלה מלבד מכשול? איש לא יגיד למשל "לֹא גָבְרִים" ת' "תרנגולים", אע"פ שאוצר המלים ירשה זאת. יש להשאיר אפוא את המלה "טמיר" בכיוונה ובמובנה המקובל, ואילו למושג "זקיפות כתמר" נשתמש בשתי מלים או באינו מלה מחודשת כלל, שִׁצְלִיף אינו מטעה.

ד' בראש / אירוסים — שידוכין

בערך אירוסים מפרש בן-יהודה: "מעשה הכטחת הנשואים, בדרך הנהוג, בקשר כתוב בין איש ואשה וכדומה". כך הוא מפרש גם בערכים ארוס, ארס וארש והוא מביא לכך עשרות דוגמאות. אבל בכל המקורות המובאים שם פירושו של "אירוסים" הוא קידושין (באחד מג' דרכים שהאישה נקנית בהם, המפורשים בתחילת מסכת קידושין) והאשה המאורסת (= המקודשת) היא אשת איש גמורה: ארוסה שזינתה סוקלין אותה על פתח בית אביה (תוספ' סנהדרין י' י'—מובא במילון ב"י בע' ארוס). רק דין נשואה (לגבי חיי-אישות ושאר חיובים שבין הבעל לאשתו) אין לה עד שתיכנס לחופה. השימוש באירוסין בהוראת קשר-שידוכין החל רק ב־50 השנים האחרונות, ואין לו כל מקור.

מפעולות ועד הלשון

דו"ח של הוועד המכין לייסוד האקדמיה ללשון העברית*

(טבת תש"ט - אלול תשי"ג)

אחרי האספה הכללית הפומבית של ועד הלשון ביום ב' בטבת תש"ט בתל-אביב¹ המשיך הוועד המכין לייסוד האקדמיה² בפעולות לביצוע התכנית בהתאם להחלטות, שהוכרו עליהן באספה זו. הוועד המכין נשא ונתן עם ראש הממשלה בדבר שיתוף הממשלה בתקציב המוסד ובדבר הפעולות לייסוד האקדמיה.

לאחר שיחת באי-כוח הוועד המכין עם נציגי הממשלה, הודיע ראש הממשלה במכתב מיום ו' באלול תש"ט, שלדעתו דרושה חקיקת חוק האקדמיה קודם לייסודה. משרד המשפטים נתבקש להכין הצעת חוק על האקדמיה, ונתמנתה ועדה מטעם הממשלה, שחבריה היו: ד"ר מ' סוליאלי (יו"ר) מטעם ראש הממשלה, הרב א' חן מטעם שר הדתות, ד"ר א' ידין³ מטעם שר המשפטים וה' ש' שפאן מטעם שר החינוך והתרבות. כיסוד לדיון הוועדה שימשו ראשי-פרקים להצעת חוק, שעובדו במזכירות ועד הלשון.

בשלוש ישיבות, שהתקיימו בימים ט"ז במרחשוון, כ"ה במרחשוון, ו' בכסליו תש"י, בהשתתפות נציגי הוועד המכין, ביררה הוועדה את כל הפרטים הקשורים בהקמת האקדמיה ואישרה פה אחד את "הצעת חוק האקדמיה ללשון העברית, תש"י - 1950", כדי להביאה באמצעות ועדת החקיקה לאישור הכנסת כחוק הצהרתי. לפי הצעה זו בניסוחה מיום כ"א בטבת תש"י, נתקבע האקדמיה בעצמה את מספר חבריה ואה הרכבה. הרכב היסוד של חברי האקדמיה ייבחר על-ידי חבר בוחרים, שהם שני באי-כוח הממשלה, שמונה באי-כוח ועד הלשון העברית, שני באי-כוח ההסתדרות הציונית העולמית ובאי-כוח אחד של האוניברסיטה העברית. ההצעה קובעת ש"האקדמיה תעשה למחקר הלשון העברית לתקופותיה ולענפיה ותכוון את התפתחותה", אבל אינה אומרת דבר בדבר תוקפן של החלטות האקדמיה.

משעברו חדשים אחדים וחוק האקדמיה לא הובא לפני הכנסת, הוגשה לידי ראש-הממשלה שאילתה מאת חבר הכנסת הראשונה אברהם אלמאליך, שתמציתה בשני המשפטים: "מה הטעם, שהצעת חוק זו עדיין לא הובאה לפני הכנסת?" "אימתי תובא הצעת החוק לפני הכנסת?" על שאילתה זו השיב ראש-הממשלה בט' באב תש"י, "כי הצעת חוק על

* נערך ע"ם מסמכים רשמיים ע"י מ' מרן.

1. פרטי אספה זו - ר' לשוננו" ס"ז, עמ' 250 ואילך.

2. הוועד המכין הורכב בשעתו מן הנשיאים פרופ' נ"ה טור-סיני ופרופ' י' קלוזנר, והמוכירים ד"ר ש' איזנשטדט (ששימש בתפקיד זה עד פרישתו מעבודתו בוועד הלשון בראשית שנת תשי"ג), ד"ר ע' איתן, ד"ר ז' בן-חיים (ששימש בתפקיד זה גם אחר פרישתו ממשרת מזכיר מדעי בוועד הלשון בראשית שנת תש"ט) ומ' מרן.

3. באחת הישיבות ובחלק של העבודה מילאה את מקומו הגב' ד"ר האנמן.

הפיכת ועד הלשון לאקדמיה ללשון הובאה לפני הממשלה ונמסרה לוועדת שרים, לנסח את ההצעה ניסוח סופי. ועד הלשון נדרש לקבוע שם עברי לאקדמיה. תמיהה על השהית החוק הובעה גם בדברי חברי הכנסת הראשונה חסיה דרורי ויעקב גיל ביום כ"א באדר א' תשי"א בשעת ויכוח על אחד החוקים. במשאל, שנערך בין חברי ועד הלשון על שמו של המוסד החדש, השיבו כל המשתתפים בו, שאין לקרוא למוסד אלא בשם „האקדמיה ללשון העברית“, שהוא השם המביע את מלוא משמעותו של המוסד ותפקידיו. נדונו גם הצעות אחרות, שבאו מצדדים שונים, אבל אף אחת מהן לא נמצאה ראויה לבוא במקום „אקדמיה“.

הוועד המכין נשא ונתן בינתיים גם עם שרי החינוך, שבאו בזה אחר זה במשך הזמן (הא' שזר, רמז ז"ל, שרת, דינור).

באייר תשי"ב הגיש משרד המשפטים ניסוח מעובד של החוק לממשלה. בניסוח זה הוגדרו תפקידי האקדמיה וסמכותה:

„(א) חקר הלשון העברית וכיוון התפתחותה;

(ב) קביעת מונחים בענפי החיים והמדע השונים; ייצוב כללי הדקדוק והתקנת כתיב ותעתיק; החלטותיה בעניינים אלה תהיינה מחייבות“.

באותו ניסוח נאמר גם „האקדמיה לא תהא כפופה לשום מוסד ממשלתי. היא תהא נתונה לפיקוח המועצה למוסדות ההשכלה הגבוהה והמדע. האקדמיה תקבל מאת המדינה תמיכה שנתית. סכום התמיכה יופע בתקציב השנתי של משרד החינוך והתרבות“.

הממשלה אחראית לביצוע חוק זה“.

בא' בתמוז תשי"ג נתפרסמה ב„רשומות“¹ „הצעת חוק ועד הלשון לישראל, תשי"ג - 1953“.

בהצעה זו, שנתפרסמה מטעם הממשלה נאמר:

1. (א) מוקם בזה מוסד עליון למדע הלשון העברית בשם „ועד הלשון לישראל“...

2. תפקיד הוועד הוא לכוון התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה...

11. (ב) החלטת הוועד בענייני דקדוק, כתיב או תעתיק, שנתאשרה על-ידי שר החינוך והתרבות ונתפרסמה ברשומות, תחול על מוסדות החינוך והמדע ומוסדות הממשלה והשלטון המקומי“.

בין סמכויותיו של ה„ועד“ לא נזכר בהצעה זו המינוח.

מספר חברי הוועד נקבע ללא פחות מחמשה-עשר ולא יותר מעשרים ושלושה. חמשה-עשר החברים הראשונים מתמנים לפי הצעה זו ע"י חבר מינויים בן 17 חברים, שארבעה מהם ייצגו את הממשלה, שניים את ההסתדרות הציונית, שניים את האוניברסיטה, אחד את הטכניון, ושמונה את ועד הלשון. הצעת חוק זו הביא שר החינוך פרופ' ב' דינור לפני הכנסת השנייה בישיבותיה רס"ט-ר"ע ביום ב' באב תשי"ג.²

1. הצעות חוק, גילי, 187, עמ' 214.

2. דברי הכנסת, הכנסת חשגייה, מושב שני חוב' ל, עמ' 1925-1939.

בתוך שאר דבריו אמר השר :

החוק בא להקים סמכות עליונה בשטחי הלשון — ביחוד בכמה שטחי לשון, שאר אפשר להם בלי סמכות זו, והם : דקדוק, כתיב ותעתיק (טראנסקריפציה). החלטותיו של ועד הלשון שיקום והיינה החלטות מחייבות — לאחר ששר החינוך והתרבות יאשר ויפרסם אותן ב"רשומות" — לגבי מוסדות החינוך, המדע, מוסדות הממשלה והשלטון המקומי. בחוק לא נאמר דבר על מינוח (טרמינולוגיה). דבר זה אני משאיר לשיקול. יש דעות לחיוב ויש דעות לשלילה. הכנסת תצטרך להחליט אם להרחיב את הסמכות העליונה גם על שטח זה.

החוק בא להבטיח רמה מדעית מתאימה לסמכות עליונה זו. הוא בא גם להבטיח למוסד זה עצמאות על-ידי כך שהחוק קובע את סדרי בחירתם של נושאי הסמכות ואת סדרי ארגונו של מוסד זה.

... מראשית התנועה לתחיית הלשון היתה קיימת ההכרה בהכרחיותו של מוסד זה ; הכרה זו הייתה נחלת כל האנשים שעסקו בתחיית הלשון, והיא הלכה וגברה. יותר מזה, אני אומר, שהיא הייתה קשורה קשר אורגני בכל תהליכי תחיית הלשון. עוד לפני שישיבוארבע שנים, בשנת תרנ"ג, נוסד על-ידי חברת "שפה ברורה" בירושלים "ועד הספרות" או "הוועד הבלשני", כפי שקראו לו אז, ורק כעבור שנה או שנתיים קרא לעצמו הוועד הזה בשם פחות יהיר — "ועד הלשון העברית" ... ועד זה היה הראשון שניסה להכניס יסוד ארגוני מדעי בדרך התפתחותה של הלשון העברית ... אך ועד זה לא האריך ימים, אף כי השפעת פעולתו נמשכה. בצורה מחודשת קם הוועד עם ייסודה של הסתדרות המורים העברים, לפני חמישים שנה בזכרון יעקב...

... ועד הלשון נוסד רק באספה השנייה של המורים העברים בגדרה, בשנת תרס"ד. ומאז מילא תפקיד רב-חשיבות בכיוון התפתחותה של הלשון העברית. לא רק בשטח המינוח, בהרחבת הלשון, הרחבה שיטתית על-ידי בדיקה מתמדת ומדעית בכל אוצרות הלשון העברית מדור דור, שעל-ידה הצליח לדלות מהם חטיבות שלמות של תרבות עברית לשונית, ולהכניס אותן למחזור החיים. הוא גם השפיע רבות על תיקון המבטא והכתיב ; הוא עמד בהצלחה רבה בוויכוחים ובפולמוסים עם סופרים ומלומדים, שראו את עצמם נאמנים על טהרת הלשון ועל שמירת יופייה ועיכבו בעד התפתחותה, והתנגדו בכל תוקף להכנסת יסוד של הכוונה, של קביעת המינוח וקביעת השמות.

גם בעבר מילא ועד הלשון תפקיד מכריע בתחייתה של הלשון העברית ובדרך התפתחותה להיות שפת הדיבור, שפת ההוראה ושפת התרבות העברית המודרנית. ועד הלשון היה מורכב מבאיכות המורים, הסופרים ואנשי מדע, שהוועד צירפם אליו מדי פעם בפעם. אבל לא הייתה לו כל סמכות משפטית ציבורית, אף על פי שהמוסדות הלימודיים קיבלו תמיד את החלטותיו והכרעותיו. אך זה אינו די. עם קום המדינה, עם התרחבות השטחים, שבהם יש צורך לחדש יום-יום, איננו יכולים להסכים שכל משרד יהיו לו אנשי מדע משלו, מומחי לשון משלו, בלשנים, מסגנים ומנסחים. יותר מאשר בשנים קודמות, יש עכשיו צורך במוסד מדעי עליון, שהוא הוא יכון את התפתחותה הטבעית של הלשון העברית.

כיצד עושה זאת החוק ? — החוק הזה נותן לוועד הלשון סמכות אקדמית עליונה, כמורסד מדעי עליון בענייני לשון, ובהתאם לזה משנה החוק גם את הרכבו ; מצד אחד שומר החוק על יחס הרציפות שבין ועד הלשון העברית לוועד הלשון לישראל, ומאידך הוכנסו סדרים אחרים במינויו של ועד הלשון, שיש בהם כדי להבטיח את סמכותו המדעית, שאמנם יהיה מוסד בעל סמכות מדעית עליונה.

חוק זה שייך למערכת החוקים הקשורים אורגנית עם תקומתנו המדינית, תחיתנו הלאומית והיאחזותנו המחודשת בארצנו. קבלתו של החוק עלידי הכנסת וביצועו הם בבחינת תחנה רבת-חשיבות בדרך עצמאותנו...

חברי הכנסת, שהשתתפו בוויכוח על דברי השר, עמדו בדבריהם על אופן המינוי של חברי המוסד, על שם המוסד, על תוקפן של החלטותיו, על הרכבו, על תקציבו וכו'. כולם קידמו את עיקרו של החוק בברכה.

חבר-הכנסת אהרן ציוזלינג אמר:

יש לברך את שר החינוך והתרבות ואת ועד הלשון על הבאת חוק ועד הלשון לקריאה בכנסת ארבעים שנה אחרי מלחמת השפות ופרשת בתי-הספר של אנשי "עזרא", נדיבים שרצו להטיל עלינו דרכי תרבות זרה. ויש משוהו סמלי בכך שהסכנון העברי, שהיה השער למלחמה הזאת, אם כי מלחמת הלשון לא נצטמצמה בו, הוא הפעם בין המוסדות המשתתפים במינוי ועד הלשון העברית...

...ועד הלשון... צריך שיהיו בידו מכשירים להפריח לשון העם, ועלידי כך להפריח גם את מחשבת העם.

חבר הכנסת אלימלך רימלט אמר:

...אני תמה על הצנע בשם, והרי בדרך כלל אין אנו צנועים כל-כך, כי אנו ניגשים למפעלים קטנים וקוראים להם בשמות מפוצצים, משום שאנו מאמינים שסופם יוכיח על תחילתם.

מדוע "ועד לשון"? אם הכוונה להנציח את ועד הלשון, הרי יש לכך אפשרות אחרת. מדוע לא "אקדמיה ללשון עברית"? האם משום שהמלה אינה עברית? כלום המלה "אוניברסיטה" היא יותר עברית? אוניברסיטה היא מלה לטינית של ימי-הביניים, וא-קדמיה — יוונית, אמנם אלילית במקצת, חורש של האל אקאדמוס, אך המלה מקובלת בדיוק כמו אוניברסיטה...

...הייתי מציע, שלא נהיה פוריסטים יתר על המידה בעניין זה ונחליט על "אקדמיה", כי השם הזה יחייב...

...החוק הזה בא למלא מחסור מורגש. יש לאחל לאקדמיה ללשון עברית, העתידה לקום, שתמלא את תפקידה למען השפה ולמען התרבות העברית.

חבר הכנסת בנימין אבניאל אמר:

...גם לי לא נראה השם: חוק ועד הלשון. הרי כוונתנו לתת מעמד מכובד וסמכות-יתר לגוף זה, ואף אני הייתי רואה בעין יפה, אם היינו קוראים לו, כמקובל בכל השפות — זוהי מלה בינלאומית — אקדמיה ללשון...

חבר-הכנסת אידוב כהן דיבר בעיקר על הליקויים והחסרונות בלשון ועל העניינים הצריכים תיקון לדעתו:

...הפעם רואה אני הזדמנות להתריע בעיקר על טיב הלשון העברית, ההולך ונגרע בארץ.

...בזמן האחרון רבו אצלנו העיתונים ש... מזלזלים בתחביר, בביטוי ובניב העברי. ישנם סופרי לשון שונים, בעלי נוסח שונים. עיתון עיתון ונוסחו, סופר סופר וגרסתו, וקנאת-סופרים בלשון מרבה נוסחאות, מרבה גרסאות — אך אינה פוסקת הלכה: השאלות נשארות פתוחות! ואילו מצבנו, בעיקר מבחינת הקליטה הלשונית של העלייה, הוא כזה, שאנו חייבים לחתור, לחתור תמיד ליתר פשטות, ליתר בהירות ויתר חד-

משמעות של הלשון העברית, על-מנת להקל על לומדיה, על-מנת לחבבה על אלה שהיו רחוקים ממנה עד עכשיו...

... ועוד דבר: בשעה שהלשון העברית מנהלת מלחמת מאסף ממש מול התקפת הלעז ברחוב, הרי לא ייתכן שבתייהספר אצלנו יטפתו לשון מליצית מתקתקה, תערובת של תקופת השכלה, שעטנו של מקרא ומדרש; וילדינו — כל-מה ששיעור הלשון בבית ספרם הוא פחות חי, יותר מליצי, יותר מנותק מן החיים היום-יומיים ומן הלשון השוטפת, החיה, כן הם מרבים "סלנג", מרבים שיבוש, מכניסים צורות ביטוי מתורגמות, על-פירוב מהאידיש, אבל גם משפות אחרות.

ועוד הערה. אנו אדישים יותר מדי לשלטון כמעט מוחלט של מונחים זרים בהרבה ענפים ספציאליים במקצועות שונים. רק לדוגמה הייתי יכול להביא את ענף התחבורה המוטורית. לשון הנהגים היא אצלנו איזו לשון עילגים; כשמדבר פועל בגאראז' או נהג בכלי הרכב שלו על מקצוע, שומע אתה תערובת מזוהה, בארברית — ואגב, שוטרי התנועה משתתפים בארבראיות לשונית זאת — על הקלאץ, שלא פעל, על הסטירינג שהסתובב, על הגיריבוקס שלא נכנס וכו'. והוא הדין לפועלי הבניין, פועלי המתכת, וכן עשרות ענפים אחרים. כשאדם נזקק לכלי-עבודתו, למכשיר במקצועו, לחלקי חילוף במכשיר שהוא עובד בו במקצועו, הריהו נזקק למונחים מן הלשון האנגלית, הגרמנית או הפולנית. ואינני אומר בזה, שוועד הלשון לא קבע מונחים למכשירים אלה; נדמה לי שבהרבה מקצועות קבע מונחייה עברית, אבל אין המונחייה הזאת חיה, אין מטפחים אותה בציבור.

לכן אני אומר: יחד עם הבטחת המעמד והסמכות לוועד הלשון, יש להבטיח תקציב לפעולה של השלטת הלשון העברית...

... ניצחון העברית צריך שלושה דברים: כבוד ללשון וחרדה לניקיון הביטוי. רב-תיי, עליי לומר, שגם אנו, חברי-הכנסת, חוטאים הרבה, גם בכנסת הזאת, בביטוי רשלני ומבולבל-צורה, לעתים קרובות מבולבל בצורה כזאת, שלא יעלה על הדעת כמותו בבית-בחרים אצל אומה תרבותית.

היא צריכה הכרעות בסוגיות לשון בעיקר, כפי שאמרתי, בכיוון של יתר פשטות, יתר בהירות, חד-משמעות ואחידות. אחד הדברים, המטילים אימה על לומדי הלשון העברית, הוא השוני בין עיתון לעיתון, בין ספר לספר, בשימוש במונחים ובביטויים שונים זה מזה בחיים השוטפים, היום-יומיים.

צריך לשים סכר לסלנג, ובפרט לאותו סלנג מקרוב-בא, שמקורו לא בגומות-החן של בניה-השחורה, המרעיפים טל על הלשון, אלא בשיבושי נשים בשוק, תרגומים מלעז, שהם רבים כל כך...

חבר-הכנסת יעקב אורי עמד אף הוא על ליקויי הלשון המדוברת, ובייחוד על השפעתם המזיקה של הלעזים שבפי עולי ארצות שונות. כתרופה לכך הוא רוצה:

... שהיה עלי-יד ועדה זו מעין סאניטארים לשפה העברית, במובן הרחני-תרבותי של המלה. סאניטאר כזה צריך לשים-לב גם למודעות בעיתון, גם למודעות בחלונות ראויה וגם לפרסומת בחנויות. ייתכן שאנו יודעים להיזהר משגיאות, אך יבואו תלמידינו אחרינו ולא יבינו שגיאות "ושבשחא כיוון דעל עלי"...

חבר-הכנסת אליהו משה גנחובסקי עמד בדבריו על הצורך לדלות את אוצרות לשון המקורות הקדומים, על חוסר אחידות בשימוש מונחים

בפרסומים הרשמיים של הממשלה ועל סתירות בשימוש, הנובעות מחוסר סמכות עליונה ומרכזת בענייני הלשון. בדבריו על עצם החוק עמד על ענייני תקציב המוסד ואמר:

...תמהתי על דבר אחד, ש"כל תמיכה כספית שהוועד יקבל מאת המדינה תיכלל במסגרת התקציב של משרד החינוך והתרבות". אני הייתי מציע למחוק זאת, כי אין זה לכבוד החוק; זה שייך גם לישראל וגם לחוץ-לארץ, וחובת הממשלה היא לכלכל ועד זה. מאחר שזהו ועד ממשלתי, לא הייתי רוצה שוועד זה יפשוט יד, אלא צריך להבטיח שתמיכה זו תתקבל.

חברת-הכנסת שושנה פרסיץ אמרה:

...אם זכינו לכך, ואם הגענו לחוק ועד-הלשון — אל נמעיט דמותו של ועד זה, המוקם לחקור את לשוננו בה נחיה, בה ניצור ואותה ננחיל לבנינו למורשת דורות. אל נבוא לדבר בשעה זו גם על תמיכות כספיות שתינתנה בגבולות תקציב המדינה, כי דבר זה יפגע במעמדו של מוסד חשוב זה. צאו וראו מה חלק ועד-הלשון בתקציבנו לשנת 1953/54 — 7000 ל"י! וזה בשעה שבאותו תקציב כלולה תחנה לחקר החקלאות — אחד הדברים שהם לא פחות חשובים לארצנו מחקר לשוננו — ושם ידענו להפריש 436 אלף לירות להחזקת התחנה, כדי לקיימה על חשבון המדינה.

האם סעיף 8 של חוק זה מגיח, שגם עתה עם קום המדינה ימשיך ועד-הלשון לקשקש בקופסות-צדקה כדי לפרסם את מחקריו החשובים, ויסתפק בעבודת מתנדבים, ואנו נסתפק בהנחת החוק של ועד-הלשון על שולחן הכנסת ונתווכח אם שמו יהיה "ועד-הלשון" או "האקדמיה ללשון"? כלום השם קובע? האמצעים שיינתנו לביצוע עבודתו החשובה — הם הקובעים. והם הם שייתנו לו אפשרות להגיע לאותה מטרה, שאנו רואים אותה כאחת המטרות החשובות בתקופת התחייה הרוחנית...

חברת-הכנסת חיים בוגר אמר:

...ניתן לכך את השם אקדמיה, כי היא מלה מקובלת בעולם: אילו יסדנו מדרשה במקום גימנסיה או מכללה במקום אוניברסיטה, לא היו מוסדות אלה מקובלים בעולם היי-הודי והכללי. אני מבקש משרד-החינוך להגיש תקציב להקמת אקדמיה זו, תקציב למטרה זו, כפי שמגישים תקציב למשרד-הביטחון, ואני מסכים שעל כך נדון בכנסת. תקציב שייתן אפשרות לעשרות אנשים להקדיש את חייהם לתפקיד זה...
...התפתחות השפה העברית איננה יכולה להיעשות על-ידי ועד הלשון בלי תקציב של מיליוני לירות...

...איננו מסתפקים בברכה — אנו דורשים ממך, אדוני השר, עליך הטילו את הכבוד הגדול, את המשא הזה, לשאת בעול ולהביא לכנסת הזאת הצעה על מוסד מורכב מאנשי מדע בכל המקצועות, כי בלי אנשי מדע אין יכולים אנשי הספרות לתת את כל המונחים האלה ולבססם.

בהצעת חוק זו פתחנו היום פתח ליצירת אקדמיה עברית, ואנו חושבים, שבעזרת הממשלה, המדינה, הכנסת והעם נאזור כוח ונבנה את שפתנו העברית, נחדש אותה כפי שהייתה בשבת ישראל על אדמתו...

חברת-הכנסת יזהר סמילנסקי הביע את חששותיו ואת ספקותיו באשר לעצם טיבה ותפקידה של אקדמיה ללשון והסתמך על דברי ביאליק ז"ל במאמרו "חבלי לשון":

במאמר זה, שאני רוצה להביא ממנו קטע, אומר ביאליק: "כבוד והדר לבלשנים,

אבל במקום שהם שומעים שקשור עצמות של השלד הדקדוקי והפילולוגי בלשוננו, היוצרים והאמנים רואים ומרגישים עדיין את רעידת הנוצה מתחת נשמת אפה החמה"...

... ולהלן הוא אומר: "לשון חיה, בית היוצר שלה הם החיים וספרות של חיים". וכשהוא מדבר על המילון המכנס, שלמעשה הוא דומה לעניין זה של אקדמיה ללשון, הוא קובע: "רשימת כתבי-יחסין ולידה לכל ולדות הלשון לאחר לידתם" — וההטעמה היא על "לאחר לידתם" — "הם מתפקידיו של מוסד זה", ולא משהו אחר שרמזו עליו היום. והוא שואל הלאה: "מי צריך לעשות את המלאכה?" — ומשיב: "דבר כזה לא ייעשה, כמובן, אלא בהשתתפות יוצרים אמנים, שצופים בחושם הפנימי לחדרי חדרים של הלשון ומטפטים חיים במה שחשוב. כמת לגבי כל המומחים". ותנאי אחד הוא קובע, שלא יהפכו את המילון ההוא, האקדמי, לבית-חרושת למלים חדשות.

ואף על פי כן אף חבר-הכנסת הזה מחייב את קבלת החוק המוצע ומקדמו בברכה, ובה בשעה הוא מביע את דעותיו על מה שחייבת האקדמיה לעשות ועל מה שאין לה לעשות:

ובכן, לא הייתה אצה לי הדרך להקים אקדמיה ללשון מתפתחת ומתהווה, שעודה בעצם התהליך של התפתחות והתהוות. עוד הכול בבחינה של צומח, עוד היום מתהווה, עוד האדמה המעובדת מתהווה, הלשון עדיין מתהווה והכל נמצא במצב התהוות. אולם דבר אחד ותופעה אחת של ימינו אלה מחייבים אותי לבדוק את הדבר בדיקה חדשה, והוא, ניסיונות פה-ושם לחייב את הציבור לשימוש מסוים במטבעות לשון, בתעתיק מסוים, לחייבם לתחביר, לפיסוק, לדוגמה של כך-ולא-אחרת, בכתב או בעל פה, בראדיו, בעיתונות, במבטא, בהגייה ובהטעמה. מכאן הצורך במוסד בעל סמכות שיהיה הוא הקובע ולא ההמלצות של איוה יחיד, ויהיה מומחה כמה שיהיה, ביאליק מוסיף עוד במאמרו ואומר: "אין לך עוון פלילי מזה שייכנס משהוא, אפילו מר בר רב אשי, בסנדליו לתוך מקדש היצירה של כל האומה".

אני כשלעצמי אינני נבהל משפה המונית, לא משפה גסה ולא משפה מחוספסת. במעיהן ספונים עוברים בריאים ומרובי דם; וברבות הימים מי ידע אחריהם. אינני חושש גם לשפות זרות ולהשפעתן, אם רק קליטתן תהא מכוח קליטתה של השפה על-פי טבעה ועל-פי מהותה. עליי לומר, שלעמים קרובות בריא חוש העם העם יותר ועדיף מחמכתו של המדקדק.

לדעתי, תפקידה של האקדמיה הזאת אינו להיות יולדת, אלא רק מיילדת; עליה לעמוד על האבנים ולא להיות אבן-גג; עליה לפסוק רק במה שהחיים מגישים לה לגביה. בשאלות כגון "מוזיקה" או "מוסיקה", "פיזיקה" או "פיסיקה" וכיוצא באלה, דברים שיש תומכים בהם ויש כופרים בהם, ויש המוחקים אותם מעיקרם.

על אקדמיה זאת להיות רגישה ביותר לכל מיני גוונים ובני-גוונים, בייחוד בתקופה זו של קיבוץ גלויות. כל עדה שבאה לארץ יש לה אמרות-לשון מיוחדות וגוניה-בעה אופייניים, וכן גם לוותיקים, ואי אפשר שיהיה משהו שיפסול אותם מחמת זרותם לאוון. נניח את הדבר הזה לזמן שיעשה את העבודה, ולא אנו נהיה הרשות המוסמכת הקובעת מה טוב, מה עדיף, מה קיים, מה לא קיים, בין שכבר ישנו ובין שהוא בבחינת שאיפה.

חוק זה יהיה לברכה רק אם המוסד המוצע לא יחרוג מגבולותיו, לא יתפרץ אל אשר לא לו; אם ידע לעשות רק במקומו ולא במקום החיים עצמם, החיים בשאונם, ברתחתם, בהויתם, בשפלה ובגיאונותם, בכל המלוכלך והנשגב שבהם. אין לי אלא לקוות, שחששוני ביחס לזה יתבדו. אני רוצה לקוות שאם תקום אקדמיה — ואני בעד אקדמיה

ובעד השם "אקדמיה" — היא לא תנסה לקצור ולערום ולאסוף הגורנה — בטרם הבשילה הקמה.

בדברי התשובה למתווכחים עמד שר החינוך והתרבות גם על הטענות לעניין עצם עבודתה וסמכויותיה של האקדמיה וגם על פרטי החוק המוצע. לעניין תפקידי האקדמיה השיב:

... חברה-הכנסת סמילנסקי הטיל ספק בדבר ותלה את עצמו באילן גדול, ב"חבלי לשון" של ביאליק ובדבריו נגד "בית-חרושת למלים". גם עניין זה שיך לאותה פרשה של הפולמוס בלשון, אך מאז כתב ביאליק את "חבלי לשון" ועד היותו לנשיא ועד הלשון היה מרחב של זמן. וכבר נאמר, אם יש סתירה בין דברי חכם שאמרם בתקופה אחת, ובין דברים שאמרם בתקופה אחרת, יש לקבוע הלכה כדברים שנאמרו בתקופה האחרונה שלו ולא בקודמת. למעשה, ועד הלשון היה רחוק מאוד מלהיות בית-חרושת למלים. כבר ציינתי, שזאת היא זכותו הגדולה של ועד הלשון, שהקים לתחייה והכניס למחזור של התרבות העברית, של תרבות הלשון העברית, חטיבות שלמות של הלשון העברית אשר היו גנר וזות בתוך תוכם של גנוי הדורות ויצירותיהם. אנחנו אומרים, שזה יהיה מוסד מדעי אשר צריך לכון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה. ומכאן תשובה לדברי חברה-הכנסת אורי, אשר דיבר על הלשון העברית ושימושה המדויק בשטח הכרת הארץ במובן הרחב. חקירת הלשון העברית לתקופותיה ולענפיה והרמתה לדרגה גבוהה — יש בה כדי לפתור גם צורך דחוף וחשוב זה...

... עוררו כאן שאלה ביחס לטרמינולוגיה, ועל כך אמר חברה-הכנסת סמילנסקי, שאין ועד הלשון צריך לחדש מלים, אלא רק לציין את ההתפתחות, את מה שחדש בחיים. כבר ציינתי בדבריי, שבחוק לא כתוב "מינוח". בכונה לא כתוב, מפני ששאלה זו שנויה במחלוקת. ודאי, יש אנשים שיתזקקו בדעתו של חברה-הכנסת סמילנסקי ויאמרו: צריך לתת אפשרות של עיכול, ומה שהעם יעכל, אותם המונחים יתקבלו. אבל יכולה להיות דעה אחרת: אם יש מדינה, והיא מרחיבה את שימוש הלשון העברית בשטחי חיים, שעד עכשיו לא היו כלולים בתחומי הלשון העברית, הרי למעשה מרחיבים את הלשון, אלא שלא יוצרים עושים זאת, כי אם בעלי מלאכה לא-מומחים — אולי כדאי שבעניין זה לא יהיו רק אנשים שאינם מומחים והם עושים זאת כנוח עליהם הרוח, אלא שהיצירה שלהם תקבל אישור של אנשי מקצוע. אין כל סתירה בדבר. ודאי, טוב היה אילו היו כל היוצרים סופרים ומשוררים, אבל אינני בטוח שהטרמינולוגיה בכל משרד ומשרד נוצרת על-ידי יוצרים ממדרגה ראשונה דווקא...

ולטענה מדוע לא יינתן למוסד המוצע השם "אקדמיה" השיב:

... הושמעה כאן טענה שאם זה מוסד גבוה, הרי השם אקדמיה יאה לו. עלי לומר ששמו של ועד הלשון בלועזית — "האקדמיה של הלשון העברית". אנחנו משתמשים במלה "ועד", "בית-ועד", לציונם של מושגים חדשים, אבל מנשגה הראשון של המלה "ועד", "בית-ועד", הוא בעצם אקדמיה. נאמר, בית-ועד של חכמים, דנו בבית-ועד של חכמים, דנו בשיבת חכמים. המלה ועד, בית-ועד, פירושה אקדמיה. אך מובן שאינני שולל את הנימוקים, שאם רוצים לשמור על הרמה ועל המעמד המכובד, יש לשמור על השם. ועדת החינוך והתרבות אשר תדון בהצעת חוק זו, תדון גם בשם...

ועל הרכבה של האקדמיה אמר:

... אומרים: זהו צריך להיות מוסד עצמאי. מהו התנאי למוסד אקדמאי עצמאי? התנאי הוא שהעבודה בו אינה תלויה בשום גורם אחר חוץ מהחשיבות המדעית, בשום

גורם מדיני, בשום גורם חברתי. חבר האנשים שייבחר בפעם הראשונה, יש לחשוב שיהיה זה המשך של ועד הלשון בחלקו הגדול, וכל הגופים החשובים ישתתפו בבחירה זו, בדרך זו נרחיב גוף זה, ואחר-כך יבואו בו אנשים טובים ביותר. יש בחוק סעיף הקובע כי זו תהיה מלאכתם לכל ימי חייהם. אם אדם איננו פעיל, או אינו יכול להיות פעיל, אז אותו ועד מחליט על מי להיות ממלא-מקומו. ישנם כוחות צעירים, יש ועדות-משנה, יש יועצים, אין מכניסים את האנשים ישר לאקדמיה. כל מוסד גבוה בנוי על דרגות של עובדים מדעיים, של פרסומים ועבודות, ועד שאדם מגיע לדרגה הגבוהה, צריך לעבור כמה אסטדיות...

השר סיים את דבריו בפנייה אל הכנסת שתקבל את החוק המוצע:

...תבורך הכנסת, אם תעשה זאת... ואני מאמין שזה יהיה גורם ראשון במעלה להנחלת הלשון לעם, להתפתחותה ולשגשוגה...

ההצעה להעביר את הצעת חוק ועד הלשון לישראל, תשי"ג-1953, לוועדת החינוך והתרבות נתקבלה פה אחד.

בזה נסתיימה פרשה ארוכה בפעולת הוועד המכין - המשא והמתן עם הממשלה לשם עיבוד הצעת החוק ולשם הגשתו לכנסת. מכאן ואילך נתון הדבר בידי ועדת החינוך והתרבות של הכנסת. באי-כוח הוועד המכין נפגשו פעמים מספר עם יו"ר הוועדה, חברת-הכנסת שושנה פריס, ובאמצעותה הסבירו לוועדה את דעת ועד הלשון על פרטי החוק בדבר שם המוסד, בדבר היקף פעולתו וסמכותו, בדבר תקציבו, הרכבו ואופן בחירתו. הוועדה עשתה את עבודתה בזריזות, וביום ט"ו באלול תשי"ג הביא ממלא-מקום יו"ר הוועדה, חבר הכנסת אלימלך רימלס לפני הכנסת בישיבתה ש"ג לקריאה שנייה ושלישית את "חוק האקדמיה ללשון העברית, תשי"ג-1953".¹ בדברי ההסברה להצעה המעובדת עמד על השינויים, שעשתה הוועדה בנוסח החוק שהוצע לקריאה ראשונה:

...כפי שחברי הבית יכולים להיווכח, שינתה הוועדה את שם המוסד, ואתו את

שם החוק. במקום: "הוועד ללשון העברית בישראל", מציעה הוועדה את שם המוסד: "אקדמיה ללשון העברית".

חברי הוועדה סבורים, שיש לתת למוסד הרפרונטאטיבי והעיקרי ללשון העברית

את השם המקובל בעולם למוסדות כגון זה, אף-על-פי שהשם הוא לועזי ולא עברי...

שונה הרכבו של חבר המינויים ומספר חבריו. חבר המינויים לפי ההצעה המתוקנת הוא בן 11 חברים, מהם 5 באי-כוח ועד הלשון, 4 באי-כוח הממשלה ו-2 באי-כוח ההסתדרות הציונית.

שינויים קלים הוכנסו אף בשאר סעיפי החוק המוצע. במקום "תמיכה" מאת המדינה מדובר בהצעה המתוקנת על השתתפות המדינה בתקציב האקדמיה. בסעיף 11 נוסף המינוח על אותם שטחים, שבהם החלטות האקדמיה מחייבות את המוסדות.

ממלא-מקום ראש-הממשלה מ' שרת ערער על השינוי, ששינתה הוועדה בשם המוסד ע"י מה שהחליפה את "ועד הלשון" שבהצעת הממשלה ל"אקדמיה"

1. דברי הכנסת, הכנסת השנייה, מושב שני, חוב' לו, עמ' 2521-2527, 2567-2568.

בהצעה המתוקנת. הנואם חלק על ההנחה, שהשם „אקדמיה“ הוא השם המקובל אצל כל אומות העולם:

... אינני מכיר מוסד בשם „אקדמיה“ אישם בעולם, אשר תפקידו לנצח על מפעל תחיית הלשון, על העשרת הלשון, על קביעת מונחים חדשים וכו'. כנראה מצבנו יחיד במינו מבחינה זאת, באשר לשוננו עומדת עכשיו בשלב דינאמי מאוד של התפתחות והרחבה, ואיננו יכולים לסמוך על תהליכי התפתחות והרחבה החלים מאליהם ביצירת אנשי לשון ובפי העם עצמו, אלא אנו מצווים גם להאיץ ולהאחיד את התהליך ולהכניס בו שיטה. לשם כך אנו זקוקים למוסד. אבל אם מצבנו יחיד במינו ואנו מקימים מוסד שהוא יחיד במינו — על שום מה מוכרחים אנו להיזקק דווקא לשגרה זרה, ולא לברור לנו שם עברי פשוט ומקורי?

יתר על כן, הרי מוסד זה עצמו בא לעמוד בראש התהליך ההיסטורי הגדול של תחיית לשוננו, לכוון ולהעשיר את התהליך הזה. האם אין בכך מתן תעודת עניות ללשוננו העברית, אם על-ידי קריאת שם זה על המוסד הזה דווקא אנו מכריזים כאילו שלא עצרה לשוננו כוח לבטא את המושג הנעלה הזה של תפקיד המוסד החדש? ...

כמסקנה מדבריו הציג מ"מ ראש-הממשלה „להחזיר בהצבעה את השם שהוצע ע"י הממשלה, ולא—להחזיר את החוק הזה לוועדה על-מנת שתעיין מחדש בבעיית שם המוסד“.

לאחר בירור עניינים שבנוהל, החליטה הכנסת להעביר את השאלה של שם החוק לעיון נוסף בוועדה. הוועדה נתבקשה לעיין בשאלה בהקדם ולהביא את מסקנתה לכנסת לישיבת יום-המחרת.

נדחו הסתייגויותיהם של אחדים מחברי הוועדה לסעיף של הרכב האקדמיה ולסעיף של השתתפות המדינה בתקציבה (המסתייגים, חברי הכנסת א' פרי, א' ברמן ומ' וילנר, הציגו שפל תקציב האקדמיה ימומן ע"י הממשלה). כל סעיפי החוק נתקבלו, אך ההצבעה בקריאה השלישית נדחתה ליום המחרת, לכשתסכם הוועדה את דיוניה בדבר שם המוסד.

ועדת החינוך והתרבות נתכנסה לישיבה נוספת בהשתתפותם של מ"מ ראש הממשלה ושל נשיא ועד הלשון, ולאחר דיון בשאלת השם „אקדמיה“, החליטה שלא לקבוע כלל את שם המוסד ולהשאיר את קביעת השם בידי המוסד עצמו. לישיבה ש"ה של הכנסת ביום ט"ז באלול תשי"ג (הביא מ"מ יו"ר הוועדה חבר-הכנסת רימלט לקריאה שלישית את „חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי"ג—1953“). לפי הצעה זו „המוסד הוא אקדמיה ללשון ושמו ייקבע על-ידי“. בהנמקה ההחלטה אמר חבר-הכנסת רימלט:

... גם חברי הוועדה שהסכימו להצעה זו לא נתנו על ידי כך הסכמתם לעובדה שאסור מוסד זה, שהוא אקדמיה ללשון עברית, כינוה גם כן במפורש בשם זה. אולם, כאמור, המוסד העליון הוא המוסמך לקבוע את השם הסופי, ואנו לא ניקח לעצמנו סמכות ... זו.

נדחתה הסתייגותה של חברת הכנסת א' רזיאל-נאור לקבוע בחוק את השם „אקדמיה“ כהצעת הוועדה לקריאה השנייה.

החוק נתקבל בניסוח האחרון, כלקמן (רשומות, ספר החוקים, 135):

חוק המוסד העליון ללשון העברית, תשי"ג—1953 *

1. (א) מוקם בזה מוסד עליון למדע הלשון העברית; המוסד הוא אקדמיה ללשון ושמו ייקבע על ידיו.
(ב) מושב המוסד הוא בירושלים.
2. תפקיד המוסד הוא לכוון את התפתחות הלשון העברית על יסוד חקר הלשון לתקופותיה ולענפיה.
3. המוסד הוא גוף מואגד. הוא רשאי להתקשר בחוזים, לרכוש נכסים, להחזיק בהם ולהעבירם, לתבוע ולהיתבע, ולעשות כל פעולה למילוי תפקידיו.
4. (א) מספר חברי המוסד יהיה לא פחות מחמישה עשר ולא יותר מעשרים ושלושה. לא יותר מעשרים וחמישה אחוז מחבריו יכולים להיות תושבי חוץ.
(ב) לשם מינוי חמישה עשר החברים הראשונים של המוסד, ולשם כך בלבד, יתמנה חבר מינויים אשר ארבעה מחבריו יתמנו על ידי הממשלה, חמישה על ידי ועד הלשון העברית ושנים על ידי ההסתדרות הציונית העולמית. לאחר מינוי חמישה עשר החברים הראשונים על ידי החבר האמור, ימנה המוסד בעצמו את חבריו. הודעה על הרכב המוסד ועל כל מינוי נוסף של חברים תפורסם ברשומות.
- (ג) כתום שנה אחת למינוי חמישה עשר החברים הראשונים, ואחרי כן מדי שנה בשנה, ימנה המוסד לא יותר משני חברים נוספים עד שיגיע מספר החברים לעשרים ושלושה; כן ימנה המוסד חבר חדש כל אימת שיתפנה מקומו של חבר מכל סיבה שהיא.
- (ד) חברי המוסד מתמנים לכל ימי חייהם, אך רשאי המוסד לראות מקומו של חבר כמקום שנתפנה ולמנות אחר במקומו או למנות לו ממלא מקום זמני, אם החבר לא השתתף בשיבות המוסד שנה תמימה, או אם ידוע מראש שלא יוכל להשתתף כן, או אם נידון על עבירה שבנסיבות הענין יש בה משום קלון, או אם החבר בעצמו ביקש זאת.
- (ה) תקפו של דיון במוסד לא ייפגע מחמת שנתפנה בו מקומו של חבר מחבריו, או מחמת פגם שחל במינויו.
5. המוסד רשאי למנות חברים-יועצים, ובלבד שמספרם לא יעלה על מספר חברי המוסד.
6. עניני המוסד יתנהלו על ידי מינהלה שתיבחר על ידי חברי המוסד.
7. המוסד יתקין תקנון ובו ייקבעו, בין היתר —
(1) הכללים שלפיהם ימנה המוסד את חבריו;

* נתקבל בכנסת ביום ט"ו באלול תשי"ג (27 באוגוסט 1953); הצעת החוק ודברי הסבר נתפרסמו בהצעות חוק 107 מיום א' בתמוז תשי"ג (14.6.53), עמ' 218.

- (2) סדרי אעבודת של המוסד וועדותיו ;
- (3) הכללים שלפיהם יתמנו חברים-יועצים למוסד ותפקידיהם ;
- (4) הרכבם, אופן תקמתם, תפקידם וסדרי עבודתם של המנהלה ומוסדותיו האחרים של המוסד ;
- (5) סדרי הכנת התקציב ואישורו, והוראות בדבר המשק והנהלת הכספים.
8. תקנון המוסד וכל שינוי או תיקון בו טעונים אישור של שר החינוך והתרבות ויפורסמו ברשומות.
9. המוסד יפרסם לא פחות מפעמיים בשנה את החלטותיו בעניני הלשון העברית.
10. החלטות המוסד בעניני דקדוק, כתיב, מינוח, או תעתיק שנתפרסמו ברשומות על ידי שר החינוך והתרבות, יחולו על מוסדות החינוך והמדע, על הממשלה, מחלקותיה ומוסדותיה ועל הרשויות המקומיות.
11. השתתפות המדינה בתקציב המוסד תהיה כלולה בתקציבו של משרד החינוך והתרבות.
12. ביום תחילת תקפו של תקנון המוסד יעברו למוסד כל הזכויות, הנכסים וההתחייבויות של ועד הלשון העברית, וועד הלשון העברית יחדל.
13. שר החינוך והתרבות ממונה על ביצוע חוק זה.

אישור ופרסום
ברשומות

החלטות המוסד

החלטות
שפורסמו
ברשומות

המוסד
גוף נתמך

הוראת מעבר

ביצוע

בן-ציון דינור
שר החינוך והתרבות

משה שרת
שר החוץ
ממלא מקום ראש הממשלה

יצחק בן-צבי
נשיא המדינה

בנוסף החוק שהובא לעיל לא שינינו את הכתיב ואת הסיסוק, והריהו נתון ככתבו וכלשונו בספר החוקים.
בקטעים מדברי הכנסת יש שתיבה הבאה בסוף השורה נתחלקה לשני חלקים בסידור, שלא כנהוג בפרסומי ועד הלשון, וכיוון שסודרו הקטעים במכונה, קשה היה לתקן פרט זה, ואין לראות בו כל תקדים.

מונחי ימאות

רשימת מונחי ימאות זו, הכוללת את המונחים הנחוצים לניסוחם החדש של כללי אגנים, הוכנה עפ"י בקשתו של משרד העבודה, את הצעות התרגום הראשונה עיבדו רבי-החובל י' פודולי והא' אינג' ש' אירמאי, אינג' י' גרינשפן וא' אסטרחן.

בוועדת המשנה, שדנה ברשימה ב-9 ישיבות בחדשים כסליו עד תמוז תשי"ב, השתתפו הא' אינג' ש' אירמאי, מרצה ראשי להידראוליקה בטכניון, אינג' י' גרינשפן מטעם משרד העבודה, מר י' יגר כיועץ לענייני לשון, מר א' אסטרחן כמזכיר ובאחרונה סגן-אלוף י' הלפרן מחיל הים ורבי-חובל ס' שונמן מהנהלת הנמל בחיפה. בישיבות הראשונות השתתף גם מר א' פרסמן. החלטות הוועדה חולקו בקיץ 1952 בצורת חוזר לחברי ועד הלשון ולאנשי המקצוע. נתקבלו הערות מאת הא' ד"ר ע' איתן, ש' אביטל, אינג' א' גולדברג, א' דויטשר, זאב הים, ש' ייבין, ד"ר סבא, מ' ריבלין. בארבע ישיבות בחדשים שבט—ניסן תשי"ג דנה ועדת המשנה בהערות שהגיעו. בדיונים אחרונים אלה השתתפו הא' אינג' גרינשפן, סגן-אלוף י' הלפרן, אינג' י' ימיני, רבי-החובל שונמן, כמזכיר א' אסטרחן. הוועדה נעזרה כל הזמן בעצתם של הא' ד"ר ע' איתן ואינג' ש' אירמאי.

סידור המונחים ברשימה זו הוא לפי הא"ב האנגלי.

flat barge	אֲרֶבָה שְׂטוּקָה	accomodation ladder	קֶסֶם הַקָּב
chaland plat		échelle de coupée	
Flachprahm		Fallreepstreppe	
sailing barge	אֲרֶבָה מִפְּקָשִׁים	alongside	(בְּ)מִדְּפִין
chaland à voiles		ship alongside another ship	קְסִינֹת
Segelprahm			מִקְשָׁנוֹת
fore and aft beam	קִירַת אֲרֶבָה, קִירָה	anchorage	מַצָּן
galiole	אֲרֶבָתִית	mouillage	
Längsbalken		Ankerplatz	
thwartship beam	קִירַת רֶחֱבִית, קִירָה רְחִבִית	barge	אֲרֶבָה
barrot		chaland	
Querbalken		Leichter, Prahm, Kahn, Schute	

1. כללי בתי-חרושת (אֲגָגִים) 1047.—בנוסח הכללים-מומן ממשלת המנדט שימש אָג תרגום

ל-dock. עתה נקבע לכך: מִקְשָׁן (ראה ברשימת המונחים להלן).

ladder cups on the coamings	קדרי המצטר	bottom of the hold	קרקעית הספנה
		petit fond de cale	
		Laderaumboden	
skeleton deck	ספון-שקד	bulk cargo (או במצבר)	מטען בצבר
		chargement en vrac	מטען בנשקף
		Bulkladung, Schuttladung	
tween deck	ספון-בינים	bulkhead	מחצה
entrepont		cloison	
Zwischendeck		Schott	
derrick	דריק	to break bulk	קמע צברי, סמר צבר
mât de charge		entrer en déchargement	
Ladebaum		Last brechen	
derrick-boom	זרוע הדריק	partition bulkhead	קציץ
		cloison de séparation	
		Trennungsschott	
derrick band	חבק הדריק	caisson	קסון
cercle de mât de charge		suçon	
Ladebaum, Löschringband, Nockband		Schwalbennest	
foot of the derrick	צקב הדריק	bridle chain	שרשרת רסן
		patte d'oie	
		Hahnepot, Sprut	
dock	מקסון	coaling, bunkering	הפקמה (המפולה)
bassin		charbonnage	הפקחם (תוצאת המפולה)
Dock, Hafenbecken		Bunkerkohlen einnehmen	
dockyard	מקסנה	coaming	מצטר
chantier de constructions navales		hiloire, surbau	
Schiffswerft		Luksulle	
eye-bolt	עולב בעצי און, עולב-און	(coaming) cleat	שלב
piton à tige taraudée			
Ösenbolzen			
fall	סרה	ladder cleat	מאסו
garant		tasseau, latte de pied	
Läufer, Seil		Fusslatte	
free board	בצבון	cog wheel	גלגל-שנים
franc bord		roue à dents	
Freibord		Kammrad	

loop	לולאה	gangplank, gangway	גמלה
boucle		planche (passerelle) de débarquement	
Öse		Laufplanke, Laufgang, Gangplanke	
mast band	חֶבֶק הַמָּרְוֹ	gangway	גב
cercle de mât		coupée	
Mastband		Fallreep	
driver's platform	דוכן הַשָּׂרֵת	goose-neck	מַפְרָקִים
		vit de mulet	
port	נמל	Schwanenhals	
port		hatch (המבנה המכסה את הכווה)	בִּי-כָּוָה
Hafen		écoutille	
quay	רציף	Luke	
quai		hatchway	כָּוָה (פתח בסימון האנייה)
Kai		écoutille	
raft	כֶּסֶדָה	Luke	
radeau		hatchcover, hatchway cover	מְכָסֶה כָּוָה
Floss		planneau d'écoutille	
link motion reversing gear	מְמַסְרָה	Lukendeckel	
(of crane or winch)	(או מְגָנוֹן)	hold	סִפָּה
	לְהַפִּיכַת תְּנוּעָת	cale	
	הַקִּילִיסָה (של עגורן או כננת)	Laderaum, Raum	
road stead	מבוא-ים	automatic indicator	מַחֲנֵן אוֹטוֹמָטִי
rade			
Reede			
runner	רוֹהֶטָה		
cartahu simple à poulie courante		jib (of crane)	זְרוֹעַ הַמְּגָנוֹן
Klappläufer		Kranschnabel	
shoring	תְּחַמְכָּה	lift, topping lift	מִזְמָר
chain sling	מַעֲנַב שְׂרָשֶׁרֶת	balancine, martinet	
elingue en chaîne		Toppenant, Hanger	
Kettenschlinge		lighter	פּוֹרֶקֶת
wire (rope) sling	מַעֲנַב חֶבֶל-מִיל	allège	
elingue en fil d'acier		Leichter	
Drahtseilstropp		locking arrangement	מַחְגָּר
socket, support	מְסַמְד (לעקב הוריק)	encliquetage	
(of foot of derrick)		Gesperre	

to trim	קָיֵן (את האנייה)	to splice	סָרַג
arrimer		episser	
trimmen		splissen	
trimmed (or down)	מְרִינֶת (אנייה)	splice (n.)	מְסָרָג
by the head	(או שפועת) חֶרְטוֹם	epissure	
piquant, en contre différence		Splissung	
kopflastig		loop splice	מְסָרָג-לִּוּלָאָה
trimmed (or down)	מְרִינֶת (אנייה)	epissure de boucle	
by the stern	(או שפועת) גִּרְחִיָּם	Ösensplissung	
sur cul, en différence		stacking	סוּר
steuerlastig		Stapeln	
to be out of trim	יָצָא מִיָּדֵי קִיוֹן	cargo stage	דוֹכֵן מַטָּעֵן
to trim (cargo)	יָצָה (מטען)	deck stage	דוֹכֵן סָפּוֹן
arrimer (charge)		to stow cargo	סָפַן מַטָּעֵן
trimmen (Ladung)		arrimer	
trimmer	יָצֵן	stauen	
soutier		stowage	סָפֵן
Kohlentrimmer, Kohlenzieher		arrimage	
trimming, shoveling	יָעִיָּה	Stauung, stauen	
arrimage à la pelle		stowage plan	תַּכְנִית סָפֵן
Trimmen		stowing	צָרִיכַת הַסָּפֵן
tonnage	טוֹנָז, קְבוֹלָה	arrimage	
tonnage		stauen	
Tonnage		swivel	קְבִיבוּל
shafttunnel, shaftalley	נִקְבֵּת הַגֵּל	émérillon	
tunnel		Wirbel	
Wellentunnel		thimble	עֲזָקָה
unstacking	סְתִירַת הַסּוּר	cosse	
unstowing, breaking out	סְתִירַת הַסָּפֵן	Kausche	
désarrimage		trim (n.)	קִיוֹן
auseisen, umstauen		assiette	
wharf, pier	מָגָשָׁה	Trimm	
débarcadère			
Landungsplatz, Anlegeplatz, Pier			
winch	כִּנְנֶת		
treuil, cabestan			
Winde, Winsch			
winch end	קֶצֶה הַכִּנְנֶת		

מונחים בדיני מס ההכנסה

הרשימה שלהלן חוברה ע"י ועדה מיוחדת, שמונתה לשם כך ע"י הוועדה למונחי המשפט, וביסודה הונחה רשימת המונחים בדינים ובלשון ההלכה והספרות של מס ההכנסה. הרשימה הוכנה ע"י ד"ר א' ויתקון.

פתחה בדיון וועדה, שחבריה היו הא': מ' גורדון, מנהל מוסד ביאליק, ד"ר מ' זמורה, נשיא בית הדין העליון, ד"ר א' ויתקון, נשיא תורן של בית המשפט המחוזי בירושלים וש' ייבין, חבר ועד הלשון. מרכז הוועדה ומזכירה היה י' סמונוב ז"ל ממשרד המשפטים. אחר פטירתו של י' סמונוב ז"ל הפסיקה הוועדה את עבודתה.

בייז באייר תשי"א הורכבה ועדה חדשה, שחבריה היו הא': י' בר-יוסף, המפקח על הבנקים וסגן נציב מס ההכנסה, ד"ר א' ויתקון, ש' ייבין, מ' שלי, הממונה על נוסח החוק במשרד המשפטים ומ' מדן מוזכר מדעי בוועד הלשון. מוזכר הוועדה היה א' דויטש.

הוועדה הזאת גמרה את הקריאה הראשונה וביום י"ב באב תשי"ב נשלח חוזר מרשימת המונחים לחברי ועד הלשון ולנאשי המקצוע, ונתקבלו הערות והצעות מאת: ד"ר ע' איתן, ד"ר ז' בן-חיים – מוועד הלשון; עו"ד פ' דייקן (תל-אביב), אינג' ש' אירמאי (הטכניון העברי), י' גרינשטיין (מפקח מס הכנסה במחוז חיפה) וש' גרוס (פקיד השומה במחוז יפו והדרום). לכולם נתונה תודת הוועדה.

בחמש ישיבות מיזם במרחשון תשי"ג עד י"ח בטבת תשי"ג, דנה הוועדה ברשימת המונחים בקריאה שלישית בהתחשב עם ההערות. מונחים נוספים ושאלות, שנתעוררו תוך הקריאה השלישית, נשלחו בחוזר מיום כ' בשבט תשי"ג אל חברי ועד הלשון ונאשי המקצוע. הוועדה מודה לפרופ' א' בונה (האוניברסיטה העברית) ולפרופ' ש"ד גויטסין (חבר ועד הלשון) על הערותיהם לחוזר זה.

בשתי ישיבות נוספות דנה הוועדה בהערות שנתקבלו וביררה מספר מונחים, שתרגומם עדיין מוטל היה בספק, העבודה נסתיימה ביום כ"ט בטבת תשי"ד. ההגדרות למונחים נוסחו ע"י ד"ר א' ויתקון, מ' שלי וא' דויטש. הרשימה סודרה בסדר א"ב של המונחים האנגליים.

adjustment	תאום	abeyance	אָבֵיאַנְס
עריכת חשבון מיוחד, כדי לתאם את חשבוננו של הנישום ע"י הוספת פרטים וחשמת פרטים, הכול לפי צורכי החוק.		to remain in abeyance	נשאר קלוי
			נעומד
to adjust	תאם	accounting period	v. period
administration of the ordinance	בצוץ תפקדה	accretion	v. capital accretion
		accruing basis	v. mercantile basis
		accruing in	v. income
adventure	עסק-אקראי	actual cost	v. cost
מעולה עסקית שאין לה עקיבות ותמידות,		actual receipt of money	v. receipt

assessment lists	רשימות שומה	(aggregate) in the aggregate	קבוצה
assessable income	v. income	alienation of income	v. income
assessee	נשום	alimony	מזונות
assessing officer	פקיד שומה	allowance	
asset	נכס	entertainment allowance	קצובת-ארוחה, קצבת-ארוחה
assets	אקטיב		סכום המשתלם לעובד לכיסוי הוצאות קבלת אורחים.
available for	v. income	initial allowance	זכוי התחלתי
avoidance of tax	v. tax	(of capital outlay)	(של השקעת הון)
back duty	v. duty		במקום פחת, המשתרע על שנים רבות, נותנים ניכוי בתקופה הראשונה של הנהלת העסק כדי לפצות אדם על השקעה שהחזרתה, כולה או רובה, מצריכה פחת במשך הרבה שנים.
balancing charge	v. charge	old age allowance	זכוי קֶשֶׁל זְקֵנָה
basis period	v. period	reliefs and allowances	הקלות וזכויות
blending	פטום	representation allowance	קצובת-יצוג, קצבת-יצוג
bonus shares	v. share		סכום המשתלם לעובד לכיסוי הוצאות ייצוג.
breaking up value	v. value	subsistence allowance	קצובת-מחיה, קצבת-מחיה
broker	מִוְכָן		סכום המשתלם לעובד לכיסוי הוצאות מחיה.
(bulk) in bulk	בְּצִבְרָה, בְּמִצָּר	travelling allowance	קצובת-נסיעות, קצבת-נסיעות
capital			סכום המשתלם לעובד לכיסוי הוצאות נסיעות.
capital accretion	גְּדִילַת הַהוֹן, שֶׁבַח הַהוֹן	to allow	(א) הֵבִיא בְּחֶשְׁבוֹן (למשל: הוצאה
	שבה נכסים המיתוסף לקרן.		השנויה במחלוקת)
capital expenditure	v. expenditure		(ב) הֵתִיר (ניכוי, זיכוי וכדומה)
capital income	v. income	annuity	אֲנוּיָה
to recoup capital	שׁוֹבֵב אֶת הַהוֹן	application of income	v. income
wastage of capital	קְלִיַת הַהוֹן	apportionment	מִיָּן
	לעניין נכסים או זכויות, שאורך ימיהם מוגבל.		חלוקת סכום למנות לאו דווקא שוות.
capital withdrawn	הוֹן שֶׁנִּשְׁלַח	to apportion	מִיָּן
	כסף או נכסים, ששימשו הון בעסק ואשר הוצאו מכלל הון העסק.	assessment	שומה
to carry forward	הַעֲבִיר (סכום הפסד מחשבון שנה שנייה)		
cash basis	בְּסִיסַת מְזַמְּנִים		
	שיטה, שלפיה רואים הכנסה כהכנסה בשעה שחיא מגעת בזמנים.		
casual profits	v. profit		

original cost to assessee	מחיר מקור לנשום	charge	הטל און
prime cost	יצאה ראשונה	balancing charge	אדם שזכה מספר שנים בניכויי פחת על מכונה והקטין על ידי כך את הרווחים מעסקו, שעליהם הוא חייב במס, הרי בשעה שהוא מוכר את המכונה ברווח — שהוא רווח פטור ממס־הכנסה, באשר הוא רווח שבהון — מטילים מס על סך־הכול של ניכויי הפחת, בדרך של איוון חיובי־החסר שבעבר.
debt	חובות רעים	chargeable income	v. income
bad debts	חובות מקפיקים	overcharge	חיוב־יתר
doubtful debts	חובות מקפיקים	undercharge	חיוב־חסר
deduction	נכוי במקור	charter	שטר שְכירות (בעיקר בספינה)
deduction at source	גביית המס במקור ההכנסה לפני שהיא מגעת אל מקבלה.	charterer	שוכר ספינה
overdeduction	נכוי־יתר	claim	מביעת־טעות, טענת־טעות
underdeduction	נכוי־חסר	error or mistake claim	טענת־טעות
derived from v. income	בנקיון	classifying	v. sorting
(discount) at a discount	עושה ב־, הוצאה מרשות(ו), הקנהה (הכול לפי העניין).	commissioner	נציב
disposition	לעניין מס ההכנסה: פעולה הגורמת שהכנסתו של ראובן תעבור אל שמעון, כדי להקטין את נטל המס החל על ראובן.	company	חברת יחיד
disponor	עושה ב־, מוציא מרשות(ו), מקנהה (הכול לפי העניין).	"one man company"	חברה שמניותיה, כולן או רובן, נמצאות למעשה ברשותו של איש אחד.
to dispose of	עושה ב־, הוציא מרשות(ו), הקנהה (הכול לפי העניין).	concern	צסק מי
to disregard	לא התחשב ב־	"going concern"	הנקה
distribution	לא התחשב ב־	concession	הנקה
to withhold distribution of dividend	נמנע מהלקח דיבידנד	constructive receipt of money	v. receipt
double taxation	v. taxation	contingency	תלויות
doubtful debts	v. debt	contingent interest	v. interest
earned income	v. income	control and management of business	שליטה בצסק ונהולו
duty	מס (ש)־מקרה	to control a company	שלט בקברה
back duty	מס (ש)־מקרה	controlling interest	v. interest
		cost	יצאה ממשיית
		actual cost	יצאה ממשיית

income	ראוי ק-	eligible for
alienation of income	צחוק ההכנסה	entertainment allowance v. allowance
העברת הכנסה לאדם אחר ע"י העברת מקור ההכנסה אליו.		פטור (ממס)
application of income	שמוש בהכנסה	exhaustion
(להבדיל מן alienation)		התפצות
העברת הכנסה לאדם אחר מבלי להעביר את מקור ההכנסה.		expenditure
assessable income	הכנסה הראויה	הוצאה שבקרון, (הוצאת קרן)
לשוממה, הכנסה הנחשונה לשומה		כל הוצאה היוצרת במישרין או משביחה קרן (הון עומד או אשקעה).
capital income	הכנסה שבקרון, (הכנסת קרן)	recurrent expenditure
הכנסה הנובעת מהשבחת אקטיב של קרן (הון עומד או אשקעה) או ממכירתו.		נשנית הוצאה
chargeable income	הכנסה החייבת (במס)	revenue expenditure
הכנסה המיניעה		שבפרות, (הוצאת פרות)
grossing up of income	גלום ההכנסה	כל הוצאה (ובעיקר הוצאה חוזרת ונשנית) במסגרת ההתעסקות.
חיסוב ההכנסה הגולמית על ידי תוספת שיעור המס על ההכנסה הנקייה.		expenses
income accruing in	הכנסה הנובעת מן	הוצאות
income (of a company) available for distribution as a dividend		עקומתי, קדוי
הכנסה (של חברה) מצויה לחלקה קדיבדנד		flat rate v. rate
הכנסה שנעשתה במשך השנה ואין טעם אשר ימנע את חלוקתה בין בעלי המניות.		"free of tax" payment of dividend
income derived from	הכנסה המופקת מן	משלום דיבדנד מנקה ממס
revenue income	הכנסה (של חברה) מצויה לחלקה קדיבדנד	דיבדנד ששיעורו מובטח ע"י התחייבות לשלם כל סכום, שיידרש בשעת התשלום, כדי שאחרי גיבוי מס הכנסה יישאר השיעור המובטח.
הכנסה הנובעת מכל פרנסה להבדיל מהכנסה שברון הנובעת מהשבחת אקטיב של קרן.		fund
unearned income	הכנסה שלא מיניעה	pension fund
initial allowance v. allowance		קרן קצבה
interest	זכות תלויה (במאורע)	sinking fund
contingent interest	מסוים וכדומה)	קרן קלאי
		"going concern" v. concern
		grading
		קטוג
		grant-in-aid subsidies
		סיוע
		gross receipts v. receipt
		grossing up of income v. income
		handling of (goods) ב-(סחורות)
		hire purchase v. purchase

basis period	תקופת החשוב.	controlling interest	זכות (מקנה)
	תקופת החשובים		שליטה. זכות הכרעה
	התקופה המשמשת בסיס לחישוב המס.	vested interest	זכות מקנית.
plant	מפעל		זכות שבסוקה
	מערכת המתקנים והציוד הדרושים להפעלת מפעל תעשייתי.	jobber	סוכן גרמאי
premium	פְּרֵם (א)	joint venture v. venture	
	(כגון מניות הנמכרות בפרם — at premium —, כנגד מניות הנמכרות בשווה — at par — או בנכיון — at discount —).	lump sum v. sum	
		maintenance or upkeep of machinery	קיום מכונות
		management of business v. control	
	ב) דְּמִים (כגון דמי ביטוח).	marginal relief v. relief	
	ג) פְּרָמִיָּה (כגון בסעיף 5(ו) של פקודת מס הכנסה, שפירושה: סכום נוסף על שכר הדירה הקבוע או על המחיר הקבוע שאדם מקבל בעד נכס או שירות, כגון דמי-מסתח והטבות כיוצא באלה. (הכול לפי העניין).	mercantile basis, accruing basis	בסיס מקדרי
			שיטה, שלפיה רואים הכנסה כהכנסה בשעה שנוקמה בחשבון.
prime cost v. cost		net rate v. rate	
profit		net receipts v. receipt	
casual profits	רווחי אקראי	obsolescence (of machinery)	התישנות (של מכונות)
progressive rate v. rate		obsolete	מיושן
to provide	ספק, הבטיח (רורבה ליום רע)	old age allowance v. allowance	
provision	ספק, הקצט	"one man company" v. company	
purchase		original cost to assessee v. cost	
hire purchase	מקח אֶצֶב שְׂכִירוֹת	outgoings	יציאות
	הפך שנקנה על מנת שמחירו ישתלם לשיעוריו. בתנאי שהחפץ יישאר, עד גמר התשלומים, בבעלותו של המוכר, כעין מושכר לקונה.	overcharge v. charge	
quantification	כמוי	overdeduction v. deduction	
	קביעת הכמות.	(par) at par	בְּשֵׁנָה
rate		pay-as-you-earn	השְׁתַּכְרֵת-שְׁלֵמָה
flat rate	שְׁעוֹר אֶחָד		שיטה, שלפיה משלמים מס בעת ובעונה אחת עם היווצר ההכנסה, להבדיל מן השיטה, שלפיה משלמים מס על הכנסה של השנה הקודמת.
	שאינו עולה עם עליית ההכנסה.	pension fund v. fund	
net rate	שְׁעוֹר נָטוֹ, שְׁעוֹר נָקִי	period	תקופת הַשְׁבּוּנָאוֹת
		accounting period	

revision	תקון	progressive rate	שעור עולה
royalties	תמלוגים		עקרון השיעור העולה הוא: ככול שההכנסה גדלה השיעור גדל, וככול שההכנסה פוחתת השיעור פוחת (קטן).
set off	קנוו (ופעולה); קנה (תוצאה)	regressive rate	שעור יורד
	זקיפת סכום שבזכות כנגד סכום שבחובה וביטולו או הקטנתו ע"י כך.		עקרון השיעור היורד הוא: ככול שההכנסה גדלה השיעור פוחת, וככול שההכנסה פוחתת השיעור גדל.
	(מונה זה בא במקום "עימות", שפירושו גם העמדת פנים אל פנים-confrontation).	receipt	
share		actual or constructive receipt of money	תקביל פסוף למעשה או להקנה (ולמשל, בדרך זקיפה לחשבון)
bonus shares	מניות הטבה	gross receipts	תקבילי גרוטו
shares cum dividend	מניות עם דיבידנד	net receipts	תקבילי נטו
shares ex dividend	מניות בלי דיבידנד	to recoup capital v. capital	
sinking fund v. fund		recurrent expenditure v. expenditure	
sorting, classifying	מיון	regressive rate v. rate	
spreading (of income, expenditure or loss) forward or backward		reinsurance	בטוח משנה
תקנה, בזור (של ההכנסה, הוצאה או הפסד) לעתיד או לעבר		relief	
חלוקה למספר שנים, מכאן ואילך או מכאן ולמסרע.		marginal relief	הקלה שולית
			הקלה הניתנת כדי למנוע חומרה יתרה בהסלת מס על הכנסה החייבת במס לפי השיעור הקיצוני ביותר.
		reliefs and allowances v. allowance	
stock		replacing	חלוף
trading stock	מלאי העסק, מלאי קסחר (בו)	representation allowance v. allowance	
subsistence allowance v. allowance		reserve for unexpired risks	צתודה (אי קרן) לסכומים שלא חלפו
sum		resident	תושב
lump sum	סכום חד, סכום תקא		אדם שמקום מגוריו בארץ.
	סכום המשתלם בבת אחת במקום תשלומי שיעורין, או למשל בעד דברים שונים שנקנו יחד.	to reside	ישב
surtax v. tax		residence	(מקום) מושב
sweeping up clause	קעיף עוללות	revenue expenditure v. expenditure	
	הסעיף המטפל בכל שאר מקורות ההכנסה שלא פורשו במיוחד בסעיפים אחרים).	revenue income v. income	
		to review and to revise	עין שנית ותקן, עור ועין ותקן

underdeduction v. deduction	tax	
undertaking	avoidance of tax	הקניעות ממס, מניצת מס
		סידור עסקים בצורה שחוראת החוק לא תתפוס לגבי ההכנסה, להבדיל מהתחמקות (evasion of tax), שהיא מעשה בלתי חוקי.
unearned income v. income		
unexpired risk v. reserve for unexpired risks	surtax	מס-זקף
upkeep v. maintenance		מס המוטל על הכנסה (בפרט הכנסה גדולה העולה על מינימום מסוים) כתוספת על השיעורים הקבועים לכל הכנסה, היא גורלה אשר יהיה.
value	tax payer	מְשַׁלֵּם מסים
breaking up value	taxation	
venture		
joint venture	double taxation	מסי כפול
vested interest v. interest		הכנסה החייבת במס בשתי ארצות כאחת.
wastage of capital v. capital	tear v. wear	
wear and tear	trading stock v. stock	
to withhold distribution of dividend v. distribution	transaction	עסקה
to write off (losses etc.)	travelling allowance v. allowance	
	undercharge v. charge	

(א) מִפְּעֵל

(ב) קִבְּלָת

מלאכה מבוזעת בשכר קבלני.

unexpired risks

עֲרֵךְ הַשְׂרִיר

ערכו של הנכס, אחרי שיצא מכלל שימוש.

עֶסֶק אֶקְרַאי מְשָׁתָף

קִלְיָה וְקָרִיעָה

מִחָק (הפסדים)

(וכדומה)

מידעות ועד הלשון

מילונים העתידים לצאת בקרוב:

- א. נשלם בדפוס סידור עיקרו ורובו של המילון למונחי המכונות. המילון כולל את המונחים הטכניים, השייכים למכונות, לחלקיה ולפעולות הכרוכות בה. פרקי המילון: חלק כללי (כלי-הרכב, התנועה, הדרך, מיכניקה) – התושבת – הממסרה – חשמל – המרכב – האבזרים – תיקונים – פרקי מכונות – חמרים.
- המונחים מתורגמים לאנגלית, צרפתית וגרמנית; בסוף המילון מפתחות למונחים שבעברית ושבשלוש הלשונות האחרות.
- ב. נמסר לדפוס המילון למונחי מוסיקה. המילון יכיל כ-1200 מונחים ערוכים בסדר א"ב ומתורגמים לאנגלית, צרפתית, גרמנית ואיטלקית; בסוף המילון מפתחות המונחים בארבע הלשונות הלועזיות.
- ג. בקרוב ימסר לדפוס המילון למונחי אנטומיה. המילון, שהוכן בעבודה של 14 שנה ע"י הוועדה למונחי רפואה, כולל 6000 מונחים בעברית וברומית, ערוכים ב-9 פרקים גדולים: מונחים כלליים – מערכת השלד – מערכת השרירים – מערכת כלי העיכול – מערכת כלי הנשימה – מערכת כלי המין והשתן – מערכת הצינורות – מערכת העצבים – איברי החושים.
- בסוף המילון מפתח אלפביתי מפורט עברי ורומי.
- ד. מסתיימות ההכנות להדפסת המילון למונחי טלפונאות, שהוכן ע"י הוועדה המרכזית למונחי הטכניקה, המשותפת לוועד הלשון העברית ולטכניון העברי. בקרוב ימסר המילון לדפוס.